

9. MA 1960

266/74

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
101

**DIAKONALA INSATSER
I SVENSK SOCIALPEDAGOGIK
ÅREN 1852-1904
I BELYSNING AV DEN ALLMÄNNA
UTVECKLINGEN PÅ OMRÅDET**

AV

EINAR EKMAN

STOCKHOLM 1960
EXPEDIERAS FRÅN FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA:
DROTTNINGGATAN 108, STOCKHOLM
PRIS 20 KRONOR

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOKSERIE GRUNDAD AV B. RUD. HALL OCH UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRG. XL 1960

VOL. 101 UNDER REDAKTION AV ALBERT WIBERG

DIAKONALA INSATSER
I SVENSK SOCIALPEDAGOGIK
ÅREN 1852-1904
I BELYSNING AV DEN ALLMÄNNA
UTVECKLINGEN PÅ OMRÅDET

av

Einar Ekman

STOCKHOLM 1960

Till
VÅRSTA DIAKONISSANSTALT
Härnösand

INNEHÅLL

	Sid.
Förord	9
Inledning	11
<p>Offentliga åtgärder i barn- och ungdomsvårdande syfte under 16 och 1700-talen, s. 11 — Den allmänna fattigdomens hämmande inverkan, s. 12 — Dess orsaker enligt äldre och yngre källor, s. 13 f. — Sanitära missförhållanden på bostadsområdet och dessas skedeinflytelser, s. 15 f. — Huvudstadens fattigvårdsrevisorer och ungdomens sedliga förvildning och laglöshet, s. 16 — Otillräckliga resurser att inskrida däremot, s. 17 — Värdet av tillämpliga bestämmelser i 1847 års fattigvårdsförordning, s. 17 f. — Ett välmotiverat initiativ (inrättandet av Råby räddningsinstitut), s. 19 — Fängelseinteriorer i kritisk belysning, s. 19 — 1844 års stadga för huvudstadens fattig- (och barna-) vård, s. 20 — Allmänna barnhusets uppgift, s. 21 — Prins Carls uppfostringsinrättning samt övergången av dennas s. k. förbättringsavdelning i huvudstadens ägo, s. 21 — Andra initiativ av likartat slag inom samma kommun, s. 22 — Väckelsereligiositeten och dess reformsträvanden, s. 22 — Utländska impulser till upptagande av diakonal verksamhet i vårt land, s. 24 ff. — "Sällskapet för beredande af en Diakoniss-anstalt i Stockholm", s. 27 — Anstalten inviges, s. 28 — Socialpedagogiken såsom diakonal arbetsgren, s. 28 f.</p>	
I. De äldsta verksamhetsformerna och deras utveckling under "kungsholmstiden" (1851—1864)	30
1. I förhyrda lokaler	30
<p>Anstaltsbyggnaden vid Pilgatan, s. 30 — Kungsholmsmiljöer vid århundradets mitt, s. 30 — Makarna Malmqvist och deras insats, s. 31 — Anspråkslösa yttre villkor, s. 32 — Lagman Cassels invigningstal, s. 33 — Allmänhetens och kyrkans inställning, s. 33 f. — Fjellstedts anförande, s. 34 — Svårigheter och ljuspunkter, s. 34 f. — Verksamheten utvidgas: Barnhemmets tillkomst och angivna syfte, s. 35 f. — Fjellstedts förslag om förvärv av egen fastighet, s. 37 — Förhandlingar om fastighetsköp, s. 37.</p>	
2. På egen grund (jaktvarvstiden)	37
a. Barnhemsverksamheten vidgas	37
<p>Jaktvarvet i Kungsholmens bebyggelsehistoria, s. 37 f. — Fastighetsköpet, s. 38 — Magnus Huss' rådgivande insats, s. 39 — Systemarnas mödor under koleraepidemien, s. 40 — Anstalten mera känd,</p>	

Sid.

s. 40 — Sjukhuspatienternas andliga och kroppsliga nöd, s. 41 — Sjuksystrarnas dubbeluppgift, s. 41 — Barnhemmets överflyttning till Jaktvarvet, s. 41 — Jaktvarvsgränd — en åldrig gatuidyll, s. 42 — Den nya anstaltsbyggnaden, s. 43 — "Trähuset" blir barnhem, s. 43 — Ekonomiska svårigheter, s. 43 — Jenny Linds givmildhet, s. 44 — Antalet barnhemsbarn ökar avsevärt, s. 44 — Systrarnas hängivna hjälpverksamhet, s. 44 — Barnhemsbarnen fosteras att hjälpa och sprida glädje, s. 44 f. — Riktlinjer för undervisningen i Barnhemmet, s. 45 f.

b. Betydelsefulla styrelsebeslut 46

Jaktvarvsegendomen tages helt i besittning, s. 46 — Beslut om övertagande av Magdalenastiftelsen, s. 47. — Svårigheter att lösa dess lokalfråga, s. 48 — Drätselkommissionens medverkan, s. 48 — Härda villkor, s. 48 f. — Beslut om verksamhetens återupptagande, s. 49 — Utländska initiativ på området, s. 49 f. — Magdalenahemmet vid Besvärsgatan, s. 50 — Lokalerna istandsättas, s. 51 — Trångboddhet och andra olägenheter, s. 51 — Klientelet, s. 51 f. — Praktisk undervisning i fostrande syfte, s. 52 — Differentieringstendenser, s. 53 — Räddningshemmet för yngre flickor öppnas, s. 53 f. — dess första verksamhetstid, s. 54 — Dåtida svårigheter för dylikt arbete, s. 54 — Offentligt erkännande, s. 55 f. — Framsteg noteras, s. 56 — Ett minnesvärt utskottssammanträde, s. 57 f. — Stora Ersta förvärvas för diakoniens räkning, s. 58 f. — Svårlosta personalfrågor, s. 59 — Magdalenahemmet förlägges till St. Ersta, s. 59 f. — En presentation av den nya hemmiljön, s. 60 — Räddningshemmets provisoriska lokalbyte, s. 61 — Dess överflyttande till St. Ersta, s. 61.

c. Barnhemsverksamhetens fortsatta utveckling under "kungsholmstiden" 61

Hemmets lokala samhörighet med Anstalten, s. 61 f. — Dess dubbeluppgift, s. 62 — Ökad efterfrågan av vårdplatser, s. 62 f. — En oväntad placeringmöjlighet, s. 63 — Modifierad målsättning, s. 63 f. — Ett moralpedagogiskt differentieringsproblem, s. 64 — Åtgärder för bevarande av *bem*-karaktern, s. 64 f. — Andan i hemmet, s. 65 f.

d. Övriga socialpedagogiska arbetsfält under samma tidsperiod 66

Räddningshemmet i Göteborg, s. 66 — Barnhemmet i Lidköping, s. 67 — Räddningshemmet Bethesda, s. 67 f. — Malmqvistska flickhemmet, s. 68 — Barnhemmet i Hägerum, s. 69 — Verksamheten i Ryssbylund, s. 69 — Verksamheten i Käreda, s. 69 — Barnhemmet i Tuna, s. 70 — "Uppfostringsanstalten" å Christineberg, s. 70 — Barnhemmen i Hammarby och Uppsala, s. 71 — Prinsessan Eugénies barnhem, s. 71 f. — Tab.sammanställning, s. 73.

3. Återblickar 73—77

Sid.

II. Erstadiakonien sociala uppfostringsverksamhet åren 1864—1898 78

A. Ett konsolideringsskede 78

1. Framträdande drag i den politisk-sociala bakgrunden till händelserna kring erstadiakonien upptagande och första verksamhetstid 78

Utrikeshändelser och inrikesreformer, s. 78 f. — Landets allmänna försörjningsläge, s. 80 ff. — Data och tidsbilder från 1850- och 60-talens Stockholm, s. 82 f. — Kommunala reformer, s. 83 — Hjälpbehovet och fattigvården, s. 84 ff. — Sociala uppfostringssträvanden, s. 86 f. — Diakonissanstaltens medverkan tages i anspråk, s. 87.

2. Diakonissanstalten i ny miljö 88

a. Verksamheten fullföljes inom densamma 88

Årsberättelsernas knapphändiga uppgifter, s. 88 — Uppbrottet från Jaktvarvet, s. 89 — Den nya verksamhetsmiljön, s. 89 ff. — Erstaanstaltens invigning, s. 92 — En rundvandring till de olika institutionerna, s. 93 f. — Barn- och "magdalenahemmens" uppgifter i det dåtida samhället, s. 94 ff. — En utvecklingsfrämjande faktor: Goda personliga krafter i ansvarig ställning, s. 96 ff. — Utvecklingshämmande faktorer: bristen på lämpliga diakonissämnen, allmänhetens misstro mot diakoniens verksamhet samt ekonomiska svårigheter, s. 99 ff. — En utveckling i konsolideringens tecken, s. 101 f. — Förskjutning i magdalenaverksamhetens målsättning, s. 102 — En avdelning för yngre flickor inrättas vid Magdalenahemmet, s. 102 f. — Verksamheten vid Räddningshemmet, s. 103 f. — Barnhemmet, dess arbete och lokalbekymmer, s. 105 f. — Lilla Ersta förvärvas, s. 106 — Barnhemmet förlägges dit, s. 106 — En hushållsskola inrättas, s. 107 — 25-årsjubileet högtidlighålles, s. 108.

b. Socialpedagogiska arbetsfält utom Anstalten åren 1864—1874 109

Kullen, s. 109 f. — Enskilda barnhemmet och Risberg, s. 110 — Fridtorp, s. 110 — Göteborgs fattigförsörjnings barnavdelning, s. 111 — Norrköping, s. 111 f. — Neder-Kalix, s. 112 — Lunds barnhem (n:r 1), s. 112 f. — Barnhemmet i Klara församl. i Sthlm, s. 113 — Alsters barnhem, s. 113 f. — Stockholms stads vårdanstalt för flickor, s. 115 — Barnhemmen i Kristianstad, Eskilstuna, Jönköping och Ystad, s. 116 — Uppsala skyddshem, s. 117 — Magdalenahemmet i Jönköping, s. 118 — Tab.sammanställning, s. 118 f.

3. Sammanfattande synpunkter 120—122

	Sid.
B. En utveckling i nyordningens tecken	122
1. Social uppfostringsverksamhet inom ramen för 1871 års fattigvårdslagstiftning	122
1871 års fattigvårdslagstiftning i kritisk belysning, s. 122 f. — Dess verkningar på socialpedagogikens område, s. 123 ff. — En återblick på mera kända barnvårdsinrättningar i vårt land, s. 126 ff. — Uppfostringsanstalter och skyddshem i landsorten, s. 128 ff. — Motsvarande förhållanden i huvudstaden, s. 132 ff.	
2. Utvecklingen av Erstas sociala uppfostringsarbete åren 1875—1898	139
a. Verksamheten inom Anstalten	139
Beslut om nybyggnad för Magdalenahemmet, s. 140 — En övergångstid och dess pedagogiska problem, s. 141 f. — Det nya Magdalenahemmet, s. 143 — Verksamhetens fortlöpande utveckling under åren 1879—1888, s. 144 — Klienteletts beskaffenhet, s. 144 f. — Organisationsförändringar, s. 145 — Räddningshemmet och Barnhemmet under gemensam personlig ledning, s. 146 — Planer att förlägga Barnhemmet utanför huvudstaden, s. 146 f. — Barnhemsbarnens deltagande i folkskolans undervisning, s. 147 — Principiella synpunkter på barnhemsverksamheten, s. 147 f. — En tålmodsprövande pedagogisk uppgift, s. 148 — Byggnadsverksamhet på 80- och 90-talens Ersta, s. 148 f. — 1890-talet, ett uppfostringsarbetets mognadsskede, s. 150 f. — Fortsatta uppfostringssvårigheter, s. 152 — Personliga insatser på området, s. 153 f.	
b. Arbetsfält utom Anstalten	154
Allmänna synpunkter på verksamhetens omfattning under perioden, s. 154 — Arbetsfälten och deras skiftande existensvillkor, s. 155—167 — En samlad översikt, s. 168.	
3. En epokbildande livsgärning avslutad	169
Brings eftermäle: anstaltsledaren och kyrkomannen, s. 169 — Utlandsförbindelser, s. 170 — Personlig kontakt med systrarna, s. 170 — Skrifter i socialpedagogiska ämnen, s. 171 ff. — En statistisk återblick, s. 174—175.	
III. Diakonala krafttillskott	178
1. En andra svensk diakonissanstalt	179
a. Upprinnelsen till ett bestående verk	179
Engelskt inflytande, s. 179 — Wicksells föredrag samt dess mottagande av press och allmänhet, s. 179 f. — Landshövding Hamiltons inställning, s. 180 — "Sedlighetsföreningen", s. 180 f. — Hamiltons polemik, s. 181 — 80-talets Uppsala, s. 182 — Dess fattigvård, s. 182 f. — Enskilda initiativ i socialpedagogiskt syfte, s. 183 — Sedlighetsföreningens medverkan, s. 184 f. — Räddningshemmet öpp-	

	Sid.
nas, s. 185 — Svåra arbetsvillkor, s. 186 f. — Ebba Boström Räddningshemmets föreståndarinna, s. 187.	
b. Den socialpedagogiska grunden till ett diakonalt nybygge	187
Fröken Boström inför sin nya uppgift, s. 187 — Räddningshemmets olämpliga läge, s. 188 — Dess överflyttande till Bäckens gränd, s. 189 — Medhjälperskor, s. 189 — Fröken Boströms självständighetsbehov, s. 189 — En första besvikelse, s. 190 — Huvudkällor för den följande framställningen, s. 190 f. — Nybyggnader, s. 191 — Klienteletts beskaffenhet, s. 192 — Överbeläggning och rymningar, s. 192 — Tanken på ett barnhem vaknar, s. 192 — Utlandsresan vintern 1883, s. 192 — Helbrägdagörelsetro, s. 194 — Ett initiativ i dess anda, s. 194 — Ebba Boströms komplicerade väsen, s. 194 f. — Barnhemsbygget, s. 195 — Etapper däri, s. 195 f. — Ekonomiska svårigheter, s. 196 — Barnhemmet inviges och tages i bruk, s. 196 — Dess inredning, s. 196 — Fröken Boströms varma känslor för barnhemsbarnen, s. 196 f. — Magdalenahemmet blir "uppfostringsanstalt för tjänarinnor", s. 197 — Räddningshemmet vid Dragarbrunnsgatan, s. 197 — Fröken Boströms omtanke om f. d. skyddslingar, s. 197 f. — En vändpunkt i Ebba Boströms kyrkliga inställning, s. 198 — Valet av medhjälperskor sker därefter, s. 199 f. — Hemmet vid Dragarbrunnsgatan och dess öde, s. 200 — Planer på ett nytt sjukhem, s. 200 f. — Diakonutbildning förberedes, s. 201 f. Stadgeförslagens tillkomst, s. 202 — Ett systerskap bildas, s. 203.	
c. Samariterhemmet	203
En vändpunkt i fråga om utländska inflytelser, s. 203 — Fröken Boströms personliga makt över omgivningen, s. 204 — Tillkomsten av elev- och sommarhem, s. 204 — Barnhemsverksamheten vintern 1893—94, s. 205 — Ett nytt fastighetsköp, s. 205 — Sparsamma uppgifter från det socialpedagogiska arbetsfältet, s. 205 — Den äldsta årsberättelsen och andra källskrifter, s. 206 — En mera samlad bild av det sociala uppfostringsarbetet härefter åtkomlig, s. 206 — Barn- och tjänarinnehemmets fortsatta verksamhet, s. 206 f. — Organisationsproblem, s. 207 f. — Förhandlingar om tillsättande av en styrelse, s. 208 — "Stiftelsen Samariterhemmet", s. 208 — Styrelsens sammansättning och hemmets stadgar, s. 208 f. Det sociala uppfostrings- och utbildningsarbetet pågår i oförändrade former, s. 209 — Bestämmelser angående dessa, s. 209 f. — Anordningar för barnens landsvistelse sommartid, s. 210 — Tjänarinneutbildningen och dess slutliga anordning under perioden, s. 210 f. — Statistiska översikter, s. 212—215.	
d. Förhållandet till Ersta	215
Närmanden, s. 215 — Ebba Boströms tidigare inställning, s. 215 — Samaritersystrarnas inställning, s. 216 — Besök vid Erstas årshögtid, s. 177 — Fortsatta besök och återbesök, s. 216 f. — Ebba Boström	

om sitt livsverk, s. 217 — Samariterhemmets socialpedagogiska verksamhet under det nya århundradets första år, s. 217 f. — Styrelsens skrivelse till Stockholms diakonissanstalt samt svaret därifrån, s. 218 f.	Sid.
2. Svenska diakonanstalten	219
a. Ett förberedelseskede	219
Källkritiska synpunkter, s. 219 f. — Socialpedagogisk verksamhet vid tysk-evangeliska diakonanstalter, s. 220 — Diakonanstalten i Kristiania, s. 221 — Brings betydelse vid tillkomsten av manlig diakoni i vårt land, s. 221 f. — Motioner och uttalanden i diakonisaken vid tidigare kyrkomöten, s. 222 — Fortsatta överläggningar om den manliga diakoniens upptagande i Sverige, s. 222 f. — Nils Lövgrens initiativ, s. 223 — Svenska diakonsällskapets bildande, s. 224.	
b. Diakonanstaltens grundande och första verksamhets-tid (1898—1904)	224
"En ansats" till en diakonanstalt, s. 224 — Den frivilliga församlingsdiakonien i Gävle, s. 224 f. — Sambandet däremellan och den manliga diakonien, s. 225 — "Förvaltningsutskottets" närmaste uppgifter, s. 225 f. — Förhyrandet av Nynäs, s. 226 — Den första utbildningsplanen, s. 226 — Utbildningstidens förlängning, s. 226 — Svårigheter vid elevrekryteringen, s. 227 — Upprop för insamlande av medel till epileptikerhem, s. 227 — Överläggningar om detta, s. 227 — In- och utländska kontakter, s. 227 f. Epileptikerhemmet öppnas, s. 229 — Närmare förbindelser med den norska diakonanstalten, s. 229 f. — Utländska diakonanstalters <i>socialpedagogiska</i> verksamhet uppmärksammas, s. 230 f. — Pastor Widmans föredrag om den manliga diakoniens framtida uppgifter i vårt land, s. 231 f.	
IV. Inför ett nytt århundrade.	
1. Återblickar på den svenska diakoniens sociala uppfostringsarbete åren 1852—1898	233
a. Ersta diakonissanstalt	233
Allmänna synpunkter: Biskop Lönegrens anförande, s. 233 — Utländska inflytelser — deras karaktär av uppslagsgivande exempel — den svenska diakoniens organiska utveckling, s. 234 — Barnhemmets inrättande och magdalenaverksamhetens övertagande exempel härpå, s. 234 — Ett ogynnsamt utgångsläge, s. 235 — Översikt över systerkårens numerära utveckling jämte antalet systrar i socialpedagogiskt arbete, s. 235 — Ett procentuellt ringa deltagande däri, s. 236 — Den stora betydelse, som likväl tillmättes verksamheten i fråga, s. 237 — <i>Barnhemmet</i> : Översikt över barnantalets årliga variationer, s. 238 — Kommentarer härtill, s. 238 — <i>Magdalena- och skyddsbenmet</i> : Uppkomstförhållanden, s. 239 — översikt över den årliga tillväxten av antalet skyddslingar, s. 239 — Kommentarer härtill, s. 239 f. — <i>Räddningsbenmet</i> : Uppkomstförhål-	

landen, s. 240 — Översikt över elevantalet, s. 240 — Kommentarer, s. 240 — <i>Husbällsskolan</i> : Lokalförhållanden, s. 240 — Översikt över elevantalet, s. 241 — Huvudskälet till skolans nedläggande, s. 241 — <i>Socialpedagogiska arbetsfält utom Anstalten</i> : Tab.översikt, s. 242—243 — Grafisk översikt över utvecklingen, s. 245.	Sid.
b. Samariterhemmet	246
Anstaltens ännu jämförelsevis ringa betydelse i sammanhanget, s. 246 — Undervisningsplanens värde, s. 246.	
2. Ett socialpedagogiskt nydaningsskede i vårt land	246
a. Angelägna vårdbehov	246
En föräldrad lagstiftning, s. 246 f. — Oefterrättliga förhållanden på fosterbarnsvårdens område, s. 247 — Rapporter därom, s. 247 — Orsakerna härtill, s. 247 — De utomäktenskapliga fosterbarnens oftast oblidla öde, s. 247 — De utackorderade barnhusbarnens behandling, s. 247 f. — Barnhem inrättas i ökad omfattning, s. 248 — Ungdomskriminalitetens stegring, s. 249 f. — Uttalanden härom, s. 250 — Orsakerna dryftas, s. 250 ff.	
b. Reformförslag och utredningar	252
Wawrinskys reformförslag ang. huvudstadens fosterbarnsväsende, s. 252 f. — Hälso- och fattigvårdsnämndens skrivelse till Kungl. Maj:t, s. 253 — 1894 års kommitté och dess förslag till reformer, s. 253 — Samhällsreaktionen mot ungdomens laglöshet, s. 253 f. — Dennes oroande omfattning även utomlands, s. 254 — Uppmärksammade motåtgärder därstädes, s. 254 — Riksdagsmotioner i ämnet, s. 255 — 1896 års kommitté: direktiven för densamma och dess betydelsefulla arbetsresultat, s. 255 f.	
c. 1902 års barn- och ungdomslagstiftning	256
Kommentarer till ovannämnda kommittéföreläggningar, s. 256 — Propositioner i ämnet, s. 256 f. — Lagen om fosterbarns vård (6 juni 1902) samt dess huvudbestämmelser, s. 257 — Lagen om vanartade och sedligt försummade barns behandling (13 juni 1902) samt dess viktigare föreskrifter, s. 257 f. — Lagen om verkställighet av domstols förordnande om tvångsuppfostran och dess huvudbestämmelser, s. 258 f.	
3. Ledande svensk diakoni kring sekelskiftet med särskild hänsyn till dess socialpedagogiska insatser	259
a. Former och huvudlinjer för ett "samlings- och krafthämtningsarbete"	259
Tidpunkten för femtioårsjubileet framflyttas, s. 259 f. — Val av ny föreståndare förberedes och verkställes, s. 260 — I väntan på den nye föreståndarens ankomst, s. 261 — dennes invigning, s. 261 — Vidgade förbindelser med utländska moderhus, s. 262 — Framträdande drag i verksamhetens helhetsbild åren 1899—1904, s. 262 — Val av ny husmoder, s. 263 — Ärkebiskopens inval i Sällska-	

Sid.

pets styrelse, s. 263 — Joh. Norrby bitr. pastor, s. 263 — Församlingsvårdens utbyggnad, s. 264 — Församlingsvården — ett inter-nordiskt diskussionsämne, s. 264 f. — Anstaltledningens åtgärder i denna riktning, s. 265 — Anstaltens behov av en förbättrad sjukvård, s. 266 — Ny sjukhusbyggnad erforderlig, s. 266 — Provisoriska åtgärder i avvaktan på en dylik, s. 267 — En kommitté tillsättes för utredning av frågan och avgiver sitt förslag, s. 267 — Åtgärder vidtagas i överensstämmelse härmed, s. 268.

FÖRORD

b. Socialt uppfostringsarbete åren 1899—1904 268

Barn- och Räddningshemmet: Institutionernas sammanslagning, ett fullbordat faktum, s. 268 — Ett sammanfattande omdöme om denna verksamhet, s. 269 — Kommentarer härtill, s. 269 — Barnhemmets förlägningsproblem dryftas, s. 270 — En tillfällig nedgångsperiod för verksamheten i fråga, s. 271.

Skyddshemmet: Staden gör anspråk på tomtområdet, s. 272 — Förberedelser för avflyttning, s. 272 f. — Sjötorp inköpes, s. 273 — Ersta-förläggningens sista tid, s. 275 — Sjötorphemmet uppföres och färdigställes för inflyttning, s. 275 — En presentation av lokalerna, s. 275 f. — Hemmet inviges, s. 276 — Kungl. Maj:t fastställer reglemente för verksamheten, s. 278 — Huvudbestämmelser däri, s. 278 f. — I "magdalenaverksamhetens" spår: Tanken på dess återupptagande, s. 279 — En oväntad händelse: Styrelsen för Hemmet Fristad söker "närmare förbindelse" med Diakonissanstalten, s. 279 f. — Underhandlingar därom, s. 281 — Stiftelsens grundstadgar ändras, s. 281 — Ändringarna godkänns, s. 281 — Hemmets framtida ledning, s. 281 f. — President Annerstedts hänvändelse, s. 282 — Styrelsen för Anstalten upptager densamma till noggrann prövning, s. 282 — Dess för framtiden betydelsefulla beslut, s. 283 — *Utom Anstalten verksamma barnhem under erstasystrarnas ledning åren 1899—1904*, s. 283.

4. En minnesvärd pedagogisk samhällsinsats 284

En erinran om diakoniens verksamhetsprinciper, s. 284 — det yttre arbetets utvecklingsförändringar sådana dessa framgå av uppgifter i jubileumsårens rapporter — socialpedagogikens andel däri, s. 284 — säkra hållpunkter för en jämförelse med hela rikets samlade insats på området saknas — förtydligande anmärkningar till de personliga krafternas fördelning på olika diakonala arbetsområden, s. 285 f. — Diakoniens betydelse i skilda hänseenden för den sociala uppfostringsverksamhetens utveckling i vårt land under det gångna tidsskedet, s. 286 f.

Zusammenfassung	288—308
Litteraturförteckning	309—322
Personregister	323
Förkortningar	327
Bilaga: Karta över socialpedagogiska institutioner med diakonal arbetskraft åren 1853—1904	

Av de verksamhetsformer diakonien upptagit i vårt land hör den pedagogiska till de mindre uppmärksammade. I all synnerhet har detta kommit att gälla dess insats på folkundervisningens område, men även i övrigt intager svensk diakoni en föga bemärkt plats inom den uppfostrings- och undervisningshistoriska litteraturen.

I syfte att för ett äldre utvecklingsskede i någon mån täcka denna brist utgav undertecknad för ett tiotal år sedan en mindre skrift med titeln *Dakonien och folkskolan*. Min ursprungliga tanke var att i en och samma framställning söka utforma en samlad bild av diakoniens pedagogiska gärning på svensk mark under senare hälften av sistlidna århundrade. Olikheten i yttre verksamhets- och utvecklingsförhållanden mellan folkundervisning samt — till barn- och s. k. räddningshem knuten — social fostran (socialpedagogik), sådana dessa förgreningar av diakonalt hjälparbete vuxit fram här i landet, motiverar emellertid, att ifrågavarande pedagogiska intresseformer behandlas var för sig. Medan folkundervisningen fortgick under tämligen likartade yttre villkor samt omfattade en jämförelsevis begränsad tidsperiod, gäller snarast motsatsen beträffande det sociala uppfostringsarbete, vilket alltifrån 1850-talets början bedrevs i samma regi. Växlingar i rikets allmänna försörjningsläge jämte förskjutningar i dess sociala struktur bildade tillika med en successivt ändrad lagstiftning — särskilt på fattigvårdens område — det händelsernas flätverk, som skapade speciella livsbetingelser för varje fostrande verksamhet av senast angivna slag. Härtill kom, att för dennas vidkommande anknytning till diakonal arbetsgemenskap var särskilt intim under tidsavsnittet i fråga. Dess utvecklings- och formbarhet efter mötande behov blev därför nära förknippad med Anstaltens. Vad som under årens lopp tilldrog sig inom densamma, äger alltså sitt givna intresse i ett sammanhang som detta.

Urvalet av i framställningen upptagna data har i mångt fall kommit att bli en avvägningsfråga. Avgörande härför har i regel varit deras betydelse för utvecklingen i stort stundom i förening med den tidsfärg de återspeglar. I enlighet med denna urvalsprincip lämnas kompletterande detaljuppgifter i form av notanmärkningar.

Till professor *Wilhelm Sjöstrand* står jag i särskild tacksamhetskuld för de värdefulla påpekanden, den verksamma kritik och det välvilliga bistånd i övrigt, som jag under en följd av år erhållit vid undersökningens fullföljande och manuskriptets utarbetande. Vid granskningen av detsamma har även föreståndaren för Ersta diakonissanstalt, domprosten teol. dr. *David Lindquist* ställt sin jämväl på det diakonala området stora sakkunskap till förfogande, en personlig hjälp, för vilken jag är mycken tack skyldig. Sak samma gäller den hjälpsamhet i skiftande former, som kommit mig till del från Vårsta diakonissanstalts mångårige ledare, direktor *Kristoffer Kristoffersson*, vars intresserade stöd varit mig en ovärderlig tillgång i arbetet.

I stor tacksamhet står jag även till de styrelser samt in- och utländska institutioner av skilda slag, som främjat mitt arbete, främst våra diakonissanstalter, Svenska diakonanstalten å Stora Sköndal och Diakoniens Centrala Råd, vilket sistnämnda även ekonomiskt har bidragit till dess färdigställande.

Härnösand i mars 1960

Författaren

INLEDNING

Före år 1902, då den första barn- och ungdomsvårdslagstiftningen såg dagen i vårt land, föll det svenska samhällets åtaganden till hjälp åt de barn och ungdomar, som saknade vård och tillsyn, inom den allmänna fattigvårdens ram.¹ Tidigare överläts sålunda de omedelbara åtgärderna på detta område åt det enskilda initiativet. Ett för sin tid märkligt undantag från denna regel utgör 1619 års författning om städernas administration, vari bl. a. stadgas, att i varje stad skulle inrättas ett barnhus, dit de barn, som gingo omkring och tiggde på gatorna "kunde inhävas och hållas från kättja och sjelfsvåld" (en föreskrift, som i sak återkommer i 1635 års landshövdinginstruktion.² I den stora ofredens dagar saknades emellertid ekonomiska möjligheter att iakttaga bestämmelsernas efterlevnad.

Ett annat uttryck för tidens reformvänliga strävanden i samma riktning var det bekanta privilegiebrev, som 1633 utfärdades för Johannes Matthiæ med tillstånd att på anvisad tomt i huvudstaden uppföra ett "orphanotropium" (urspr. medeltida benämning för en invid kyrka eller kloster inrättad barnasyl). För sitt underhåll tillerkändes anstalten en rad förmåner, såsom tionden, tullintäkter, avkastning av fast egendom, kollekt m. m.³

Att den allmänna fattigvården anlätades för omhändertagande av de barn och unga, som saknade föräldrars eller anhörigas stöd,

¹ Se vidare sid. 20 f.

² Jfr C. G. Styffe, Saml. af Instruktioner för högre och lägre tjenstemän vid Landt-regeringen i Sverige och Finland, Sthlm 1852 samt 1624 års hospitalsförordning, "Sveriges första fattigvårdsförordning", vilken dessutom påbjuder inrättande av liknande institutioner på landsbygden.

³ Rich, Wawrinsky, Om barnavården och särskilt fosterbarnsvården i äldre och nyare tid. Sthlm 1896, s. 58.

stod i samklang med uppfattningen av de förra såsom "fullvuxna i förminskad skala" (Jundell). Sent skulle detta tänkesätt övergivas. Att det uppväxande släktets omvårdnad vore en angelägenhet av vikt, därom vittna dock de förordningar, som avsågo ett successivt förbättrande av dess levnadsvillkor. Icke förty bära de verkliga landvinningar, som från slutet av 1700-talet äro att notera på området så gott som alla det lokala initiativets särprägel. Så kan sägas vara fallet med Allmänna barnhuset i Stockholm (tillkommet genom sammanslagning av kronobarnhuset och det s. k. politiebarnhemmet), vilket vid förra århundradets början direkt eller indirekt svarade för vården av över 6000 barn.⁴ Sammanhanget aktualiserar även namnen på sådana inrättningar som Göteborgs stads barnhus, frimurarbarnhusen i Stockholm och Göteborg, Willska skolan i Göteborg, Gustavianska barnhuset i Norrköping, Östads barnhus i Västergötland och Gustavsbergs barnhus i Uddevalla — samtliga 1700-talsskapelser.

Tillkomsten av dylika institutioner röjer onekligen en vekare livssyn än storhetstidens. Oaktat en tendens till fördjupning medförde den emellertid ingen mera påtaglig förbättring av den till barnhem och barnhus knutna verksamheten under 1800-talets förra hälft. Den allmänna fattigdomen i landet lade sin hämsko över utvecklingen även på detta område. Situationen belyses av en passus i en uppmärksammas skrift från mitten av förra århundradet: "Pauperismen erkännes allmänt vara ett af vår tids svåraste samhällslidanden, hvilket, om ej hjälp mellankommer, i en ej långt aflägsen framtid hotar att till sjelfva grundvalarna skaka de menliga samhällenas byggnad. Antalet af hjälpbehöfvande ökas år ifrån år, brottsligheten vexer med nöden, de offentliga fattigvårdsbidragen blifva allt mera betungande och, det oaktat, anlitas å ena sidan den enskildta välgörenheten enträgnare än någonsin och å den andra sväfvar månet behovets barn, som skyr att för verlden yppa sin klagan, i fara att förlora lifvet af brist på det nödvändigaste."⁵

De mörka skuggor, som här blottas i samhällsbilden, härrörde

⁴ Se vidare sid. 17 o. 21.

⁵ O. J. Hultgren, Om Pauperismen. Bidrag till Sveriges Fattigvårdslagstiftningshistoria, Sthlm 1855, s. 3.

från en mångfald orsaker, mot vilkas socialt vådliga följder högst otillräckliga eller otillförlitliga botemedel funnos att tillgå. I ett något tidigare avgivet betänkande talas i detta sammanhang om "Saknad af omvårdnad, idoghet och grannlaga beräkning, brist på en lefvande Religionsande, förståndets utveckling till en oförvillad uppfattning af samhällslifvets olika förhållanden", vidare drycken-skapslasten, okunnighet om jordbrukets skötsel och handeln med dess produkter, gesällvandringen samt icke minst det snarare till-än avtagande lösdriveriet.⁶

Uttalandet bär prägel av en officiell återklang av "tidens röster", varibland Geijers, Fryxells, Fredrika Bremers och Agardhs hörde till de mera uppmärksammas. För den sistnämnde står därjämte den djupa klyftan samhällsklasserna emellan som en synnerligen betydelsefull länk i orsakskedjan. Med eftertryck framhöll denna fosterlandsälskande reformvän, "att det icke är fattigdom eller rikedom, som åtskiljer arbetarklassen ifrån den högre klassen, utan sämre eller bättre uppfostran, mindre och mer upplysning."⁷

Såsom huvudorsak till den allmänna fattigdomen i landet framstod emellertid, betonar Montgomery, den snabba folkökningen. Även om man ställde andra orsaker i främsta ledet, skriver denne, "visade det sig dock inte så sällan vid en närmare analys, att det ändå i sista hand var denna faktor, som stod bakom".⁸ Hur pass svag ekonomisk grund denna folkökning (på ett halvsekel steg befolkningssiffran från 2,3 till 3,4 miljoner) i själva verket vilade på, framgår bäst därav, att missväxt ej sällan hade svår hungersnöd i släptåg. Härtill bidrogo även förskjutningar i den sociala gruppering jordbruksbefolkningen efter hand undergick. På hundra år hade torparklassen och backstugu-inhysesklasserna fördubblats.⁹ Inom dessa obesuttna befolkningsgrupper satte nödårens arbetslös-

⁶ Betänkande angående fattigvården i riket utom Stockholms stad (avg. den 8 juni 1839). Jfr G. Lindstedt, Öfversikt af den svenska fattigvårdens historia. Sthlm 1915, s. 74.

⁷ A. Agardh, Om de lägre folkklassernas upplysning. Sthlm 1838, s. 21.

⁸ A. Montgomery, Svensk socialpolitik under 1800-talet. Sthlm 1934, s. 89.

⁹ Betänkande i utvandringsfrågan och dermed sammangående spörsmål. Av Gustav Sundberg. Sthlm 1913. Bil. 9, s. 28 ff.

het djupa spår.¹⁰ Misströstan övergick här i slöhet och lättja samt slutligen, heter det i ovan citerade betänkande, ”i begäret efter råa njutningar”.¹¹ Därmed åsyftas väl i främsta rummet det ohejdade superi dessa landsbygdens olycksbarn vid varje tillfälle hängåvo sig åt. Eljes nådde ju dryckenskapslasten en skrämmande omfattning i husbehovsbränningens dagar, och i fråga om dess betydelse som fattigdomsalstrare gå de officiella uttalandena aldrig isär.¹²

¹⁰ Allteftersom hemslöjden tvangs att vika för ”tekniska evolutionen” förvärrades läget. Till gruvidriftens rationalisering sällade sig transportväsendets omläggning. De nya vattenvägar kanalbyggena öppnade voro ägnade att beröva forkörarna deras utkomst. Tidigare hade ju dessa ensamma haft de mera regelbundna varufrakterna om hand (Jfr Elfred Kumm, Nödårsbygd och samhällshjälp. Sthlm 1940, s. 17 ff.)

Sammanhanget inbjuder till återblickar på ett dystert kapitel i svensk rättsvärd, som sprider ett visst ljus över gångna tiders syn på fattigdomsproblemet. Vad som åsyftas, är lagbestämmelserna om de s. k. försvarslösa behandling. Hit räknades alla de beklagansvärda individer, vilka saknade ”laga försvar”, dvs. inte kunde förete intyg om att arbetsgivare eller annan bättre lottad person garanterade deras försörjning, i händelse de inte kunde finna sin utkomst genom laglig sysselsättning samt hemfölla åt bettleri och vagabondage. I äldre tider behandlades dylika ”Landzstrykare och Lättingar” (1698 års stadga) rätt och slätt som brottslingar. Även om bestämmelserna sedermera mildrades, förblev dock inspärning länge det huvudsakliga bote-medlet. Föreskrifterna i 1833 års förordning om ”huru med försvarslöse personer förhållas bör” äro stränga nog. Här berövas den anhållne exempelvis möjligheten att genom gott uppförande och sparad arbetsförtjänst vinna friheten åter. Situationen ljusnade först med ikraftträdandet av 1846 års stadga. Däri gjordes nämligen bestämd åtskillnad mellan ”försvarslöse i allmänhet” samt ”försvarslöse till allmänt arbete förfallne”. De förra ställdes blott under uppsikt med uttryckligt förbud att lämna vistelseorten. De senare, som tillhörde kategorien tidigare straffade eller under besvärande omständigheter för brott tilltalade, kunde utan vidare anhållas och avkrävas ”laga försvar”.

¹¹ Betänkande ang. fattigvården i riket (1839) a. a. s. 18.

¹² Lika litet var detta fallet i fråga om den brist på ”grannliga beräkning”, som tog sig uttryck i benägenheten att i tid och otid anlita konsumtionskrediten. ”Att betala med löften och ej med valuta”, en osed så djupt inrotad i det gamla agrara Sverige, tolkas av mer än en samtida samhällskritiker t. o. m. såsom ett utslag av nationalkarakteren (Jfr t. ex. K. Bonde, Handelspolitiska betraktelser. Sthlm 1850, s. 95). Saken kommer likväl i något annorlunda dager, när man betänker, att årsinkomsten i allmänhet blott utbetalades engångsvis, och att städernas affärsmän långt ifrån voro

Ännu en demografisk förskjutning ägde rum, när på grund av industrialiseringen städer och andra tätorter i ökad utsträckning började dra folk till sig. Av de förra hade det stora flertalet haft mycket litet av verklig stadskaraktär. ”Med sitt ringa invånarantal, med sitt jordbruk och sin tynande borgerliga näring företedde de”, skriver Herlitz, ”en kulturtyp, som blott obetydligt skilde sig från landsbygdens.”¹³ Vid århundradets början hade endast tre svenska städer, nämligen Stockholm, Göteborg och Karlskrona ett invånarantal överstigande 10.000, och vad det förstnämnda beträffar, var det först på 1840-talet den årliga tillväxten blev mera påtaglig. Att denna länge höll sig inom rätt snäva gränser, får till en del tillskrivas en anmärkningsvärt stor mortalitet, vilken i sin tur ägde nära samband med svåra sanitära brister, särskilt på bostadsområdet.¹⁴ Vad en officiell kommitté vid slutet av 50-talet hade att förmåla därom, ställer läget i en mörk dager: ”Husens beskaffenhet, värnbarhet o. s. v.”, heter det bl. a., ”tages icke i betraktande; äfven uthus, stallar och dylikt inredas till boningsrum; och i hvardera af dessa inpackas ofta flera familjer, så att osnyggheten och osundheten blifva upprörande för hvarje oförderfvad människokänsla. Det jemförelsevis låga pris, hvartill inhysning i dessa boningar kan ske, bidrager ej litet att locka de stora skarorna af landsbygdens lösa befolkning in till städerna, der de hoppas få arbetsförtjänst men oftast möta elände och förnedring . . .”¹⁵ Fortsättningen avslöjar i målande ordalag den trista miljö, vari våra första diakonissor kunde bli satta att verka. Ofta inhystes, omtalas det, ”8 till 10, ja flere, uti ett rum af vid pass 800 kubikfots rymd att tillbringa åtminstone natten tillsammans, i smuts både till personer och möbler, liggande om hvarandra, barn, halfvuxna och fullvuxna, med all blygsamhet bannlyst och i en luft som lättare kan tänkas än beskrivas. I detta förnedrings- och osundhetstill-

obenägna att bevilja krediter mot löne- eller naturasäkerheter, t. ex. växande gröda.

¹³ N. Herlitz, Svensk statsförvaltning på 1830-talet. Sthlm 1924, s. 50.

¹⁴ Från att på 1840-talet ha varit lägre än 40 pro mille, uppgick dödligheten (delvis under inflytande av koleraepidemien) under åren 1851—55 till 45 (Förslag till lag ang. sundhetsförhållandenas ordnande i riket. Avg. 17 Juni 1859, s. 17).

¹⁵ a. a. s. 61.

stånd lefva tusentals menniskor i hufvudstaden; och från dessa tillhåll utgå öfver samhället tiggeri, last, prostitution och brott.¹⁶ Tillstötta så en allvarligare epidemi, såsom kolerafarsoten under 1850-talet, blev det bedrövliga tillståndet än värre. Sålunda framhöll Sundhets-Collegium i en ämbetsberättelse avgiven vid en tid, då huvudstaden var särskilt illa hemsökt av den fruktade farsoten, att det "öfverallt blifvit anmärkt, att densamma ojemförligt mera härjat ibland den fattigaste arbetsklassen, i synnerhet den del deraf, som varit utsatt för inflytelser af trånga och osunda bostäder och oordentlig lefnad".¹⁷

Om de uppenbara risker för barn, som måste dväljas i en slik uppväxtmiljö, anföra huvudstadens fattigvårdsrevisorer bl. a.: "Som den dagliga erfarenheten nogsamnt lärer, att det just är den i lättja och råhet uppwxande ungdomen, som, i förening med brännwins-superiet gör alla bemödanden för tiggeriets afskaffande fruktlösa, och att denna ungdom dessutom genom tiggeriet endast alltför ofta uppammas till laster och brott för att sedan inom kort hemfalla till baracken, korrektionshusen eller fängelserna, anse Rewisorerne ett så beklagansvärt förhållande wara företrädeswis förtjänt af Stads-Nämndens och öfriga kommunala myndigheters uppmärk-

¹⁶ a. a. s. 63. — Huru tragiskt de hemlösas liv kunde gestaltas i 1830-talets Stockholm, framgår med all önskvärd klarhet av Unmans bekanta anteckningar. Häri läses: "Bland upprörande exempel på den herrskande nöden berättar Stockholms Dagblad den 29 oktober /1838/, att i ett trångt hvalf under Nybron anträffades flera personer, som derstädes tagit sin tillflykt, och att vid derefter af polisen företagen undersökning af den underjordiska hålan derstädes anträffades likaledes en död person, som i följd af nöd och brist några dagar förut aflidit, utan att någon anmälan derom blifvit gjord af de andra uslingarna. Öfverallt på hufvudstadens gator, vid broar, hamnar och torg såg man vid denna tid, mer än förr, dessa olyckliga varelser, hvars kammargolf var jorden och lykta solen, och hvilkas trasor och skygga blickar tydligt talade om husvillhet och hunger. Under sommarmånaderna träffade man en mängd sådana, förnämligast af kvinnokönet, utanför stadens tullar, der de i skymningen framkommo för att begära allmosor och om nättarna söka sig en lägerplats i skogsbackarna —" (Johan Unman, Samling af Bidrag till Stockholms Stads Krönika 1828—1851, Bd. 2, s. 925 f. /Stockholms stadsarkiv/).

¹⁷ Sundhets-Collegii und. Berättelse om Kolerafarsoten i Sverige 1853, Sthlm 1855, s. 367.

samhet och behjertande, för widtagande af erforderliga åtgärder till dess afhjelpande."¹⁸

Här förelåg alltså ett allvarligt hot mot det uppväxande släktets andliga och lekamliga välfärd, så mycket allvarligare som med dåtida allmän och enskild hjälpverksamhet medlen att avvärja det-samma både kvantitativt och kvalitativt voro högst otillräckliga. Enligt Allmänna barnhusets ansedde läkare, Fredrik Theodor Berg var den relativt höga mortalitetsprocenten bland anstaltsbarn "ett af de svåraste inkasten mot hittebarnshusens ändamålsenlighet".¹⁹ (Vid nyssnämnda institution uppgick den så sent som år 1844 till över 33 %).²⁰ På de flesta håll bär bristande hygien och vanvård i huvudsak skulden till missförhållandet.²¹ Den länge försummade sjukvården måste emellertid tillskrivas en dryg del därav.²²

Onekligen röjer 1847 års fattigvårdsförordning en viss påverkan av liberala tänkesätt. Den föregicks också av en, såsom det senare har sagts, "verkligt uttömmande utredning af fattigvårdsproblemet och alla därå inverkan frågor".²³ På grund av bestämmelsernas

¹⁸ Ber. af Rewisorerne till granskning af Stockholms Stads Fattigvårdsförvaltning 1851, afgifven den 23 aug. 1852. — Mera oförblommerat påtalas rådande missförhållanden i ett senare utfärdat upprop till grundande av en anstalt för fattiga barn. Häri heter det bl. a.: "Hvad skall det blifva af dessa barn, som alldeles lämnas åt sig sjelfva, under det den försupne fadern, i fall han är känd, och den liderliga modern hålla till, hvar på sin krog, och endast sammanträffa i hemmet för att gråla, svärja, rifvas? Hvad skall det blifva af dessa arma barn, som, uppväxande bland sådana efterdömen, i öfrigt ej lära sig annat än bettla, ljuga, snatta, föra oljud på gatorna, och, ju mer de tilltaga i ålder, desto mer äfven i lastbarhet, fräckhet och förhärdelse?" (Några ord ang. Prins Carls Uppfostringsanstalt, Sthlm 1876, s. 1 f.).

¹⁹ F. Th. Berg, Årsb. öfver späda barnens helso- och sjukvård vid Stockholms Allmänna barnhus år 1843 (Aftryck ur Sv. Läk-Sällsk. Handlingar), Sthlm 1844, s. 5.

²⁰ a. a. s. 70 — Tidigare synes emellertid ifrågavarande procenttal ha varit betydligt högre. Medan Berg uppskattar det till över 50%, nämner en annan författare siffran 70 (G. Hjort, Om Allmänna barnhusinrättningen i Stockholm, Sthlm 1848, s. 294).

²¹ Fr. Th. Berg, Förhandlingar rörande reorganisation af Stockholms Allmänna barnhus och clinicum i barnsjukdomar, Sthlm 1847, s. 7 ff.

²² Jfr Hjort, a. a.

²³ Centralförbundets för Socialt Arbete Fattigvårdskommitté, Reformlinjer för Svensk Fattigvårdslagstiftning. Sthlm 1907, s. 19.

tänjbarhet blev dock det praktiska värdet av densamma långt ifrån så stort, som de vällovliga avsikter, vilka inspirerat lagstiftningsverket, ingivit hopp om. Redan formuleringen av dess bärande grundsats gav utrymme åt väl fria tolkningar: "På hvart och ett fattigvårds-samhälle ankommer att . . . ordna fattigvården på sätt som, efter ortens beskaffenhet och särskilda förhållanden finnes lämpligast . . ." ²⁴ Sak samma gäller bestämmelserna rörande de barn, som de fattigvårdande myndigheterna tagit hand om. I fråga om dem föreskrevs, att de skulle anvisas "stadig bostad, där upp-
sigten å deras uppfostran kan behörigen handhafvas". ²⁵

Huvudanledningen till att en ny lagstiftning på området kom till stånd så snart som efter sex år var dock en annan än formella oklarheter. ²⁶ Helt andra omständigheter äro att anteckna i sammanhanget, främst det utbredda missnöjet med hemortsbestämmelserna. ²⁷ Redogörelsen härför faller likväl utom ramen för denna framställning, helst som lagändringen inte medförde humanare vårdformer.

Långt innan statsmakterna på ett mera avgörande sätt funno för gott att ingripa mot, vad som redan framstod såsom en nära följd av det materiella krisläget, laglöshet och sedefördärv bland barn och ungdom, hade emellertid en växande opinion manat fram mera ändamålsenliga motåtgärder, än dem strafflagstiftningen på området anbefalldes. ²⁸ Hit hörde bl. a. inrättande av en första

²⁴ Kongl. Maj:ts nåd. Förordning ang. Fattigvården i Riket, 25 Maj 1847 (SF N:r 23), § 2, mom. 1.

²⁵ a. a. § 6, mom. 2.

²⁶ Kongl. Maj:ts nåd. Förordning ang. Fattigvården i Riket, 13 Juli 1853 (SF N:r 36).

²⁷ Medan 1847 års förordning stadgade, att för erhållande av fattigförsörjning den hjälpsökande skulle anses "tillhöra det fattigvårds-samhälle, der han, efter fyllda 15 år, sist under tre på hvarandra följande år stadigt wistats, utan att hafwa åtnjutit fattig-understöd, som af annat fattigvårds-samhälle eller Kronan ersättes" (§ 14, mom. 1), gjorde 1853 års fattigvårds-förordning i samma lagrum underhållet beroende av mantalskrivningsorten.

²⁸ Tidens stegrade reformkrav i humanitär anda dokumenterades bl. a. av dåv. ordföranden i Styrelsen för över fångelser och arbetsinrättningar Carl Axel Löwenhielms uppmärksammade skrift "Tankar om Corrections-Systemet och Fångvården". Sthlm 1826. Sin mognaste frukt på området satte det dock i den år 1840 utgivna "gula boken" (Om straff och straff-

svensk "Räddnings-Anstalt för Vilseförda och Moraliskt vårdslösa barn". ²⁹ Ännu långt in på 1800-talet hade nämligen även här i landet sådana minderåriga tagits om hand under rent av skrämmande former. Ett ögonvittne (Carl Axel Löwenhielm) skriver: "Det är rysvärt att finna den oskuldsfulla barnåldern in-
mängd ibland manna-ålderns afskum, och sorglöst blandad i samma fängelse med de mäst lastbara och förderfvade bofvar. Tyvärr är detta en åsyn, som än i dag skulle sára dens ögon som äger håg att besöka dessa mensklige eländets boningar." "Många af dessa barn", heter det i fortsättningen, "ännu icke komne till de år, då man egentligen vet hvad rätt eller orätt är, då man ännu endast är en efterrapande varelse af föräldrars efterdömen, stå i fånglistorne antecknade för större eller mindre deltagande i brottmål . . ." ³⁰ I sammanhanget påtalar den kritiska författaren med skärpa det sorgliga förhållandet, att kvinnor, som undergingo fängelsestraff ej sällan fingo tillstånd att ha sina barn hos sig. ³¹

De olika försök, som (särskilt inom huvudstaden) gjordes för att bemästra svårigheterna, bidra att skänka en mera fullständig bild av det sociala tillstånd, som rådde, när 1800-talsdiakonien upptog sitt hjälparbete på svensk mark. Mera ytligt sett verkar det

anstalter"), vars välinformerade anonyme författare (kronprins Oscar) på sakliga grunder hävdar, att brottet och åtgärderna däremot vore en samhällsfråga av första ordningen.

²⁹ Råby räddningsinstitut, friherre Axel Gustaf Gyllenkrooks bekanta skapelse, belägen strax utanför Lund, hade vid seklets mitt nyss passerat sitt tionde verksamhetsår. Grundad 1838 med Das Rauhe Haus som närmaste förebild var stiftelsen (frånsett ett engångsanslag å 3000 Rd. bco. år 1854) länge helt beroende av frivilliga gåvomedel. Anstaltens tillkomst innebar emellertid ett stort socialt framsteg, och dess upphovsman framstår som den klarsynte banbrytaren för ett betydelsefullt uppfostringsarbete. "För honom gällde det ej", skriver en av anstaltens senare föreståndare, "så mycket brottslingens bestraffning och oskadliggörande som fastmer hans upprättande och återställande till samhället såsom en nyttig medlem. Framför allt borde brotten förebyggas genom lämplig fostran. För de stackare, som kastats ut i livet utan huld och hägn ville han öppna en fristad, där de fingo känna, att även för dem fanns kärlek och ömmande hjärtan, att även för dem kunde finnas en människovärdig framtid" (O. Ekelin, Råby Räddningsinstitut. Lund 1928, s. 11).

³⁰ a. a. (jfr not 28) s. 77 f.

³¹ Ibid.

kanske, som om stadens myndigheter saknat blick för situationens allvar. Intrycket blir emellertid delvis ett helt annat, om man samtidigt tar hänsyn till alla de hinder av olika slag, som fördröjt den allmänna fattig- och barnavårdens utveckling. Det låter sig sålunda inte förneka, att staden genom antagande av den stadga, som fr. o. m. januari 1844 under ett par decennier framåt kom att reglera dess fattig- (och barna-)vård, erhöll en efter dåtida måttstock väl genomtänkt organisationsplan för densamma.³² Med Stadsnämnden som överstyrelse fördelades handläggandet av hithörande ärenden på åtta "församlingsnämnder" (en för varje territorialförsamling). Därjämte utrustades varje sådan instans med tvenne avdelningar, den ena för "ordningsmål" och den andra för "fattigvårdsmål".³³

En närmare redogörelse för stadgans bestämmelser i den mån dessa avsågo vuxna personer, som av en eller annan anledning voro berättigade till understöd, är i detta sammanhang av mindre betydelse. Däremot torde formerna för de nödställda barnens omhändertagande vara av särskilt intresse. Alltför ofta var det polisen, som först fick ta hand om de barn, vilka i brist på livets nödortföttiggande ströko omkring på gatorna. Att finna någon form av hjälp åt dessa, blev så en av stadsnämndens angelägnaste uppgifter. Nämnden hade emellertid ännu inget eget barnhus eller därmed jämförlig inrättning till sitt förfogande. Intill 1850 anlätades Allmänna barnhuset för ändamålet. Sedermera utsågs en särskild delegation

³² Kongl. Maj:ts nåd. Stadga ang. Fattigvården i Stockholms Stad — 1 April 1843 (SF. N:r 8).

³³ Stadsnämndens sammansättning avsåg att säkra tillgången på mångsidig sakkunskap. Utom överståthållaren ingingo däri sammanlagt tjugofem ledamöter, däribland pastor primarius, polismästaren, förste stadsläkaren, representanter för konsistorium, magistrat, församlingsnämnder samt direktionerna för Allmänna barnhuset, Danviks hospital och Prins Carls uppfostringsanstalt. — Vad beträffar den inom stadsnämnden upprättade avdelningen för ordningsmål, hade den b. a. till uppgift att registrera alla nyinflyttade samt biträda vid arbetsansaffning. Fattigvårdsavdelningen åter utövade kontroll över understödsverksamheten i allmänhet. (Häri inbegreps alltså de underhåll, som lämnades av välgörande stiftelser.) På de bägge motsvarigheterna inom respektive församlingsnämnder ankom det att avhjälpa sanitära och sedliga missförhållanden, däribland försummad barnavård (avd. f. ordningsmål) samt utöva direkt fattigvård (avd. f. fattigvårdsmål).

med uppdrag att vidtaga nödiga åtgärder i nämnda syfte.³⁴ Alltjämt blev det dock samma institution, som togs i anspråk men ej såsom tidigare kostnadsfritt utan mot avtalad avgift. Till de delegerades främsta åligganden hörde sålunda valet av vårdform för de barn, som omhändertagits, samt bestämmande av det understödsbelopp församlingarnas fattigvårdsstyrelser hade att utbetala. (I valet av vårdform ingick efter hand placeringen av vanartade pojkar i åldern 10—14 år å stadens uppfostringsinrättning).³⁵

Sistnämnda anstalt leder tanken till den betydelsefulla insats i svensk socialpedagogik, som anknyter till namnet Prins Carls uppfostringsinrättning. Grundad i början av 1830-talet på initiativ av sedermera underståthållaren Olof Wannqvist bestod dess stadgenliga uppgift i att genom vård och fostran förebygga den ungdomsbrottslighet, som år från år var i tilltagande. Verksamheten utvecklades i raskt tempo. På tio år (1832—1842) ökade antalet skyddslingar från 26 till 106.³⁶ Den kraftiga expansionen medförde dock en ekonomisk kris, oaktat de många hjälpkällor man hade att tillgå i form av frikostiga gåvor, årliga bidrag och donationer (varav Karl XIV Johans och Oscar I:s bokfördes särskilt). Svårigheterna resulterade bl. a. däri, att stiftelsens s. k. förbättringsavdelning år 1852 övergick i stadens ägo och sedermera fortlevde under benämningen Stockholms stads uppfostringsanstalt.³⁷

³⁴ Jos. Müller, Fattigvården i Stockholm från äldre till nyare tid. Sthlm 1906, s. 186 f.

³⁵ Reglor för Stads Nämndens Delegerade för Barnavård; fastställda den 18 April 1853.

³⁶ Jfr K. Aquilonius o. A. Johansson, Prins Carls uppfostringsinrättning för fattiga barn 1830—1930. Minnesskrift. Sthlm 1934, s. 68.

³⁷ Såsom ett viktigt led i stiftelsens verksamhet hade denna avdelning öppnats redan i april 1840. Fastigheten, där den inrymdes (Tjårhovsgatan 28) hade dessförinnan byggts om för just detta ändamål. Bl. a. hade man där avdelat ett 30-tal celler. Flera verkstäder (snickeri-, skomakeri-, skrädderi-, smides- och mekanisk verkstad) ingingo därjämte i utrustningen. Antalet intagna skyddslingar av ifrågavarande kategori var från början 25. Vid överlåtelsen hade det emellertid vuxit till 34, och strax efteråt noterades platssiffran 50 (Jfr Aquilonius-Johansson, Minnesskrift a. a. s. 85 f samt Müller, Fattigvården i Sthlm. a. a. s. 189).

1850-talets Stockholm företedde eljes en rätt brokig bild av äldre och yngre initiativ på socialpedagogikens område. Därbland märkas några företag, vilkas namn återkomma i diakonala sammanhang. Främst gäller detta det s. k. Magdalenahemmet (på Norrmalm) jämte dotteranstalten Bethesda (på Söder), bägge tillflyktsorter för yngre kvinnor, vilka råkat vilse i samhället och här förbereddes för ordnade livs- och arbetsförhållanden.³⁸ I ett mera förebyggande syfte verkade "Murbeckska inrättningen för fattiga flickors undervisning och fostran". Efter skiftande öden hade nämligen denna Peter Murbecks drygt hundraåriga skapelse fått en varaktig boplats i egen fastighet vid S:t Paulsgatan. Den goda viljan att värna om de barn och unga, som utan huld och skydd från anhörigas sida löpte risk att hamna i nöd och olycka hade dessutom tagit sig uttryck på annat sätt. Föreningar hade bildats för ändamålet, och talrika donationsfonder stodo till förfogande.³⁹ Utvecklingen visade en allt stadigare tendens att fortlöpa i den sociala ansvarskänslans tecken.

Detta hörde nära samman med att man i ökad omfattning anlade socialetiska synpunkter på dylika frågor, färgade av "den evangeliska väckelsens högflod" (Linderholm), som under seklets förra hälft vällde fram över landet. Vad Westin med tanke på väckelserörelsens aktioner kallar församlingsseparatism, utgjorde således ett komplement till den av upplysningsidéer starkt påverkade frisinnat-humanitära åsiktsbildningen i dåtida svenskt kulturliv, vilken reste krav på sociala reformer i skilda hänseenden.⁴⁰ George Scotts predikoverksamhet och energiska arbete för nykterhetssaken är ett uppmärksammat kapitel.⁴¹ Välbekanta äro även Fjellstedts

³⁸ Se vidare sid. 47 f o. 67.

³⁹ Ferlin omnämner bortåt ett tjugotal. (P. E. Ferlin, Stockholms stad i juridiskt, administrativt, statistiskt och borgerligt hänseende. Sthlm 1859.)

⁴⁰ G. Westin, Kampen om religionsfriheten. Sthlm 1942, s. 40.

⁴¹ Dens., Georg Scott och hans verksamhet i Sverige. Sthlm. 1929. Såsom Newman anmärkt (Gemenskaps- och frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809—1855. Lund 1939, s. 33) låg det sociala intresset de evangelikalerna — ej minst av metodistisk fromhetstyp — i blodet. Övertygad metodist framstår också George Scott ej allenast "som en uppslagsrik målsman för omedelbart religiösa strävanden utan även för... den socialt orienterade kyrkliga kärleksverksamhet, som kommit att sammanfattas under namnet

och Rosenii insatser. Samtliga bära vittnesbörd om att väckelsearbetet icke blott siktade mot andlig förnyelse utan jämväl tog form av praktiska initiativ i sådan riktning.⁴²

inve mission." Att i Elisabeth Freys och Florence Nightingales hemland diakonien i förstone tog anmärkningsvärt ringa del i densamma, sammanhänger med den ståndsbetonade livsmiljö, varur de s. k. systerhoods växte fram. Försöken att omplacera Kaiserswerth-diakonien på brittisk grund tillhör ett något senare tidskede (Jfr E. Lönegren, Diakonien i England. Olivebladet /Obt./ 1928, nr 3).

⁴² Överflödigt torde väl vara att i detta sammanhang orda om Peter Wieselgrens märkliga livsgärning, vars kristligt-sociala betydelse ju främst låg i den religiösa prägel han gav sin nykterhetsrörelse. Andra "väckelsens" förgrundsgestalter äro däremot mindre kända utanför kyrkliga och diakonala kretsar. Därbland märkas i främsta ledet *Emilia Petersen* ("Mormor på Herrestad") och stockholmslektorn P. M. *Elmblad*.

I den förra möter oss enligt Newman "en typisk representant för den luthertrogna men av reformert alliansvänlighet och framåtanda influerade huvudströmningen inom svensk väckelsefromhet vid 1800-talets mitt" (a. a. s. 76). Varm filantrop utvecklade "denna djupt aktningvärda fru" (C. J. L. Almqvist i "Tre fruar från Småland") en kristligt-social verksamhet av liknande slag som den, vilken diakonien sedermera upptog i vårt land, t. ex. genom bildandet av en "arbetsförening" (1838) samt inrättandet av ett "räddningshem" (1844). Sistnämnda institution — med Wicherns "Rauhes Haus" (se nedan) som nära förebild — återspeglar väckelsefromhetens sociala välfärdsintresse (Jfr K. A. Rundbäck, Mormor på Herrestad. Jkg 1932 samt Växjö stifts hembygdskalender. 1913, s. 60 ff.). Sitt nit för den yttre missionens sak ådagalade fru Petersen genom anordnande av "missionsböner" på Herrestad, vilket just genom dessa blev något av en samlingspunkt för präster och lekmän från när och fjärran. I raden av mera kända deltagare i dessa andaktsmöten märkas Peter Fjellstedt och prosten Caspar Cederschiöld, vars dotter Anna Maria på den förres rekommendation längre fram blev den första svenska diakonissanstaltens föreståndarinna. Den unga prästdottern vistades såsom "Mormors" biträde i dennas mångskiftande bestyr från försommaren 1845 och ett par år framåt på det småländska herresätet (Jfr G. Stenvall, Marie Cederschiöld. Sveriges första diakonissa. Lund 1951, s. 54).

Till herrestadskretsen hörde även den av väckelsens folk uppburna Per Magnus Elmblad. Det var ej blott kristligt-social intressegemenskap med egendomens ägarinna, som fört honom hit. Sedan 1846 ägde han i dennas fosterdotter Emilia (f. Rappe) en likasinnad maka (se vidare sid. 47, not 42). Såsom Newman framhållit, daterar sig den ändrade syn på kyrkliga frågor Elmblad senare lade i dagen från ett besök på Herrestad sommaren 1851. Från gammalpietist med en viss dragning till Schartau förvandlades han under intryck härifrån till den "brinnande evangelist" (Rosenius), som framgent

I denna miljö av religiös aktivitet blev det hart när legendariska fyndet av årsberättelsen från diakonissanstalten i Strassburg det uppskattade utsädet i en fruktbar jordmån.⁴³ Men även om flera av den svenska diakoniens minnesskrifter låter den lilla årsrapporten från Härterers nyskapelse framstå såsom yttersta inspirationskälla, var det likväl från den av Theodor Fliedner grundade diakonissanstalten i Kaiserswerth de impulser utgingo, som angåvo huvudlinjerna för diakoniens fortsatta utveckling på svensk mark.⁴⁴

samlade ivrigt lyssnande åhörarskaror (Jfr Newman, a. a., s. 321). — Sitt intresse för sociala uppfostringsangelägenheter synes Elmlblad livet igenom ha bevarat alltifrån sin lärartid vid uppfostringsanstalten å Barnängen (Jfr E. J. Ekman, Inre missionens historia. Rev. uppl. Jkg 1921—22, s. 346).

⁴³ Den av Härter år 1842 grundade diakonissanstalten i Strassburg var resultatet av en lång och outtröttlig kamp. Även vid skapandet av denna institution belägen vid Himmelriksgränden i en av stadens äldre delar hade väl Fliedners initiativ manat till efterföljd (se vidare sid. 13). Ännu tydligare spår i organisationen satte likväl det av Vermeil något år tidigare i Paris inrättade diakonishuset. Visserligen ägde verksamheten de första åren en mycket blygsam omfattning (ett litet sjukhus och en skola med sammanlagt tio systrar utgjorde de enda arbetsområden, som ingingo däri). De äldsta protokollen tyda emellertid på att verket rätt snart uppnådde en inre fasthet och stadga, ägnad att motstå alla påfrestningar utifrån. Sådana yppade sig från början i rikt mått. Platsens läge mellan tvenne folk och nationer med ty åtföljande stridiga kyrkointressen kom mycken oro åstad (Diakonissen-Anstalt zu Strassburg. Jahresber. 1842—1847 /Düsseldorf/).

⁴⁴ Ännu ägde man här i landet ingen mera ingående kännedom om Fliedner och hans verk. Vad *Fredrika Bremer* hade att berätta från ett besök vid den sedermera allbekanta tyska diakonissanstalten, ägde därför sitt stora nyhetsintresse. (Fredrika Bremer, Ett par blad från Rhenstranden, eller Marienberg och Kaiserswerth 1846, Sthlm 1848). Från det enkelt men prydligt inredda moderhuset, där gästerna inbjudits att dela systrarnas rågkaffe utan socker (man erinre sig den ytterst sparsamma hushållningen vid vår äldsta diakonissanstalt under dess första tid) utgick den livfullt beskrivna rundvandringen till anstaltens olika avdelningar. I tur och ordning besöktes barnsjukhuset, "evangeliska asylen" (vårdhem för ur fängelse frigivna kvinnor) samt det lilla lärarinneseminariet. Mötet med diakonissfadern synes hos vår landsmaninna ha kvarlämnat ett djupt intryck. Rättfram och enkel samt med "en hög grad af bestämdhet och ihärdighet" över sina drag gav denne intrycket av en boren ledargestalt. Minnesvärd är ävenså den bild författarinnan tecknar av system-ciceronen, vilken hängiven sitt kall "öfvergifvit alla de behag, som förmögenhet och anseende kunde förskaffa henne", i hela sin uppenbarelse ett sällsynt verklighetsuttryck för "den lyckliga människan" (s. 44 ff.).

Mot en mörk och skrämmande bakgrund avtecknar sig det diakonala livets förnyelse i 1800-talets Tyskland. Napoleonskrigens stormar hade svept fram över kontinenten. Ödeläggelse och lidande angåvo deras väg. Av mången tolkades de svåra hemsökelsen såsom Guds dom över folken på grund av alla deras missgärningar. Den nationella pånyttfödelsens misslyckande bidrog att öva ett dämpande inflytande på försöken till personligt-religiös frigörelse från kyrklig rationalism. Ur all oklarhet och förvirring ledde så *Joban Henrik Wichern* stora skaror av sina landsmän in på den väg till kristligt-nationell räddning, som nämndes Inre Mission.⁴⁵

För denne trosstarke reformator betydde inre mission ingenting mindre än förverkligandet av en sedligt-religiös världsordning, av "Guds rike", i folkens och staternas liv och gemenskap. Hela samhället, familj, stat och kyrka måste inbegripas häri, genomströmmas av den kristligt-humanitära anda, vari rätt och rättfärdighet taga levande gestalt. I huru ringa omfattning etiska grundsatser vunnit insteg i det offentliga livet, därom vittnade enligt Wichern de skarpa sociala motsättningar, som ett hänsynslöst privat vinningsbegär i förening med ringaktning för den materiellt sämre lottade så allmänt givit upphov till. Såsom ende förlössare ur denna sorgliga tingens ordning och såsom ledstjärna på vägen mot ett lyckligare liv människorna emellan hänvisade denne "folkväckelsens härold" till "det kristliga sinnelagets helande makt".⁴⁶ "Ingen som fördjupar sig i Wicherns skrifter", säger Lönegren, "skall kunna undgå att känna kraften af den hänförelse, med hvilken han talar för sitt lifs stora sak... Lifvets medryckande verklighetsskildring, det var hans stil; kärlekens samvetsböjande beviskraft, det var hans metod."⁴⁷

Redan femton år innan Wichern vid kyrkodagen i Wittenberg (1848) med ett inspirerat tal gjorde sig till tolk för den inre missionens sak, hade han tagit ett viktigt steg i riktning mot dess förverkligande: grundandet av det bekanta räddningshemmet *Raubes Haus* vid Hamburg. "Det gamla halmtäckta envåningshuset under jättekastanjen", förebilden till så många liknande inrättningar, återkallar i minnet en betydelsefull praktisk insats

⁴⁵ Jfr Hj. Holmqvist, Ur kristendomens historia mellan världskriget 1814—1914. Uppsala 1918, s. 64. — Alltifrån början av 1840-talet, då namnet "inre mission" mera allmänt kom i bruk, var betydelsen härav rätt länge något oklar. Till grund låg emellertid helt enkelt den tanken, att liksom kristendomen i ord och gärning spriddes över hednavärlden, så hade den alltfört en motsvarande uppgift att fylla in om kristenheten. För detta dubbelsyfte verkade redan det i Basel år 1780 bildade "Tyska kristendoms-sällskapet".

⁴⁶ J. H. Wichern, Die innere Mission der deutsch. evangel. Kirche. Eine Denkschrift an die deutsche Nation. 3 Aufl. Hamburg 1889, s. 138.

⁴⁷ Ernst Lönegren, J. H. Wichern och den inre missionen i Tyskland. Febe 1907, s. 74.

i den store folk- och människovännens uppfostrargärning.⁴⁸ Hit var det, som i november 1833 den första lilla skaran av fattiga och mindre värtade pojkar överfördes från Hamburgs fattigkvarter. Här lades grunden till ett nytt räddningsverk i Franckes anda, ett räddningsverk, som efter hand utvecklades till den första evangeliska diakonanstalten, varifrån skaror av "bröder" utgått såsom husfäder eller medhjälpare i räddningshem, fattiggårdar, sjukvårdsanstalter m. m.

Samma år som Wichern drog in i Rauhes Haus med sina första skyddslingar, nedlade "det apostoliska diakonikallets förnyare", den 23 årige kyrkoherden i Kaiserswerth *Theodor Fliedner* det "senapskorn", som sedermera visat sig besitta en så sällspord livskraft. Genom systrarnas inköp av det lilla trädgårdshuset invid pastorsbostället i samband med högtidlig-hållandet av stiftelsens femtioårsjubileum har denna första, tränga och obekväma tillflykt för ur fängelse frigivna kvinnor blivit något av symbol för hela verksamheten.⁴⁹ Härifrån tycktes kallelsen till ett liv i barmhärtighetens tjänst en gång ha utgått.

Efter att ha provat ytterst enkla, ja torftiga livsvillkor hade vid tiden för tillblivelsen av vår äldsta diakonissanstalt Fliedners skapelse hunnit växa ut till att omfatta en hel rad institutioner. Förutom "moderhuset"

⁴⁸ Enbart i Tyskland funnos vid århundradets mitt bortåt hundratalet inrättningar med liknande uppgift. Några härrörde från 1700-talet (Fraustadt och Grossdorf i Posen), en t. o. m. från slutet av 1600-talet, nämligen Elberfeld, en institution som synes ha mottagit såväl fattiga och sjuka som sedligt försummade barn av båda könen. Till övervägande delen var verksamheten evangelisk. Endast Pojkhemmet Sannerz i Wiesbaden (grundat 1848) tycks ha stått under katolsk ledning. Till undantagen hör vidare ett par judiska institutioner belägna i Berlin och med samma grundläggningsår som Rauhes Haus (Jfr Statistik der evangelischen Rettungshäuser. Berlin 1897).

⁴⁹ Asyl för klientelet i fråga hade av myndigheterna länge betraktats såsom synnerligen önskvärda. Trots upprepade förslag om inrättande av dylika och starkt bifall härtill, dröjde det likväl rätt länge, innan praktiska åtgärder vidtogos i nämnda riktning. Vad beträffar grava missförhållanden i dåtidens tyska fängelser, stodo dessa sannerligen sina svenska motsvarigheter inte efter. Schäfers korta beskrivning är talande nog: „Der Zustand der Gefängnisse war . . . en überaus trauriger und zweckwidriger . . . Bei uns zu Lande sassen in dumfen Räumen, eng eingepfercht, leichtsinnige Knaben mit alten, grauen Sündern, junge Mädchen mit den verdorbenen, in allen Lastern bewanderten Weibern zusammen, Zwischen Untersuchungsgefangenen und Bestraften kein Unterschied. Arbeit: keine; Schule: keine; Gottesdienst: nur zuweilen in einigen Gefängnissen — kurz sie waren Hochschulen des Lasters und nicht Besserungsanstalten" (Jfr Theodor Schäfer, Die Geschichte der weiblichen Diakonie. 3 Aufl. Potsdam 1911, s. 102).

(incl. det dit förlagda sjukhuset) räknade stiftelsen nämligen en småbarnsskola, ett barnhem samt flera seminarier för utbildning av lärarinnor med olika uppgifter.

Liknande brister i fråga om sjuk-, fattig- och fångvård, som tysk diakoni efter förmåga bidrog att avhjälpa, saknades ju inte heller här i landet. För mången stod det som en bjudande plikt att bringa hjälp i nödtillståndet. Fliedners initiativ hade anvisat en framkomlig väg. Utomlands hade andra, såsom Vermeil och Härter, känt sig manade att vandra i samma riktning. Vid århundradets mitt hörsammades denna maning även i vårt land. På våren 1849 samlades sålunda ett flertal för idén vunna personer för att dryfta och förbereda en motsvarande verksamhet i Sverige.⁵⁰ Initiativtagarna härtill ställdes inför många och svårlösta frågor. Huvudlinjer för arbetet måste uppdragas och i sammanhang därmed dettas anpassning efter svenska förhållanden beaktas, medel anskaffas o. s. v.⁵¹ Uppgiften krävde varsamhet och klokhets i beslut och handling för att nå sin lyckliga lösning. Redan efter en kortare överläggning fattades emellertid beslutet att stifta ett sällskap under namn av "Sällskapet för beredande af en Diaconiss-anstalt i Stockholm" samt tillsätta ett förvaltningsutskott bestående av nio ledamöter med uppdrag att mera i detalj utforma arbetsprogrammet.⁵²

⁵⁰ Bland de sexton deltagarna i denna förberedande sammankomst märktes förutom Elmblad och Rosenius byråchefen Carlheim-Gyllensköld, baron Stephan Creutz, grosshandlaren Gustaf Keyser, fru Emilia Elmblad, mademoiselle Rosa Munktell, friherrinnan Augusta Posse samt fru Anna Sundberg, samtliga (utom Rosenius) blivande ledamöter i det utskott, som fick i uppdrag att förbereda verksamhetens upptagande (Svenska Diaconiss-Sällskapets förvaltningsutskotts protokoll — SDFU — 1849—1851, s. 7 ff.).

⁵¹ Förslag till "hufvudlinjer" förelågo i tvenne promemorior, den ena avfattad av Carlheim-Gyllensköld, den andra av Keyser (jfr föreg. not). Bägge anbefalldes sjukvård samt räddningsarbete bland sedligt förkomna såsom lämpliga verksamhetsområden (och utbildningsgrenar för de blivande diakonisseleverna). Den förre upptog därjämte lärarinneutbildning såsom passande uppgift för anstalten, den senare ansåg utbildning i fattigvård av behovet påkallad (jfr bil. t. föreg. prot., s. 104 ff.).

⁵² Till de angelägnare uppgifter detta utskott hade sig förelagda hörde valet av föreståndarinna för den tillämnade anstalten. Först tillfrågades *Amelie von Braun* (skaldens syster), av vars kristligt-sociala verksamhet i

Det skulle dock dröja över två år, innan förberedelserna hunnit avslutas, och ifrågasvarande anstalt stod redo att upptaga sin verksamhet. Först i tredje årsberättelsen ingick nämligen tillkännagivandet: "Den 9 Juli /1851/ blef, i Utskottets och några Diakonissvänners närvaro, anstalten för sitt ändamål invigd."⁵³ Tämmligen obemärkt passerade händelsen förbi. I betraktande av rådande motsatsförhållande mellan lågkyrklig väckelsefromhet och högkyrklig renlärighet var det, såsom bl. a. Rosenberg anmärkt, betecknande för situationen, att ingen bland kyrkans ledande män deltog i invigningshögtidligheten.⁵⁴

Undan för undan upptogs den ena arbetsgrenen efter den andra i den verksamhet anstalten kom att utöva. Sjukvård, skolundervisning, barnavård, skydds- och räddningsarbete, fattig- och församlingsvård bilda den långa raden av insatser och nyinsatser. En framställning enbart begränsad till utvecklingen på det område, vilket här åsyftas, kan svårligen ställa händelserna i deras

hemstaden Karlshamn (där hennes far var postmästare) Bernhard Wadström i "Ur minnet och dagboken" givit en målande skildring. Svaret blev emellertid avböjande. I ett ännu bevarat brev (bilagt ovannämnda styrelseprotokoll) från fadern förklarar denne, att han väl givit sitt bifall till dotterns verksamhet i hemorten, men att hon ej fick ägna sig åt dylikt arbete i sådan utsträckning, att hon svek sina "dotterliga" plikter.

Att *Marie Cederschiölds* (jfr not 42) jakande svar på utskottets förfrågan inte avgavs utan mycken tvekan, är numera känt genom Stenvalls forskningar. Tro och tvivel, hoppfullhet och misströstan mötte henne i rikt mått på den väg, som från barndomshemmet i Forsheda över Herrestad, Lund och Kaiserwerth ändade vid Stockholms diakonissanstalt. "Herrestad blev", skriver Stenwall, "för Marie Cederschiöld en förskola till den undervisning hon i Kaiserswerth skulle erhålla för sin blivande diakonissgärning" (a. a. 55). Härtill må fogas, att Lund, där hon sommaren 1848 öppnade en flickpension samt kom i åtnjutande av Fjellstedts välvilliga stöd, blev platsen för en livsavgörande självprovning, och Kaiserswerth, där utskottet anbefallt henne att söka sin utbildning, den kraftkälla, som gav henne styrka att gripa sig an med förestående svåra uppgifter.

⁵³ Tredje årets berättelse och redovisning af Svenska diakoniss-sällskapets förvaltningsutskott. Maj 1851—1852, s. 11.

⁵⁴ Sven-Åke Rosenberg, *Den tjänande kyrkan*. Lund 1945, s. 118.

rätta dager. Så blir möjligt först, om dessa låta sig avteckna mot bakgrunden av ett mera omfattande skeende. Betraktelsesättet övertygar om den avgörande roll diakonien en gång spelat för socialpedagogikens praktiska utformning i vårt land.

Med *socialpedagogik* förstå vi i detta sammanhang den fostran och undervisning av barn och unga, vilken sedan länge bedrivits i syfte att vägleda eller återföra dessa till ett ordnat liv i samhället. Traditionella former för detta förebyggande eller tillrättaförande arbete äro inrättande och underhåll av barn- och "räddningshem" av olika typer. Även den svenska diakoniens andel i detta arbete, sådan denna ingår i ett större socialt utvecklingssammanhang, är i sitt slag en pedagogisk kulturinsats. Häri framträda de skiftande faserna i *barnbemsverksamhetens* utveckling, i mångt och mycket föredömliga för sin tids reformsträvanden på området. Häri ingår *skyddsbemsverksamhetens* utbyggande på grundval av det starkt tidsfärgade s. k. magdalenahemmets verksamhet samt dess slutliga utformning i enlighet med en riksomfattande organisationsplan. Härtill anknyter vidare *det systematiska utbildandet av personliga krafter* för de växlande och olikartade uppgifter, som möta inom nyss angivna verksamhetsområden.

I. DE ÄLDSTA VERKSAMHETSFORMERNA OCH DERAS UTVECKLING UNDER "KUNGSHOLMSTIDEN" (1851—1864)

1. I förbyrda lokaler.

Det var till en efter nutida måttstock föga stadsliknande miljö vår äldsta diakonissanstalt kom att förlägga sin tidigaste verksamhet. Såsom andra årsberättelsen kunde meddela förhyrdes nämligen en mindre kungsholmsfastighet (Gröna tvärgatan 8) för det behjärtansvärda ändamålet.¹ Ännu hade inte den egentliga stadsbyggelsen nått ut till dessa trakter, ehuru väl stadsdelen planerats till "gamla staketet", d. v. s. till en linje i nuvarande S:t Eriksgatans sträckning. Kvarteren väster om Kungsholmstorg upptogs huvudsakligen av trädgårdar med tillhörande boningshus. Sin lokalfärg erhöll detta Stockholms ytterområde genom de långa rep-slagarbanor, som här och var kantade gator och vägstråk. Något av småborgerlig idyll kom alltså att vila över denna del av kungsholmslandet, även om tydliga tecken på armod och misär kunde förmärkas på mycket nära håll: Kungsklippans träkåkar räknades till stadens typiska fattigkvarter.² Trädgårdsmästare och repslagare

¹ Årsb. (SDFU) 1850—1851, s. 7. Jfr A. Tidner, Palats och kåkar, II. Sthlm 1920, s. 102. Gatan i fråga har under årens lopp begåvats med olika namn. På 16- och 1700-talen hette den Nunnegatan, därefter Gröna tvärgård och ännu något senare Gröna tvärgatan. Enligt en karta från år 1819 (Wägwisare i Stockholm) kallades gatuleden norr om Hantverkaregatan Gröna gatan, medan fortsättningen söder därom benämndes Pilgatan, ett namn som sedermera utsträcktes till hela gatan. I samband med polishusets uppförande igenfylldes emellertid just det gatuparti, vid vilket diakonissanstalten en gång var belägen (G. F. Ek, Vad Stockholms gatuskyltar berättar. Sthlm 1933, s. 255).

² Se Severin Bergh, Drag ur Kungsholmens historia. Särtr. ur Samf. S:t Eriks årsb. 1909, s. 28. Jfr G. Thomé, Stockholm. Ett minne . . . en handbok. Sthlm 1843, s. 71.

utgjorde sålunda huvudparten av stadsdelens fasta befolkning, och till hyresvärd fick också den unga anstalten en av de mera bemärkta ledamöterna av "Repslagare Embetet", B. G. Klein.³

Oansenligt till exteriören var dock det tvåvåningshus, där anstalten fick sina första lokaler, ett av de större i trakten. Intill den öppna gårdsplanen låg här liksom på flera andra tomter inom kvarteret (Plommonträdet) en mindre trädgård. Det jämförelsevis rymliga lusthus, som uppförts därinne, skulle även det komma till praktisk användning.⁴ När fastigheten förhyrdes, stod den delvis under reparation, ett arbete som emellertid med tanke på förestående uppgifter måste göras mera omfattande, än som från början planerats. En större sal i övre våningen avdelades sålunda i tvenne rymliga sjukrum. Dit förlades också föreståndarinnans rum, styrelserummet, personalbostäder m. m. Sådana inrymdes även i vindsvåningen, som dessutom innehöll ett par rum för "enskilda sjuka". Bottenvåningen reserverades för "betjeningen". Under de första åren utgjordes denna "betjening" av klockaren i hovförsamlingen *Jonas Petter Malmqvist* samt dennes hustru, vilka på utskottets begäran flyttade dit för att ordna med anstaltens inredning och förvalta dess ekonomi.⁵ En god hjälp i denna sin maktpåliggande

³ Vid sin död (1863) beklädde Bror Gustaf Klein förtroendeposten som älderman. (1863 års bouppteckningar, Bd. 3, [Sthlms stadsarkiv]).

⁴ Jfr G. E. Ekman, Diakonien och folkskolan. Sthlm 1950, s. 9.

⁵ Denne Malmqvist var vid tiden för Diakonissanstaltens tillkomst en man i sina bästa år. Född 1806 och av ringa härkomst hade han börjat sin bana som bortbindare men efter att ha varit kyrksångare i Skeppsholmskyrkan antagits till klockare i Slottskyrkan. Av en samtida karakteriseras anstaltens förste s. k. kommissarie — kamrerare enligt nutida språkbruk — såsom "driftig, själfull, glad och hurtig med blid blick mot alla, som kommo i hans väg". (Sven Danell, Från erstahemmets första groningsgrund, Kyrka och Tjänst, 1948, s. 37). Redan 1852 lämnade emellertid makarna Malmqvist anstalten efter, såsom årsberättelsen betygar, "mycken åt densamma egnad omvårdnad" (s. 9). Sitt nyinredda hem vid Torkel Knutssons gata öppnade de kort därpå för ett mindre antal fattiga, föräldralösa flickor. Koleråret 1853 medförde dock en så stark ökning av vårdbehovet, att vid dess slut ett tjugotal skyddslingar av samma kategori härbergrades där. Ett upprop med väljan till allmänhetens offervilja gav till resultat, att en särskild byggnad kunde uppföras för ändamålet. Invigningen, som ägde rum den 30 december 1861, inledde ett skede i den Malmqvistska barnuppföstringsanstaltens historia, som skulle göra dess verksamhet allmänt känd

uppgift hade makarna Malmqvist i den "Fruentimmers-Arbetsförening", som bildats i syfte att med sina händers verk vara anstalten till gagn i dess kristligt-filantropiska gärning.⁶

Sådan var i all korthet den yttre miljö, vari den svenska diakonien skulle göra sina första insatser. Anspråklösa, ja torftiga materiella villkor angåvo de knappa ekonomiska resurserna, och hade ej företaget hämtat styrka och kraft ur en kallelsemedveten trosvärme, vilade det i sanning på bräcklig grund.⁷ Medvetet härom inlägger utskottet sin förtröstan i orden: "Om det... visar sig,

och erkänd. Ännu i över tio år stodo makarna kvar i ledningen. Först 1873 frånträdde de på grund av sjuklighet sitt gagneliga värv. Dessförinnan hade dock stiftelsens framtid tryggats genom tillkomsten av ett sällskap, som tog dess angelägenheter om hand ((Gustaf Swärd, Jonas Petter Malmqvist. Minnesteckning. Sthlm. 1889, s. 10 ff.).

⁶ Denna "Fruentimmers-Arbetsförening", som fortlevat under namn av Diakonissarbetsföreningen, och som tillkommit på initiativ av bl. a. fru Malmqvist, bestod av ett antal för saken intresserade damer, vilka samlades till symöte varje måndag närmast i syfte att förse det planerade sjukhuset med nödigt linneförråd. Redan i första årsrapporten riktas ett särskilt tack till föreningens medlemmar (s. 12). Häri inberäknades även de, som utan att direkt arbeta för sjukhusets räkning, förfärdigade saker och ting till försäljning, varav behållningen kom hela anstalten till godo. Först höllos sammankomsterna hos makarna Malmqvist, men efter dessas avflyttning (se föreg. not) i en förhyrd lägenhet på Kungsholmen (Pilgatan 8) och därpå i "Brunkebergs hotell", där en anstalts vän (förutvarande statsrådet af Wingård) hyrde en särskild lokal åt föreningen. Efter dennes död (1854) ansågs det lämpligare att fördela verksamheten över hela landet i st. f. att enbart ha den förlagd till huvudstaden. Att döma av resultatet var detta ett klokt beslut. Totalvärdet av de olika bidragen steg nämligen avsevärt redan efter något år (årsb. — SDFU — 1854—1855, s. 23 f. — jfr Hj. Lyth, Från vår anstalts första tid, Febe 1909, s. 43 ff.).

⁷ Enligt den äldsta revisionsberättelsen (1851) balanserade stiftelsens inkomster och utgifter på den blygsamma summan 4.010 R:dr B:co med en kassabehållning från föregående år av 2.145 R:dr (Årsb. — SDFU — 1850—1851, s. 10). Ehuru någon mera anmärkningsvärd — proportionell — höjning av balanssiffran inte kunde noteras under de närmast följande åren, förblev dock den anda, som uppbar verket lika stark och levande som någonsin tillförne. "Det är icke endast med aritmetikens öga, som Diakoniss-Inrättningens inkomster och utgifter böra granskas", skriva sålunda 1853 års revisorer. "Den christliga trons blick går vida djupare och uppfattar... det stora... i olikheten af Guds räknkonst, jämförd med förnuftets och världens." (Årsb. — SDFU — 1852—1853, s. 22).

att det afsedda syftet är ett godt Herrens verk, så få vi ju hoppas, att den Herren gifver Sin välsignelse till allt godt verk, äfven det i svaghet begynta och möjligen bristfälligt utförda, skall Sjelf omhulda den ringa planteringen..."⁸

I samma anda riktade lagman C. G. Cassel i ett tal hållet vid Sällskapet högtidsdag den 5 juni 1851 till de församlade en enträgen maning att aldrig förtrötts utan inför mötande svårigheter hämta styrka ur vissheten "att verka för ett sannt Christeligt ändamål".⁹ Hade talaren begränsat sig till att allenast befästa sina åhörare i tron på diakoniens kristligt-sociala mission, saknades anledning att även i detta sammanhang dröja vid hans yttranden. Emellertid förekomma jämväl sådana av mera principiell natur, uttalanden vilka uttryckte ett ståndpunkttagande till vad som rörde sig i tiden. Dennas "materialistiska inriktning" sades främst ge sig tillkänna i de "mångskiftande filantropiska irrsken, hvarmed tidsandan söker utsmycka och upphöja sitt kärlekssinne till jemlik värdighet med den Christliga kärleken". I fortsättningen betonas företagens religiösa särart. Med "läseriet" hade diakonien ingenting gemensamt, förklarades det. Företeelsen i fråga betecknas som "en parasitväxt på Christendomens träd". Även om dessa något starka ord kanske inte helt motsvarade de församlades mening, antyda de likväl redan på detta stadium den diakoniens framtida orientering, som eljest ansetts bära pastor Brings signatur.¹⁰

Att en viss tvekan och misstro i förstone skulle möta diakonien även här i landet, är knappast ägnat att förvåna. Dess andliga särart kunde näppeligen undgå missförstånd och kritik. På "världsligt" håll blev den ofta omilt bedömd: dess religiösa nit sades verka

⁸ Årsb. (SDFU) 1849—1850, s. 4.

⁹ Årsb (SDFU) 1850—1851, s. 20 f. — Flitigt anlitad i offentliga värv, bl. a. såsom bondeståndets sekreterare vid riksdagarna 1840—41 och 1844—45, hade *Carl Gustaf Cassel* helt nyligen (1849) i samband med lagmansrätternas indragning frånträtt sin lagmansbefattning (vid Västmanlands, Kopparbergs och Upplands lagsaga). Cassels framträdande vid ovan nämnda tillfälle står i god överensstämmelse med det starka religiösa och filantropiska intresse han under en lång följd av år lade i dagen, främst genom sitt deltagande i Svenska missionssällskapet och Svenska bibelsällskapets verksamhet.

¹⁰ a. a. s. 23 f. Se vidare sid. 169.

i en ensidig, ja osund riktning. På kyrkligt saknades man i allmänhet förståelse för dess i väckelsereliositeten förankrade fromhetsliv. Och dock, betonade Fjellstedt i ett vid samma högtidlighet året därpå hållet anförande, kan "den Svenska kyrkan... med glädje helsa denna nya inrättning och af hjertat önska, att den måtte få framgång", eftersom den i gärning omsatt sin kristna tro. "Såsom en främling" fortfor han, "som blott tillfälligtvis är närvarande här på denna högtidliga stund, och blifvit anmodad att med några ord helsa detta sällskaps grundare, befordrare och vänner, torde jag väl anses böra å v å r k y r k a s (spärr av förf.) vägnar i allmänhet, men i synnerhet i Diakoniss-Inrättningens... vänners namn uttala en varm tacksägelse samt glädje och tillfredsställelse öfver detta sällskaps började verksamhet..." Mot bakgrunden av tidens armod och sedeförfall samt med erinran om att medel ingalunda saknades till flärd och vällevnad men väl till lindrande av nöd och lidande uppställde så denne "trons härold" det kärleksverk diakonien gjort till sitt såsom "ett välgörande exempel för hela landet".¹¹

Det anförda gör kanske intryck av att verksamheten redan orga-

¹¹ Tal hållet af Pastor Fjellstedt den 3 Juni 1852 (årsb. — SDFU — 1851—1852, s. 48 ff.). Att Fjellstedt vid tillfället i fråga kände sig som en främling, är inte att undra över. Hans missionsverksamhet i den engelska kyrkomissionens tjänst, som fört honom ända till Sydindien (Palamcottah) och sedan till Mindre Asien låg visserligen rätt långt tillbaka i tiden. För Baselmisionens räkning hade han emellertid under flera år tjänstgjort som resepredikant på den europeiska kontinenten, och återfärden till hemlandet företogs även den på samma uppdragsgivares anmodan. Efter hela femton års bortvaro fylld av de mest skiftande personliga upplevelser stod han ånyo på svensk mark. Följde så de talrika missionsresorna både i Sverige och utlandet inte minst efter tillkomsten av Lunds missionssällskap (1845), i vars bildande Fjellstedt tog verksam del, och den känsla av främlingsskap han gav uttryck åt får sin naturliga förklaring.

Det anförda står även i nära samklang med den till läsekretsen av Lunds missionstidning riktade maningen, att "använda alla tillgängliga krafter på inre missionsarbete". Därmed avsåg Fjellstedt självfallet icke att "öfvergifva den yttre missionen utan att på allt lovligt sätt söka befämja den inre..." Även om någon exakt tidpunkt inte kan fixeras, från vilken Fjellstedt låter den inre missionen bli huvudlinjen i sin verksamhet, är det ändå tämligen uppenbart, att han redan på försommaren 1852 känner sig manad att beträda denna väg (jfr Carl Anshelm, Peter Fjellstedt II. Sthlm 1935, s. 408).

niserats efter bestämda linjer. Fastmera gällde dessa välgångsönskingar en institution i vardande, en liten inrättning som med knappa tillgångar i utpräglad dyrtid gick en mänskligt att döma tämligen osäker framtid till mötes.¹² Ljuspunkter saknades emellertid inte. Att anstalten under året fått egen styrelse, måste naturligtvis bli till stor fördel för det fortsatta konsolideringsarbetet.¹³ Det goda resultat, som sjukhuset sina starkt begränsade resurser till trots ändock kunde uppvisa, liksom den omständigheten, att allmänhetens förtroende för verksamheten efter hand ökade, får väl också omnämnas i sammanhanget.¹⁴

Hade alltså svensk diakoni redan i sina tre äldsta årsrapporter på ett övertygande sätt dokumenterat sin filantropiska särart, så lämnar den närmast följande (1852—53) en del intressanta upplysningar om själva formen för dess utveckling. Till sjukvården och den därtill knutna sjuksköterskeutbildningen — den första i sitt slag i landet — sällade sig nu tvenne nya verksamhetsområden, skolundervisningen och *barnvården*. Ingendera uppkom till följd av direkta strävanden att vidga det diakonala arbetsfältet utan framgingo ur ett trängande behov att bistå en kategori av barn, som i det dåtida svenska samhället var allvarligt försummad — fattiga och värnlösa. Den organiska utvecklingstanken kom alltså redan på ett tidigt stadium att ligga till grund för verkets utbyggnad och därmed förläna det en inre stadga ägnad att varaktigt trygga dess fortbestånd.

Sjukhus, skola och barnhem äro följaktligen att betrakta såsom konkreta uttryck för en varm åstundan att få räcka behövande och nödställda en hjälpende hand. Att sjukvården och sjuksköterskeutbildningen i den äldre litteraturen på området uppmärksammas vida mer än t. ex. skolverksamheten, har sina naturliga skäl. De förra framstod nämligen alltifrån början såsom verksam-

¹² Efter en period av sjunkande priser under seklets förra hälft inträdde vid dess mitt en stark prisstegring mest markerad åren 1848—1856 men inte helt avslutad förrän på 70-talet (Jfr Sven Brisman, Den nuvarande prisstegringen, dess orsaker och dess betydelse. Jönköping 1912, s. 6).

¹³ Prot. (SDFU) 22 juni 1951, §§ 2 o. 4.

¹⁴ Årsb. (SDFU) 1851—1852, s. 21.

hetens huvudsyfte, medan den senare betraktades som en mera sidoordnad gren av densamma.¹⁵

Så är däremot ingalunda fallet med diakoniens barnvårdande gärning. Här stå vi inför ett socialpedagogiskt företag med åtskilligt större livslängd, ett företag som med hänsyn till sin blygsamma början — snarast liknande ett försök — knappast lät någon ana, vad framtiden skulle bära i sitt sköte. Att anledningen till barnhemmets upprättande, var den brist på livets nödortf, som en del skolbarn ledo av, hör till de data, som på grund av årsberättelsens utförlighet på den punkten, nogsamt antecknats i den hit hörande litteraturen.¹⁶ Om de åtgärder, som vidtogos för att bereda skyddslingarna en drägligare tillvaro och fostra dem till flit och praktisk duglighet, lämnar åsyftade källa därutöver några uppgifter färgade av tidens syn på frågan: "De hafva", heter det om de flickor, som sålunda tagits om hand, "ett eget rum, der de äro under jemn uppsigt af en Prof-Syster, som äter och sofver ibland dem och tillser deras arbeten. De deltaga i skolans undervisningstimmor, samt öfvas, efter deras ålder och krafter, i husliga sysslor. Afsigten är att uppfostra dem till dugliga pigor, och på inga villkor föra dem ur det stånd, i hvilket de genom födelsen blifvit satta. De få således icke lära sig några finare arbeten, utan endast sådant, som man fordrar af en tjensteflicka. De lära att lappa sina kläder, att iakttaga snygghet och ordentlighet samt . . . att vara nöjda på den plats, der Försynens hand ställt dem."¹⁷

¹⁵ Se t. ex. årsb. — SDFU — 1852—1853, s. 15. Medan den diakonala sjukvården och sjuksköterskeutbildningen vunnit ökad omfattning under åren, begränsas anstaltens bidrag till folkundervisningens främjande till allenast 2 à 3 decennier (E. Ekman, Diakonien och folkskolan, a. a. s. 78).

¹⁶ Årsb. (SDFU) 1852—1853, s. 15.

¹⁷ Årsb. (SDFU) 1852—1853, s. 16. Huru främmande de anförda orden än klinga i nutida öron, hade de näppeligen samma verkan på den läsekrets, till vilken de närmast voro riktade. Det uppseende, som Torsten Rudenschölds budskap i skriften om "ståndscirkulationen" nyligen väckt, är ett talande vittnesbörd om att tankan att låta envar oavsett härkomst efter håg och fallenhet fritt välja sitt yrke, ännu betraktades som ett högst radikalt avsteg från gängse åskådningsätt. Och att praktiskt om-sätta en dylik idé vid en välgörenhetsinrättning, vars underhåll till ej ringa del bekostades av "ståndspersoner", kunde ej gärna komma i fråga. Det är mot bakgrunden härav deklarationen om uppfostringsmålets begränsning

Ej minst för denna institution medförde verksamhetsåret 1854 inledningen till en ny utvecklingsfas. Ånyo hade Fjellstedt ett inspirerande budskap till anstaltens vänner. "Af Sällskapet framgång allt ifrån början är det klart", yttrade denne i sitt tal vid årssammankomsten 1853, "att Gud befrämjar detta verk. — Men framåt är ett oupphörligt lösens ord . . . ; framåt vill således också detta Sällskap i sin viktiga verksamhet". Ett allvarligt hinder låg dock i dess väg. Utrymmesbristen i den lilla förhyrda fastigheten var högeligen kännbar. Med tanke härpå uppmanade talaren de församlade att oförtövat besluta om förvärfv av en fastighet, som motsvarande de trängande lokalbehoven.¹⁸

Förslaget vann omedelbar anklang. Nästföljande årsberättelse talar om ett "glädjande deltagande för denna sak". De vid tillfället tecknade bidragen jämte senare influtna gåvomedel gav utskottet anledning att "ehuru med viss tvekan" inleda förhandlingar om inköp av en just då salubjuden egendom vid Jaktvarvsgränd i samma stadsdel.¹⁹

2. På egen grund.

(Jaktvarvstiden)

a. Barnhemsverksamheten utvidgas

I Kungsholmens bebyggelsehistoria är Jaktvarvet ett ingalunda okänt kapitel. Själva namnet på området daterar sig från slutet av 1600-talet, då kronan här anlade ett varv för de båtar, som inkom

rätteligen bör ses. (Torsten Rudenschöld, Tankar om ståndscirkulation, Sthlm 1845. Jfr Sten Carlsson, Svensk ståndscirkulation. Uppsala 1950, s. 7 ff.).

¹⁸ Slutord af Missions-Seminarie-Föreståndaren D:r P. Fjellstedt, vid årssammankomsten den 13 juni 1853.

¹⁹ Kontraktet, som upprättats mellan säljaren, Controlleuren Carl Fredrik Palmberg samt Sällskapet ombud (Carlheim-Gyllensköld, Posse och Baeckström) är dagtecknat den 9 december 1853. Mot en summa av 26.666 R:r B:co förvärfvade anstalten egendomarna n:r 5 och 6 i kvarteret Göken samt den obebyggda tomten n:r 11. Datum för tillträde bestämdes till den 1 april påföljande år (bil. till utskottsprotokoll den 17 januari 1854).

stodo till hovets disposition i och för färder till och från de kungliga lustslotten.²⁰ När så vid förra århundradets mitt ångbåtar alltmera kommo i bruk, ansågs det onödigt att underhålla ett särskilt hovjaktsvarv, vadan detta nedlades, varefter såväl fartyg som personal överflyttades till Skeppsholmen. Minnet härav fortlevde som sagt i namnet på den lilla kungsholmsgränd, diakonien bidragit att rädda ur glömskan.

Diakonissornas glädje över att i framtiden få bo och verka på egen grund, grumlades dock så gott som genast av oförutsedda svårigheter. Vid köpeförhandlingarna ändrade säljarna sina ursprungliga villkor, något som gjorde utskottet allvarligt betänkt att avstå från fastighetsförvärvet i fråga. Behovet av rätt stora reparations- och ombyggnadsarbeten inom den salubjudna fastigheten vållade även det vissa betänkligheter, helst som anstaltens ekonomi kunde befaras bli synnerligen hårt ansträngd. Årsberättelsens uppgift, att endast en adertondel av de bidrag, som tecknats för husköpet, dittills (i april 1854) kommit kassaförvaltaren tillhanda, talar ju bara detta sitt tydliga språk. Egendomsförvärvet blev dock till sist ett glädjande faktum men får nog samtidigt anses utgöra ett exempel på det "trons lättsinne", som enligt Nathan Söderblom så mången gång satt sin prägel på diakoniens avgörande beslut.²¹

Hur hade nu det moderhus, i vars hägn det lilla barnhemmet vuxit fram, utvecklats och i gärning omsatt diakoniens grundidé

²⁰ Ursprungligen i privat ägo övergick den mellersta av de tre tomter (inom kvarteret Göken), vari strandområdet längs Mälaren indelats, i Kronans händer. I köpebrevet dagtecknat den 24 september 1684 heter det bl. a., att "Konungen velat tillhandla sig tomten för dess jakter". Under mer än halvannat århundrade användes den sedan för nyssnämnda ändamål. Efter att därefter någon tid ha varit utarrenderad uppläts den så till det nyuppsatta sappörkompaniet, varur Svea ingenjörkår så småningom framgick. (Jfr S. Berg, Drag ur Kungsholmens historia (Samf. S:t Eriks årsb. 1909), s. 36 samt Ek, a. a. s. 191).

²¹ Efter att villigt ha medgivit det betänkliga i "att inlåta sig med så små tillgångar i så omfattande förhållanden" uttalar förvaltningsutskottet dock sin "tillförsigt, att de behöfliga bidragen skola komma ifrån Honom, som rikeligen förmår göra allt det vi bedje eller tänke..." (årsb. — SDFU — 1853—1854, s. 10).

intill den tidpunkt, då verksamheten förlades till en ny miljö med av allt att döma större möjligheter att lösa sina uppgifter? Detta är en fråga, som osökt inställer sig, eftersom svaret ger en antydan om de inre och yttre tillgångar företaget hade att lita till.

Inte stort mer än två år hade förflutit, sedan Sällskapet, låt vara i blygsam skala, lyckats förverkliga sitt egentliga syfte. Tillkomsten av det lilla sjukhus, som med sina få bäddar skulle svara för diakonissornas praktiska sjukvårdsutbildning, låg helt nära i tiden. De blygsamma yttre resurserna ersattes emellertid till ej ringa del av personliga insatser i fråga om såväl fackmässig ledning som hängiven arbetsvilja. Att en sådan auktoritet på området som överläkaren vid Serafimerlasarettet, professor Magnus Huss, åtagit sig en rådgivande uppgift, utgjorde redan detta en ytterst värdefull tillgång.²² Samma kan sägas om de fåtaliga systrarnas självuppförande gärning. I tider av nöd, t.ex. under koleraepidemien 1853, sattes krafterna på avgörande prov. Föreståndarinnan skriver: "Omständigheterna hindrade oss att i vår trånga lokal emottaga cholerapatienter, men vi kunde icke under denna hemsökelsens tid stå med korslagda händer, utan att göra något för att äfven i vår lilla mån bispringa våra medmenniskor. Våra systrar utsändes så-

²² Att denne ansedde läkare skulle omfatta diakonien med personlig värme, var ej mer än väntat. En påtaglig intressegemenskap inbjöd till ett nära samarbete. Hans "Skizzer och tidsbilder" (utg. av P. J. Wising, Sthlm. 1891), varur samtliga biografer (Wising, Sterner, Steenhoff o. a.) hämtat stoff till sina ur skilda synpunkter givna levnadsteckningar, ger tillräckligt besked om överensstämmelsen i livssyn och intentioner dem emellan. Vad läkaren Huss inlägger i orden: "Mina bemödanden vid sjukdomsbehandling riktades . . . allt mer och mer därhän att söka leda och underhjälpna naturen, det är, den uti människans organism af skaparen nedlagda själfuppehållelskraften" (a. a. s. 62), var intet annat än ett uttryck för diakoniens egen ståndpunkt i frågan. I samma linje låg vidare hans medverkan till grundandet av Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn (1854) samt till inrättandet av Stockholms sjukhem för obotligt och kroniskt sjuka. Vad samhällsreformatorn Huss framför allt ägde gemensamt med diakonien och väckelserörelsen överhuvud var en livslång kamp för nykterhetssaken, en insats som för alltid skulle förbinda hans namn med Peter Wieselgrens. I sammanhanget kan slutligen nämnas hans initiativ till öppnande av landets första barnkrubba — inrymd i Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt och ordnad efter mönster av Crèches i Paris.

ledes omvexlande, att i de fattiges kojor sköta de cholerasjuka, och ehuru de icke sparade sig, hvarken i fråga om nattvak eller de sjukas kroppsliga behandling, förskonades de från smittan.²³

Diakoniens ingripande i den frivilliga sjukvården bidrog givitvis till att inrättningen blev mera känd.²⁴ Att sjukhuset mottog patienter även från landsbygden, torde väl ha verkat i samma riktning. De flesta hörde naturligtvis hemma i huvudstaden med omnejd, men en del kommo från avlägsnare landsdelar, t. ex. Gotland, Dalarne och Värmland, ja, t. o. m. ett av grannländerna (Finland) finns medtaget i en hemortsförteckning.²⁵ Redan invigningsåret vårdades över femtio patienter — kvinnor och barn — i de trånga sjukrummen; och ett par år senare redovisas inemot dubbla antalet.

²³ Årsb. (SDFU) 1853—54, s. 11 f. Med hänsyn till den knappa tillgången på personliga krafter — efter fem år ägde anstalten sålunda endast fyra (invigda) diakonissor — innebar allt arbete utöver den fastställda dagordningen en viss påfrestning. Svårigheterna ökades av att institutionen ännu saknade stöd i en fast tradition samt av brister i systrarnas utbildning och erfarenhet. Vad som härutinnan fattades kunde naturligtvis blott till en del ersättas av kristligt nit och offervilja (jfr Nils Lövgren, Katarina Elisabet Posse. Sthlm 1914, s. 112 f.).

Såsom en gärd av tacksamhet för diakoniens deltagande i vården av kolerasjuka erhöll anstalten sedermera en större penninggåva av den i Stockholm verksamma nödhjälpskommittén (jfr Hj. Lyth, Från vår anstalts första tid a. a. Febe 1909, s. 51).

²⁴ Att huvudstadspressen i allmänhet ej tog någon notis om diakoniens första framträdande på svensk mark, är kanske ej att förvåna sig över, så främmande man ännu i allmänhet stod inför dess egenart. (Tidigare än hösten 1852 har inget omnämnande av verksamheten kunnat anträffas. Vid den tidpunkten innehöll emellertid Aftonbladet (11/10) en sympatiskt hållen artikel om densamma. Författaren var C. F. Bergstedt, tidningens huvudredaktör efter Lars Johan Hierta.)

Anmärkningsvärdare kan det däremot synas, att vissa närstående tidningar ägnade saken ett så jämförelsevis ringa spaltutrymme. I *Nykterhets-Härolden* nämndes just ingenting därom, och av *Pietisten* kunde man ha väntat mera. Ännu egendomligare förefaller det dock, att *Frids-Budbäraren* (den inre missionens speciella organ) under verksamhetens kritiska begynnelsekede, då spridande av kännedom om densamma enbart skulle ha varit till gagn, blott i tvenne artiklar (N:r 7, 1851 o. 1854) i anledning av Sällskapetets årshögtid redogör för dess syften. Över bristande intresse för utländska insatser på området finns det sannerligen ingen anledning att klaga.

²⁵ Årsb. (SDFU) 1851—52, s. 13.

Här var det i regel inte fråga om sådana sjuka, som endast sökte bot för viss åkomma utan vanligen om socialt nödställda människor, vilka visserligen drabbats av någon kroppslig sjukdom, som krävde sakkunnig vård, men kanske i än högre grad voro i behov av andligt stöd. Gripande äro årsrapporternas skildringar av de genom armod och umbäranden förvärrade lidanden, som föregingo sjukhusvistelsen. Missmod och hopplöshet följde dem i spåren. I de personliga omsorger systrarna ägnade stora och små patienter röjer diakonien sin väsenart. Ur facklig synpunkt ger sjukhusets dåvarande läkare (Dr. A. F. Melander) en tolkning därav i de erkännssamma orden, "att den stilla frid och kärleksfulla uppmärksamhet, hvilka härstädes möta och omsluta den lidande, verka . . . välgörande och understödjande för den medicinska behandlingen . . .".²⁶

I sin dagliga gärning erforo alltså dessa sjuksystrar något av en dubbeluppgift: befrielsen från kroppsligt lidande måste försiggå jämsides med frigörelsen ur misströstan och andlig nöd. Deras insatser härflöto ur den "helbregdagörande kärlekskraft, som omfattar på en gång både själ och kropp". Beredskapen att upptaga ett arbete av den art, vilket i sammanhanget nämnes socialpedagogiskt, ägde samma inspirationskälla.

Verksamhetens överflyttning till jaktvarvsfastigheten kunde emellertid av nedan angivna skäl inte ske med en gång utan måste företagas i etapper. Barnhemmet kom först i tur. Inte förrän på hösten 1854 var likväl hela barnskaran inkvarterad i sin nya omgivning. Sommaren hade gått åt till att ställa de härför avsedda lokalerna i användbart skick. Redan på våren s. å. uppgivas visserligen några av de äldre barnen ha infunnit sig på ort och ställe, men åt det stora flertalet förhrydes en provisorisk bostad i ett när-

²⁶ Årsb. (SDFU) 1853—54, s. 14. Med sin förankring i väckelsereligiositeten betraktades ju även diakonien såsom en form av "läseri" och fick alltså dela den ringaktning man i allmänhet hyste för en dylik fromhetsyttring. Påverkade av en utbredd uppfattning närde därför icke så få av de sjuklingar anstalten tog vård om en viss misstro mot dess verksamhet utom i fråga om den medicinska behandlingen. Att systrarna ej sällan lade grunden till en varaktig sinnesändring hos sina patienter, framgår likaledes av ovan citerade uttalande, vari även intygas, "att mängden, som genom falsk föreställning, med obenägenhet till denna sjukinrättning inkommit, med stor saknad och tacksamhet lemnat densamma". (Ibid).

beläget hus. Arrangemangets provisoriska karaktär styrkes av uppgiften, att barnen åto sina middagar i "det gamla Diakonishuset"²⁷

Det var vid en åldrig gatuidyll diakonien valt sin nya boplats. Tvärgata till Hantverkargatan, som här likt en "rampgata" gick fram över berget, sluttade den lilla gränden tämligen brant ned mot norra mälärstranden. Med sina låga huslängor, sina trädgårdsplank och redskapsbodar hade den bibehållit svunna tiders lokalfärg. Dess pittoreska prägel gick ingalunda förlorad genom att den fastighet, som inköpts för diakoniens räkning, uppförts i flera våningar och i så måtto skilde sig från den angränsande lågbebyggelsen. På grund av sitt läge långt ner i backslutningen och med trädgårdens lummiga grönska blott några stenkast från själva strandlinjen synes den tvärtom ha varit ganska väl inpassad i omgivningen. Ännu hade inte det rökeri, som längre fram byggdes i närheten, med sina dunster spritt vantrevnad i dessa trakter, utan om lägets fördelar intygar en årsberättelse, att "sjöns närhet, frisk luft, grönska och en skön utsigt öka stället behag".²⁸

Inte bara beträffande läget utan också i fråga om lokalerna medförde anstaltens förflyttning en avgjord förändring till det bättre. Med ledning av årsberättelsernas spridda meddelanden är det möjligt att bilda sig en tämligen god uppfattning om den saken.²⁹ Såsom antytts, dröjde det likväl rätt länge, innan erforderliga reparations- och ombyggnadsarbeten voro helt avslutade. Först under loppet av verksamhetsåret 1857—58 synas samtliga våningsutrymmen ha tagits i anspråk för sina respektive ändamål, men redan nu anmälde sig vissa lokalbrister.

²⁷ Årsb. (SDFU) 1854—1855, s. 18. Närmare uppgift saknas om var barnen inkvarterades, innan de kunde taga för dem reserverade lokaler inom den nyförvärvade fastigheten i besittning. På en samtida karta över kungsholmslandet är emellerid "Diakonissanstaltens barnhem" utmärkt med ett kors, men oaktat detta betecknar en helt annan egendom — efter ombyggnad kallad "Bolinderska huset" — än den, som då nyligen övergått i diakonal ägo, kan det mycket väl tänkas, att det var hit, som barnhemmet provisoriskt förlades.

²⁸ Årsb. (SDFU) 1857—1858, s. 19. Jfr Kungsholmen vid sekelskiftet, utg. av Kungsholms läroverks elevkår, Sthlm 1943, s. 264 ff.

²⁹ Årsb. (SDFU) 1857—58, s. 18. Jfr bl. a. årsb. 1855—56, s. 13 f., årsb. 1856—57, s. 14.

Att döma av en litografi från den tiden omgavs anstaltsbyggnaden av en parkliknande trädgård, vars lummiga grönska utbredde sig ned över strandslutningen. Mellan träden skymtar taket av en mindre byggnad (tvätthuset?). En liten ladugård hörde också hit. Till vänster synes en del av huvudbyggnaden, ett stenhus uppfört i tre våningar. Härtill kom ytterligare en byggnad, det s. k. trähuset, som iordningställdes allra först, eftersom barnhemmet förlades dit (senare även skolan). Av de sammanlagt tretton rummen — fördelade på två våningar — inreddes det näst största till skolsal. Sommartid togs även ett kallrum i anspråk för samma ändamål. Barnhemmet, som hade eget skolrum, disponerade alltså den ojämförligt större delen av "trähusets" utrymmen. Under hela jaktvarvstiden synes också barnhemmet och trähuset i dagligt tal ha kommit att betyda ungefär samma sak.³⁰

De under rådande dyrtid föreslagna ombyggnadsarbetena hade redan nu dragit högre kostnader än beräknat, vartill kom, att en större amortering å den nyförvärvade egendomen var nära förestående. Oron häröver nådde sin höjdpunkt vid styrelsens sammanträde i augusti 1854, "då kassaförvaltaren" — i en numera förkommen skrivelse — "anmälde, att kassan syntes otillräcklig för de närmast förestående . . . utgifterna".³¹ Olika utvägar ur svårigheterna dryftades, men till några direkta beslut kunde man inte komma. Att en insamling påbörjats inom tre av riksstånden och detta utan styrelsens åtgörande, kan tolkas såsom ett stegrat intresse för diakonisaken även utanför de trängre kretsar, som i vårt land fört dess talan och sökt att i praktiken främja densamma.³² Någon bidragspost med uppgift om insamlingsresultatet redovisas

³⁰ Detta har framgått av förf:s samtal — i början av 1940-talet — med äldre diakonissor, vilka i sin ungdom hört dess förhållanden skildras med den personliga upplevelsens livfullhet.

³¹ I samma skrivelse (se ovan) anhöll kamrer Bäckström om befrielse från uppdraget att vara sällskapet skattmästare, men, heter det i styrelseprotokollet, "Utskottet anhöll enhälligt hos Herr Ordföranden /Carlheim-Gyllensköld/, att han ville bedja Herr Hofkamreraren att åtminstone tills vidare bibehålla den så utmärkt väl handhafda förvaltningen af Cassan, då Utskottet f. n. icke är i stånd att finna någon efterträdare" (prot. — SDFU — 17 aug. 1854, § 4).

³² Årsb. (SDFU) 1854—1855, s. 21.

ej, men väl den pänninggåva om 2000 R:dr B:co, varigenom situationen med ens ljusnade. Av bidragsförteckningen framgår, att denna frikostiga gåva härrörde från ingen mindre än Jenny Lind, som strax innan besökt Diakonissanstalten och därvid förhört sig om dess ekonomiska ställning.³³ Episoden utgör ett av de talrika vittnesbörden om hur diakonien ställd inför stora svårigheter helt oväntat funnit en hjälpande hand.

Vid ungefär samma tidpunkt tog, såsom tidigare nämnts, det nu väsentligt ökade antalet barnhemsbarn — från 12 hade det på några år vuxit till det dubbla — sitt nya hem i besittning.³⁴ Beslutet att icke mottaga flera skyddslingar motiverades med bristande utrymme och tillgång på personal. Olämpligheten av att sammanföra alltför många på ett och samma ställe antydes aldrig. Ännu hade den tanken inte vunnit insteg i det allmänna medvetandet. Dåtida resurser i fråga om barnhemsvård stodo ej heller i rimlig proportion till det angelägna behovet.

Skrämmande voro i sanning de interiörer systrarna ofta fingo bevittna vid sina besök i de fattigas boningar. Att veta sig ur stånd att bringa mera varaktig hjälp åt alla barnrika familjer, som i bitter nöd framlevde en hopplös tillvaro i stadens närbelägna utkant, måtte ha känts prövande nog men sporrade samtidigt till ansträngningar att finna utvägar till lindring av detta många gånger alldeles oförevallade lidande, ja ibland sökte man t. o. m. utnyttja dessa sorgliga fall av armod och umbäranden i fostrande syfte. Systrarnas tillvägagångssätt härvidlag verkar nära nog som en tillämpning av en Pestalozzis moralpedagogiska metoder.³⁵ Man läse exempelvis vad den sjätte årsberättelsen har att förmåla: "... Under den strängaste kölden hörde vi omtalas tvenne fattiga familjer på Kungsholmen, som med flera små barn voro utblottade på allt. En af Systrarne skickades dit, och, upprörd öfver den nöd

³³ Redan föregående år står Jenny Lind-Goldschmidt jämte make upptagen i sällskapets "Förteckning å influtna bidrag i penningar", och sak samma upprepas år efter år. Lågt räknat uppgick hennes kontanta hjälp till sammanlagt 40.000 kronor (jfr Rbg, Jenny Lind och diakonien, Febe 1937, s. 72).

³⁴ Årsb. (SDFU) 1855—1856, s. 13.

³⁵ Jfr H. Stettbacher, Beiträge zur Moralpädagogik Pestalozzis, Zürich 1912.

hon åskådat, berättade hon vid återkomsten i /barnhems-/barnens närvaro, hvad hon sett. Dessa voro genast ifriga att hjälpa; de lade tillsammans sina små besparingar, och bådo, att de nästa Söndag i stället för kaffebröd skulle få penningar till att köpa bröd åt de hungrande barnen... De fingo nu sjelfva gå dit med sina gåfvor och kommo mycket rörda tillbaka."³⁶ Av övriga exempel må här endast nämnas, att barnhemmens unga skyddslingar en helgdagskväll fingo bjuda några fattiga barn hem till sig, vid vilket tillfälle dessa erhöilo en del klädesplagg, som barnhemsbarnen själva förfärdigat eller inköpt för sina sparslantar. Glädjetårar tindrade i de små givarnas ögon, omtalar samma källa, samt tillägger: "De erinrade sig, hvad de sjelva varit och huru de blifvit ryckta ur eländet".³⁷

Om den dagliga undervisningen och utbildningen är redan talat, ehuru ej såsom den numera var ordnad i ny miljö.³⁸ I detta fall angävo givetvis, tidsanda och tidskrav de allmänna riktlinjerna. Någon längre gående revision av utbildningsmålet blev inte ifrågasatt. Alltjämt ansågs tjänarinnans yrke egentligen vara det enda dessa flickor borde ägna sig åt, men en dylik grundsats var nog inte alltid så lätt att hålla fast vid. En liten ansats att låta individuella anlag komma till sin rätt kan spåras i notisen: "I skolan ha flera af barnen öfvats som monitricer."³⁹ Än så länge förekom väl

³⁶ Årsb. (SDFU) 1854—1855, s. 19.

³⁷ Ibid.

³⁸ Jfr sid. 36.

³⁹ Årsb. (SDFU) 1855—56, s. 13. En annan passus i ovan citerade årsrapport pekar i samma riktning. Även om det här t. v. endast rör sig om ett uppslag, är detta ändå värt att notera: "En önskan har uppstått hos oss under denna vinter att kunna bilda några af dessa flickor till ett slags Bonner, d. v. s. till t j e n a n d e (spärr av förf.) lärarinnor, som på en gång både sköta och undervisa mindre barn. Denna tanka har så småningom utvecklats, då vi sett de stora anlag, som Svenska /!/ barn hafva härföre; och när vi dermed jemfört bristen på dugliga barnsköterskor, så hafva vi funnit att det är så, emedan de aldrig inläras eller öfvas i denna viktiga konst. Vi hafva derföre tänkt att i förening med Barnhemmet hafva en liten afdelning eller Uppfostrings-Anstalt för flickor, der dessa mot en ringa årlig afgift förbereddes antingen för Diakonisskallet eller till barnsköterskor eller tjenstepigor af alla slag m. m. och öfvades i allehanda för deras framtida bestämmelse nödiga sysslor." I här angiven form kom emellertid denna

detta blott i ett fåtal fall; regeln var, att skyddslingarna hade sin dagliga sysselsättning i kök, tvättstuga, trädgård och sykkammare. För de yngre upptog givetvis skolarbetet sin rundliga tid, medan de äldre hade sin konfirmationsförberedelse att tänka på. Att såsom brukligt var vid institutioner av detta slag låta de unga inträda i förvärvslivet omedelbart därefter, ansågs på goda grunder inte så lämpligt. Ännu någon tid fingo de vanligen stanna kvar för att ytterligare öva sig i det arbete de framgent skulle ägna sig åt. Försoket att bereda några äldre flickor för diakonisskallet slog däremot mindre väl ut. "... våra bemödanden ha ej särdeles lyckats med dem", förklaras det. "Det christeliga ödmjuka sinnet... finnes ej..."⁴⁰

b. Betydelsefulla styrelsebeslut

Meddelandet om förenämnda misslyckande ingår samtidigt med uppgiften om att en del för framtiden mycket betydelsefulla förändringar i jaktvarvsanstaltens verksamhet voro nära förestående. I mer än ett hänseende framstår 1857 såsom ett märkesår i inrättningens historia. Att sjukhuset vid sagda tidpunkt flyttades från sina gamla lokaler vid Gröna tvärgatan och inrymdes i det s. k. stenhuset, är redan detta en tilldragelse värd att notera.⁴¹ I föreliggande sammanhang intresserar emellertid en annan händelse vida mera, en händelse vars betydelse man kanske just då inte tillfullo insåg men likväl ingående prövade konsekvenserna av. Re-

tanke aldrig att förverkligas. En annan "uppfostningsanstalt" skulle inom kort bli föremål för diakoniens intresse.

⁴⁰ Årsb. (SDFU) 1856—1857, s. 13 f.

⁴¹ Härom förmåler årsrapporten (1857—58, s. 10): "Med undantag af 2:ne månader, under hvilka Anstaltens egendom vid Jaktvarvsgränden iordningsattes för sjukets emottagande, och dit sjukhuset förflyttades förliden höst /1857/, hafva 6 sjukrum, med 20 sängar, varit ständigt upptagna. Uti nyssnämnda nya lokal äro dessa 20 sängar på följande sätt fördelade: 9 sängar för män på 3:ne rum i bottenvåningen; 9 för kvinnor och 2:ne för barn på 3:ne rum 1 trappa upp." Härtill kommo bl. a. kök, matsal och badrum samt i tredje våningen huvudsakligen personalbostäder (styrelserummet låg också där). Kläd- och linneförråden hade förlagts till vinden (s. 18).

sultatet av dessa öfverväganden blev, att en ny verksamhetsgren lades till de övriga, ehuru det successiva miljöbytet måste ha skapat ett behov av inre konsolidering. Bakom det knappa meddelandet, att styrelsen "efter moget öfvervägande" beslutat övertaga och fullfölja det sociala räddningsarbete, som den s. k. Magdalenastiftelsen sedan flera år bedrivit i huvudstaden, ligger en antydning om att livliga meningsutbyten föregått detta steg.⁴² Att beslutet tillkommit först efter mycken tvekan, framgår ävenledes av det enkla faktum, att utskottet året innan avböjt att ikläda sig samma ansvar. Vad dess sekreterare J. A. Posse vid detta tillfälle hade att andraga, synes ha blivit avgörande för sakens utgång. Enligt dennes mening vore det föga betänkligt att inrätta ett hem sådant som detta vid själva anstalten. I varje fall borde beslut i frågan tills vidare uppskjutas.⁴³

Nu var emellertid saken avgjord, även om en del förberedande åtgärder måste vidtagas, innan verksamheten kunde igångsättas på nytt.⁴⁴ Svårast att övervinna var dåtidens negativa inställning till

⁴² Prot. (SDFU) 26.1.1857, § 5. Jfr årsb. (SDFU) 1856—57, s. 15. Denna stiftelse, vars ändamål uppgavs vara att omhändertaga och tillrättföra "falla och moraliskt sjunkna och från straffanstalter utskrifna qvinnor" (Första årsb. öfver Magdalena-Hemmet — MH — i Stockholm, Sthlm 1854, s. 8 f.), hade tillkommit på initiativ av *Emilia Elmlblad* (jfr s. 23, not 42). I nämnda syfte öppnades 1852 i huvudstaden ett litet hem, till vilket någon direkt motsvarighet aldrig tidigare funnits i vårt land. Inrättningen i fråga kan alltså anses som det första svenska skyddshemmet för kvinnlig ungdom (jfr E. Ekman, *Behandling av vanartad ungdom förr och nu*. Ped. tidskr. 1943, s. 189). Att mångahanda svårigheter skulle möta detta pionjärarbete, var nog väntat, men i verkligheten blevo de vida större, än man från början tänkt sig. Den stora allmänhetens oförståelse, ja negativa hållning, (varpå de äldsta årsberättelserna ha så många exempel att anföra), lokal- och personalbrist samt först och sist bekymmer för ekonomien, allt syntes ha rest oöverstigliga hinder i det lilla företagets väg. Ljuspunkter saknades visserligen inte. Jenny Linds frikostiga penninggåva möjliggjorde t. ex. anskaffande av en ändamålsenligare lokal (årsb. —MH—1855, s. 3—För MH 1854—1874 angives tryckår, 1875—1904 det uppgivna redovisningsåret. Men svårigheterna växte, och i början av år 1856 såg sig fru Elmlblad nödsakad att i skrivelse till Diakonissanstaltens förvaltningsutskott anhålla, att detta måtte övertaga ledning och ansvar för Magdalenahemmet och dess verksamhet.

⁴³ Prot. (SDFU) 29.3.1856, § 6.

⁴⁴ Övertagande av hemmets kontanta medel samt tillsättande av en

de sedligt förkomna varelser, som detta räddningsarbete tog sikte på. Årsberättelsen erinrar om den motvilja allmänheten i regel hyste för dessa och framhåller, att lyckades man finna en passande lokal med en någorlunda billig hyra, vägrade husägaren att ställa den till förfogande för uppgivna syfte.⁴⁵ Nästföljande årsrapport ser lika dystert på situationen: "All efterfrågan var fruktlös".⁴⁶ Läget hade dock ljusnat under tiden. Bakom det något oväntade tillkännagivandet, att drätselkommissionen vintern 1858 medgivit, att en obegagnad del av Stora gäldstugan upplättes för ändamålet, låg emellertid långa överväganden och skriftliga förhandlingar.⁴⁷ Erbjudandet kan synas välkommet, men det därtill knutna villkoret — avflyttning tre dagar efter uppsägning därest staden ansåg sig behöva lokalerna, — vållade självfallet en viss tveksamhet hos

särskild styrelse för detsamma kommo i främsta rummet. "Utskottet har funnit det tjenligt", upplyser ovan angivna källa (jfr prot. not 42), "att denna inrättnings Styrelse, kassa och förvaltning förblifva skilda från Diakoniss-Anstaltens; hvadan särskild berättelse och redovisning för Magdalena-hemmets tillgångar och verksamhet kommer att framdeles afgivas. Till ledamöter af dess Styrelse äro af Utskottet tillsviðare valde Fröken Cederschiöld och Myntmästare Tham." Härutöver må nämnas, att vid utskottets sammanträde i december året därpå dess dåvarande kassaförvaltare Axel Adlercreutz föreslog, att om utskottet icke för egen del kunde öppna en dylik inrättning, de ifrågavarande medlen skulle användas till att understödja andra företag med ensartat syfte (prot. — SDFU — 4 dec. 1857, § 3). Händelseutvecklingen aktualiserade emellertid aldrig detta senare förslag.

⁴⁵ Årsb. (MH) 1859, s. 5.

⁴⁶ Årsb. (SDFU) 1857—1858, s. 25.

⁴⁷ På grundval av styrelseprotokoll m. m. har Rosenberg gjort handläggningen av detta ärende till föremål för behandling i en tidskriftsartikel med titeln "I Magdalenas namn" (Febe 1940, s. 89). I slutet av år 1857 hade utskottet vänt sig till underståthållaren med förfrågan om någon lokal för verksamheten kunde upplåtas i en staden tillhörig fastighet. I januari följande år var ärendet före i drätselkommissionen. Man hade då att taga ställning till tvänne skrivelser, båda undertecknade av Marie Cederschiöld. I den ena redogöres utförligt för Magdalena-hemmets dittillsvarande verksamhet, i den andra framföres en anhållan att få disponera ett antal rum i huset Hornsgatan 74. Isjälva verket rörde det sig om samma fastighet (Besvärsgatan 47), som årsberättelsen omnämner. De rum föreståndarinnan avsåg lågo nämligen i den del av huset, som vette åt Besvärsgatan och hade sin ingång därifrån. (se vidare s. 50).

utskottets ledamöter. En förnyad hemställan av fröken Cederschiöld att undantaga åtminstone ett par rum från det hårda hyresvillkoret gav visserligen till resultat, att kommissionen med kringgående av huvudfrågan beslutade att hyresfritt upplåta lokalen. Även om den därmed visat sitt intresse för att verksamheten skulle komma i gång, så kvarstod ju själva sakläget så gott som oförändrat.⁴⁸ Sedan informationer ingått om att någon omedelbar risk för att staden skulle göra anspråk på lokalen knappast föreläge, bestämde man sig likväl för att återupptaga räddningsarbetet där.⁴⁹

Anstaltsledningens tydligt ådagalagda intressen för upptagande av socialt uppfostringsarbete även i denna form förestavades emellertid *inte utslutande* av ett lokalt vårdbehov om än aldrig så trängande. Av de utländska diakonissanstalter, som hitintills voro i verksamhet inom den evangeliska kyrkan, omfattade minst tre (Kaiserswerth, Strassburg och Paris) asylor eller hem av just den typ det här rör sig om. Vad Kaiserswerth beträffar, uppstod ju hela anläggningen ur ett litet företag med denna uppgift, och i Strassburg hade samma verksamhet, som stockholmshemmet avsåg, fördelats på två institutioner, ett Magdalena-hem samt ett s. k. för-

⁴⁸ I händelse av uppsägning hade dock överståthållare Hamilton skriftligen förbundit sig att med 100 Rdr bidraga till flyttningskostnaderna (prot. — SDFU — 25.2.1858, § 2, bil. 202 b).

⁴⁹ Vad som närmast bidrog att skapa ovisshet om de ifrågavarande lokalernas framtida bruk, var att man inom drätselkommissionen tänkt sig att låta barnbördshusdirektionen få disponera dem, något som förklarar vidhållandet av det stränga avflyttningskravet. I förvaltningsutskottets beslut att förlägga räddningsarbetet hit heter det också: "Utskottet beslöt, att såvida upplyst blefve, att Barnbördshusdirektionen icke behövde lokalen, Magdalena-hem skulle derstädes ofördröjligen öppnas" (prot. 25 jan. 1858, § 5). Blott några månader därefter underrättade emellertid överståthållareämbetet om "att åtgärder blifvit vidtagne för öppnande af lokalen till Magdalena-hemmet" (prot. — SDFU — 25 maj 1858, § 2). Om det kortfristiga avflyttningskravet förklarar årsberättelsen i resignerade ordalag: "...vi gingo dock in därpå, i hopp att det ej skulle tillämpas utan i yttersta nödfall, om någon allmän olycka drabbade staden, som påbjöd ett sådant steg, och vi få trösta oss med föreställningen, att i allmän nöd försvinna vanligtvis de enskildas understödjande för det stora helas räddning". (årsb. — MH — 1859, s. 5).

bättringshus för ur fängelse frigivna kvinnor.⁵⁰ Dessa förhållanden voro ingalunda okända bland företrädare för svensk diakoni, tvärtom synes man ha följt utvecklingen på detta område med levande intresse, och när nu omständigheterna fogade det så, att uppdragandet av en liknande verksamhet syntes i hög grad behjärtansvärd, ansågs detta böra försökas, även om utsikterna till framgång måste ha tett sig allt annat än ljusa.⁵¹

Baksidan av det gamla bysättningshäktet, dit Magdalenahemmet förlades, stämde säkerligen ej sinnet till ökad tillförsikt. Adressen — Besvärsgatan 47 — tyder ju på att det inrymdes i en vinkelbyggnad av den tvåvåningsfastighet (Hornsgatan 74), vilken gällt som ”den stockholmska insolvensens klassiska mark”.⁵² Varje förbindelse inrättningarna emellan var naturligtvis spärrad. Inte ens någon del av den trädbevuxna gården ägde ”magdalenorna” rätt att beträda. Här fick bara ”sjuttiofyrens” gäldbundna inackorderingar hämta luft och vederkvickelse.⁵³

Ej heller själva lokalen kunde anses utgöra en passande ram för ett räddningsarbete av detta slag. Att den var alldeles för trång, insåg man snart nog, men nöden hade ju inte givit något val. De mörka, fuktiga rummen sägas ha gjort ett föga inbjudande in-

⁵⁰ Se t. ex. Theodor Schäfer, Die weibliche Diakonie. Erster Band, Hamburg 1879, s. 82—118, 139—144.

⁵¹ Jfr årsb. (SDFU) 1855—1856, s. 61 ff. Att svensk diakoni även från andra håll kan ha mottagit impulser till ett socialpedagogiskt arbete av detta slag, framgår såsom Rosenberg anmärkt, av Johan af Wingårds brev och minnesanteckningar. (I Magdalenas namn, a. a. s. 96 f.). I ett brev från 1850 till förvaltningsutskottets ordförande Carlheim-Gyllensköld hänvisar den förre sålunda till möjligheten ”att rädda förförda flickor genom inrättandet af ett Magdalena hospital, sådant”, såsom orden lyda, ”jag sett det i London, der dylika olyckliga fallna med religiösa medel blifvit frälsta i tusental, samt återförda till samhället, såsom nyttiga och ärbara människor . . .” (Bil. till förvaltningsutskottets protokoll 3.7.1850).

⁵² Fastigheten i fråga låg alltså i kvarteret Ufven, begränsat genom de parallellt löpande Horns- och Besvärsgatorna — den senare från sekelskiftet kallad Brännkyrkagatan — samt av St. Skinnarviks- och Yttersta tvär-gatorna (jfr Karta öfver Stockholm, upprättad 1862—67, utg. av Brundin-Dahlman).

⁵³ Årsb. (MH) 1860, s. 7. Jfr B. Hodell, Litteratörernas gäldstuga i Vårdshus förbi. Sthlm 1945, s. 87 samt Svenska familjebokjournalen Svea, 1889, s. 396.

tryck. Härtill bidrog, att någon rengöring knappast förekommit under den långa tid lokalerna lämnats outnyttjade. Spräckta eller krossade fönsterrutor fullbordade tristessen. Trots detta kände man en verklig tillfredsställelse över att den kinkiga bostadsfrågan fått åtminstone någon lösning, och i den känslan igångsattes nu ett grundligt renoveringsarbete. En omiskännlig arbetshåg talar ur årsberättelsens ord: ”De mörka väggarna och taken hvitlimmades, golf och paneler skurades, fönsterrutor insattes, möbler ditflyttades, spinnrockar och väfstolar kommo . . . i gång . . .” Det återuppståndna Magdalenahemmet stod redo att mottaga sitt vilsna klientel.⁵⁴

Såsom nyss antyddes, stod det emellertid alltifrån början tämligen klart, att lokalen var alldeles för liten för sin nyvordna uppgift. Utom kök med skafferier samt ett par smårum (använda som personalbostäder) omfattade den endast två salar, varav den ena apterades till sovrum och den andra till arbetsrum. I våningen över låg visserligen ytterligare ”två öfverrum med vindskupor”, men dessa begagnades blott som förrådsrum.⁵⁵ Någon särskild matsal fanns det tydligen inte, och vad som också påtalades som en stor olägenhet, var att arbete i friska luften aldrig kunde beredas de ”genom utsväfningar, fängelseliv och sysslolöshet förslappade” skyddslingarna.⁵⁶

För besvarande av spørsmålet, under vilka omständigheter i övrigt det nystartade lilla hemmet kom att bedriva sitt räddningsarbete, äro ovan angivna källor upplysande på flera punkter. Främst ge de en inblick i klienteletts tillstånd i dess skiftande former av asocialitet, lättsinne och nöd men omnämner också de medel man med växlande framgång försökt i den tålmodsprövande kampen för dess tillrättaförande. Om de olyckliga, vilka frivilligt

⁵⁴ Årsb. (MH) 1860, s. 4.

⁵⁵ a. a., s. 6. Jfr Utskottets skrivelse till Konungen (US) med hemställan om statsanslag till Magdalenahemmet (koncept bil. till prot. 6.12.1862). I skrivelsen redogöres för de många olägenheter, som voro förenade med verksamhetens dåvarande förläggningsplats. ”Utan gårdsplan eller öppen plats . . . utan tillgång på vatten” motsvarade den föga sitt ändamål. Trångboddhet, ”kyla och brist på ljus” gjorde inte tillvaron dragligare.

⁵⁶ Årsb. (MH) 1860, s. 7.

sökt sig hit, ”tacksamma över att här ha funnit en fristad”, medelas sålunda: ”Husvilla, hungrande, skylda af trasor och utblottade på allt, söka de inträde på Magdalenahemmet, somliga såsom försvarslösa utgående från fängelserna, andra utan hemvist, bröd eller arbete.”⁵⁷ Inför en blick på deras förflutna upprullas idel tragiska livsbilder: barnamord, stöld, prostitution och lösdriveri äro stående rubriker i intagningsjournalen. Närmare 70 % av fallen hade undergått fängelsestraff, och för återstoden låg väl detta hotande nära.⁵⁸ Påtagligen var det inte någon lätt uppgift de här stationerade systrarna fått sig anförtrodd. Stärkta i tron på sin kallelse grepo de sig likväl oförtövat verket an.⁵⁹

Under några diakonissors förfarna ledning fingo alltså dessa skyddslingar deltaga i varjehanda husliga göromål samt lära sig spinna, väva, sy och sticka. Redovisningen för det stora antalet förfärdigade plagg vittnar gott om deras arbetsflit. Nästan genomgående ge de årsrapporter, som härröra från verksamheten i fråga, uttryck för åsikten, att denna idoghet nog kunde tolkas som en önskan att glömma det förflutna, men tillika såsom ett allvarligt uppsåt att med sina händers verk skaffa sig en ordnad framtida försörjning. Hade föresatsen framgått ur en varaktig sinnesändring, saknades ingalunda utsikt, att deras förhoppning skulle gå i uppfyllelse. Huvudsyftet med detta arbete var följaktligen att söka åstadkomma en sedlig livsinriktning hos de vilsegångna varelser man tagit sig an. I de flesta fall fanns nog ingen grund att bygga på. En sådan måste först läggas, genom att med kärleksfull behandling i kristlig anda öppna vägen ur håglöshet och förtvivlan. I tron på sin kallelse ägde systrarna en omistlig hjälp till att lösa den uppgiften, och i förlitan på det goda föredömetts makt sågo de hoppfullt på dess praktiska genomförande.⁶⁰

⁵⁷ a. a. s. 9.

⁵⁸ a. a. s. 5. Även unga flickor närmast att hänföra till kategorien ”värnlösa” mottogos tills vidare ehuru blott under ”synnerligen ömmande omständigheter” (jfr utskottets skrivelse, not 55, sid. 51).

⁵⁹ Jfr årsb. (MH) 1860, s. 4, jämte not 54.

⁶⁰ ”Många af kvinnorna”, heter det i samma årsredogörelse, ”visa både arbetsflit och skicklighet, . . . så att om syndens och lustarnas värde inom dem släcktes, skulle de nog vara i stånd att på ärligt sätt förtjena sitt uppehälle.” (Jfr not 56).

Utgjorde trångboddheten i och för sig det kanske svåraste hindret för ett lyckosamt resultat, fanns det likväl åtskilligt annat, som verkade på samma sätt. Av vad sentida reformvänner på området avse med ”klienteletts differentiering”, förmärktes ännu knappt ett spår. Detta är väl näppeligen ägnat att förvåna, så främmande som man i allmänhet ännu stod för dylika föreställningssätt inom den uppfostringsverksamhet, som numera nämnes socialpedagogik. För de mest uppenbara bristerna kunde emellertid anstaltsledningen ingalunda göras ansvarig. Samhället var helt enkelt inte moget för att varmare omhulda ett företag med ifrågavarande syfte. Att positiva ansatser ändock äro att notera, är således värt att nogsamt beakta, och lika märkliga äro de för sin tid långt gående reformförslag rörande hemmets nyorganisation, som redan den femte årsrapporten därifrån i korthet framlägger.⁶¹ Dessa reformer sikta till klienteletts uppdelning såväl efter ålder som själsbeskaffenhet. I sin ovannämnda skrivelse med hemställan om statsanslag för bl. a. anordnande av olika avdelningar vid detta hem understryker utskottet önskvärdheten härav i kanske ännu pregnantare form. Det framhålles, att sådana böra inrättas ”allt efter de der intagna kvinnornas olika ålder, sinnesart, föregående lefnadsförhållanden, samt uppriktigheten eller opålitligheten af deras yttrade åstundan att beträda en bättre väg”.⁶² Uttalandet röjer onekligen ej allenast förtrogenhet med de problem, som höra samman med en pedagogisk verksamhet som denna, utan tillika erkännandet av grundsatser, vilka långt senare vunnit burskap inom svensk anstaltsfostran.

Det var väl knappast att vänta, att så vittgående önskemål skulle uppfyllas under en nära framtid, men på en punkt skedde dock en avgjord ändring till det bättre. Denna hade i själva verket strax innan kommit till stånd, varom såväl utskottsprotokoll som årsberättelse haft en del att förmäla.⁶³ Reformen hade bestått i att skilja yngre och äldre skyddslingar åt i syfte att förhindra, att såsom orden lyda, ”unga, lättböjda sinnen skulle emottaga intryck af de äldre, djerfvare förbryterskorna”.⁶⁴ Hösten 1860, då ett i

⁶¹ Årsb. (MH) 1860, s. 9 f.

⁶² US, jfr not 55, s. 51.

⁶³ Prot. (SDFU) 18.2.1861, § 2 — årsb. (MH) 1861, s. 7.

⁶⁴ Ibid.

egna lokaler (Hantverkargatan 14)⁶⁵ inrett *Räddningshem för unga flickor* öppnades, bildar alltså den tidpunkt, från vilken den svenska diakoniens skyddshemsverksamhet i trängre mening kan dateras.⁶⁶ Om dess första arbetsår förmåles: ”De hyrda rummen fylldes snart af . . . barn, mer eller mindre vanvårdade och vanartiga. En Diakonissa förestår hemmet såsom husmoder och lärarinna. På förmiddagen hålles med barnen några timmars skola i hemmet, och för övrigt sysselsätts de med handarbeten. I Diakoniss-anstaltens trädgård få de öfva sig i trädgårdsarbete och vistas der emellanåt ute i fria luften under systrarnas tillsyn.”⁶⁷

Med tanke på att någon speciell lagstiftning på området ännu icke sett dagen, spørjer man sig, om diakonien hade någon större framgång i denna sin uppfostrargärning. Ett studium av förhållandena å liknande hem under århundradets senare hälft ger vid handen, att svårigheterna måste ha varit ansevärdiga. Trots bristen på anslag och med ett klientel, som mer eller mindre frivilligt sökte sig dit och därför på egen eller förmyndares begäran lätt kunde komma därifrån, lyckades dock flera inrättningar av detta slag uppnå rätt goda resultat. Naturligtvis inträffade det ibland, att verksamheten måste läggas ned eller flytta till annan plats, när svårigheterna blevo övermäktiga.⁶⁸ Längre ansågs ju städerna eller

⁶⁵ Prot. (SDFU), jfr not 63.

⁶⁶ Nödvändigheten att hafva ett hem för de unge blef . . .”, heter det i sjätte årsberättelsen över Magdalenahemmets verksamhet (1861), ”så tydlig, att ehuru knappa tillgångarna voro, dristade vi dock . . . hyra en lokal för detta ändamål . . .” (s. 7). Kostnaderna härför täcktes blott till en del av ett samma år beviljat mindre statsanslag (500 R:dr R:mt).

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Såsom ett typiskt exempel härpå kan nämnas det ”*Hem för frigifna kvinnor*”, som på hösten 1860 öppnades i en förhyrd lägenhet på Södermalm i Stockholm, men som redan året därpå flyttades till Nya gatan i samma stadsdel, där det inrymdes i egen fastighet. Det är från denna tidpunkt (september 1861), som dess tillvaro brukar dateras. Här som vid Magdalenahemmet utgjordes klientelet alltså av f. d. kvinnliga fångar, vilka efter frigivningen saknade medel till självförsörjning. Intagningen skedde också vid denna inrättning på egen ansökan, varefter vederbörande fick underkasta sig en prøvotid om tre veckor, innan man tog vård om henne på längre sikt. I femton år var verksamheten förlagd till samma plats. Trångboddheten krävde emellertid ökade utrymmen, och huvudsak-

deras grannskap vara mindre lämpliga förläggningsorter. Ut till landet, lydde parollen, och många hörsammade den. Att diakoniens Magdalena- och Räddningshem under mer än fyra decennier kom att ligga kvar inom huvudstadens hank och stör — låt vara den ojämförligt längsta tiden i hägnet av sin moderanstalt — är alltså redan detta en omständighet, som ej gärna kan förbigås i sammanhanget.

Primitivitet och förhärdelse bjödo mången gång ett hårt motstånd, men också mot håglöshet och förslappning kämpade man understundom förgäves. Man må ”. . . icke vänta alltför lysande resultat af utsädet på denna med ogräs beväxta åkermark”, varnar en årsrapport från Magdalenahemmet och hänvisar till att ”ett lefnadssätt, sådant som det de /här intagna/ ifrån yngre åren fört, kan icke annat än betydligt skada helsa och gifva dem missmod, om icke hopplöshet för framtiden. Man finner dem därför ofta liknöjda, slöa och lättjefulla, eller ock i hög grad lättsinniga och vankelmodiga. — Men en och annan äfven bland dessa har liksom vaknat upp och börjat anstränga sig”, konstateras det med viss tillförsikt.⁶⁹

”*Vi hafva sått på en förboppning.* Vi hafva i stillhet sökt att utså . . . de helsogifvande lifsfrön, som heta: ordning, tukt, goda seder, arbetsamhet, flit . . .”, förklaras det i all anspråkslöshet efter så mycken tålig uppfostrarmöda. Direktören vid Straff- och arbetsfängelset å Norrmalm anmäler dock en mera positiv uppfattning om värdet av detta arbete, när han framhåller, att Sällskapet på

ligen av detta skäl uppförde stiftelsen den fastighet vid Högbergsgatan, där *Drottningens skyddshem*, som institutionen (efter sin beskyddarinna, drottning Sofia) numera kallades, var verksam i hela femtionio år (1876—1935). Så småningom ändrade anstalten likväl karaktär. Från 1890 öppnades den sålunda även för unga kvinnor, vilka remitterats dit av överståthållareämbetet för polisärenden, och vid sekelskiftet beslöt styrelsen att där emottaga flickor under 18 år, ”som utan att vara straffade eller varnade hemfallit åt brottslig vanart”. År 1935 slutligen överflyttades verksamheten till *Bistaborg* i trakten av Bålsta, men nu hade denna gren av det sociala ungdomsarbetet efter mångårigt reformarbete blivit en hela samhällets sak (E. Ekman, *Ungdomshemmet Bistaborg*. Dess uppkomst och nuvarande verksamhet. Svensk Socialvårds Tidning, 1944, N:r 11, s. 216).

⁶⁹ Årsb. (MH) 1861, s. 6 f.

”ett högst tillfredsställande sätt” utövat en samhällsgagnande verksamhet även på detta område.⁷⁰ I annat sammanhang uttalas från samma håll förhoppningen om att arbetet komme att bedrivas i än större skala.⁷¹

Vad som alltifrån den tid, då förbättringstanken börjat angiva riktlinjerna för fångvårdens utveckling, mer och mer kommit att framstå som ett socialt problem av stor vikt, var att finna bästa vägen för de frigivnas återgång till ordnade samhällsförhållanden. Att frågan vid den tidpunkt, det här gäller, av fängelsemyndigheterna redan ansågs betydelsefull, lämnar det nyss anförda inte ringaste tvivel om. Största svårigheten låg naturligtvis i att skaffa dem arbete i betraktande av ”den motvilja, varmed dessa socialt förolyckade vanligen bemöttes i det fria samhället, der sällan någon är benägen att lemna . . . tjänst eller skydd”, framhåller Utskottet i sin ovan citerade skrivelse.⁷² I de fall hemmet lyckades dämpa denna motvilja, noterades också detta med tydlig tillfredsställelse, såsom i ett något senare meddelande: ”Bland dem, som fått tjänst, har visserligen en och annan snart åter lemnat den, men de flesta ha skickat sig till belåtenhet för de personer, som emottagit dem i sina hus, så att t. ex. från en ö, till hvilken några från Magdalenahemmet kommit i tjänst, sedermera ytterligare begärts att erhålla af de på Magdalena-hemmet intagna till tjenarinnor. Vi nämna detta till någon uppmuntran för dem, som nitälska för Magdalena-hemmet och gerna vilja se någon frukt deraf”, slutar det lilla glädjebudskapet.⁷³

⁷⁰ Styrelsens öfver fångelser och arbetsinrättningar i riket und. berättelse om fångvården för år 1857, Sthlm 1859, s. 52.

⁷¹ Styrelsens öfver fångelser och arbetsinrättningar i riket und. berättelse om fångvården för år 1858, Sthlm 1860, s. 58. I sin året därpå framlagda årsberättelse avger styrelsen följande förklaring: ”Då detta Sällskap . . . icke inskränkt sin verksamhet till meddelande af nyttig undervisning åt fångarna under deras vistande inom fångelserna, utan äfven efter deras frigifning bistått dem med råd och upplysningar, samt lemnat flere en tillflykt för att såmedelst rädda dem från att åter beträda brottets bana, anser Styrelsen sig uppfylla en kär pligt, då Styrelsen nu uttrycker sin erkänsla för det goda och nyttiga, som Sällskapet under de förflutna åren verkat för fallna medmänniskors väl . . .” (sid. 28).

⁷² Jfr not 55, sid. 51.

⁷³ Årsb. (M-H) 1862, s. 5.

Det kan emellertid starkt ifrågasättas, om detta hem, av vilket revisorerna (Huss och Bäckström) vid personligt besök uppgåvo sig ha fått ett rätt beklämmande intryck, kunnat fortsätta sin verksamhet så länge till under samma yttre förhållanden.⁷⁴ I kärleksfull åstundan att hjälpa olyckliga medmänniskor hade dock systrarna med ytterst ringa medel åstadkommit, vad få trott vara möjligt. Huru mycket mera skulle ej kunna uträttas på detta område, om man blott bleve kvitt den trista miljön? Tanken härpå kom att bli drivkraften till djärva beslut. Omständigheterna kring förvärvet av egendomen Stora Ersta ha kanske just av denna anledning räddats ur glömskan. Välbekanta för mången må de likväl här återkallas i minnet, nära förknippade som de voro med Magdalenahemmets framtida utveckling.

Vad som avhandlades vid det minnesvärda utskottssammanträdet i april 1861 framstår för diakoniens folk såsom något av det mest skickensedigra i dess liv och arbete. Valet av föreståndare var redan detta ett brännande diskussionsämne, men till och med denna ömtåliga angelägenhet torde åtminstone för tillfället ha överskuggats av intresset för en annan fråga.⁷⁵ De flesta ägde säkerligen viss

⁷⁴ ”Revisorerne hafva äfvenledes besökt Magdalena-hemmet i dess bostad”, omtala de (se ovan) efter sin granskning av femte verksamhetsårets räkenskaper och förvaltning, ”och till dess yttre omfång, anordning och tillgångar funnit det ringa, fattigt och obetydligt. De få, illa försedda rummen, de få, torftigt utrustade innevånarinnorna, bärande en mer eller mindre läslig prägel af kropps och själs uselhet, de jemförelsevis små resultaten af deras halftvungna verksamhet inom dessa trånga väggar; allt tillsammans har föga tilldragande vid första anblicken.” ”Likväl vilar öfver detta ringa och obetydliga en stor, en omätlig tanke, den största för ett människobröst, kärlekens” tillfoga de som en tröstegrund efter skildringen av sina dystra erfarenheter (årsb. — MH — 1860, s. 15).

⁷⁵ I skuggan av de oroande underrättelserna om fröken Cederschiölds vacklande hälsa nödgades utskottet vid ovan nämnda tillfälle upptaga frågan om att vid hennes sida insätta manlig föreståndare, tillika präst och själsörjare. Eftersom stora kompetenskrav måste uppfyllas, var uppgiften ingalunda lätt. I pastor Olof Andrén tidigare verksam bland landsmännen i Amerika men nu återkommen till hemlandet trodde man sig ha funnit rätta mannen och erbjöd honom posten. Svaret blev emellertid avböjande. ”Det började se rätt mörkt ut”, skriver Lönegren i sin skildring av händelseförloppet. ”Varma böner uppsändes från många; anstaltens hela framtid

förhandskännedom om vad saken gällde, men icke förty hade nog alla en känsla av att man stod inför sitt viktigaste avgörande efter beslutet om Sällskapets bildande. Inledningsvis erinrade ordföranden (Carlheim-Gyllensköld) om att "den lokal, som blifvit till Magdalena-hemmet upplåten att tills vidare begagnas, hade alltid i afseende till trängsel och andra olägenheter befunnits olämplig" samt påminde i detta sammanhang om det stora intresse en av sällskapets mest inflytelserika medlemmar, stadsfiskal Silfversparre, lagt i dagen för just denna verksamhetsform. Så långt var läget otvivelaktigt allom bekant, och Silfversparres insats lika känd som uppskattad. Fortsättningen öppnade dock lovande framtidsperspektiv. Vad denne diakoniens inflytelserike vän och beskyddare nu föreslagit var "att egendomen Stora Ersta, belägen å Södermalm invid Skeppsvarvet, som han genom en gynnsam skickelse fått veta var till salu för billigt pris, måtte för nämnda ändamål inköpas".⁷⁶ Detta var under förhandenvarande omständigheter ett tillfälle, som man inte fått låta gå sig ur händer. Det hade gällt att handla raskt, "varföre (Sällskapets kassaförvaltare) Justitierådet Adlercreutz hade i sitt namn inköpt nämnda egendom" och nu "erbjöd Sällskapet att för samma summa, som han gifvit, 30.000

tycktes stå eller falla med en lyckosam utgång av detta sökande." (Ernst Lönegren, Johan Christoffer Bring. En föregångsman inom diakonien i Sveriges kyrka. Sthlm 1926, s. 56). Om vem som därunder föreslog pastor Bring, ha de gamla styrelseprotokollen ingenting att förmäla, och andra rådfrågade källor giva inte heller någon upplysning på den punkten. Alltnog en kallelse utgick till den trettiofååriga pastorn i Tullstorp, sydost om Lund, utan att man hade sig närmare bekant, hur svaret skulle utfalla (prot. — SDFU — 2.5.1861, § 3). Med föregripande av, vad som i denna angelägenhet tilldrog sig senare under året och i början av nästa må i sammanhangets intresse nämnas, att Bring till en början ställde sig något tveksam inför erbjudandet. Ännu på eftersommaren hade han ej kunnat fatta sitt beslut. För att göra sig underrättad om vad tjänsten mera i detalj innebar reste han upp till huvudstaden och infann sig personligen vid utskottets sammanträde i slutet av september s. å. Efter att då ha informerats därom förklarade han sig beredd att mottaga posten (prot. — SDFU — 27.9.1861, §§ 6 och 8). Sedan vissa formaliteter ordnats, utfärdades så den officiella kallelsen den 24 januari följande år, och i maj kunde anstalten hälsa sin föreståndare välkommen.

⁷⁶ Prot. — SDFU — 13. 4. 1861, § 4.

R:dr Rmt, inköpa egendomen eller arrendera den på 3 år för ett årligt arrende å 1.800 R:dr Rmt."⁷⁷ Ännu saknades ju medel till inköp, varför man tills vidare fick nöja sig med att tacksamt antaga det senare erbjudandet och uppdraga åt Magdalenahemmets särskilda styrelse att teckna arrendekontrakt med tre års giltighetstid.⁷⁸

Därmed var alltså det svåraste hindret för att detta hem någorlunda skulle motsvara sitt ändamål lyckligen undanröjt. Andra återstodo förvisso, och flera nya kommo till. Vidgade arbetsförhållanden krävde t. ex. större tillgång på för uppgiften specialtränade systrar (någon egentlig fackutbildning var det ännu inte tal om). De flesta unga kvinnor, som valt diakonisskallet, hade naturligen kommit att ägna sig åt sjuk- eller barnavård, men skolarbete lockade också mången.⁷⁹ Till det arbetsfält, som närmast är fråga om, var det dock ont om lämpliga krafter. Få kände sig hågade att söka dit, och där personliga förutsättningar saknades, fanns det ju risk för att nykomlingens insats skulle bli mera till skada än gagn. Allra viktigast var självfallet, att den direkta ledningen av institutionen lades i säkra händer. Saken torde ha dryftats mer än en gång utskottsledamöterna emellan, men först i maj 1861 beslöt man att till posten kalla fröken Elisabeth Carolina Rappe,⁸⁰ vilken emellertid så gott som omedelbart avböjde.⁸¹ Att denna angelägenhet redan nu föranledde vissa åtgärder, är likväl värt att notera; hur frågan i sinom tid kom att lösas, tillhör däremot redogörelsen för en senare utvecklingsperiod.

För Magdalenahemmets stackars skyddslingar och deras vårdarinnor hade således uppbrottets stund äntligen kommit. Knappa tre år hade de tillbringat i sin dystra boning vid Besvärgatan, men

⁷⁷ Ibid. Om att detta egendomsförvärv inte medgav någon längre betänketid, vittnar årsberättelsens uppgift, att beslutet härom "verkställdes lika hastigt som det fattades". På lördagsaftonen uppgjordes förslaget", meddelas det sålunda, "och på följande onsdagsförmiddag undertecknades köpekontraktet" (årsb. — MH — 1861, s. 2).

⁷⁸ Jfr not 76.

⁷⁹ Jfr E. Ekman, Diakonien och Folkskolan, sid. 48.

⁸⁰ Prot. (SDFU) 2.5.1861, § 4.

⁸¹ Prot. (SDFU) 14.9. 1861, § 5.

nog hade tiden förefallit dem åtskilligt längre. I april 1861 ägde flyttningen rum. Händelsen passerade i all obemärkthet, och dock måtte alla, som deltog däri, ha upplevat den såsom något av en högtid. Vad man länge väntat på hade med ens förverkligats på ett sätt, som väckte ljusa framtidsförhoppningar. Årsberättelsens vägledning för sina läsare till det nya hemmet uppe på Söders höjder andas verkligen idel tillfredsställelse:

”De af våra läsare, som icke sjelfva varit der, skola kanske finna nöje i att följa oss dit en af de förflutna vårdagarne och höra vår beskrifning derom. Vi ringa nu på porten och, då vi inkomma, se vi tvenne byggnader, en till höger och en till venster. Vi gå in till venster och befinna oss nu midt i bokbindare-verkstan, hvarest, under uppsigt af en profsyster från Diakoniss-anstalten, flera af kvinnorna sitta omgifna af de stora tryckta arken . . ., fingrarna röra sig raskt och hurtigt, under det kvinnorna emellanåt sjunga en . . . andlig sång. I ett annat rum träffa vi bokbindaren (?), ordnande de uppstaplade pappershäftena.⁸² Vi gå nu ut i den stora tvättstugan, der äfven en bakugn finnes, i hvilken bröd bakas åt husets personal. I den rymliga och snygga ladugården se vi en kvinna sysselsatt att fodra trenne feta och välskötta kor, som förse inrättningen med mjölk och äfven lemna sådan till afsalu. I trädgården träffas några af kvinnorna, sysselsatta att gräfva och kratta rabatterna och gångarna. En f. d. pavillon är inredd till ett väfrum, der tvenne väfstolar äro i gång. En annan pavillon är ordnad till bönesal, der bänkar äro för åhörare och der fonden är prydd med en oljefärgstafla. Om Söndagarna hållas här gudstjenst för husets personal. De egentliga böningshusen ligga längre ned och närmare sjön under höga träd. Der äro kvinnornas sofkamrar och arbetsrum, samt deras matsal, der äfven morgon- och aftonbönerna hållas, dessutom kök, skafferier och ett mottagningsrum, samt en mängd mindre kontor, vindsrum, källare m. m.”⁸³

Med denna utblick mot framtiden lämna vi tills vidare det hem, som vållat anstaltsledningen så mångt bekymmer men i gengäld

⁸² Även om övning i bokbinderi näppeligen kan anses ligga i linje med den yrkesvana man från början sträfvade att bibringa hemmets skyddslingar infördes det likväl här. Uppslaget till ändringen av arbetsplanen torde närmast ha framgått ur behovet att åstadkomma en viss omväxling i deras sysslor. Ätminstone antydes detta i föregående årsrapport (s. 7). Att detta arbete snart nog skulle ta mesta tiden i anspråk, såsom det senare uppgives (årsb. 1861, s. 6), är dock rätt anmärkningsvärt. Förklaringen kanske är att söka i anläggandet av ”arbetsterapeutiska” synpunkter, men ickså i svårigheten att placera dessa kvinnor i som det hette tjänarinnetjänst.

⁸³ Årsb. — MH — 1861, s. 4. ”Utrymme saknas icke”, heter det

givit impuls till vidgade arbetsmöjligheter för diakonien i vårt land. I moderhusets hägn samt i kretsen av institutioner framprungna ur samma andelivets kraftkälla ingår det i en tryggare gemenskap, när skildringen av dess vidare öden återupptages. Mellantiden hade redan fördjupat dess rotfäste.

För Räddningshemmets del medförde detta lokalbyte i förstone just ingen fördel. Det fick nämligen i september s. å. lämna sina lokaler vid Hantverkargatan och flytta in i dem Magdalenahemmet dragit bort ifrån.⁸⁴ Dessa upplätos ju hyresfritt, och till följd av det brydsamma ekonomiska läge anstaltsstyrelsen plötsligt såg sig försatt i, tillgreps denna nödfallsåtgärd. Det ländes emellertid de härför i sista hand ansvariga till heder, att denna nyplacering av barnen inte blev långvarig. Som man nästan borde ha förutsett, inverkade den dragiga och fuktiga förläggningen genast från början menligt på deras hälsa. Hösten var ju redan i antågande, när överflyttningen skedde, och detta gjorde naturligtvis sitt till. Redan samma år funno sålunda dessa minderåriga skyddslingar en fristad på Ersta — helt för sig själva, utan någon som helst beröring med de äldre, betonas det.⁸⁵

c. Barnhemsverksamhetens fortsatta utveckling under ”kungsholmstiden”

Av de företag med socialpedagogiskt syfte diakonien tagit initiativ till hade alltså det allra första, Barnhemmet, ännu ej funnit vägen till Ersta. Banden till moderhuset voro också vida starkare. Från början hade det ju på ett naturligare sätt utgått därur, och detta påverkade nog även i fortsättningen dess ställning, alldeles oavsett den lokala samhörigheten. Denna senare ägde givetvis även den sin stora betydelse. Parken inbjöd småttingarna till dagliga lekar i det

i samma källa, ”och egde man medel dertill, vore här tillfälle till många förbättringar och att indela kvinnorna uti olika klasser och hålla dem skilda från varandra.” Tanken på klienteletts fortsatta uppdelning efter tidigare angivna grunder hade tydligen icke övergivits. (jfr sid. 53).

⁸⁴ Årsb. (MH) 1862, s. 5.

⁸⁵ Ibid.

fria, och från sjön drogo friska vindar genom trädskronorna.⁸⁶ Tillsynen kunde därjämte bli mera noggrann.

Helt visst bidro dessa omständigheter verksamt till att av de barn- och ungdomsvårdande institutioner, som mera direkt stått under Anstaltens ledning just Barnhemmet kom att vara dess speciella skötebarn. Tonen blir liksom varmare, så snart de gamla årsberättelserna föra dess angelägenheter på tal. Den sentida läsaren får åtminstone lätt nog ett sådant intryck.

Vid en flyktig blick på det lilla hemmets verksamhet under de återstående kungsholmsåren kan det kanske synas, som om en viss stagnation inträtt. Så var dock ingalunda fallet. Tvärtom praktiserades många uppslag och vidtogs åtskilliga reformer, som anpassade vård och fostran efter påkommande behov. Svårigheter fanns det tillräckligt av; gamla kommo åter och nya tillstötte. En del voro dock av mera genomgående slag, t. ex. den som låg i att hemmet egentligen avsåg att fylla en *d u b b e l u p p g i f t*: å ena sidan "gifva fattiga, värnlösa flickor vård, underhåll och uppfostran" samt å den andra "gifva tillfälle till öfning att förestå ett barnhem åt de Systrar, som för denna verksamhet anses lämpliga".⁸⁷ Av allt att döma förefaller det dock, som om man lyckades reducera de störningar arrangemanget oundvikligen förde med sig, till ett minimum; i varje fall nämnes ingenting om att större olägenheter blivit en följd härav.

Svårare tycks det däremot stundom ha varit att avgöra, under vilka omständigheter ett barn borde *m o t t a g a s* i hemmet. Visserligen angav i dess en gång stipulerade ändamål grunderna härför, men hänsyn måste samtidigt tagas till om den lilla vårdavgift,

⁸⁶ I samma årsrapport, som berättar om det misslyckade försöket att låta några äldre flickor utbilda sig till diakonissor (årsb. 1856—57, s. 13) talas även om barnens hälsotillstånd och den påfallande förbättring detta undergick vid vistelsen här: "De barn, vi emottaga, äro vanligtvis antingen lytta eller eljest sjukliga och till hälsan förstörda, och det dröjer ej sällan länge, innan deras hälsa någorlunda återställes. Hvaremot de äldre barnen, som vistats här under en längre tid, äro mycket förbättrade, och mången besökande har af de glada barnens friska och modiga utseende blifvit både rörd och förundrad" (s. 14).

⁸⁷ Årsb. (SDFU) 1861—1862, s. 15 f, jfr årsb. (SDFU) 1862—1863, s. 17.

som införts, kunde erläggas. I fall av verkligt nödläge frångicks likväl denna sistnämnda fordran. Kanske detta blev anledningen till att förfrågningarna om vårdplatser började dugga så tätt, att svaret måste bli nekande. Stämningen var då betryckt, men en oväntad placeringsmöjlighet åstadkom efter hand en viss lättnad. Härom meddelas: "Ibland äro . . . förhållandena så ömmande, att man nödgas skaffa de hem- och värnlösa, som här ej kunna mottagas, en fristad annorstädes. En särdeles utväg yppade sig äfven härtill . . ." I fortsättningen berättas, hurusom ägarinnan till en egendom i Roslagen⁸⁸ upprättat en skola, vilken förestods av diakonissor.⁸⁹ Nu hade denna behjertade dam lovat taga hand om och hos sina underlydande utackordera ett antal barnhemsbarn. Villkoret var att dessa, därest de uppnått skolåldern, regelbundet besökte nyssnämnda herrgårdsskola. Erbjudandet hade naturligtvis accepterats med löfte om att verka för villkorets uppfyllande. "Hur godt vore det ej", slutar redogörelsen för denna och en annan åtgärd i samma anda, "om . . . ett litet Barnhem kunde grundas på landet, der barnen äfven finge lära sig de landtliga göromålen" — en första antyden om vilken riktning utvecklingen en gång skulle taga.⁹⁰

I fråga om det av tidsandan färgade *u p p f o s t r i n g s*- och *u t b i l d n i n g s m å l e t* spelade nog vissa klasshänsyn alltfortfarande in.⁹¹ Någon vacklan i den tidigare intagna ståndpunkten kan emellertid numera konstateras, vilket framgår av ett uttalande i elfte årsberättelsen: "Barnen danas *buvudsakligen* (kurs. förf.) till tjensteflickor, i synnerhet som flertalet utgår från de lägre

⁸⁸ Dyvik.

⁸⁹ E. Ekman, Diakonien och folkskolan a. a. s. 29.

⁹⁰ Årsb. (SDFU) 1859—1860, s. 33 f. Huru hårt en fällande dom på den tiden kunde drabba en oskyldig, belyses här med ett exempel. Det handlar om en flicka, "hvars moder begått en stöld, blef häktad och dömd till tre /! / års straff-fängelse. Till ett af de fruntimmer, som besökte henne i cellen, talade hon", berättas det, "med ångest och tårar om sin nioåriga dotter, som hon visste var helt värnlös. Detta fruntimmer uppsökte flickan, fann henne nästan ihjälhungrad, och skickade henne till Diakonishuset, der hon först vårdades på sjukrummen, emedan hon var särdeles illa medtagen af svält, utslag och vanskötsel." (ibid.)

⁹¹ Jfr sid. 36.

och fattigare klasserna, dock äro der äfven bättre mäns barn, och många äro dels sjukliga, dels lytta, så att de i en framtid ej kunna förtjena. Dessa söka vi lära någon nyttig handaslöjd eller bi-bringa några kunskaper, på det de dermed må kunna förtjena sitt uppehälle. Somliga barn hafva en afgjord lust och fallenhet för undervisningsfacket, och dessa utbildas då dertill".⁹² Några år senare tillkännagives i all korthet, att barnen "uppfostas efter sina anlag"⁹³ — hur nu en dylik förklaring skall uppfattas.

Ännu ett *d i f f e r e n t i e r i n g s p r o b l e m* anmälde sig snart nog: "Erfarenheten har visat nödvändigheten att skilja de med ofta särdeles onda böjelser och anlag behäftade barnen från de flera med jemförelsevis vida bättre, medfödda eller i fordna hem förvärfvade fallenheter."⁹⁴ I betraktande av trångboddheten på stället är det emellertid svårt att föreställa sig, hur vid den tidpunkt, det här är fråga om, en kategoriklyvning av detta slag skulle låta sig genomföra i praktiken. Den måtte också redan från början ha stött på avsevärda hinder. Tydligt kunde man inte utföra de lokala anordningar reformen krävde, ty i nästföljande årsrapport förklaras: "Vi hafva insett vådan af att emottaga vanartiga barn, och så småningom aflägsnat alla sådana härifrån."⁹⁵ Sedan Räddningshemmet öppnats, löstes svårigheten, genom att de besvärligaste elementen placerades där.⁹⁶

Därmed var den viktigaste förutsättningen given för utvecklande av ett hemliv, skapande av en *h e m m i l j ö*, vilken diakonien städse skattat som en ovärdelig tillgång i sin fostrande gärning. Ja, i detta sammanhang uttrycktes t. o. m. vissa farhågor för att Skolans barn, som ju bodde hos föräldrar eller anhöriga, skulle störa Barnhemmets trivsel: "Då afsigten är att dessa barn skola uppfostas uti ett fridfullt, ordentligt och gladt familjeliv, så äro de skilda ifrån... skolbarnen."⁹⁷ Gång efter annan understrykes vikten av att de kände sig som medlemmar av en stor familj,

⁹² Årsb. (SDFU) 1859—1860, s. 32.

⁹³ Årsb. (SDFU) 1862—1863, s. 17.

⁹⁴ Årsb. (SDFU) 1858—59, s. 21.

⁹⁵ Årsb. (SDFU) 1859—1860, s. 31.

⁹⁶ Årsb. (SDFU) 1860—61, s. 26.

⁹⁷ Ibid.

något som likväl ej kunde realiseras med mindre än verksamheten begränsades.⁹⁸ Detta torde vara huvudskälet till att barnantalet vid detta hem under femårsperioden 1858—1863 oaktat de trängande vårdbehoven hölls inom relativt snäva gränser.⁹⁹

Man kan heller inte misstaga sig på den personligt värmade anda, som i helg och söcken vilade över den stora familjekretsen. Glädje- och sorgebud aningo envar och förnummos samtidigt såsom något gemensamt. Ljus och mörker växla i årsberättelsernas skildringar av stora och små händelser i det dagliga livet, men de ljusa minnena återgivas med förkärlek, och barnens glädjämnen blevo också systrarnas. Alltifrån äldsta tid upptager julfirandet ett ej obetydligt utrymme i diakoniens minnesblad, och ur de detaljerade redogörelser för vad som skänkte det första lilla barnhemmets jular en så egenartad stämning, hämtas stoff till en levande tradition.¹⁰⁰ Däremot tyckas de små utflykter till lust och vederkvickelse systrarna sommartid företogo med sina skyddslingar ha råkat helt i glömska.¹⁰¹

⁹⁸ Årsb. (SDFU) 1862—1863, s. 17.

⁹⁹ Se vidare sid. 238. Utrymmesbristen torde väl också ha inverkat. Redan i början av år 1859 klagas däröver (årsb. 1858—59, s. 21), och dock skulle man i en framtid ha än större skäl att anmärka på den saken (årsb. 1864—65, s. 14).

¹⁰⁰ Se t. ex. E. Hildebrand, Några minnen från Diakonissanstalten. Febe 1924, s. 10. Ur en annan något romantiserad skildring av julfirandet på "Diaconiss-Inrättningen vid Jaktvarfvet", vilket säges utgöra "begränsningen till den tradition, som... är knuten till grantändningen i Ersta kyrka 1 Advent", må ett kortare utdrag återgivas: "Vi går upp i andra våningen. Där är en stor sal, och här märker vi riktigt, att julfirningen just skall börja. Här står en vacker julgran, och ett bord dukat åt barnen med deras julgåvor..." Vart barn har också en tallrik julkakor, pepparkakor, äpplen etc. I rummet intill är systrarnas bord dukat. Också där har var och en sin julhög och sin tallrik med julkakor. — Nu börja rummen hastigt fyllas. Först komma barnhemsbarnen... och se'n några av anstaltens eget folk, provsystrar och andra från sjukhuset. — Sedan alla samlats, sjunges först några julsånger. Sedan träder barnen fram till julgranen, där alla tänder var sitt ljus efter att först ha läst ett bibelspråk, som var och en själv valt och lärt utantill" (Ersta-jul för 85 år sedan. Obt. 1940, s. 146).

¹⁰¹ I tolfte årsberättelsen (1860—61) omtalas t. ex.: "Om sommaren hafva Barnhemmets barn tillfälle till rörelse och upppfriskande lekar uti Diakonisträdgården, och derjemte hafva de många gånger med Systrarna

Den allmänna meningen bland systrarna var nog, att man utan Barnhemmet skulle ha gått miste om något väsentligt. I Diakonissanstaltens liv och arbete tycks den ha ingått på ett oskiljbart sätt. "Barn höra till ett hem", förklaras det, och det goda hemmets anda har diakonien i alla tider sökt införa i de institutioner den fått i sin vård. "Det skulle vara en saknad att icke hafva de kära barnen omkring sig uti diakonishuset", är ett ord hämtat ur redogörelsen för det sista jaktvarvsårets verksamhet, ett ord, som säkert uttryckte, vad alla innerst kände.¹⁰²

d. Övriga socialpedagogiska arbetsfält under samma tidsperiod

Efter denna ur vissa huvudsynpunkter givna översikt av vad som angick förhållandena vid Anstaltens eget barnhem, återstår närmast att företaga en rundvandring till de övriga arbetsfält, dit diakonissor kallats att handha socialpedagogiska uppgifter.

Första budet kom egendomligt nog från Västsverige. Ansökan om att få en diakonissa till hjälp utgick redan halvannat år efter Anstaltens tillblivelse från en i Göteborg år 1847 bildad s. k. fruntimmersförening med syfte att verka för inre mission. Till detta ändamål underhöll den bl. a. ett "Räddningshem för vanvårdade flickor" inrymt i egen fastighet i Haga.¹⁰³ Hösten 1853 infann sig provsystemen Hedda Häggberg på ort och ställe.¹⁰⁴ Otivvelaktigt var det en både ansvarsfull och arbetskrävande post hon fått sig tilldelad. Att ensam sköta ett hem med 12 à 14 svårfostrade barn, var en dryg uppgift, helst som extra påfrestningar tillstötte. Sålunda hotades t. ex. det lilla hemmet upprepade gånger av överhängande eldfara. Såsom genom ett under undgick dock fastigheten att dela de kringliggande kvarterens öde.¹⁰⁵ Överansträngning och tillta-

gjort färder åt landet dels till fots dels till sjöss, då de vistas ute hela dagen, och hvilka utflykter äro särdeles omtyckta" (s. 27).

¹⁰² Årsb. (SDFU) 1863—64, s. 13.

¹⁰³ Historisk-Statistisk beskrifning öfver Göteborg från dess anläggning till nuvarande tid. Gbg 1860, s. 246.

¹⁰⁴ Årsb. (SDFU) 1853—1854, s. 11. Jfr årsb. (SDFU) 1855—1856, s. 8.

¹⁰⁵ Årsb. (SDFU) 1857—1858, s. 8.

gande ohälsa samverkade till att syster Hedda i april 1858 nedlades på dödsbädden.¹⁰⁶

Ej sällan kombinerades skol- och barnhemsarbete. Omständigheterna tvingade stundom härtill. Skolsystrarna kände sig nämligen förpliktade att bereda ett mera varaktigt hemvist åt föräldralösa och vanvårdade elever. Så var redan fallet vid skolan i Göksholm och längre fram också på andra håll, t. ex. i Borås (Maria-Stiftelsen), Hägerum, Lidköping och Ryssbylund.¹⁰⁷ I regel stå emellertid dylika dubbelstationer inte upptagna bland barnhemmen. Skolundervisningen var ju huvudsaken. *Lidköping* utgör ett undantag. Här öppnades redan under koleraåret 1853 ett mindre hem för föräldralösa barn, ehuru detta ej anlätade någon diakonissas hjälp, förrän fyra år senare.¹⁰⁸ Anställningstiden räckte till slutet av 60-talet, då inrättningen måste nedläggas av brist på medel.¹⁰⁹

Närmast att notera är *Räddningshemmet Bethesda*, årsbarn med lidköpingshemmet och alltså första gången år 1857 upptaget i samma

¹⁰⁶ Ibid. Sex år senare hade en annan systers krafter förbrukats på denna tydligen allt annat än lättskötta "station", vilket emellertid inte hindrade, att verksamheten återupptogs efter ytterligare några år (numera under namn av Kullens barnhem). Resultatet blev detsamma. Med utgången av december 1868 upphörde den dock definitivt att vara diakonalt arbetsfält (arsbb. s. 15).

¹⁰⁷ Jfr E. Ekman, Diakonien och folkskolan a. a. s. 74 samt för Hägerum årsb. (SDFU) 1858—1859, s. 12.

¹⁰⁸ Årsb. (SDFU) 1857—1858, s. 9.

¹⁰⁹ Arbb. N:r 10, s. 18. Inom detta område ägde den gamla västgöta-staden en icke föraktlig tradition att bygga på. Alltifrån "Första barnhuset i Sverige", de la Gardies minnesvärda skapelse av år 1675, intill Anna Lisa Lidbäcks insatser till barnavårdens fromma i slutet av förra seklet hade ett flertal liknande initiativ sett dagen. "Kolerahemmet" hör i och för sig till de obetydligare, men i detta sammanhang förtjänar det att uppmärksammas även av den anledningen, att dess stiftarinna, fröken Charlotte Pählman, under en följd av år tillhörde diakonisällskapets "korresponderande" ledamöter. Personligen tycks fröken Pählman ha tagit en rätt aktiv del i hemmets skötsel; företrädesvis var det likväl den härtill anslutna läs-skolan, som tog hennes intresse i anspråk. (Thomé med fl. Historiskt, geografiskt, statistiskt lexikon. Sthlm 1865, Fjärde bandet, s. 419. Jfr E. Ekman, Margretelund. Sv. socialvårds tidn, 1951, N:r 12, s. 289 ff. samt årsb. (SDFU) 1859—1860, s. 14).

förteckning över ”utom Anstalten befintliga stationer”.¹¹⁰ att det kom att ligga i huvudstaden, är väl ingen tillfällighet, men att det förlades till samma kvarter som Magdalenahemmet ehuru vid annan gata (St. Skinnarviksgatan), var nog ett slumpens verk.¹¹¹ Djupare beröringspunkter funnos dock. Uppgiften var densamma, och till viss grad gäller detta även om deras förhistoria. Bägge hade nämligen sina rötter i Emilia Elmlblads stiftelse, men under det att diakonissanstaltens Magdalenahem kan betraktas såsom en direkt fortsättning av verksamheten i fråga, är Bethesda endast att anse som en sidogren därav.¹¹²

Ännu dröjde det något, innan de södra delarna av landet införlivades med diakoniens socialpedagogiska intressesfär. Av vad som framgått av ovanstående är huvudstadens bidrag till denna utveckling snarast att beteckna som ett ödesbestämt infogande av ett närsläktat företag däri. Ytterligare ett dylikt bidrag är emellertid att notera. Såsom tidigare omtalats, öppnade markarna *Malmqvist* efter sin avflyttning från diakonissanstalten ett litet hem för fattiga, föräldralösa flickor.¹¹³ Vårdbehovet var stort, men resurserna i knappaste laget, ej minst i fråga om tillgången på personliga krafter. I denna situation räckte diakonien trots egna svårigheter den beträngda inrättningen en hjälpande hand. Tydligt var det dock endast fråga om tillfälligt bistånd. I tionde årsberättelsen tillkännagavs nämligen, att en syster ”under vintermånaderna” tjänstgjort här, men i fortsättningen nämnes ingenting om diakonalt stöd åt denna anstalt.¹¹⁴

¹¹⁰ Årsb. (SDFU) 1857—1858, s. 9.

¹¹¹ Jfr not 52.

¹¹² När det ursprungliga Magdalenahemmet våren 1854 måste byta lokal, lämnade nämligen tjänstgörande husmodern (den tredje i ordningen under loppet av något år) sin befattning och startade ett eget hem av samma typ, vilket erhöll namnet Bethesda. Det var alltså dit en diakonissa i augusti 1857 utsändes med uppgift att ”sköta hushållet”. Efter sex år fyllda av mödor och besvikelser stängde även detta hem för alltid sina portar — också på den punkten en parallell till lidköpingshemmet (årsb. — MH — 1854, s. 5. Jfr årsb. (SDFU) 1857—1858, s. 9 samt årsb. — MH — 1860, s. 4).

¹¹³ Jfr not 5.

¹¹⁴ Årsb. (SDFU) 1858—1859, s. 13.

Av rikets sydligare provinser är det eljes Småland, som tidigast representeras i hithörande förteckning. Namnen Hägerum, Herrestad, Ryssbylund och Tuna, samtliga nyregistrerade åren 1858—59, vittna härom. Om det förstnämndas särställning har redan ordats.¹¹⁵ Något liknande gäller även det gamla fräse-godset *Ryssbylund* i kalmartrakten, där såsom antytts, skolan också var huvudsaken. Detta förklaras av att egendomens dåvarande ägare, Hjalmar Kyhlberg, icke okänd i lantbruksundervisningens historia, jämväl intresserade sig för folkbildningens höjande. Jämte sin maka, Agnes Kyhlberg, hade han i sådant syfte tagit det initiativ, som lämnat spår i den svenska diakoniens äldsta arbetsbok. Det var också med henne som anstaltsledningen tecknade det kontrakt, varigenom fr. o. m. nyåret 1859 en diakonissa fick uppdraget att sköta den lilla herrgårdsskolan. Hennes uppgift blev emellertid mera omfattande än som från början beräknats. Flera av skolbarnen visade sig vara undernärda, några t. o. m. hemlösa. Det gällde att ordna med bespisning och husrum. Något barnhem i vanlig mening kom dock aldrig till stånd. Ett dylikt var väl inte heller av behovet påkallat. Saken kunde ordnas på så sätt, att de fingo mat och tillfälligtvis även husrum i den ”torparstuga”, där skolan var inrymd. Arrangemanget kan alltså sägas ha haft socialpedagogisk karaktär och ger exempel på några av de oförutsedda svårigheter, som mötte rätt många av skolsystrarna.¹¹⁶

¹¹⁵ Utöver vad som ovan (jfr sid. 67) meddelats om det barnhem och den lilla skola, som år 1858 grundades av majorskan Emilie Weidenhjelm vid säteriet *Hägerum* i Kalmar län, må tilläggas, att detta hem ”för fattiga, värlösa flickor” icke verkade såsom diakonalt arbetsfält längre än till hösten 1863. Det hörde till dessa icke så få ”stationer”, som anstaltsledningen i brist på personliga krafter avstod från att återbesätta, sedan den tjänstgörande system ingått äktenskap (arbb. N:r 13, s. 19. Jfr G. Thomée m. fl., Hist.geogr.stat.lex., Sthlm 1862, s. 500).

I likhet med den Malmqvistska uppfostringsanstalten förekommer namnet *Herrestad* blott i en enda av de årligen lämnade översikterna över ifrågavarande arbetsfält. I tionde årsberättelsen meddelas sålunda: ”Fru Emilie Petersén på Herrestad begärde sistlidne höst en Syster från Diakonishuset till hjälp vid hennes *arbetsförening, räddnings- och barnhem i Käreda*” (årsb. — SDFU — 1858—1859, s. 13. Jfr s. 23 not 42).

¹¹⁶ Årsb. (SDFU) 1859—1860, s. 17.

Inom vilket verksamhetsområde *Tuna* bör sökas, råder däremot ingen tvekan om. Inte heller att det var fråga om socknen av samma namn några mil från Vimmerby. Genom frivilliga bidrag grundades nämligen här i slutet av 50-talet ett mindre barnhem, och från hösten 1859 övertog diakonissan Lina Gunberg ledningen av detsamma. Sin uppgift trogen under en lång följd av år kan denna räkna sig till förtjänst det goda rykte, som hemmet snart nog kom att åtnjuta.¹¹⁷

I vilken form diakonal verksamhet vid denna tid utövades på svensk landsbygd, så följde den i allmänhet troget väckelse-rörelsen i spåren. För barnavårdens del är emellertid sambandet inte alltid lika lätt att påvisa som t. ex. i fråga om skolverksamheten. (Den senare närmade sig ju vid 60-talets början sin maximala omfattning). Att Småland var företrätt på området kan näppeligen förvåna, och sak samma gäller angränsande landskap. Från Blekinge inkommo sålunda tvenne ansökningar om hjälp till nygrundade institutioner av ifrågavarande slag. I ena fallet avsågs en "uppfostringsanstalt för unga flickor", inrättad på egendomen *Christineberg* i Asarum, i andra det s. k. Nordenfeltska barnhemmet i Karlskrona.¹¹⁸ Det kan ju synas egendomligt, att diakonissor utsändes till dessa — att döma av senare ingångna underrättelser därifrån — tämligen obetydliga verksamhetsfält, medan liknande ansökningar från Härnösand, Sundsvall och Umeå kort innan lagts åt sidan, men med dåtida besvärliga kommunikationer måste givetvis avstånden till dessa norrlandsstäder ha förefallit vida större än senare.¹¹⁹

¹¹⁷ Först efter mer än tjugu års verksamhetstid nedlades detta hem i maj 1881 (arbb. N:r 25, sid. 23).

¹¹⁸ "Uppfostringsanstalt" är en något vilseledande benämning för det flickhem "Kustchefen Landergren och hans Fru" inrättade på ovannämnda egendom. Varken elevantal (i början endast åtta) eller den ungdomskategori det var avsett för motiverade valet av namn. Här var det allenast fråga om ett vanligt barnhem senare kombinerat med en liten skola, och som sådant noteras det också i fortsättningen (årsb. — SDFU — 1860—1861, s. 12. Jfr årsb. — SDFU — 1862—1863, s. 10).

Av ännu anspråkslösare format synes det barnhem ha varit, som fröken Anna Nordenfelt tagit initiativ till. Såsom diakonalt arbetsfält upphörde det redan 1864 för att helt nedläggas kort därefter (arbb. N:r 45, s. 32).

¹¹⁹ Årsb. (SDFU) 1860—1861, s. 12.

Ännu hade ej den diakonala skolverksamheten nått sin höjdpunkt.¹²⁰ Långt mindre kan detta sägas om den barnavård, som i början av 60-talet bedrevs i samma regi. År från år fogas nya "stationer" till detta verksamhetsområde. Norrland blev sålunda från mitten av oktober 1862 representerat bland hit-hörande arbetsfält. Det var *Hammarby*, det gamla stångjärnsbruket i Ovansjö socken sydväst om Gävle, som vid nämnda tidpunkt för sitt nyinrättade barnhem fick några provsystrar till hjälp.¹²¹ Egentligen hade bruksdisponenten (Hjalmar Petré) personligen tagit initiativet till grundande av detta hem och kunde därför efter egen önskan nedlägga detsamma.¹²²

I mars året därpå kom turen till *Uppsala* att noteras i Anstaltens arbetsbok. Framdeles skulle detta upprepas i flera sammanhang.¹²³ Denna första gång gällde det kontrakterade uppdraget att helt sköta ett mindre barnhem, beläget vid Övre slottsgatan.¹²⁴ Att "stationen" indrogs efter endast några år, är kanske i och för sig inte förvånansvärt. Sådant kunde ju hända ibland. Motiveringen däremot saknar inte sitt intresse. Det förklaras nämligen, att främsta anledningen var den, att "starkt separatistiska /!/ element ingingo i styrelsen", ett av de tidigare tecknen på den svenska diakoniens ändrade inställning till statskyrkan (i o. m. att en statskyrkopräst utsetts till Anstaltens ledare).¹²⁵

De barnhem av detta slag, som återstå att medtaga från diakonissanstaltens sista kungsholmsår, lågo således utspridda över ett relativt stort område. Endast ett, *Prinsessan Eugenie's barnhem* för flickor, hörde — åtminstone i början — huvudstaden till, men någon diakonissa deltog ej i arbetet där, förrän mot slutet av dess stockholmstid.¹²⁶ I övrigt möta allenast tre nya namn på dylika

¹²⁰ Jfr E. Ekman, Diakonien och folkskolan a. a. s. 78.

¹²¹ Årsb. (SDFU) 1862—1863, s. 11, jfr G. Thomée m. fl., Hist.geogr. och stat.lexikon öfver Sverige, Sthlm. 1862, s. 224.

¹²² Arbb. N:r 44, s. 32.

¹²³ Se vidare sid. 110 och 117.

¹²⁴ Jfr E. Ekman, Från Erstas sociala uppfostringsarbete. Sthlm 1946, s. 93.

¹²⁵ Jfr s. 57 not 75.

¹²⁶ Innan detta flickhem ställdes under prinsessan Eugenie's personliga beskydd, hade det en tid befunnit sig i annans ägo. Någon uppgift om den

verksamhetsfält i arbetsbokens kolumner, nämligen *Risberg*, *Nya kopparberget* samt *Norrköping*. Med tillkomsten av det förstnämnda hade denna gren av diakonissanstaltens sociala uppfostringsarbete trängt ut ända till mellersta Värmland. Sin fulla livskraft utvecklade den likväl först under ett följande utvecklingsskede.¹²⁷ Mera kortvarig blev den diakonala arbetsinsatsen vid *Nya Kopparberget*, det lilla barnhemmet i *Ljungarsbergs församling* i *Västmanland*. Här i trakterna rådde på den tiden ett svårt armod, vadan den i arbetsboken några år senare gjorda anteckningen om att "hemmets fattigdom tvingade att söka billigare vård än genom Anstalten kunde fås", kan sägas symbolisera tillståndet på orten.¹²⁸ Vad slutligen *norrköpingshemmet* beträffar, hör dess diakonala period framtiden till. I detta hänseende är det jämförligt med motsvarigheten i *Risberg*. Även ett annat av dessa barnhem lockar till jämförelser, nämligen det som tio år tidigare öppnades i *Lidköping*, men som numera var nedlagt (jfr sid. 67). Gemensamt var, att de hit utgångna systrarna anlant till platser, där barnavården ägde vissa traditioner; för *Norrköpings* del dock endast från det närmast förflutna århundradet.¹²⁹

Tabellen här nedan må tjäna som en sammanfattning av diako-

exakta tidpunkten för dess tillkomst har inte stått att erhålla, men initiativet till dess grundande synes ha tagits av en för sina religiösa och sociala intressen känd stockholmsdam, friherrinnan *Cederström* född *Koskull*. Senare tillkom emellertid äganderätten henne ensam, och till denna sin personliga egendom utsåg hon prinsessan *Eugenie* som testamentstagare. Under dennas överinseende fullföljdes sedan verksamheten i ungefär samma former fram till år 1865, då den förlades till *Gotland* (arbb. N:r 67, sid. 41. Jfr Bibliotek för krist. lefnadsteckn. H. 5, Sthlm 1893, s. 209).

¹²⁷ Från begynnelsen ett enskilt företag övertogs detta barnhem av *Uddeholms a. b.*, och ombildades sedermera till yrkesskola. (arbb. N:r 56, s. 37. Se vidare sid. 110).

¹²⁸ Årsb. (SDFU) 1864—1865, s. 10. Jfr arbb. N:r 68, s. 41.

¹²⁹ Årsb. (SDFU) 1864—1865, s. 10. Jfr arbb. N:r 69, s. 42. På 1830-talet hade det *Gustavianska barnhuset* (jfr s. 12) genomgått en grundlig restaurering. Vid den tiden var dock ifrågavarande 1700-talsinstitution *ingalunda* ensam i sitt slag här på platsen. År 1811 öppnades nämligen det *Mobergska flickhemmet* (tillkommet genom en donation av handlanden *J. Moberg*) och fjorton år senare det *Reutersköldska hittebarnshuset*, vilken inrättning efter hand utvidgades (*G. Högner* — *G. Thomée* m. fl., Hist. geogr. stat. lex. Sthlm 1860).

niens deltagande i socialt uppfostringsarbete utom *Anstalten*, medan denna ännu låg kvar på *kungsholmslandet*:

Nr.	Förläggnings- beteckning	Verksamhetstid	Sid.
1.	<i>Göteborg</i>	1853—1864 (68)	66
2.	<i>Lidköping</i>	1857—(1869)	67
3.	<i>Bethesda</i>	1857— ?	67
4.	<i>Hägerum</i>	1858—1863	67 o. 69
5.	<i>Ryssbylund</i>	1859—(1866)	69
6.	<i>Tuna</i>	1859—(1881)	70
7.	<i>Kristineberg</i>	1860—(1866)	70
8.	<i>Hammarby</i>	1862—(1867)	71
9.	<i>Karlskrona</i>	1862—(1864)	70
10.	<i>Uppsala</i>	1863—(1865)	71
11.	<i>Risberg</i>	1863—(1919)	72
12.	<i>Nya Kopparberget</i>	1863—(1866)	72
13.	<i>Prinsessan Eugénies</i> bhm. i Sthlm.	1864—(1871)*	71
14.	<i>Norrköping</i>	1864—(1883)	72

* Det senare årtalet avser *gotlandsförläggningen* (se vidare sid. 110).

3. Återblickar.

Efter denna framställning av den svenska diakoniens sociala uppfostringsarbete under dess *kungsholmsperiod* inställer sig frågan, i vilken omfattning utländska förebilder varit vägledande för verksamhetens utformning. Att dylika erbjudit sig, har redan antytts, särskilt *Fljednens* insatser. I sammanhanget må även erinras om *Wingårds* tidigare omnämnda brev till *Sällskapet*s ordförande, vari inrättandet av en motsvarighet till det bekanta *Magdalen Hospital* i *London* framställdes som ett verk i diakonal anda.¹³⁰ Huru väl förtroget med hithörande frågor förvaltningsutskottet i själva verket var, framgår bäst av ovan citerade skrivelse till *Konungen* med anhållan om statsbidrag.¹³¹ Däri redogöres näm-

¹³⁰ Jfr not 51, s. 50.

¹³¹ Jfr not 55, s. 51.

ligen tämligen utförligt för vad som i in- och utlandet tidigare åtgjorts i angivna syfte. Sålunda omnämns några sällskap, vilka i Amerika och England bildats för detta och liknande ändamål liksom ett flertal av de mera kända hem och anstalter med enahanda uppgift, som vuxit fram på katolsk eller evangelisk grund.¹³² Vid sidan härav tedde sig den svenska insatsen på området rätt blygsam. I all synnerhet gällde detta omhändertagande av kvinnlig ungdom, som råkat på avvägar. För den manliga var det ju bättre sörjt. Råby räddningsinstitut och Prins Carls uppfostringsanstalt nämns i sammanhanget.¹³³ Sålunda visar skrivelsen, att anstaltsledningen med vaket intresse följde utvecklingen i detta avseende och var mottaglig för uppslag och reformidéer från när och fjärran.

Till grund för strävandena att praktiskt omsätta dessa idéer låg emellertid från utskottets sida en osjälvisk strävan att på varje framkomlig väg bringa hjälp åt nödens och den sociala ofärdens barn. Formerna voro ingalunda det väsentliga, ehuru vad som prä-

¹³² Bland de sammanslutningar skrivelsen erinrar om märkas The Philadelphia Society for alleviating the Miseries of Public Prisons bildat redan 1787 samt det London år 1829 stiftade Society for the improvement of prison disciplin. Vidare upptagas namnen på flera katolska och evangeliska inrättningar av hithörande slag, såsom In concervatoria della corce i Rom, Ritirio della Sapelline i Neapel, Les Maisons du Bon-Pasteur i Paris och Lyon, The Refuge of the Guardian Society for preservation of public moral i London, Das Magdalenen-Stift i Hamburg, räddningsanstalterna i Kaiserswerth, Paris, Steenbeck, Lindenhof, Roppert samt det ovan omtalade Magdalen Hospital i London.

¹³³ Enligt skrivelsen skulle en liknande verksamhet även ha upptagits på Orust, men uppgiften härom har ej kunnat verifieras. Däremot öppnades en snarlik inrättning på Hisingen (Vrångholmen) år 1847 ursprungligen avsedd för vanartade pojkar från Göteborgs stad. Vad man tydligen saknade vetskap om var att direktören i Kalmar M. G. Fröberg jämte hans maka redan år 1841 i inbördes testamente förordnat, att en del av deras betydande kvarlåtenskap skulle "blifva /en/ fond till stiftande och underhållande i Calmar af en inrättning . . . till vanvårdade och vanartiga barns försörjning och uppfostran till sedliga, nyttiga och arbetsamma människor, i ungefärlig eller någorlunda likhet med den i Stockholm befintliga inrättning, kallad Prins Carls uppfostringsanstalt" (Ber. ang. Fröbergiska stiftelsen. Kalmar 1882, s. 4). Utskottets obekantskap med den Fröbergiska stiftelsen är emellertid högst förklarlig, eftersom anstalten i fråga, Norrgård, inte öppnades förrän vid mitten av 70-talet.

vats och efter dåtida betraktelsesätt befunnits vara mest ändamålsenligt på andra håll, ansågs böra försökas även inom det hjälp-arbete på området, som den svenska diakonien upptagit.

Endast verkliga och trängande behov förestavade formerna för verkets utbyggnad. Barnhemmet tillkom efter beklämmande erfarenheter av skolbarns nödställda belägenhet; magdalenahemmet i syfte att fullfölja en samhällsgagnande verksamhet, som i brist på medel eljes hade upphört. Anstaltsledningens benägenhet att taga upp detta arbete hade väl delvis sin grund däri, att några av dess ledamöter redan ägde viss praktisk förtrogenhet med hithörande ting. Marie Cederschiöld och Mathilda Foy hade sålunda varit i hög grad aktiva vid bildandet av ett "fruntimmerssällskap" med syfte att vid "besök i fängelser och korrektionshus söka genom undervisning, tröst och uppmuntran för häktade kvinnor göra fångenskapens tid till en förbättringens tid och bereda dem att vid frifvandret blifva gagneliga medlemmar i samhället."¹³⁴

Även om det rent formellt sett här var fråga om ett fullföljande av en verksamhet, kom dock något nytt till. Med sin andliga särart satte diakonien sin egen prägel på densamma. En omisskännlig moraliserande biton i de fördiakonala årsberättelsernas skildringar av "magdalenornas" tidigare öden lämnar i rapporterna från det återuppståndna hemmets rekryteringsmiljöer efter hand rum för uttryck och omdömen färgade av en djupare personlig medkänsla. Till Räddningshemmets skyddslingar är inställningen densamma men färgas tillika av medvetandet om ett tyngre ansvar.

Att barnhemsbarnen blevo föremål för systrarnas varma omsorger, är tillfyllest dokumenterat. Deras lilla hem och vad som där hände, var liksom oskiljaktligt från det dagliga anstaltslivet. Skötselns därav bildar en av de sparsamt förekommande ljuspunkterna i dåtida svenska samhällsinsatser för det uppväxande släktets vård och fostran.¹³⁵

Genomgående framhålla årsrapporterna, att institutioner av hithörande slag borde vara *hem* ej allenast till namnet utan även till gagnet. Tanken kunde dock ej förverkligas, därtill var dispropor-

¹³⁴ Jfr not 55. Bil. t. SDFU:s prot. 1862, s. 444.

¹³⁵ Jfr s. 65.

tionen mellan vårdbehov och vårdmöjligheter alltför stor. Så långt sig göra lät, sökte man likväl hålla fast vid densamma, bl. a. genom att efter bästa förmåga skapa trivsel och hemkänsla. Betydelsen härav äro de diakonala rapporterna från ifrågavarande arbetsfält aldrig sena att understryka. Dock skulle det dröja länge än, innan "anstaltsbarnet" i dess hämmade och andligen förkrympta skapnad mera allmänt kom att anses som den onaturliga frukten av en missriktad barn och ungdomsvård.

"Vårt avsked från Jaktvarvet blir också ett avsked från fröken Cederschiöld", skriver Lönegren (i sin ovan anförda biografi över Diakonissanstaltens förste föreståndare) samt erinrar om att denna "nedbruten ända till bristningsgränsen" nödgats draga sig tillbaka redan i maj 1862.¹³⁶ In i det sista hängiven sin uppgift såsom den "evangeliska diakoniens pionär" i vårt land var hon alldeles särskilt mån om att de omhändertagna barnen omhuldades på bästa sätt. Vittnesbörden härom äro många och talande. Det ligger något av symbolik i händelsen, att sista gången före tillbakaträdandet hennes namn förekommer i förvaltningsutskottets protokoll, är just i samband med dryftandet av en barnhemsangelägenhet.¹³⁷ Frågan gällde det Påhlmanska barnhemmet i Lidköping, vilket tidvis haft stora ekonomiska svårigheter att brottas med och ånyo befann sig i ett prekärt läge.¹³⁸ Kunde inte Utskottet övertaga hela ansvaret för verksamheten? — ett förslag vittnande om Marie Cederschiölds oförtröttliga vilja att hjälpa, där hjälp behövdes. Episoden vittnar tillika om att den energi, vilken enligt Fredrika Bremer hörde till "hennes faddergåvor", stod bi även i ohälsans dagar.¹³⁹ Genom denna sin handlingskraft i förening med "en na-

¹³⁶ E. Lönegren, J. Ch. Bring a. a. s. 60.

¹³⁷ Prot. (SDFU) 12 okt. 1861, § 8.

¹³⁸ Jfr s. 67.

¹³⁹ Br. fr. Fredrika Bremer t. Caroline Frumerie 27/2 1863. (Fredrika Bremers brev saml. o. utg. av Klara Johansson och Ellen Kleman. D. IV 1857—1865, s. 253).

turlig utrustning för det kristna tjänandets gärning" (Stenvall) jämte ett levande pedagogiskt intresse gav Marie Cederschiöld även åt Anstaltens sociala uppfostringsarbete dess för framtiden avgörande inriktning.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Med en i grunden ljus och förtröstansfull syn på tillvaron, kunde hon dock någon enstaka gång anfäktas av motsatta känslor inför de svårigheter, som uppstodo. De första årens vedermoder ha vid olika tillfällen kvarlämnat spår av missmod och lynnestyngd i hennes rätt nyligen återfunna dagbok. Från hösten 1852 härrör sålunda en daganteckning, vars innehåll tydligen främst avser de många, som ville pröva diakonissans värv men saknade förutsättningar härför. Orden lyda: "Jag förekommer mig ofta som en man, som är utkommen att köra många hästar på en gång, somliga äro istadiga, andra lata, somliga tröttkörda, andra ovana, skygga, skenande — Herren hjälpe." (Marie Cederschiölds dagbok, Tredje delen, s. 85 /Växjö stifts- och landsbibliotek/).

II. ERSTADIAKONIENS SOCIALA UPPFOSTRINGS- VERKSAMHET ÅREN 1864—1898

A. Ett konsolideringsskede

1. Framträdande drag i den politisk-sociala bakgrunden till händelserna kring erstadiakoniens upptagande och första verksamhetstid.

Medan Diakonissanstalten ännu framlevde ett stilla liv vid den avsides liggande kungsholmsstranden hade händelser timat, som satte känslorna i svallning. Tidningarna speglade tidens oro. Rapporterna från den stormaktskonflikt, vilken skulle gå under namnet Krimkriget, kunde ej undgå att göra ett djupt intryck i vårt land, alldenstund stridshandlingarna under ett inledande skede förlades till Östersjön. Den polska resningen lämnade inte heller den sinnena oberörda. Av pressens utlandsnyheter synes det likväl ha varit meddelandena om den dansk-tyska konfliktens utbrott och förlopp, som kommo den största oron åstad. De varma frändskapskänslor, vilka uppburit skandinavismen, manade till handling. Medlidandet med vårt södra grannfolk i dess hårda prövningar gav upphov till en mångfald hjälpaktioner, däribland också från diakoniens sida.¹

¹ Efter begäran av den nygrundade diakonissanstalten i Köpenhamn sändes i mars 1864 fyra systrar till det danska fältlasarettet i södra Jylland. Ytterligare fyra placerades vid ett militärsjukhus på Själland. I breven hem (förvarade i Erstas arkiv) lämna de gripande skildringar av de mänskliga lidanden och tragedier samt all den materiella förödelse, som följde i krigets spår. Sedan de väl fullbordat sitt riskfyllda värv, sammanträffade de alla åtta i Köpenhamn, dit även pastor Bring anlant. Här om skriver den senare i Olivebladet (årg. 1864, s. 25 f.): "Nu äro alla 8 samlade välbehållna efter många faror. De hade icke en enda dag varit sjuka. Mycken vänlighet

Tidningarnas inrikeskrönikor rymde samtidigt en myckenhet konfliktstoff. Nykterhetssaken angick ju alla samhällslager. Längre hade den påkallat reformer. Statsingripandet genom 1854 års riksdagsbeslut i frågan, var sålunda frukten av en långsamt framväxande folkopinion, vars krav inte längre kunde avvisas. På sina håll framkallade det emellertid en sannskyldig upprorsstämning.² Ett annat brännbart ämne var kvinnoemancipationen. Fredrika Bremers inlägg i frågan stod sannerligen inte oemotsagt. Även i detta fall läto emellertid ändrade lagbestämmelser ej vänta på sig.³ Sak samma var förhållandet med legostadgans medgivande om rätt till utdelande av "husaga" samt förbudet mot religiösa sammankomster i enskilda hus.⁴

hade de fått röna af både sårade, läkarna och af andra..." Den danske stabsläkaren lovordade dem varmt i sina ämbetsskrivelser. Deras uppoffrande osjälviskhet och milda omsorger sades ha gjort ett djupt intryck. Långt efteråt vittnade dåvarande fältprästen sedermera prosten Höyer-Möller i sina "Livs- och Krigserindringer" (Köpenhamn 1894) om deras beundransvärda tålmod och självuppoffring (jfr Hj. Lyth, De svenska diakonissorna i dansk-tyska kriget 1864, Febe 1908, s. 10 ff. samt Ingrid Wermecrantz, Ur en hundraårs liv — diakonisttjänst i krig och fred. Febe 1943, s. 96 ff.).

² Om något annat än vissa inskränkningar av rätten att bränna brännvin och saluföra detsamma lagstiftades likväl ej. "Brännvin må, på landet och i stad, tillverkas af en hvar, som antingen är enligt författningarna berättigade att idka fabriksrörelse, eller ock eger eller innehar i mantal satt eller särskildt skattlagd jord", lyder § 1 i den kungliga förordning, som utfärdades i januari 1855. Till att konsumtionen minskade bidrog, som sagt, att handeln med varan kringgärdats med restriktioner.

³ 1858 års riksdagsbeslut om ogift kvinnas myndigförklarande vid 25 års ålder.

⁴ Enligt Kungl. Maj:ts kungörelse den 1 okt. 1858 vidtogs den ändringen i 1833 års legostadga, att husbonde ej längre ägde rätt att aga sina "tjenstehjon". Härifrån undantogos manliga tjänare under 18 år samt kvinnliga under 16. Helt upphävd blev ifrågavarande bestämmelse först 1920.

Genom Kungl. Maj:ts kungörelse den 26 okt. 1858 upphävdes vidare det vanryktade konventikelplakatet efter att ha varit i kraft mer än ett och ett kvarts sekel. Därmed hade ett "den döda kyrklighetens och den ogudaktiga världens verktyg" sent omsider avlägsnats och vägen jämnats för den religiösa lekmanaverksamhetens fortsatta utveckling (Evangeliska fosterlands-stiftelsen genom 75 år. Jubileumsskrift. Sthlm 1931, s. 69 f.).

I linje med de humanitära reformer, som kritiken av en föråldrad lagstiftning sålunda framtvingade, låg hävdandet av individens rätt att alltefter sina förutsättningar öva inflytande i allmänna samhällsfrågor. Ur den radikala oppositionens strävan att nedbryta de traditionella skrankor, som hindrade en dylik utveckling, uppstod striden om den svenska ståndsriksdagen. Under 50-talet inträdde en viss stiltje i representationsstriden, men nästföljande decennium började den ånyo ge eko i tidningarnas spalter för att i december 1865, då avgörandet föll, nära nog helt lägga beslag på den tidningsläsande allmänhetens intresse.⁵

Det skede i Diakonissanstaltens verksamhet, som närmast föreligger, faller alltså inom en inrikespolitisk brytningstid i den stora representationsreformens tecken. Att det gamla ståndssamhället gick i graven medförde dock ej, att man blivit mera benägen för sociala hjälpåtgärder på lagstadgad väg. Rösträttsbestämmelserna gynnade en ekonomiskt välsituerad minoritet av befolkningen, och dess representanter i riksdagen iakttog en sträng återhållsamhet på den punkten.

Vad som verksamt bidrog till att frågan om förbättrad fattigvård trängts i bakgrunden, var det ekonomiska uppsving, som från århundradets mitt till långt in på 60-talet satte sin prägel på landets näringsliv. Järnhanteringen gick sålunda stadigt framåt, och sågverksindustrin hade vid den tiden sitt genombrott.⁶ Även jordbruket var givande, men det oaktat stego spannmålspriserna i höjden på grund av exporten. Dyrtiden drabbade de fattiga hårdast, och på sina håll kom det till öppna hungerkravaller.

Först mot slutet av 60-talet skulle det likväl uppstå en verklig hungersnöd efter de svåra missväxtåren 1867 och 1868. Tillståndet

⁵ Om något av spänningen inför ständernas beslut även nådde upp till diakonissanstalten på Söders höjder, meddelas ingenting, men från ståndsriksdagens sista år upplyses: "Till Herrens wälgärningar... räkna wi... det förtroende och wälwilja, som wid instundande riksdag församlade presterståndet wisat Diakonissinrättningen dermed att det ej allenast besökt den för att om den taga närmare kannedom, utan ock, såsom wi hoppas, ämnar i sin skrifwelse till rikets presterskap anbefalla den åt församlingarnas deltagande och understöd" (årsb. — SDFU — 1856—1866, s. 7).

⁶ A. Montgomery, *Industrialismens genombrätt i Sverige*. Sthlm 1947, s. 111.

utlöste massutvandringen till Amerika, men fattigvården drabbades dock av en så kraftig belastning, att de "liberala" bestämmelserna i 1847 och 1853 års fattigvårdsförordningar utsattes för hård kritik, ja, lämpligheten att bibehålla obligatorisk fattigvård ifrågasattes till och med.⁷ Så långt voro nu icke de lagstiftande myndigheterna beredda att gå, men 1871 års fattigvårdsförordning kom dock att innebära en återgång till den standpunkt i frågan, enligt vilken vården av de fattiga vore en gärd av barmhärtighet.⁸ Någon laglig rätt till samhälleligt bistånd kunde den nödlidande alltså icke åberopa. Förordningens bestämmelser äro så mycket mer anmärkningsvärda, som man på ansvarigt håll måste ha haft den enskilda hjälpverksamhetens otillräcklighet under nys utståndna nödar i friskt minne.

Den fortskridande industrialiseringen i förening med jordbrukets återhämtning skapade visserligen en påtaglig förbättring i det allmänna försörjningsläget. Med sin känslighet för konjunkturväxlingar ställde den emellertid — särskilt i städerna — i tider av depression de fattigvårdande myndigheterna inför oförutsedda svårigheter, vilka förvärrades i samma mån de uppträdde plötsligt och oväntat.

Med storstadens första framträdande vid århundradets mitt rationaliserades i viss utsträckning formerna för dess fattigvård men mekaniserades samtidigt, och detta var ingalunda till fördel, på ett så outvecklat plan som de ännu befunno sig. Syftet med reformerna var emellertid att förhindra utdelning av understöd, förestavat av personliga hänsyn. Tidigare hade åtskilligt varit att anmärka på den punkten och det låter sig inte för-

⁷ 1862 års kommunallagar, varigenom åtskillnad gjordes mellan kyrklig och borgerlig kommun, medförde närmast att fattigvården sekulariserades, alltså uppfattades såsom en den borgerliga kommunens uppgift. Traditionsenligt hänfördes den likväl till sådana angelägenheter, som hade sin upprinnelse i kyrkliga förhållanden" och detta betraktelsesätt hade man nog svårt att göra sig fri ifrån (G. S. Svensson, *Den parlamentariska diskussionen kring den kommunala självstyrelsen i Sverige 1817—1862*, Lund 1939, s. 246).

⁸ Kongl. Maj:ts nåd. förordning ang. fattigvården; den 9 juni 1871 (SF N:r 33).

neka, att 60-talets kommunala reformarbete härutinnan åstadkom en ändring till det bättre.⁹

Vad huvudstaden beträffar, gick den allmänna utvecklingen alltifrån århundradets mitt i en allt snabbare takt, vilket bl. a. framgår av den relativt starka folkökningen. (Åren 1850—57 steg befolkningssiffran från 93.000 till över 100.000 från att dessförinnan ha haft ett långsammare utvecklingstempo).¹⁰ Härtill bidrogo väl främst de tekniska framstegen. Malmarnas idylliska bebyggelse med sina trähus, omgivna av mer eller mindre välskötta trädgårdstäppor fick efter hand vika för högre hyreshus av sten samt rökiga fabriksanläggningar. Byggnadsverksamheten var likvärt obetydlig och anspråklös under större delen av 60-talet. Åtskilligt gjordes dock för att förbättra de sanitära förhållandena. Utfyllningarna av Nybroviken och uppförandet av vattenledningsverket vid Eriksdal (1861) äro några större exempel. Gaturenhållningens förbättring stod också på dagordningen. Att Stockholm länge haft namn om sig att vara en smutsig och osund stad, berodde huvudsakligen på försummelser härutinnan. Frånvaron av avloppsrör samt bruket att kasta ut allsköns orenlighet i rännstenen hade under den varma årstiden åstadkommit sannskyldiga pesthärdar (t. ex. "Flugmötet" vid Kornhamn). Först på 1860-talet vidtogos sanerande åtgärder häremot genom anläggande av ett kloaksystem.¹¹

De första tecknen på att huvudstaden vaknade till nytt liv kunde alltså skönjas på 50-talet.¹² Under nästföljande årtionde

⁹ Jfr Nils Herlitz, Ur stadsförvaltningens historia på 1800-talet (i Svensk självstyrelse) Uppsala 1933, s. 126 f.

¹⁰ Öfver-Ståthållare-Embets-Berättelse för åren 1848, 1849 o. 1850 (s. 5) samt 1856—60 (Tab. 1, s. 52).

¹¹ Det är mot bakgrunden av dessa tämligen primitiva förhållanden, som de djärva grunddragen i Albert Lindhagens generalplan för Stockholm rätteligen bör ses. Redan vid mitten av ifrågavarande decennium räknade nämligen denne framsynte man med att Stockholm skulle utvecklas till en storstad i vedertagen mening (Förslag till Gatureglering i Stockholm af Kommittéerade år 1866 /Stockholms stadsarkiv/).

¹² Med hänvisning till bl. a. så viktiga nyheter som telegrafelinjens öppnande mellan Stockholm och Uppsala (1853) samt gatubelysningens införande ifrågasätter Tjerneld i sin bekanta stockholmsskildring, om huvud-

blevo de mera påtagliga. I all synnerhet hänför sig detta till kommunikationernas utveckling. Att ångslupar efter hand konkurrerade ut de s. k. roddarmadamerna är redan detta värt att notera i sammanhanget. Tillkomsten av järnvägen till Södertälje betydde emellertid ett stort framsteg. Såsom "den stora händelsen" i 60-talets Stockholm framstod likväl sammanbindningsbanans fullbordan. Beteckningen torde dock passa bättre för en annan nyskapelse: den kommunala självstyrelsen.

Härigenom sammanfördes alla de mer eller mindre separat verk samma institutioner, vilka inom sina respektive områden svarat för stadens förvaltning till en organisatorisk enhet underställd drätselkammare, stadsfullmäktige och allmän rådstuga.¹³ Vad fattigvården angår, innebar reformen, att en ny överstyrelse kallad fattigvårdsnämnden på våren 1864 övertog stadsnämndens dittillsvarande uppgift att draga försorg om kommunens fattiga och nödlidande.¹⁴ Visserligen bibehölls fattigvårdsstyrelserna, men i st. f. att såsom tidigare väljas av församlingarna, utsågos de nu av Nämnden — sålunda ett steg mot centralisering även inom denna förvaltningsgren (vilket också stod sig i fortsättningen).¹⁵ Utan att i likhet med stadsnämnden tyngas av ansvar jämväl för andra administrationer (den allmänna sjukvården och folkundervisningen) kunde den överstyrelse, som nu tillsattes, begränsa sin verksamhet till enbart fattigvårdande uppgifter.¹⁶

staden "nägonsin varit så "ny" som på 50-talet". Att stockholmarna själva näppeligen hade någon känsla av att leva under ett nydaningsskede, sammanhänge väl med att nymodigheterna infördes i mycket begränsad omfattning (S. Tjerneld, Stockholmsliv. Första bandet. Sthlm 1949, s. 8).

¹³ Kongl. Maj:ts nåd. förordning om Kommunalstyrelse i Stockholm den 23 Maj 1862 (Kommunal Förf.saml. för Stockholm 1862—1876. Sthlm 1887, s. 1 ff.).

¹⁴ Kongl. Maj:ts instruktion för Stockholms stads fattigvård den 4 Mars 1864, § 1 (SF N:r 14).

¹⁵ Redan vid nämndens första sammanträde utsågs tolv ledamöter i dess delegation för beviljande av barnavård (Fattigvårdsnämndens prot. den 14 April 1864 /Stockholms stadsarkiv/).

¹⁶ Skötseln av kroniskt sjuka intagna på fattigvårdens ålderdoms- och försörjningsinrättningar samt undervisning och fostran av barn, som intagits i fattigvårdens hem, skulle i fortsättningen bli de enda former av sjukvård och barnuppfostran den nya överstyrelsen direkt ansvarade för.

Den personliga kontakten med de hjälpsökande förmedlades av s. k. ordningsmän.¹⁷ Dessas intyg vitsordade alltså i första hand det aktuella hjälpbehovet, men ävenledes fall av dryckenskap, osedlighet, försummad barnavård etc. voro ifrågavarande tjänstemän skyldiga att inrapportera. Hjälpte ej deras råd och varningar, blev det myndigheternas sak att tillgripa strängare åtgärder.¹⁸ Medelösheten framstod ofta som huvudorsak till bristfälligheter i det uppväxande släktets vård och fostran. Även om tidsanspråken i detta hänseende, sådana dessa ansågos motivera ett samhällsinsgripande, voro högst måttliga, tvingades ordningsmännen ej sällan att taga befattning därmed.

Ikraftträdandet av 1871 års fattigvårdsförordning — i förstone hälsad med viss tillfredsställelse, eftersom den på ett mera nöjaktigt sätt än närmast föregående lagstiftning på området ansågs tillvarata fattigvårdssamhällets intressen — medförde givetvis ändrade bestämmelser även för huvudstadens fattigvård. Dit hörde bl. a. de föreskrifter, som gällde ordningsmannainstitutionen. Längre hade man varit medveten om att denna var föga ändamålsenlig. Å ena sidan kunde tillförlitligheten av ordningsmännens intyg väl ofta sättas i fråga, och å den andra voro dessa tjänstemän så många, att ett verkligt samarbete dememellan knappast kunde komma till stånd. I ett kommittébetänkande avgivet 1873 påtalas också andra olägenheter av att institutionen införts. Vid den tidpunkten hade emellertid stadens fattigvårdsnämnd i enlighet med den nya fattigvårdsförordningens bestämmelser redan anställt ett mindre antal "tillsyningsmän" (i ordningsmännens ställe) samt meddelat närmare föreskrifter för dessas tjänsteåligganden.¹⁹

¹⁷ Instr. a. a. § 22.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Redan i detta sammanhang bör kanske nämnas, att sedan Kungl. Maj:t år 1876 utfärdat föreskriften, att huvudstaden skulle indelas i 16 distrikt eller "rotar" med en s. k. roteman i varje, denne vid sidan av sin huvudsakliga uppgift (mantals- och skatteskrivning) även fick övertaga tillsyningsmännens. Man kan fråga sig, hur rotemännen, så anlitade som de blevo för sina huvuduppgifter, lika noggrant som tillsyningsmännen skulle vara i tillfälle att bevaka fattigvårdens intressen. Även om de i tjänsten kunde bilda sig en viss uppfattning om de fattigas behov och förhållanden, var detta näppeligen ägnat att göra dem skickade "att hafva

Den allmänna centraliseringssträvan, som numera kom till synes även inom kommunens fattigvård, tog sig ett mera påtagligt uttryck i fattighusens sammanslagning till tvenne större inrättningar, Sabbatsbergs och Södermalms fattighus — det senare efter 1899 kallat Rosenlunds ålderdomshem. Under den tidsperiod, som närmast avses, kunde likväl endast "Sabbatsbergs Fattighus-Inrättning (avsedd att ersätta fattighuset "på Norr") helt färdigställas. Först 1873 var sammanslagningen helt genomförd.²⁰

En återblick på 60-talets reformarbete inom huvudstadens fattigvård röjer alltså en målmedveten strävan att skapa något som var bättre och effektivare på detta område. Vad som än kunde läggas de härför ansvariga till last, i fråga om redbart uppsåt och arbetsiver brusto de ej. Mångfalden av utredningar, reglementen och instruktioner tillkomna i samband med de vidtagna reformerna vittna härom. Motsvarade dessa inte alltid sitt syfte, stå andra förklaringar till buds än försumlighet och slentrian. Den outvecklade ståndpunkt, på vilken stadens fattigvård befann sig ännu vid århundradets mitt, erbjöd ingen tradition att lita till, och därtill utsattes den nya förvaltningsapparaten för rätt hårda påfrestningar, innan den ens var fullt utbyggd. Visserligen understöddes de fattigvårdande myndigheterna i sina vällovligen strävanden även av ett behjärtansvärt hjälparbete förlagt till andra inrättningar än av de tidigare nämnda, såsom Danviks hospital och stiftelsen Pauvres Honteux, samt av en rad understödsfonder, men resurserna förslogo

tillsyn å dem, som åtnjota fattigvård och vaka deröfver, att beviljat understöd behörigen användes, äfvensom att enskilda personer, som af fattigvården mottagit barn eller andra till vård eller försörjning, fullgöra sina skyldigheter i detta afseende" (jfr Müller, Fattigvården i Stockholm a. a., s. 235).

²⁰ Därjämte förfogade fattigvårdsnämnden över tre andra anstalter (för vuxna), nämligen Militär försörjningsinrättningen samt försörjnings- och arbetsinrättningarna på Kungsholmen och Södermalm. Inom kungsholmsanstalten hade redan 1864 några diakonissor fått sjukvården om hand. Södermalmsinrättningen (ursprungligen inrymd i P. C. Dohlströms fastighet vid St. Glasbruksgatan) var enligt reglementet reserverad för arbetsföra personer av båda könen, vilka "stodo under Fattigvårdsstyrelsens husbondevälde", levat på tiggeri, dömts till allmänt arbete eller rätt och slätt av nöd tvingats att söka sig dit (jfr Reglemente för Stockholms Stads Arbetsinrättning. Af Kongl. Maj:t fastställdt den 15 Februari 1873).

ej långt under tider av nöd och arbetslöshet. Kom härtill en svår bostadsbrist, och ännu en faktor sällade sig till raden av omständigheter med deprimerande och sedeförslappande verkan.²¹

Ej minst för det uppväxande släktet voro riskerna härav uppenbara. Den klarnande insikten om att just ungdomen är särskilt sårbar i tider av social misär, satte krafter i rörelse, vilka togo form även av socialpedagogiska initiativ. Allmänna skyddsföreningens insatser äro i detta sammanhang särskilt beaktansvärda. Med sin fattigvårdande uppgift förenade denna sammanslutning ett ungdomsvårdande arbete av ej ringa omfattning.²² I en tid, då staden själv inte mäktade taga hand om mer än en liten del av de minderåriga, som till följd av olyckliga uppväxtförhållanden råkat på villovägar, betydde ett företag som detta en ytterst värdefull tillgång, allrahelst som det verkade i förebyggande syfte.²³ Blott en

²¹ "Det är allom bekant, hur illa och dyrt den arbetande befolkningen uti våra större städer vanligen bor", skrev en huvudstadstidning i slutet av 60-talet och tillade "man inser mer än väl, att detta förhållande icke allena är sanitärt och ekonomiskt, utan äfven i moraliskt hänseende är för arbetaren i högsta mätto farligt." "Många arbetarfamiljer", heter det vidare, "bestående af sex eller sju eller kanske ännu flera medlemmar nödgas dväljas i trånga kyffen, der icke ens hälften af det kubikmått luft, som anses för helsans bevarande nödvändigt, som är bestämt för fångarna i våra allmänna fängelser, belöper sig på hvar person. — Tvivelsutan lider arbetarens moral deraf att han oaktat tränga ansträngningar, ser sig dömd till försakelser, som till och med lättingar bland bättre lottade klasser icke behöfva underkasta sig. Hans mod sjunker, han tycker det icke värt att spjerna emot ödet . . ." (Dagens Nyheter 10/2 1868).

Att, såsom det framgår av en samtida medicinalstatistisk undersökning själmordsfrekvensen liksom antalet dödsfall genom spritförtäring voro anmärkningsvärt höga i 1860-talets Stockholm, saknar ej sitt intresse i sammanhanget (E. W. Wretling, Undersökningar rörande Stockholms mortalitet. Ak. avh. Sthlm 1866, s. 102).

²² Denna förening, som bildades i slutet av år 1866, tillkom bl. a. i syfte att bereda vård, fostran och underhåll åt fattiga barn. I spetsen för densamma stod en centralkommitté med uppgift att hålla kontakt med allmänna och enskilda institutioner på området. Därunder sorterade ett antal skyddskommittéer (en inom varje församling), som hade det mera direkta hjälparbetet om hand (jfr Emma Larsson, Om skyddsföreningens mål och medel, Sthlm 1914, s. 3 ff.).

²³ Att minderåriga inhystes på fattighusen, var ju ännu på den tiden en rätt vanlig företeelse. Både försörjnings- och arbetsinrättningen i Stock-

enda anstalt avsedd att mottaga vanartad ungdom stod i dessa dagar till fattigvårdsnämndens förfogande, nämligen den förläggning, vilken, såsom inledningsvis nämndes, i början av 50-talet övertogs från stiftelsen "Prins Carls Uppfostringsanstalt" och numera verkade under namnet "Stockholms Stads Uppfostrings-Inrättning för vanvårdade barn".²⁴ Vid den tid, varom här är fråga, kunde institutionen endast mottaga c:a 50 skyddslingar, men blott något decennium senare hade antalet vårdplatser utökats till 75. Alltjämt var det uteslutande pojkar, som inkvarterades här. Först år 1870 öppnade staden en motsvarighet för "värnlösa flickor", vilken emellertid ställdes under Diakonissanstaltens direkta ledning.²⁵

Ansvarsöverlåtelsen vittnar till fullo om det förtroende myndigheterna numera hyste för sagda Anstalt och dess verksamhet. Införlivandet av ytterligare arbetsfält med den diakonala intressefären vid denna tid stod väl inte helt i samklang med den strävan till konsolidering, vilken kom att i mångt och mycket prägla erstadiakonien liv och gärning under perioden. Häri spåras fastmer dess ständiga beredvillighet att bringa hjälp i de fall ett angeläget behov därav ansågs föreligga.

holm fingo sålunda till långt in på 80-talet tjänstgöra som "barnhem". Arrangemanget synes inte heller ha haft kraktär av provisorium. Inredandet av en skolsal på det förra stället tyder i varje fall inte på något sådant. En särskild lärare anställdes visserligen icke, utan undervisningen bestreds av läskunniga fattighjon, och på detta sätt fortgick det årtionde efter årtionde. Inom ansvarskännande kretsar betraktades dock anordningen som ett sorgligt missförhållande, och långt innan fattigvårdsnämnden äntligen (1889) beslöt om utackordering av dessa barn i landsorten, hade stadens revisorer yttrat sig mycket kritiskt i ämnet: "Det torde lätt inses, huru som ett sådant de ungas sammanblandande och likställande med en mängd äldre, till största delen i brott och osedlighet af hvarjehanda art tyvärr alltför erfarne individer, icke skall kunna annat än synnerligen inverka på de förras ännu jämförelsevis oförderfvade, men för intryck af alla slag mottagliga sinnen (Fattigvårdens revisorers berättelse för år 1881, § 24 Bil. a, /Stockholms stadsarkiv/).

²⁴ Se vidare s. 115.

²⁵ Årsb. (SDFU) 1870—71, s. 25.

2. *Diakonissanstalten i ny miljö.*

a. Verksamhetens fullföljande inom densamma.

Sällan giva årsberättelserna från denna tid stort mer än själva konturerna till verkets fortsatta utbyggnad. Tidigare hade de livats av en eller annan skildring från dagens små eller stora händelser. Betecknande för den ändrade uppfattningen om vad som ägde publiceringsvärde, är ett uttalande i en redogörelse från Anstaltens första verksamhetstid på Ersta: "Hvad nu angår anstaltens inre utveckling och frukterna af dess verksamhet, dess glädje och dess sorger — och ingendera har saknats — så hör detta icke till det som bör tryckas."²⁶ Ej heller spåras i dessa gamla årsrapporter något större intresse för vad som inom erstaområdet var ägnat minna om svunna tider.²⁷

²⁶ Årsb. (SDFU) 1864—65, s. 7.

²⁷ Beträffande erstaområdets äldsta bebyggelse är oss föga bekant. Jubileumsskrifternas (Lönegren och Norrby) antydningar om att drottning Kristina här lät uppföra ett jaktlott, samt att holländska ministrar residerat på platsen, har ej kunnat verifieras. Däremot saknas anledning att ifrågasätta riktigheten av Elers och efter denne Tidners bestämda uppgift, att egendomen under senare delen av 1600-talet och i början av 1700-talet gått i arv inom släkten Grill (Johan Elers, Stockholm III. Sthlm 1801, s. 75 samt A. Tidner, Palats och kåkar I. Sthlm 1917, s. 64). Huruvida den på Gustaf II Adolfs tid från Amsterdam inflyttade guldsmeden, sedermera "rikswerdein" Antoni Grill tog Ersta — eller Erstad såsom området länge kallades — i besittning, är svårt att med säkerhet avgöra. Att dennes sonson Abraham Grill, grundaren av Stockholm Borgerskaps änkehus, varit ägare till åtminstone delar därav, får dock anses styrkt (jfr Hj. Lyth, Ersta förr i tiden. Febe 1913, s. 74). Ännu i början av 1700-talet synes bebyggelsen ha inskränkt sig till ett bostadshus på den terrasserade sluttningen mot Saltsjön jämte ett "lusthus" högst uppe på bergskränet. För Ersta-bebyggelsens tämligen blygsamma beskaffenhet vid nämnda tidpunkt talar bl. a. den omständigheten, att von Rosenfelt å sin år 1702 utgivna stockholmskarta markerar området som en parkanläggning. Trettio år senare var emellertid bilden en helt annan. Petrus Tillaeus bekanta karta över huvudstaden (utgiven första gången 1733) upptager sålunda inte mindre än fem delvis sammanbyggda hus inom ifrågavarande område. På ömse sidor om porten lågo då som än idag tvenne mindre byggnader, den norra förenad med en något större, vilken i sin tur stod i direkt förbindelse

Tanken på det förestående uppbrottet hade säkerligen hos diakoniens folk skapat en viss oro alltifrån den dag, då beslutet fattades att förlägga verksamheten till det avlägsna Ersta. De dåtida förbindelserna med denna plats voro sannerligen ej av bekvämare slaget, särskilt när det som i detta fall var fråga om en större flyttning. En myckenhet gods måste fraktas på delvis rätt besvärliga transportleder. Sjöledes fram till Södermalms branta strandsluttning mitt emot Kastellholmen låg väl passagen tämligen öppen, men därifrån upp till krönet ovanför Söderbergs och Sista styverns trappor återstod den svåra sträckan.

Mottagandet var dock noga förberett. Nybyggnads- och renoveringsarbetena hade dragit längre ut på tiden, än man från början tänkt sig, men nu voro de avslutade. Glädjen och tacksamheten häröver tolkar årsberättelsen i orden: "Det hela — de nya bygg-

med egendomens långsträckta corps de logi. I söder begränsades den trädbevuxna gården av ännu en mindre byggnad ungefär i linje med det vinkelbyggda södra porthuset och av ungefär samma storleksordning som detta.

Sådan torde bebyggelsen också ha tett sig, när handelsfirman Carlos & Claës Grill år 1765 övertog äganderätten till största delen av Ersta-området. Att transaktionen företogs, berodde, såsom Lyth antyder, förmodligen på att firman önskade en lämplig upplagsplats för sina handelsvaror. Eljes utgjorde ju Stortorget 3 släktens fasta samlingspunkt (jfr F. U. Wrangel, Stockholmsiana. Fjärde saml., Sthlm 1905, s. 99). Flera av de handlingar från denna tid, vilka påträffats i Diakonissanstaltens arkiv, äro emellertid undertecknade av Johan Abraham Grill, en halvbroder till Claës och numera delägare i firman.

Ett intressant bidrag till kännedomen om egendomens senare öden lämnas i en 1932 utgiven skrift om den svenska ståltillverkningen (Carl Salin, De svenska degelstälverken). Häri omtalas bl. a., att övermasmästaren, sedermera assessorn i Borgscollegium, Bengt Qvist efter hemkomsten från en studieresa i utlandet år 1770 lät uppföra ett smälthus på norra sluttningen av Ersta-berget. Märkta "Ersta gjutstål N:o 1" gingo Qvists välgjorda fabrikat länge i handeln. "För oss sena tiders bebyggare på Ersta-berget är det", skriver Rosenberg, "en ganska lustig tanke, att första gången namnet går ut över vårt land, är det som firmamärke på svenska stålvaror (Rbg, När man göt stål på Ersta. Obt. 1940, s. 74). I början av förra seklet inköptes egendomen å konkursauktion av den för sina filantropiska och kyrkliga intressen icke okände Christian Eberstein samt övergick 1816 till grosshandlaren Albert Wallis. Ännu bevaras i Erstas arkiv den köpehandling (dagtecknad 28.3.61), varigenom sterbhusdelägarna efter dennes änka avstodo äganderätten till baron Adlercreuts (jfr s. 58).

naderna med den ovanligt herrliga och wederqwickande utsigten öfwer stad och land, sjö och strand, det friska och passande läget, så att anstalten på en gång ligger afsides från stadsbullret, och likväl närmare staden än förra diakonisshuset; — detta allt tillsammans framkallar af sig sjelf den lofsägande bekännelsen: Af Honom är detta skedt och är ett under för våra ögon.”²⁸

Alltifrån den vårdag 1861, då Magdalenahemmet fann en varaktigare boplatz på Ersta, hade mer än tre år förflutit, år fyllda av viss framgång men tillika av mången besvikelse. Lokalfrågan hade fått en oväntat lycklig lösning och därmed även verksamhetsformen. Den hoppfulla ton, som ger liv åt skildringen av hemmets arbete under den allra första Ersta-tiden, hade väl numera dämpats något, men tron på dess viktiga mission var ännu lika orubblig.²⁹ Gynnsammare yttre villkor för verksamhetens fullföljande skapade i alla händelser större möjligheter att bemästra de många svårigheter ett företag som detta oundgängligen måste räkna med. I samband med förberedelserna för ”den stora inflyttningen” hade hemmet i fråga fått vidkännas åtskilliga inskränkningar i sin handlingsfrihet, men olägenheterna härav uppvägdes till fullo av att det därefter även lokalt inlemmades i en stödjande arbetsgemenskap.³⁰

²⁸ Årsb. (SDFU) 1864—65, s. 5. Beträffande kostnaderna för nyuppförda byggnader uppgivas de hade belöpt sig till c:a 110.000 R:dr. De äldre medräknade uppgick taxeringsvärdet till 135.000 R:dr. ”Länge hade fått väntas med upprättandet af diakonissanstalt”, kommenterar årsberättelsen, ”om man först skulle samlat ett kapital af 135.000 R:dr för inköpande af tomt och byggnader och dessutom ½ million motsvarande en ränta af omkring 30.000 R:dr, ty så högt stiga alla utgifter för anstalten” (ibid.).

²⁹ Jfr s. 60 samt årsb. (MH) 1863, s. 2.

³⁰ Ett så omfattande företag som sjukhusbygget måste givetvis ha utövat störande inverkan på den till Ersta redan förlagda verksamheten. Uppförandet krävde ju i det närmaste två år. Först i mitten av oktober 1864 stod det helt färdigt.

Dåvarande sjukhusläkaren Dr. J. F. Svedberg lämnar i Sällskapet årsrapport en detaljerad beskrivning av detsamma. Härefter heter det bl. a.: ”Diakonissanstaltens nybyggda sjukhus... utgöres af 3 våningar, af hvilka bottenvåningen innehåller anstaltens bönsal, ett sjukrum... afsedt för anstaltens sjuka systrar samt derjemte rum för sjukhusets ekonomi. Af de båda öfre våningarna, af hvilka våningen en trappa upp är afsedd för qvinnor och den öfversta för män, innehåller hwardera en större sjuk-sal med 8 sängar och två rum, hwardera med 4 sängar samt tre enskilda

Efter överflyttningen till Ersta hade inrättningen ända till i mars 1864 varit inrymd i den byggnad (”stenhuset”), som låg i den s. k. övre avdelningen även kallad terrassen, medan Räddningshemmet förlagts till en mindre lokal i ”den nedre”, d. v. s. strandslutningen.³¹ Om klientelet förmäles, att antalet omhändertagna kvinnor under sagda treårsperiod årligen uppgått till 30 à 40, dock inte mer än något tiotal på en gång.³² (Räddningshemmet kunde däremot samtidigt hysa mer än dubbla antalet skyddslingar.³³) Beträffande ”magdalenornas” tidigare livsföring är knappast något att tillägga utöver vad som i det föregående omtalats.³⁴ Uppgiften om att rätt många ”närmaste tiden före deras intagning vistats på fri fot”, tyder på att det ofta var svårigheten erhålla en ordnad sysselsättning i det dåtida för slika människöden tämligen likgiltiga samhället, som fört dem hit.³⁵

rum...” — Med sina tretton sjukrum kunde Anstaltens nya sjukhus bereda vård för ett tyrtotal patienter, och i sanitärt hänseende torde det till fullo ha motsvarat tidens anspråk. Om de tekniska anordningar, som vidtagits för lokalernas uppvärmning meddelas t. ex.: ”I stället för kakelugnar äro för sjukrummens och korridorernas uppvärmning i golfven inlagda jernrör, hvilka äro fyllda med watten, som uppvärms i en gemensam värmeanna. Denna värmerörsledning är afdelad i 3 särskilda afdelningar, hvilka hvar för sig kunna regleras och afstängas” (årsb. — SDFU — 1864—65, s. 12). Även centraluppvärmning ingick alltså i den byggnadstekniska utrustningen; eljes utgjorde kakelugnsledning vid dåtida sjukhus och därmed jämförliga inrättningar den vanliga uppvärmningsformen, ehuru såsom vid Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn (jfr s. 25, not 22) varmluftstekniken på sina håll kommit till användning (Gust. von Düben, Ber. om sjukvården vid Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn 1854, Sthlm 1855, s. 4).

³¹ Årsb. (MH) 1864, s. 4.

³² Årsb. (MH) 1864, s. 5. Jfr årsb. (MH) 1863, s. 3 o. årsb. (MH) 1862, s. 4.

³³ Årsb. (MH) 1864, s. 5.

³⁴ Jfr s. 51 f.

³⁵ Olivebladet tecknar en detaljerad bild af förförelsens irrvägar. ”Ingen annan”, skriver tidningen bl. a., ”än den som wistats i Stockholm och fått blicka in uti dess hemska inre förhållanden, kan föreställa sig de härjningar som lasten, isynnerhet otuktlasten, här anställer. Dess härjningar äro förfärliga. Och offren utgöras icke endast af unga qvinnor af Stockholms egen befolkning. Det är allmänt bekant huru af dem, som i stor mängd från landsorten begifwa sig hit för att söka tienst såsom pigor, ganska många

För Diakonissanstaltens del medförde överflyttningen till Ersta ej något längre avbrott i dess verksamhet. Från den dag (den 27 september), då man på morgonen samlades till "en sista andaktsstund på det gamla stället" intill erstaanstaltens invigning låg det endast tre veckor.³⁶ Högtidligheten var enkel, men den innebar en av de största märkespunkterna i den svenska diakoniens yttre utveckling. Huvudtalare var kyrkoherde Johannes Rothlieb. Hans ord uttryckte den ödmjuka tacksamhet de församlade kände inför tilldragelsen, att den nya anstalten, "en gåfwa kommen ur Guds hand", stod redo att med förnyad kraft föra verket vidare. Efter en återblick på diakoniens utveckling i vårt land övergick talaren till en orienterande redogörelse för anläggningen i syfte att förbereda den rundvandring till de olika institutionerna, varmed invigningshögtidligheten avslutades.³⁷

falla offer för lustarne och lasterna. Koplorskor erbjuda dem redan då de gå i land från ångbåtarna som det kan synas goda tjänster. De oerfarna pigorna äro snart anställda wid någon Caffé, utskänkningsställe eller wårdshus och så ligger wägen öppen till tjufnad eller liderlighet, eller till bådadera. De skola kläda sig bättre än förr, så komma de i skuld, och då de ej kunna betala sättes det nu — ofta just af dem som från början tagit dem om hand — i deras wal om de wilja lemnas åt polisen eller lemna sig åt lasten. De börja med det sednare och sluta ofta nog i cellen... Ifrån fängelset och ifrån kurhuset är det nu som Magdalenahemmen till största delen befolkas" (Obt. 1864, s. 39 f.).

³⁶ J. C. Bring, Rundbrev dat. 22 sept. 1864, jfr Obt. 1864, N:r 4 s. 49. Årsbarn med Ersta diakonissanstalt utkom Olivebladet med sitt första nummer i januari 1864. Ett provnummer av tidningen omfattade åtta sidor hade dock utsänts i december året innan. I sin anmälan av kvartalsskriften i fråga uttalar Bring vissa betänkligheter mot att genom detta framträdande inför offentligheten övergiva den "tysta kärlekens väg", som är diakoniens, men med insikt om nödvändigheten att hos en större allmänhet väcka intresse för diakoniens sak hade dylika betänkligheter fått vika. I första kvartalsnumret ägnas sålunda över tio av de sexton sidorna under rubriken "Om Diakoniss-verksamheten" åt en redogörelse för diakoniens mål och medel. Gåvoredovisningarna äga även de sitt stora intresse. Högt och lågt, fattig och rik äro här representerade. Jenny Linds större penninggåva (375 R:dr) noteras lika tacksamt som den riksdaler "Kandidat Billing" (den blivande lundabiskopen) eller den lilla gåva in natura "Magister/Valdemar/Rudin" bidragit med (jfr Christian Duhne, Olivebladets första årgång. Obt. 1926, s. 53 ff.).

³⁷ Obt. 1864, s. 49.

Att det nya sjukhuset med det för sin tid ändamålsenliga utrustning i främsta rummet skulle fånga intresset, kan tagas för givet.³⁸ Det nyuppförda diakonisshuset hörde också till de stora sevärdheterna.³⁹ Av de äldre byggnaderna på platsen drogos nog blickarna i första hand mot den, som tagits i anspråk för Anstaltens barnhem. Såsom redan antytts, stod den här inkvarterade barnskaran systrarnas hjärta mycket nära, och därför kan man utgå ifrån, att de ville visa hur detta hem hade ordnats. Lokalerna (3 å 4 rum och kök) hade i mer än tre år varit Magdalenahemmets, vars klientel numera disponerade Räddningshemmets dittillsvarande förläggning. Detta i sin tur hade hyrts in i den närbelägna egendomen Lilla Ersta.⁴⁰ Oaktat dessa för Barnhemmet förmånliga lokalbyten, innebar likväl omplanteringen på Ersta ur utrymmessynpunkt knappast någon vinst för dess inkvarteringar.⁴¹ Förhållandet var så mycket påtagligare, som en tilltänkt minskning av barnantalet ännu ej kommit till stånd. Vid denna tidpunkt uppgick det till tjugusex, "men", uppgiver årsrapporten, "kommer

³⁸ Jfr s. 90, not 30.

³⁹ Med sina tjugonio rum var även det nya diakonisshuset värt ett längre besök. Förutom skol- och matsal, kök och diverse förrådsrum inrymde det praktiskt taget samtliga bostäder. (Under större delen av sin föreståndartid hade Bring sitt hem inom dess murar).

⁴⁰ Vid nämnda tidpunkt hade egendomen i fråga alltsedan seklets början bytt ägare flera gånger. Längsta tiden tillhörde den hovtandläkare Jean Baptist Dubost, vilken år 1817 förvärvat densamma av förre ägarens ("pastejbagaren" P. I. Chergé) sterbhus. Tio år senare lät den kunglige dentisten i trädgården — liksom St. Erstas anlagd i terasser — uppföra ett högt utsiktstorn, "tandpetaren på Söder", vars smäckra träkonstruktion var synlig vida omkring (Magasin för konst, nyheter och moder. Sthlm 1827). Genom inköp av några angränsande tomter utvidgade änkan Dubost den egendom hon och barnen fått i arv men råkade sedermera i ekonomiskt obestånd och måste 1855 träda i konkurs. Innan egendomen år 1864 inköptes av friherre J. A. Posse (ordf. i diakonissällskapets styrelse 1864—65) hade den emellertid haft icke mindre än tre ägare, däribland handelsfirman Lovén & Co. (Stockholms stads fastighetsregister /Sthlms stadsarkiv/). Det var alltså hos friherre Posse Räddningshemmet år 1864 blev hyresgäst, och i denna egenskap hade det sitt hemvist på Lilla Ersta ända fram till 1872, då Sällskapet inköpte egendomen av Posses efterlevande maka (f. Ehrenborg) — Se vidare sid. 106.

⁴¹ Se vidare sid. 106.

att nedsättas, så att några barn icke komma att intagas i stället för de två, som . . . efter confirmationen utgå i tjänst”.⁴² Reduktionen kan dock synas väl obetydlig för att stå i inre överensstämmelse med den i olika sammanhang uttalade åsikten, att inrättningar av detta slag aldrig borde bli större än att hemkaraktern bibehölls.⁴³ Bristen på medel till nybyggnad i förening med det stora vårdbehovet hade likväl nödgat anstaltsledningen att temporärt frångå sina intentioner på denna punkt.⁴⁴

Belysande för den ståndpunkt man på Ersta intog i fråga om barnhemmens uppgift i samhället äro uttalandena i Olivebladet några år senare. I en tid, då både i städer och på landsbygd intresset för inrättandet av dylika hem var i stigande, kunde de reservationer de diakonala årsrapporterna mer än en gång givit uttryck för, särskilt vad gäller verksamhetens lokala omfattning, lätt nog föranleda missförstånd.⁴⁵ Som tidningen även i övrigt rör sig med argument, grundade på överväganden, vilka i den offentliga debatten kring detta ämne höra ett följande århundrade till, är en erinran om de huvudsynpunkter den anlägger motiverad i sammanhanget.

Med kännedom om vad barnhemsbarnen betydde i systrarnas

⁴² Årsb. (SDFU) 1864—65, s. 14.

⁴³ Ibid. Jfr äv. sid. 65.

⁴⁴ Under dessa omdaningens år kom oron för ekonomin till påtagligare uttryck än kanske någonsin tidigare. I en eller annan form erinrar varje årsberättelse därom. Efter tillkomsten av ovannämnda kvartalsblad (jfr s. 92, not 36) kunde emellertid varje vädjan om hjälp nå ut till en större läsekrets än årsberättelserna, och resultaten härav förmärktes snart nog.

⁴⁵ Några ord om barnhem, Obt. 1868, N:r 1, s. 4. I detta sammanhang må erinras om att alltifrån början av 1860-talet barnhemmens antal ökade relativt hastigt runt om i landet (jfr I. Jundell, Kort översikt över barnvårdens historia i Sverige. Sv. fattigvårdsförb. kalender 1934, s. 272 ff.). Delvis måste nog förklaringen härtill sökas i en allmänt utbredd övertro på dessa inrättnings pedagogiska möjligheter. Såsom *nödlösningar* av kinkiga uppfostringsproblem betraktade man i regel inte placeringen av barn i dylika hem. Sakligt ovidkommande omständigheter torde också ha spelat in. Den angivna källan hade säkerligen fog för anmärkningen: ”Huru lätt kan det . . . icke blifwa en modesak /! / med inrättande af barnhem, så att, emedan man i den och den staden, eller församlingen, eller på den och den orten, grundat ett barnhem, så skola nu äfwen andra, också om behofwet icke är så stort, begynna med en sådan verksamhet.”

dagliga liv, stod kanske läsaren av ifrågavarande tidningsartikel i förstone något spörjande inför satsen: ”Barnhemmen äro icke naturliga hem”. Försättningen lämnar dock inte rum för någon missuppfattning: Hem av detta slag måste alltid betraktas som nödfallsåtgärder. Bäst vore, om alla föräldralösa barn kunde placeras i fosterhem. Den stora svårigheten låg i att finna lämpliga sådana. Skrämmande voro i sanning de öden barnhusens utackorderingar ej sällan gingo till mötes. Bortauktionering till de lägst bjudande blev alltför ofta deras lott. Ibland upprepades t. o. m. proceduren, när barnen uppnått den ålder, att de började kunna göra nytta för sig, och då man av denna anledning hoppades på ett ännu lägre pris. Här hade barnhemmen en stor uppgift att fylla. Sak samma när föräldrahemmet utgjorde en skadlig uppväxtmiljö. Härom heter det: ”Särskildt i de större städerna påträffas ju ofta föräldrar, som tyckas sakna till och med den naturliga kärleken till sina barn, för att nu icke tala om den onaturliga hårdheten emot dessa och den onaturliga likgiltigheten, ja oförmågan att gifwa barnen något det minsta slag af uppfostran. Wi se ju hem, i hwilka barnen af sina föräldrar lära intet annat än laster och brott, hem hwilka så litet motswara sin bestämmelse att barnen äro såsom utan hem och aldrig föra med sig minnet af ett hem.” Att upprättande av barnhem icke finge anses gälla som ett generellt bote-medel häremot, antyder artikelförfattaren med orden: “. . . af ju större betydelse en sak är, desto större wansklighet utaf, desto större faran wid, att med konst ersätta det naturliga”.⁴⁶

För den till de s. k. magdalenhemmen knutna verksamheten var emellertid läget ett helt annat, ja snarast det motsatta. Det är för tidsandan betecknande, att en uppgift, som inrättningar av detta slag gjort till sin, på så månet håll ansågs meningslös. Härvid hänvisade man främst till de klena resultaten därav. Den kristligt-sociala ansvarskänsla, som inspirerade detta hjälparbete vann föga resonans i det dåtida samhället. I de reflexioner, med vilka en diakonal årsberättelse från senare hälften av 60-talet inleder redogörelsen för verksamheten vid Erstas Magdalenhem, återspeglas denna allmänhetens inställning: ”Det är wäl icke mången, som icke grufwar sig wid åsynen af dessa arma qvinnor . . .

⁴⁶ Ibid.

wilka genom willfarelse i lustar sig förderfwat. Men hos så många saknar man kärlekens deltagande och medömkan. Mången har blott betänkligheter och inwändningar att göra, då det blir fråga om att någonting företaga till dessa arma qwinners räddning. Man menar antingen, att ingenting *bör*, eller ingenting *kan* göras för dem." Häremot finns dock många invändningar att göra, anmärker årsrapporten. Redan att man erbjuder den, som ville bli kvitt sin förnedring, en skyddande tillflyktsort, kan bli till stor hjälp, förklaras det.⁴⁷ I annat sammanhang påtalas det märkliga förhållandet, att trots svårigheten att bereda plats åt alla dem, vilka sökte sig till fåtalet hem inrättade för ändamålet, förmärktes inget ökat intresse för saken; tvärtom vore detta i avtagande.⁴⁸

Sådant framstod det dåvarande läget på denna verksamhetsfront återspeglad i erstadiakonien publikationer. Att utvidga densamma ställde stora krav även i fråga om *personliga resurser*. I detta avseende förfogade emellertid diakonien över större tillgångar, än som annorstädes stodo till buds, helst som dessa framgingo ur en fast och mera omfattande arbetsgemenskap. Eftersom den sociala räddnings- och uppfostringsverksamheten ägde en så djup och varaktig förankring i den kristliga filantropi, som numera hämtade sin näring från Ersta, tilldrog den sig här ett allmänt och levande intresse. Anstaltens socialpedagogiska gärning hade ingått som ett naturligt led i dess allt mångsidigare hjälparbete, och utvecklingen härav kom alltså att följa utvecklingen i stort.

Att de svårigheter av skilda slag, som anmälde sig strax efter hela verksamhetens överflyttning till Ersta icke vållade större avbräck i arbetet, berodde, skriver Kihlberg, "i väsentlig mån af den ande och personliga inflytelse, som utgått från dem, hvilka handhaft ledningen af och tryckt en så god prägel på denna anstalt, framför allt dess föreståndare och husmoder".⁴⁹

⁴⁷ Årsb. (MH) 1867, s. 3.

⁴⁸ Årsb. (MH) 1869, s. 4.

⁴⁹ R. Th. Kihlberg, Clara Eckerström. Febe 1902, s. 11. Artikeln, som delvis bygger på brev och minnesanteckningar, ger en levande bild av diakonissmodern och hennes verk alltifrån den novemberdag 1863, då hon anlände till Anstalten intill hennes död inemot fyra decennier senare. "Mors natur var nog något sluten", citerar författaren en icke angiven källa, "men för alla, som närmade sig henne, hade hon ett öppet modershjärta,

För pastor Bring blev den sedan något år verksamma husmodern, fröken *Clara Eckerström*, det goda och trofasta stödet i hans mödosamma värv. Praktiskt lagd hade denna i samband med Anstaltens överflyttning till Ersta fått genomgå ett verkligt kraftprov redan i början av sin långa tjänstetid.⁵⁰ Vad som omedelbart härefter följde, reorganisationen av verksamheten i ny miljö med ökade behov i skilda avseenden, ställde också detta mycket höga krav på det stora hushållets föreståndarinna. Förtjänsten av att företaget lyckligen genomfördes samt att en säker grundval för verkets utbyggnad kom till stånd, tillkom emellertid till ej ringa del en rad goda personliga krafter inom systerkåren, som i det maktpåliggande arbetet troget stodo henne bi. Namnen *Ada Terserus*, *Elise Djurberg* och *Louise Fryxell* äro hos diakoniens folk ägnade att erinna om förebildliga insatser.⁵¹

och outtröttlig var hon att bistå alla, som behöfde hjälp. Hur gärna ville hon ej vara något för varje enskild syster. Om hon än hade aldrig så mycket att göra eller var aldrig så trött, hade hon alltid tid för en syster, som behöfde hennes råd . . ." Kärlek och moderlighet i handling mera än i ord voro således grundegenskaperna i denna helgjutna karaktär. Likaväl kunde hon, när så erfordrades, "göra krafven på arbetsamhet och lydndsforpliktelse gällande med skärpa och allvar gent emot försumlighet och själfsväld" (s. 18).

⁵⁰ Se vidare sid. 263.

⁵¹ Efter att halvannat år ha biträtt med varjehanda arbeten vid den nybildade danska diakonissanstalten samt deltagit i sjukvård under dansk-tyska kriget (jfr s. 78, not 1) övertog syster *Ada Terserus* år 1865 ledningen av Anstaltens nya sjukhus. Även *Elise Djurberg* tillhörde "krigs-systrarnas" grupp men kom sedermera att lämna sjukvården och bli den syster, som fick sig den direkta ledningen av Anstaltens skola anförtrodd (E. Ekman, Diakonien och folkskolan a. a. s. 56). *Louise Fryxells* 41-åriga diakonissgärning såsom "elevavdelningens" ledarinna är ett välbekant kapitel i den svenska diakoniens historia. Dotter till den frejdade hävdatecknaren förenade hon med äkta diakonisinne ett levande intresse för vad som rörde sig i tiden, i all synnerhet för sedligt-religiösa samhällsfrågor. Betydelsen härav för provsysterutbildningen — som nämnt hennes stora livsuppgift — ligger i öppen dag. I sitt griftetal över denna märkeskvinna i svensk diakoni framhöll Anstaltens dåvarande föreståndare, Ernst Lönegren, att det väsentliga i den hädangångnas väsen "var ej den stora mångsidiga begåfningen, idérikedomen, järnfliten utan det *berdasinne*, som hon i sökande kärlek bevisade mot så många, många, som fördes i hennes väg" (Febe 1908, s. 78).

Jämväl inom det uppfostringsarbete, som nämnts det sociala, hade ledningen erfarna personliga krafter att lita till. Såsom från början mest förtrogen med uppgiften ansågs nog *Sofie Holmblad*, vilken en tid verkat som skolsyster på Gottland, men sedermera tagits i anspråk för Räddningshemmets räkning.⁵² Efter överflyttningen till Ersta anförtroddes hon först vården av barnhemsbarnen men tilldelades snart återigen det direkta ansvaret för räddningsarbetet bland vilsekommen ungdom. Vården av "magdalenorna" låg alltifrån den tidpunkt, då hemmet i fråga framträdde såsom diakonal institution i syster *Carin Jonssons* förfarna händer. Om det förtroende anstaltsledningen hyste för denna diakonissas lämplighet för just detta uppdrag, vittnar den omständigheten, att hon redan före sin invigning (1859) placerades på denna post samt kvarstod på densamma även efter 1864.⁵³ Först mot slutet av 60-talet fick hon sin välförtjänta avlösning. Även *Sofie Holmblad* vederfors samma tjänstelättnad. I den förras ställe inträdde diakonissan *Kerstin Jönsson*, och som föreståndarinna för Räddningshemmet utsågs *Anna Lid*, numera återkommen från skolarbete i Blekinge.⁵⁴ Ingendera av dessa systrar kom emellertid att för längre tid bära ansvaret för Diakonissanstaltens sociala uppfostringsarbete. Syster *Kerstin* fick redan efter något år byta plats med en vid Prinsessan Eugenie barnhem på Gotland stationerad diakonissa, *Brita Norlén*.⁵⁵ Vad *Anna Lid* beträffar, lämnade hon snart nog erstahemmet för att som gift bilda ett eget hem i Asarum.⁵⁶

Det krävdes förvisso goda personliga krafttillgångar för att

⁵² Sammandrag af systerregister (SR) 1851—1915, s. I f., St. s. 24, jfr årsb. (SDFU) 1859—1860, s. 17 samt årsb. (SDFU) 1862—1863, s. 10.

⁵³ SR, s. I.

⁵⁴ St. s. 32 o. 28. Jfr E. Ekman, Diakonien och folkskolan a. a. s. 39 f. Svårigheten att fastställa den tid, under vilken inom Anstalten verksamma systrar innehade sina resp. poster, beror dels på att årsredogörelserna från senare hälften av 1800-talet ej alltid lämna uppgift därom, dels på att en arbetsbok direkt motsvarande den, som upptager personalförteckningar vid utom Anstalten befintliga stationer, saknas.

⁵⁵ Se vidare sid. 279.

⁵⁶ Årsb (SDFU) 1868—1869, s. 13. Jfr årsb. (SDFU) 1869—1870, s. 11. (Om *Anna Lid* och anledningen till hennes "utträde" jfr äv. årsb. (SDFU) 1870—1871, s. 20).

övervinna föreliggande och mötande svårigheter. Den märkliga *bristen på lämpliga diakonissämnen* bland eleverna var därför en källa till stor oro. I en årsrapport från den tiden heter det sålunda: "Vi kunna väl icke i allmänhet säga att så få unga qvinnor inträdt. Deremot hafva vi... fått göra den sorgliga erfarenheten, att ungefär halfva antalet af dem, som här inträda, sakna antingen det sinne, hvarförutan diakoniss-tjensten skulle blifwa allt annat än en den christliga kärlekens tjenst, eller ock de gifwor, som äro rent af en nödwändighet för en diakonissa".⁵⁷ Den omständigheten att diakonissornas antal under flera år höll sig praktiskt taget oförändrat, ansågs inte båda gott för verksamhetens framtid utan betraktades av mången inom anstaltsledningen som högst oroande tecken.⁵⁸

Till de omständigheter, som lågo hindrande i vägen för diakoniens framgångsrika utveckling i vårt land, hörde också den *misstro* man på många håll alltjämt lade i dagen för dess syften och verksamhetsformer. Såsom ovan antytts, kunde den visserligen såväl från myndigheters som många enskildas sida räkna med och glädja sig åt ett växande förtroende för sin gärning. I allmänhet var man dock tämligen reserverat inställd till densamma, huvudsakligen på grund av de vanföreställningar om dess mål och medel, vilka ryktesvis vunnit spridning. Olivebladet hade ju delvis tillkommit i syfte att korrigera de grövsta missuppfattningarna men hade säkerligen rätt få läsare utom de egna leden.⁵⁹ Betecknande är, att den ansvariga ledningen så pass sent som år 1871 — alltså efter tjugu verksamhetsår — fann sig föranlåten att offentligen bemöta vissa angrepp, vilka grundade sig på misstanken, att diakonien ville återinföra en del katolska bruk. Orden lyda: "Den beskyllning, som understundom blifwit gjord, att diakonissanstalten är ett kloster, har väl sällan under något år fått en sådan wederslägning, som under det förflutna, i det 6 systrar, till det mesta

⁵⁷ Årsb. (SDFU) 1867—1868, s. 5.

⁵⁸ Åren närmast efter 1867 inträdde en påtaglig minskning av antalet "förprovsysstrar" (d. v. s. diakonisselever). — jfr t. ex. årsb. (SDFU) 1867—1868, s. 8.

⁵⁹ Jfr s. 92, not 36.

diakonissor, dels trolowat sig, dels ingått i äktenskap och tillfölje häraf lemnat anstalten".⁶⁰

Bristande ekonomiska resurser lade även de sin hämsko på verksamhetens utveckling. Perioden omspanner, som nämnt, de svåra nödåren 1867 och 1868, en dyster tid jämväl i huvudstadens liv. Skrämmande bilder av armod och umbäranden upprullades ständigt och jämt i de långa utspisningsköerna, det ohejdade tiggeriet, den tilltagande sedeslösheten och brottsligheten. Myndigheternas och den enskilda välgörenhetens bemödanden att bringa hjälp förslogo ej långt. Hunger och svält hörde till ordningen för dagen.⁶¹

⁶⁰ Årsb. (SDFU) 1870—1871, s. 18. I sammanhanget må erinras om innehållet i en del nyligen offentliggjorda brev, vilka en ung herrgårdsfröken från Västergötland, *Anna-Nora Mannerfelt* under sin elevtid på Ersta diakonissanstalt skrev hem till modern, dåv. ägarinnan av Trestena fideikommiss, Anne-Margrete Mannerfelt, f. Granfelt. Häri lämnar brevens unga författarinna en liten skildring av dåtida anstaltsförhållanden, sådana hon uppfattade dem från sin undanskymda placering på sjukhuset. I en av epistlarna berör brevskriverskan de åsikter och villomeningar, som ännu förspordes om den anstalt hon tjänade. Bl. a. heter det: "Anstalten förtjänar... mycket aktning, ty den har en utmärkt styrelse, /men är/ föremål för mycket motvilja hos mängden i Stockholm, som ser den tidsstridig, ett återgående till klostertiden..." (cit. eft. Anne-Margrete Murray, Anna-Nora Mannerfelt och Ersta. Sthlm 1951, s. 112).

⁶¹ De i *Ny illustrerad tidning införda* bilderna av pantlåneköerna på Riddarholmen samt de tidiga "matköerna" utanför Operakällaren äro be-tecknande för läget. Om den senare skriver tidningen: "Redan klockan fem om morgnarna kan en tidig fotgängare se en väntande och hungrig skara stå, icke i kö, utan öfver hvarandra utanför denna nådens dörr (ingången till restaurangköket vid Gustaf Adolfs torg), som dock ej sällan öppnas förr än sju eller åtta. Man ser mest qvinnor och barn beväpnade med korgar, krukor och flaskor... afvaktande att en lucka i porten skall öppnas. Och sedan den väl är öppnad, så bortslumpas på mindre än en halftimme allt det sedan förra dagen öfverblifna köttet, soppan m. m., och de fattiga aflägsna sig... till sina långt bort belägna hem, der väntande munnar begärligt sluka den billigt inköpta födan" (4.7.1868).

Till lindrande av nöden anordnades regelbundet basarer och auktioner. Mest bekanta äro de, som höllas i La Croix' hotell vid Brunkebergstorg. En av de drivande krafterna i dessa välgörenhetsföretag var den kända författarinnan *Emilie Flygare-Carlén*. Lämpligaste sättet att disponera influtna medel kunde ibland vålla stort huvudbry. I en artikel i *Aftonbladet* (12.2.1868) framlade denna med anledning av att en större pänningssumma genom enskild offervilja blifvit disponibel för ändamålet, ett förslag, vars

Att det ekonomiska krisläget skulle avspeglas jämväl i diakonissanstaltens årliga rapporter, är ej mer än väntat: "Utaf den i landet rådande penninge-förlägenheten har äfven anstalten haft kännning. Under höstmånaderna /1867/ steg bristen i kassan för löpande utgifter owanligt högt".⁶² Mot bakgrunden av det trängande allmänna hjälpbehovet tedde sig situationen än mörkare. Ett annat uttalande i samma årsredogörelse är belysande för hur man på Ersta tänkte och kände i det brydsamma läget: "Att sjelf helt fattig och hjälplös skola vara andra till hjälp, är ju något som för den enskilde kan göra det trångt nog. Så må man icke undra, om anstaltens personal och särskilt den eller de som hafwa förstyret för densamma sig uppdraget, emellanåt funnit arbetet öfverväldigande."⁶³ Gåvor inflöto emellertid (en större sådan redovisas från Drottning Lovisas understödsfond), och redan året därpå kunde en liten ljusning skönjas. Meddelandet därom lyder: "En större gåfwa... har gjort att wi fått börja detta år /1868/ med en något mindre brist än det föregående".⁶⁴

Av årsrapporterna att döma verkar den svenska diakoniens sociala uppfostringsverksamhet under senare delen av 60-talet rätt händelsefattig. Föga iögonenfallande äro de spår, som angiva dess väg. "Även med en tung börda efterlämnar en vandrare på hård mark inga djupare spår", är ett ord, som gör sig påmint i samman-

motivering blottar en rad beklämmande förhållanden. Att i rådande situation skapa möjlighet för ogifta mödrar att ordna ett hem för sina barn, förklarades vara en särskilt angelägen hjälpåtgärd. Artikeln erinrar om att "150 rdr till barnhuset äro de ej i stånd att erlægga, och ännu saknar Stockholm tyvärr ett härberge för de oskyldiga offren. Barnen dö sålunda till följd af den knappa födan, och de, som genomgå denna sin första svältkur, blifva sedan vanligtvis några af gatans tillhörigheter, hvilka tidigt in-tvingas i all slags uselhet" — "Andra frågan gäller", heter det vidare, "att skaffa hus åt sådana olyckliga, som sakna tak öfver hufvudet och icke ega mod att i barackernas vilda tumult nästan sätta lifvet till för erhållandet af en så kallad hviloplats. Detta är en svår skuggsida af hufvudstadens förhållanden. Här finnes icke utrymme för dessa förtviflade varelser, hvilka ofta komma vacklande från sjukhuset utan att veta, hvar de skola komma, utan hem, skydd, bröd eller bädd..."

⁶² Årsb. (SDFU) 1867—1868, s. 6.

⁶³ a. a. s. 7.

⁶⁴ Jfr not 62.

hanget. I detta fall återger det likväl ingen trogen verklighetsbild. Utvecklingen fortskred nämligen i *konsolideringens* tecken. De reformer, som från ifrågavarande arbetsområden äro att anteckna under detta tidskede, syftade närmast till en bättre anpassning efter de speciella krav uppgiften ställde, helst om de inte voro av mera kostnadskrävande art. Improvisationer och trevande experiment ha städse varit den diakonala pedagogiken främmande. De vidtagna åtgärderna föregingos sålunda av en noggrann prövning av dessas för- och nackdelar.

Utan att saken direkt nämnes, skönjes redan nu en viss förskjutning av intresset från den s. k. magdalenaverksamheten mot ett fostrande arbete inom yngre åldersgrupper. Villigt erkändes, att det låg ett visst berättigande i den ofta återkommande anmärkningen, att på de äldre voro mödorna bortkastade, det gällde i stället att "*förekomma eländet*".⁶⁵ Vidare kunde man inte blunda för det faktum, att det i Stockholm fanns en mängd flickor i tonåren, vilkas uppfostran blivit totalt försummad, ungdomar i fara att ohjälpligt råka på avvägar. Redan för gamla att tagas om hand av sådana inrättningar som Räddningshemmet voro de åter för unga att föras samman med "magdalenorna".⁶⁶ Med tanke härpå vidtog man på Ersta en åtgärd, vilken i sig själv av blygsam om-

⁶⁵ Årsb. (MH) 1869, s. 5. Betydelsen av de olika anstaltsinstitutionerna såsom övningsfält för de unga systrarna understrykes gång efter annan i de årliga rapporterna därifrån. I detta hänseende intog Magdalenahemmet länge en särställning, eftersom inrättningar av det slaget hörde till sällsyntheterna, och något erkänt behov av hjälp för denna speciella form av socialt arbete knappast förelåg. (Ännu i slutet av 60-talet synes det i hela Stockholm blott ha funnits ytterligare en inrättning av motsvarande slag, nämligen det tidigare omnämnda hemmet "för frigifna kvinnor" vid Nya gatan på Söder — jfr s. 54, not 68 — och i det övriga riket allenast ett fåtal.) Det anmärkes också i en dåtida årsredogörelse, att erstahemmet i fråga såsom övningsfält för de unga systrarna än så länge inte ägde större betydelse, enär man, som det heter "icke från något håll sökt diakonissor för sådana hem". — "Emellertid", tillfogas det i sammanhanget, "äro dock dessa hem/här medräknas Räddningshemmet/ en förträfflig, om än ganska påkostande skola för våra systrar" (årsb. — SDFU — 1866—67, s. 15). En tidigare årsrapport (1865—66) pointerar deras värde såsom övningsfält, även för de systrar, som utsändes till fattighus (s. 19).

⁶⁶ Årsb. (MH) 1869, s. 5.

fattning, dock får anses såsom ett betydelsefullt utvecklingsframsteg inom 60-talets diakonala uppfostringsverksamhet här i landet, nämligen inrättandet av en särskild avdelning vid Magdalenahemmet, enkom avsedd för mottagande av unga flickor tillhörande ovannämnda ungdomskategori.⁶⁷

De för ändamålet erforderliga ombyggnadsarbetena påbörjades redan under loppet av år 1866 men drogo ut på tiden och voro inte helt avslutade, förrän åtskilligt senare. Meddelandet härom lyder: "Då behofwet att få plats åt de yngre wisade sig allt större, hafwa wi under det förflutna året widtagit den förändringen, att de yngre fått intaga de äldres större afdelning, så att wi nu hafwa 12 yngre och endast 8 äldre."⁶⁸

Omsorgerna för *Räddningshemmets* skyddslingar tillmättes i enlighet med den ändrade synen på arbetsuppgiften en allt större vikt. Både ord och handling vittna härom. Resultatet av mödorna verkade hoppgivande. I en vädjan om ekonomiskt bistånd till verksamheten i fråga läses: "De som äro i tillfälle att taga kännedom om dessa barns förra lif, deras wildhet och oordentliga lefnad, och sedan få se, huru de låta sig wänja vid tukt och ordning... de kunna och få under allt bekymmer dock icke gifwa sig öfwer; de kunna och få icke uppgifwa detta af många förbisedda och uppgifna arbetsfält."⁶⁹

Att dessa barn fingo undervisning i samma elementära ämnen, som folkskolan på den tiden meddelade, ansågs för deras framtida välgång nästan lika viktigt, som att de fostrades till ordning och stadga. Det var emellertid först under nästföljande decennium någon undervisning i vad som i våra dagar nämnes orienteringsäm-

⁶⁷ Jfr t. ex. årsb. (MH) 1867, s. 4. I samband med de "utsorteringar" och "vindsröjningar", som gång efter annan ägt rum på Ersta under 10- och 20-talen skattade många brev och handlingar från äldre tid åt förgängelsen. Det uppges att sådana aktstycken "säckvis" blevo lågornas rov. Tyvärr synas de gamla styrelseprotokollen från Magdalena- och Räddningshemmen därvid så när som på några fragment för alltid ha gått förlorade. Utom årsberättelsens uppgift (se ovan) är det endast en i Erstas arkiv bevarad räkning på diverse snickeriarbeten utförda inom Magdalenahemmet (daterad den 9 nov. 1866), som erinrar om den minnesvärda åtgärden.

⁶⁸ Årsb. (MH) 1869, s. 5.

⁶⁹ Årsb. (MH) 1869, s. 4.

nen (historia, geografi etc.) kom att införas. Dessförinnan begränsades den till läsning, skrivning och räkning samt för de något äldre kristendom (särskilt med tanke på dessas förestående konfirmationsförberedelse).⁷⁰

Fram till våren 1861 ägde man tillgång till en frivillig lärarkraft, mamsell *Clara Boman*, men också efter denna tidpunkt erbjödo sig för uppgiften intresserade att meddela undervisning i nyssnämnda skolämnen.⁷¹

Även den praktiska undervisningen (i hushållsgöromål och handaslöjder) sökte man efter råd och lägenhet tillgodose. Denna hade ju sin stora betydelse för hur dessa flickor framdeles skulle finna sig till rätta i livet. Närmare uppgift om vem eller vilka, som anförtroddes densamma, saknas emellertid. Man får antaga att den syster, som bar huvudansvaret för hemmets skötsel, handhade ledningen därav, biträdd av de diakonisselever, som för sin utbildning hänvisades hit. Att dessa framdeles i egenskap av föreståndarinnor och medhjälperskor vid motsvarande inrättningar ute i landet

⁷⁰ Se t. ex. årsb. (MH) 1867, s. 6, 1868, s. 6, 1869, s. 6.

⁷¹ Vid denna medhjälperskas död (1867) tecknar Olivebladet med den unga lärarinnans insats i tacksamt minne en liten livsbild ur diakoniens värld. "Redan år 1861", skriver tidningen bl. a., "anmodade anstaltens dåvarande föreståndarinna ett ungt, bildadt och begåfwadt fruntimmer att biträda wid räddningshemmet. Hon följde af en naturlig wälwilja denna anwising, till en början endast så, att hon twenne timmar om dagen deltog uti barnens underwising . . . Mer och mer drogs hon äfwen till sjelwa anstalten, så att hon önskade att inträda uti densamma såsom diakonissa. Hinder lade sig dock i vägen för uppfyllandet af denna önskan, men derigenom swalnade icke hennes lust att i de arma barnen tjena Herran och den inrättning som blifwit henne så kär. Twertom — allt eftersom andra förhållanden det tilläto ökade hennes ifwer och arbete bland barnen. De sista åren egnade hon hela förmiddagen året igenom åt dem. Winter och sommar såg man henne med få afbrott wandra från det inre af staden ut till diakonissanstalten, der hon äfwen under de mörka wintermorgnarne infann sig till den gemensamma morgonbönen kl. half 8. När hon slutat med barnens underwising kl. 12, egnade hon wanligen ännu ett par timmar att tjena den ena eller andra inom anstalten med underwising o. s. w. . . Sedan wandrade hon hem för att såsom den lydiga dottern *tjena i hemmet* . . . Mycket kunde wara att säga om de uppoffringar, hon af enskildta tillgångar gjorde för räddningshemmet och dess barn, hwilka uppoffringar till stor del först efter hennes död kommit i dagen (Obt. 1867, s. 24 f.).

hade en stor uppgift att fylla, ville man på Ersta gärna tro och hoppas. Därför ägnades mycken omsorg åt just detta arbete. Bekräftelsen härpå återfinnes i ett revisorsuttalande: "Därest Räddnings-hemmen i allmänhet . . . /voro/ så vårdade som det, hvarom nu är fråga, . . . kunde man hoppas, att Magdalena-hemmen blefwe obehöfliga."⁷²

Vad *Barnhemmet* slutligen angår, förlades, såsom tidigare nämnts, denna institution till de lokaler Magdalenahemmet alltifrån sin överflyttning till Ersta fått disponera.⁷³ Liksom vid Räddningshemmet åtnjoto skyddslingarna vid ifrågavarande hem lagstadgad undervisning i vanliga skolämnen, men här togo systrarna själva i allo hand om densamma. Praktiska övningar i varjehanda hushållsgöromål hade länge tillmätts den största betydelse, huvudsakligen såsom yrkesförberedelse. Efter konfirmationen gingo ju dessa flickor direkt ut i arbetslivet. Att någon lämnade hemmet dessförinnan hände väl någon gång, men i regel stannade de barndomstiden ut, ja i enstaka fall fördröjdes utskrivningen ytterligare, t. ex. vid behov av vård för varaktiga eller kroniska åkommor.⁷⁴

Att Barnhemmets lokaler voro för trånga stod, såsom antytts, redan från början klart.⁷⁵ Dröjsmålet att anskaffa nya och rymligare kan emellertid inte uteslutande tillskrivas kostnadshänsyn. Var det nya hemmet skulle ligga, var ingalunda någon lättlost fråga. Om rätta platsen vore Anstaltens omedelbara närhet, ifrågasattes på sina håll. I samband med behandlingen av vissa förslag till reglering av dennas ekonomiska mellanhavanden med fattigvårdsnämnden dryftades saken mera ingående vid ett sammanträde med förvaltningsutskottet i april 1868. Därunder synes man ha varit

⁷² Ber. ang. verkställd granskning af Räddnings- och Magdalenahemmens räkenskaper och förvaltning för år 1866 (Obt 1867).

⁷³ Jfr s. 93.

⁷⁴ I dåtida inrättningar av detta slag erbjöd klientelet en rätt brokig anblick. Fysiskt och psykiskt defekta barn sammanfördes med "normala". Platsbristen var huvudorsaken. Att ledningen för Diakonissanstaltens barnhem efter bästa förmåga sökte åstadkomma en bättre ordning i detta hänseende, kan inte betvivlas. Fall av allvarligare sjukdom, lyte eller annan abnormitet (äv. själslig) rapporteras utan omsvep (Se t. ex. årsb. — SDFU — 1865—66, s. 19 o. 1866—67, s. 15).

⁷⁵ Jfr s. 93.

tämligen överens om, att det projekterade hemmet "ej måtte förläggas nära Anstalten", vilket bl. a. motiverades med, att hinder i så fall lätt nog uppstode för dess framtida utveckling.⁷⁶

Denna kom emellertid inte att följa de linjer man i tankarna uppdragit. Visserligen anmodades en arkitekt (Lindskog) att utföra ritningar till en ny barnhemsbyggnad och åt en byggmästare (Elfling) att uppgöra ett kostnadsförslag, men vid ett utskotts-sammanträde i början av 70-talet beslöt man att låta anstå med nybygget.⁷⁷ Förvärvet av den närbelägna egendomen Lilla Ersta medförde att läget blev ett helt annat.

För ett vida mindre belopp än det som friherre J. A. Posse åtta år tidigare erlagt som köpeskilling för denna egendom, erbjöd hans efterlämnade maka (Betty Posse, f. Ehrenborg) diakonissällskapet att övertaga densamma.⁷⁸ Därmed infriade hon i själva verket blott ett löfte, som maken vid förstnämnda tidpunkt avgivit, och varom ett styrelseprotokoll upplyser: "Baron Posse anmälde, att han inköpt egendomen Lilla Ersta, på det att i händelse af ombyte af egare till nämnda egendom Räddningshemmet ej skulle förlora den lokal, hvilken det nu derstädes innehar, och förklarade, att om Diakonissanstalten i framtiden ville inköpa denna egendom, den skulle stå till buds för samma pris."⁷⁹

I och med inköpet av Lilla Ersta erbjöd sig en åtminstone provisorisk lösning av Barnhemmets omdiskuterade bostadsfråga. Sitt nya hemvist erhöill det i samma fastighet, som Räddningshemmet delvis disponerade. Ur mer än en synpunkt innebar lokalbytet avgjorda fördelar. I den lilla byggnad ("norra porthuset"), vilken institutionen haft sig anvisad alltifrån erstatidens början, hade rörelsefriheten inomhus varit högst begränsad. Sak samma gällde möjligheterna till otvungen vistelse i det fria. Angränsande del av gårdsplanen, passagen mellan anstaltsporten och ingången till diakonisshuset, utgjorde knappast någon lämplig lekplats, vilket också kunde sägas om närliggande delar av den stora gårdsplanen, som med sjukhusets dåvarande läge måste ha varit rätt trafikerad.

⁷⁶ Prot. (SDFU) 6.4.1868, § 2.

⁷⁷ Prot. (SDFU) 16.5.1872. Jfr bil. s. 218.

⁷⁸ Jfr s. 93, not 40.

⁷⁹ Prot. (SDFU) 16.12.1864, § 5.

Räddningshemmet på andra sidan gatan hade haft det vida bättre ställt. Här fanns bl. a. en lummig trädgård, där barnen kunde tumla om i buskagen, vilket medarbetaren i en veckotidning särskilt uppmärksammat.⁸⁰

Tillfredsställelsen med att Barnhemmets överflyttning till Lilla Ersta (den 7 oktober 1872) tog sig många uttryck. "Härmed hafwa wi nått ett af våra efterlängtade mål", skriver Anstaltens husorgan.⁸¹ I fortsättningen erinras om hur besvärligt det tidigare ofta varit att avhålla barnen från beröring med utomstående, men hädanefter, förklaras det, "... äro de mera för sig sjelfwa, utan att dock wara på längre afstånd från oss, än att de kunna höra då klockan kallar..."⁸² Uttrycket "för sig sjelfwa" låter kanske något egendomligt i betraktande av att Barn- och Räddningshemmet kommo att leva under samma tak, men man hade i samband med detta arrangemang vidtagit vissa mått och steg för att hålla skyddslingarna skilda åt.⁸³

I och med att Barnhemmet förlades till Lilla Ersta, möjliggjordes förverkligandet av en annan tanke, som man en tid umgåtts med, nämligen inrättandet av en *bushållsskola*. En sådan hade såsom ett komplement till Barnhemmet länge ansetts av behovet påkallad. De flickor, som efter konfirmationen utskrevos från detta hem, ansågos på goda grunder icke mogna att ingå i förvärvslivet och kanske helt få reda sig på egen hand. Så länge anstaltsledningen hade räknat med att uppföra en ny barnhemsbyggnad, synes man ha tänkt sig hyra in den tillämnade skolan i "boningshuset å Lilla Ersta". Men när dessa planer måste skrinläggas, eftersom köpet av sistnämnda egendom innebar ett djupt grepp i kassan, och därtill Barnhemmets gamla lokaler i "norra porthuset" blevo lediga, förlades — enligt erstatraditionen — hushållsskolan hit.⁸⁴

⁸⁰ "Diakoniss-Anstalten i Stockholm" (Svenska Familj-Journalen 1869, IX, s. 274 ff.).

⁸¹ Obt. 1872, s. 83.

⁸² Ibid.

⁸³ Med tanke på svårigheten att ibland avgöra, om ett barn rätteligen hörde hemma vid den ena eller andra av ifrågavarande inrättningar, blir den senare utvecklingen av relationerna dem emellan mera förstälighet (se vidare sid 146).

⁸⁴ Snart nog förhyrdes emellertid inom egendomen Lilla Ersta några rum

I slutet av året (1872) hade förberedelserna fortskridit så långt, att skolan i fråga kunde mottaga sina första elever. Av dessa hörde fem hemma på Ersta, medan den sjätte kommit "från staden". Tydligt hade man frångått den ursprungliga föresatsen, att blott låta "egna barn" deltaga i denna undervisning. I sin dåvarande form betraktades detta blygsamma företag mera som ett provisorium. Lokalutrymmet var i minsta laget: endast ett par rum kunde disponeras för ändamålet. Främst i detta hänseende var en snar förbättring av nöden. Olivebladet skriver: "De rum som nu begagnas förslå icke längre än detta första år, så att vi... måste vara betänkte på att bereda större utrymme för hushållsskolan."⁸⁵ Dock skulle det dröja närmare tre år, innan tanken realiserades, och dessförinnan hade skolan varit nedlagd en lång tid.⁸⁶

Den tidpunkt, som markerar avslutningen på erstadiakonien första tioårsperiod, varunder verksamheten förlänats en inre stadga jämte successiv anpassning efter väsentligt ändrade arbetsförhållanden, sammanföll i det närmaste med tiden för högtidlighållandet av Diakonissanstaltens tjugufemåriga tillvaro. Det var i slutet av maj 1874 jubileumsfesten ägde rum. Med kungaparet i spetsen samlades allt erstafolket samt talrika inbjudna (däribland gäster från samtliga grannländer) i det två år tidigare invigda kapellet för att lyssna till pastor Brings utförliga redogörelse för den svenska diakoniens mödofyllda insatser under det gångna kvartsseklet samt till pastor Kerfstedts värmande predikan om "Det tjenande kallet".⁸⁷

för ändamålet (årsb. — SDFU — 1871—1872, s. 13). Jfr Obt. 1872, s. 20 f. Ett från mångt håll uttalat önskemål, att Diakonissanstalten måtte grunda ett "hem för tjensteflickor" hade säkerligen ingående dryftats utskottsledamöterna emellan. Kombinationen hem-skola torde ha varit särskilt lockande. En god förebild hade man i *Marthabof* i Hannover. Att förvaltningsutskottet ägt ingående kännedom om institutionen i fråga, framgår av en året förut publicerad artikel i Olivebladet (1871, s. 52).

⁸⁵ Obt. 1872, s. 84.

⁸⁶ Uppehållet varade mellan den 24 april 1874 till den 1 oktober 1875, alltså närmare halvtannat år (årsb. — SDFU — 1875—1876, s. 21).

⁸⁷ Årsb. (SDFU) 1873—1874, s. 58. Jfr Obt. 1874, s. 54. Invigningen av kapellet i fråga — i ett minnesord betecknat såsom Anstaltens "hjärtpunkt" — förrättades av ärkebiskop Sundberg den 29 dec. 1872. Härmed ådagalade kyrkan även utåt sin ändrade inställning till diakonien i

b. Socialpedagogiska arbetsfält utom Anstalten åren 1864—1874.

Av de socialpedagogiska inrättningar i diakonal regi, vilka i årsrapporterna från kungsholmstiden ingå under ovanstående rubrik, kvarstodo så gott som samtliga vid erstaperiodens början.⁸⁸ Några av dessa intressera även i detta sammanhang, alldenstund verksamheten omlagts eller personalbyten ägt rum i den direkta ledningen därav. Som exempel kan anföras Räddningshemmet i Göteborg.⁸⁹ Numera var detta förlagt till *Kullen* i trakten av Uddevalla. Ägare var alltjämt densamma. Systemen (Charlotte Falk), som förestod

vårt land. Ett barn av den folkliga väckelsereligiositeten hade, såsom nämnts (jfr s. 28) det nystartade företaget mötts av viss misstro eller i varje fall reservation från högkyrkligt håll. Att en ändring häri efter hand inträtt, berodde på den nyinriktning i kyrkligt hänseende Bring med varsam hand gav åt den verksamhet, vars direkta ledning blivit honom anförtrödd. Otvetydigt hade detta kommit till uttryck i hans uppmärksammade högtidstal vid Diakonissanstaltens årsfest i juni 1870, vari med kraft betonades, att diakonien vore en den kristna församlingens sak, att den alltså med kyrkans tjänare delade den angelägna uppgiften att lindra lidande och nöd i kristlig anda. Visserligen ställde sig talaren i mångt och mycket rätt kritisk mot hur en del präster handlat i denna sak, men hans anmärkningar präglades ingalunda av den bitterhet och skärpa, som inom väckelsekreterar ej sällan angivit tonen i det mer eller mindre befogade klander "ispalatsets väktare" utsatts för.

För vad som tilldrog sig på Ersta visade den dåtida stockholmspressen inte så ofta något intresse, och detta tog sig sällan uttryck i annat än smärre notiser. Kapellinvigningen utgjorde ett av de få undantagen. Så gott som alla dagliga huvudstadstidningar refererade mer eller mindre utförligt den högtidliga akten. Utförligt skildrades, hur kyrkans primas inför en talrik församling förrättade densamma, assisterad av pastor primarius, dr. Fallenius, överhovpredikanten Grafström, kyrkoherdarna Rothlieb och Afzelius samt lektor Elmblad. Kyrkolokalens "ljusa och luftiga" interiör vann allmänt erkännande. Däremot gav exteriören anledning till en del anmärkningar. *Aftonbladet* innehöll t. ex. följande passus: "... det är att beklaga, att denna byggnads yttre utseende är sådant, att densamma sedd från sjön och från stadens aflägsnare delar utgör en vanprydnad för hufvudstaden..." I Unmans bidragssamling för åren 1852—1879 (jfr s. 16, not 16) heter det, att kapellbyggnaden "förderfvar den härliga anblick, som de af Katarinadomen krönte södra bergen förut erbjödo för dem, som sjöledes kommo till Stockholm".

⁸⁸ Jfr s. 73.

⁸⁹ Jfr s. 66.

hemmet, blev emellertid svårt sjuk, och eftersom Anstalten inte kunde sända någon annan i hennes ställe, nedlades inrättningen som diakonal "station". Efter ett par år hade syster Charlotte dock hämtat nya krafter och kunde återvända till sitt förra arbetsfält. Förhållandena där voro likväl inte riktigt desamma. Verksamheten hade uppdelats på två förläggningar, och det var endast skötseln av "Lilla hemmet" system denna gång fick sig anförtrödd. Här stannade hon emellertid fram till utgången av år 1868.⁹⁰

Till samma kategori hörde det lilla hemmet vid övre Slottsgatan i Uppsala, vilket i oktober 1864 inflyttade i egen fastighet vid Linnégatan och därefter kallades *Enskilda barnhemmet* samt *Risbergs barnhem*, vilket i början av 70-talet omlade sin verksamhet och i fortsättningen närmast hade karaktär av hushållsskola.⁹¹ "I 38 år", anmärker Lönegren i sin ovan citerade jubileumsskrift, "har detta hem verkat till stor välsignelse. Hemkaraktären har ytterligare stärkts därigenom, att samma diakonissa, Maria Larsson, i 34 år varit dess husmoder."⁹²

Prinsessan Eugenie's barnhem för flickor befann sig ju redan, innan det lämnade huvudstaden (1868) under en diakonissas ledning.⁹³ Så blev fallet även efter dess överflyttning till Gotland, där det sedan under närmare tre år anlitate diakonal arbetskraft både för husmoders- och lärarinnetjänsterna. Endast några veckor efter ett systerbyte i juni 1871 indrogs emellertid "stationen" med den något ovanliga motiveringen: "ledande syster ej . . . lämplig". Någon diakonissa att ersätta henne med kunde Anstalten inte heller avstå.⁹⁴

⁹⁰ Se s. 243 anm. 1.

⁹¹ Ensk. barnhemmet: Arbb. N:r 51, s. 34. Jfr N:r 221, s. 135 samt sid. 52. Risbergs barnhem: jfr s. 72.

⁹² Lönegren, Minnesskrift. a. a. s. 208.

⁹³ Jfr s. 71, not 126.

⁹⁴ Av betydligt kortare livslängd såsom diakonal institution (1867—69) blev det *goss-hem*, vilket jämväl inrättades på prinsessans bekostnad och förlades till *Fridhem*, hennes sommarhem i visbytrakten. Eftersom Diakonissanstalten högst ogärna ville binda sig för skötseln av pojkhem, utsågs ingen efterträdarska till den syster, som i september 1867 sändes dit och för två år framåt innehade denna tjänst (Arbb. N:r 101, s. 61. Jfr B. Wadström, Ur minnet och dagboken I. Sthlm 1897, s. 97 ff.).

Samma år (1864) som man övertog ansvaret att sköta sistnämnda hem, utsändes en syster till Göteborg för att där placeras på en post av rätt krävande art. Här stod kommunens fattigvårdsnämnd som arbetsgivare, och arbetsplatsen var *Göteborgs försörjningsanstalts barnavdelning*, under vilket namn "stationen" står upptagen i Erstas årsböcker. Avdelningen i fråga, som just nyupprättats, var inrymd i fattighuset vid Drottningtorget ("Drottningtorganstalten"). Vad beträffar brokighet stod sammansättningen av det här intagna klientelet de samtida försörjningsinrättningarnas ingalunda efter. Unga och gamla, fattiga och sjuka, lösdrivare och husvillor (däribland offer för den stora eldsvådan i Haga 1857), ja längre fram t. o. m. mödrar med späda barn härbärgerades här. På ansvarigt håll synes man dock ha varit klart medveten om arrangemangets ohållbarhet, särskilt i fråga om de minderåriga. Inrättandet av en barnavdelning tillkom som ett första steg i riktning mot drägligare anstaltsförhållanden.⁹⁵ Den diakonissa, som först utsågs att förestå avdelningen, stannade emellertid inte mer än två år, men hennes efterträdarska (Augusta Tengblad) mer än tio. (När dennas krafter inte längre stodo bi, tvangs ersta ledningen till följd av systerbrist att i september 1876 indraga "stationen".)⁹⁶

Erstas matriklar och minnesböcker registrera namnet *Norrköping* i mångt sammanhang. Systrarnas erfarenheter däriifrån måtte redan under förra seklet ha varit rätt betydande. Uppgifternas mångfald erbjuder enligt nyssnämnda källor nära nog en provkarta över vad diakonien i vårt land lagt sin hand vid. Inom lasarett och barnsjukhus, sjukvårdscentral och centralfängelset, stadsmission, öppen fattigvård och sjukvård, barnkrubbor samt — vad som här närmast intresserar — barnhem, på alla dessa områden fann man god användning för dess mångsidiga och samhällsgagnande tjänster.⁹⁷

En del av dessa "stationer" äro emellertid av relativt sent datum. "*Wallenius barnhem*" liksom lasarettet höra dock till de äldsta.

⁹⁵ Göteborg. En översikt vid trehundraårsjubileet 1923. Gbg 1923, s. 482.

⁹⁶ Arbb. N:r 70, s. 43.

⁹⁷ Arbb. s. 9.

Bägge kommo nämligen till under 60-talet, det förra på våren 1864.⁹⁸

Följande år företogs en systerplacering inom samma område, vilken säkerligen vållat åtskillig tvekan, inte på grund av uppgiftens beskaffenhet och svårighetsgrad i och för sig utan med tanke på den avlägsna del av landet, varifrån ansökan kom. Det var nämligen för ett barnhem i *Neder-Kalix* man anhållit om hjälp. Med dåtida kommunikationsmöjligheter verkade nog avståndet från Stockholm och dit avskräckande stort, särskilt i betraktande av önskvärdheten att upprätthålla någorlunda god och regelbunden förbindelse med en där stationerad syster. Vintertid, när isen låg kompakt i Bottenviken, och sjövägen sålunda var avspärrad, måste ju platsen på den tiden ha legat rätt isolerad. Hur allvarliga betänkligheterna än synas ha varit, för svaret till barnhemsstyrelsen i *Neder-Kalix* blevo de likväl inte utslagsgivande, ty i augusti 1865 infann sig syster *Maria Carlstedt* på ort och ställe.⁹⁹

Den uppgift, som närmast väntade henne, var att iordningställa ett hem tillkommet i syfte att taga vård om barn, som mist båda sina föräldrar under en svår tyfusedepidemi. Initiativet hade utgått från bl. a. en fru Bergman samt prosten Wiklund. Ursprungligen kunde endast fjorton barn mottagas i den för ändamålet inköpta byggnaden vid älven, men snart nog ersattes densamma av en bättre och rymligare.¹⁰⁰ Även detta fick av allt att döma syster *Maria* vara med om, ty som det lilla hemmets allt i allo stannade hon under närmare fyra år kvar på sin nordliga post. Efterträderskan behöll den däremot inte längre än något år, och även de därefter hit utsända systrarna — ofta voro de två samtidigt — ersattes med andra efter jämförelsevis kort tjänstgöringstid.¹⁰¹

Åren 1866—1868 utvidgades detta alltmer landsomfattande verksamhetsområde i sydlig riktning. Det var till ett nyinrättat barnhem i *Lund* en diakonissa nu sändes ut att verka. På biskopinnan Thomanders förslag hade styrelsen för hemmet vänt sig till diakonissanstalten i Stockholm med anhållan om att erhålla en syster,

⁹⁸ Arbb. N:r 69, s. 42.

⁹⁹ Årsb. (SDFU) 1865—1866, s. 13.

¹⁰⁰ Febe 1900, s. 88 f.

¹⁰¹ Arbb., N:r 83, s. 49. Se vidare s. 158.

som kunde förestå hushållet och samtidigt vara lärarinna för barnen. Den från början rätt oansenliga institutionen vid Biskopsgatan blev så småningom alltmera anlitad och begärde därför ännu en syster till hjälp, men detta tillhör ett följande utvecklingskede.¹⁰²

Det är ingalunda någon tillfällighet, att kannedomen om diakonien och dess strävanden var mera spridd i värmändska bygder än på många andra håll i landet. Den andliga sådd, som utgått från Fjellstedt och Rosenius, bägge diakonisakens förespråkare, hade här funnit en god groningsgrund. Ett av de talande vittnesbörden härom återfinnes i en dombok från 60-talet innehållande ett testamente, vari bl. a. anslås en större summa till inrättande "af ett barnhem för fattiga, helst föräldralösa eller eljest vanvårdade flickor i... *Alsters s:n* (kurs. av förf.) af Wäse härad i Carlstads län". Försättningen lyder: "Jag anmodar Pastor Bring, såsom föreståndare för diakonishuset i Stockholm, att i samråd med några inom *Alsters församling* boende personer... föranstalta om hyrandet af en passande lokal, bestemma om dess inredande, om barnens antal, sättet för undervisningens bedrivande m. m., samt utväljandet af en passande diakonissa till husmoder."¹⁰³ Testator

¹⁰² Arbb., N:r 84, s. 50. I detta sammanhang må även erinras om att Diakonissanstalten fick dela ansvaret för skötseln av ännu ett lundahem av samma slag ("Lunds barnhem n:o 2"). Av allt att döma synes dock detta ha hört till den kategori av barnavårdande inrättningar, som tillkommit vid en tid, då grundandet av sådana blivit nära nog en modesak, och vars upphovsmän och initiativtagare "saknade allt utom entusiasmen för uppgiften". Dess livslängd blev också i kortaste laget. Från juli 1868 räckte den inte längre än till utgången av december följande år (Arbb., N:r 102, s. 61).

Motsatsen erbjuder det lilla barnhemmet i *Klara församling* i Stockholm, som Diakonissanstalten blott några månader senare (i oktober 1868) införlivade med sitt socialpedagogiska intresseområde. I detta fall förelåg uppenbarligen ett klart hjälpbehov, och att diakonissornas insatser motsvarade anspråken, framgår därav, att när det efter tre decennier upphörde att vara diakonalt arbetsfält, hade 11 systrar efter varandra anlitas för uppgiften (Arbb., N:r 99, s. 59).

¹⁰³ Utdrag ur Domboken hållen vid lagtima vintertinget med Grums härad å tingstället Hammarsten, den 10 maj 1867 (§ 53). Jfr Albin Zernander, *Alster från äldre och nyare tid*. Kristinehamn 1921, s. 104 f.

Med samma begynnelseår som hemmet i *Alster* tillbragte dess lilla motsvarighet i *Växjö* en lång verksamhetstid under diakonissors ledning. Några

var den för sin varma medkänsla för hembygdens fattiga och värnlösa på orten allmänt kända och aktade *Ewa Sophia Geijer*, vilken avled i oktober 1866. Djupt och varaktigt blev det personliga inflytande Fjellstedt utövade på henne (bl. a. vid upprepade sammanträffanden i domprosten Wieselgrens hem i Göteborg).¹⁰⁴

Närmare tre år skulle det likväl dröja, innan stiftelsehemmet kunde begynna sin verksamhet i den för ändamålet inköpta egendomen Kroken i Döle. Stiftarinnans tanke, att barnantalet skulle stanna vid sex, visade sig omöjlig att i praktiken förverkliga. Vårdbehovet var alltför stort. Siffran 10 godtogs, men ibland överskreds även den, dock kanske inte under första tiden. I övrigt lyckades man på det hela taget följa de väl genomtänkta testamentsföreskrifterna.¹⁰⁵ Mera tillfälligt ansågos vissa avsteg därifrån försvarliga. Vid ett tillfälle gällde detta t. o. m. valet av föreståndarinna. Syster Albertina Kilström, som först (från oktober 1869) erhöll befattningen, ingick nämligen förlovning men kvarstod det oaktat på sin post. I februari 1872 återtog Diakonissanstalten emellertid ledningen av detta hem, i och med att en annan syster sändes till platsen.¹⁰⁶

Bland halvdussinnet liknande inrättningar, för vilka diakoniledningen i vårt land åtog sig ansvaret för skötseln under 70-talets början, lågo ett par i huvudstaden, medan de övriga voro hemmahörande i Kristianstad, Eskilstuna, Jönköping och Ystad, nämnda i den ordning de övertogs. Oaktat den jämförelsevis korta tid de bägge stockholmshemmen återfinnas i årsberättelsernas förteck-

märkligare ting fanns inte att rapportera därifrån. Dess relativt långvariga existens tyder emellertid på att systrarna här hade en angelägen uppgift att fylla (Arbb., N:r 105, s. 62).

¹⁰⁴ Jfr Zernander a. a. s. 101 f.

¹⁰⁵ Enligt dessa borde även vissa hänsyn tagas till barnens ålder och anlag. "Jag skulle önska", heter det sålunda, "att de icke lemna hemmet förrän de fyllt 16 år . . . Skulle något barn inom hemmet visa större anlag för någon befattning utöfver tjensteflickans kall, och styrelsen så för skäligt finner, är det ej mig emot, att den erforderliga undervisningen för sådana anlags utvecklande meddelas" (jfr not 103).

¹⁰⁶ Arbb., N:r 108, s. 65. Utom från i sammanhanget angivna källor härröra de data, som meddelats om Alster-hemmet från syster Maria Karlsson, vilken alltsedan år 1906 under lång tid framåt nedlagt ett uppskattat arbete på denna "station".

ningar över dylika "stationer" — den ena inte mer än två år — sakna de ingalunda sitt intresse i föreliggande sammanhang. Dels vittnar nämligen det erbjudande, som de kommunala myndigheterna riktade till Diakonissanstalten att här göra en insats, om det förtroende dessa numera hyste för institutionen i fråga, dels ger verksamhetens snara avveckling i det ena fallet en klar antydning om vilka riktlinjer anstaltsledningen utstakat för sitt ungdomsarbete.

Såsom tidigare nämnts, hade Stockholms stad år 1852 övertagit den "förbättringsavdelning" (för vanartade pojkar), vilken stiftelsen Prins Carls Uppfostringsanstalt förlagt till sin egendom vid Tjärhofsgatan.¹⁰⁷ Under den något missvisande benämningen "Stockholms stads uppfostringsinrättning för värnlösa barn" fortlevde förläggningen alltjämt såsom ett slags korrektionsanstalt.¹⁰⁸ Först år 1869 fogade omständigheterna det så, att en ungefärlig motsvarighet för flickor kom till stånd. Sagda år erhöi nämligen fattigvårdsnämnden av "en ädel men okänd gifvare" (Müller) en egendom vid Barnängsgatan avsedd att tagas i anspråk för just detta ändamål. Längre dröjde det ej, innan donators tanke förverkligades. Redan i april följande år stod inrättningen under namn av "*Stockholms stads vårdanstalt för fattiga, värnlösa flickor*" redo att mottaga sina första skyddslingar. Ledningen anförtroddes Diakonissanstalten, vilken åtog sig uppdraget "mot en årlig afgift för hvarje barn, som af staden lemnades till vård".¹⁰⁹ Under de fem år (1870—1875) diakonissor stodo i ansvar för inrättningens skötsel, uppgick antalet vårdplatser till tjugofem. (Sedermera ökades det emellertid till 50¹¹⁰).

¹⁰⁷ Jfr s. 21.

¹⁰⁸ Namnet bibehölls i fattigvårdsnämndens förvaltningsföreskrifter av den 20 juni 1864 för anstalten i fråga.

¹⁰⁹ Arbb., N:r 112, s. 67. Jfr Müller, Fattigvården i Stockholm a. a. s. 263 f. samt Kommitterades förslag ang. organisationen af uppfostringsanstalten för flickor; afgifvet den 10 nov. 1873 (Sthlms stadsarkiv).

¹¹⁰ Ledningen hade då övergått till styrelsen för stadens uppfostringsanstalt för gossar. (Som jämförelse kan nämnas, att när denna anstalt efter mycken kritik i nov. 1896 stängde sina portar, uppgick antalet där omhändertagna pojkar till 70, en siffra som emellertid överskridits vid flera tillfällen under årens lopp — prot. m. m. rörande Stockholms stads uppfostringsanstalter för åren 1871—1899 /Sthlms stadsarkiv/).

Jämväl pojkanstalten hade under tiden 1/2 1870—1/8 1871 flera diakonissor i sin tjänst. Någon ledande post torde det dock inte varit fråga om utan systrarnas uppgift bestod enligt arbetsboken huvudsakligen i "att tillse ordningen i rummen" — vid ett större pojkhem näppeligen någon lätt syssla.¹¹¹ Att "stationen" nedlades så pass snart, motiverar samma källa med att tjänsten ansågs mindre passande.¹¹² Det var flickors uppfostran erstadiakonien (liksom sedermera den kvinnliga diakonien överhuvud) väsentligen inriktade sig på.¹¹³

Av de ovannämnda utom huvudstaden belägna hemmen har den med namnet *Kristianstad* förbundna "stationen" inte satt något djupare spår i Erstas annaler. Omnämnd blott i en enda årsberättelse, återkommer den ej vidare i dess platsregister.¹¹⁴ Att däremot *Eskestuna barnhem* fortfor att verka i diakonal regi hela aderton år framåt, får väl till stor del tillskrivas anstaltsledningens obenägenhet att övergiva ett arbetsfält, där bland industriarbetarnas barn vårdbehovet var särskilt stort.¹¹⁵

För senare tiders diakonissor torde namnet Lövingstorp vara mera känt än den från början officiella benämningen *Jönköpings barnhem*. Få av de institutioner, som tillhöra samma grupp, ha en längre utveckling i diakoniens och den samhällsliga välgörenhetens tjänst att blicka tillbaka på än detta vackra och inbjudande hem vid vätterstranden. I över femtio år (1872—1929) har den direkta ledningen av detta uppfostringsarbete legat i erstasystrarnas hän-

¹¹¹ Arbb., N:r 111, s. 67.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Jfr s. 110, not 94.

¹¹⁴ Årsb. (SDFU) 1870—1871, s. 25.

¹¹⁵ Arbb., N:r 118, s. 72. Fr. o. m. år 1873 upptages även det lilla barnhemmet i *Ystad* i Erstas årliga rapporter. Inrymt i en egen tegelröd envåningsbyggnad omgiven av en lummig, skyddande plantering förde detta hem ett undanskymt men gagnarikt liv i diakoniens och samhällets tjänst under lång tid framåt. Ännu vid sekelskiftet återfinnes det bland de institutioner diakonissor stodo i ansvar för. Vid den tidpunkten hade inte mindre än åtta systrar tjänstgjort vid hemmet, alla i egenskap av föreståndarinnor för ett hushåll omfattande något dussintal barn (alltså inte flera än att en viss familjeprägel kunde bevaras). I så måtto förverkligades vid detta hem ett av den diakonala socialpedagogikens ideal (Arbb., N:r 128, s. 79. Jfr E. Ekman, Från Erstas sociala uppfostringsarbete, a. a. s. 89).

der. Med sin växande industrialisering var staden ifråga otvivelaktigt i stort behov av en social hjälpverksamhet som denna. Här fingo diakonissor rik användning för sina gåvor och speciella erfarenheter. Under de första åren — och det är ju dessa framställningen närmast gäller — var syster *Louise Spångberg* ensam i barnhemsarbetet, men därefter fick hon en yngre syster till hjälp.¹¹⁶

Det kan förefalla egendomligt, att det jämsides med barnhemsverksamheten fortlöpande arbetet bland *socialt vilsekommen ungdom* — det ungdomsarbete inom vilket diakonien i vårt land gjort en verkligt betydelsefull insats — i fråga om antalet arbetsfält varken nu eller senare nått någon större omfattning. I betraktande av de oenhetliga och föga ordnade förhållanden, vilka länge voro rådande på området, och som särskilt vad det kvinnliga klientelet beträffar, blottar mycken försummelse, ligger det emellertid knappast något mera anmärkningsvärt i att ifrågavarande form av pedagogisk verksamhet i dåtida diakonal statistik över systrarnas arbetsplatser endast var representerad av tvenne inrättningar med karaktär av skyddshem, nämligen de som lågo i *Uppsala* och *Jönköping*.

Av olika skäl kom dock ingendera av dessa hem, att få någon betydelse för utvecklingen i stort. Säsom vällovliga insatser i nämnda riktning förtjäna de dock att ihågkommas, och i egenskap av diakonala arbetsfält äga de en given plats i sammanhanget.

Uppsala-hemmet, som tillkom på våren 1868, var från början tänkt att bli ett skyddshem i vanlig mening. Snart nog ändrades intagningsvillkoren. Det bestämdes nämligen, att inga flickor, som gjort sig "illa kända" genom sitt leverne finge mottagas där. Följden blev naturligtvis, att klientelet fick en helt annan sammansättning, än den s k y d d s h e m m e n från början voro avsedda för. Till fostran och ledning av det tjugotal kvinnliga skyddslingar institutionen kunde hysa på en gång anlitate dess styrelse under decennier framåt diakonal arbetskraft.¹¹⁷

¹¹⁶ Arbb., N:r 122, s. 76. Jfr årsb. (SDFU) 1872—1873, s. 21 samt årsb. (SDFU) 1879, s. 25. Syster Louises tjänstgöringstid räckte omkr. tio år, därefter vidtogos tättare systerbyten.

¹¹⁷ Arbb., N:r 96, s. 56. Att namnet *Uppsala skyddshem* år 1903 änd-

Att döma av det föga iögonfallande sätt, varpå de diakonala årsberättelserna från 70-talets tidigare år omnämna den till *magdalenenahemmet i Jönköping* knutna verksamheten, undgår man knappast det intrycket, att tron på verklig framgång i ett socialt räddningsarbete som detta börjat vackla även inom ledande kretsar på Ersta. Tillvägagångssättet i samband med behandlingen av frågan om ny syster skulle utses i stället för en därstädes avliden, leder tanken i samma riktning. Någon sådan utsågs nämligen inte, utan den för en diakonissa reserverade husmodersbefattningen fick förbli obesatt, intill dess hemmet i sinom tid upplöstes.¹¹⁸

Diakonien socialpedagogiska verksamhet utanför Anstalten avser under detta skede i dess utveckling sålunda så gott som uteslutande barnhemsarbete i olika former. Nedanstående översikt må tjäna som en sammanfattning därav:

Nr.	Förläggningsbeteckning	Verksamhetstid	Sid.
1.	Göteborgs rhm.	1853—1864	109 (jfr s. 66)
2.	Lidköping	1857—1869	67
3.	Ryssbylund	1859—1866	69
4.	Tuna	1859—(1881)	70
5.	Kristineberg	1860—1866	70
6.	Hammarby	1862—1867	71
7.	Karlskrona	1862—1864	70
8.	Uppsala	1863—1865	110 (jfr s. 71)
9.	Risberg	1863—(1919)	110 (jfr s. 72)
10.	Nya Kopparberg	1863—1866	72
11.	Prinsessan Eugénies barnhem	1864—1871	110
12.	Norrköping	1864—(1883)	111
13.	Försörjningsanstaltens barnavdeln. i Göteborg	1864—(1876)	111

rades till *Hemmet för värlösa flickor*, stod i bättre samklang med verksamhetens karaktär och huvudsyfte.

¹¹⁸ Arbb., N:r 110, s. 67. Jfr årsb. (SDFU) 1874—1875, s. 24 samt årsb. (SDFU) 1875—1876, s. 25. Efter syster Lovisa Carlssons frånfälle var det ursprungligen meningen att ersätta henne med en yngre kraft (syster Edla Pettersson), en tanke som dock aldrig förverkligades (J. C. Bring, Rundbrev 1862—1898, nr. 49 — dat. i december 1874).

14.	Neder-Kalix	1865—(1933)	112
15.	Lund. N:r 1	1866—	112 f.
16.	Kullen (f. d. Gbgs "räddningshem")	1866—1868	109 f.
17.	Prinsessan Eugénies bhm. f. gossar	1867—1869	110 (not 94)
18.	Klara bhm i Sthlm	1868—(1899)	113 (not 102)
19.	Lund. N:r 2	1868—1869	113 (not 102)
20.	Växiö	1869—(1889)	113 (not 103)
21.	Alster	1869—(1938)	113 f.
22.	Sthlms stads uppfostringsinrättning f. gossar	1870—1871	116
23.	Kristianstad	1870—1871	116
24.	Sthlms stads vårdanst. f. flickor	1870—(1875)	115
25.	Eskilstuna	1871—(1889)	116
26.	Jönköping ("Löfvings-torp")	1872—(1929)	116
27.	Ystad	1873—(1958)	116 (not 115)

Härtill kommo hemmen i Uppsala (s. 117) och Jönköping (s. 118): det förra ursprungligen med karaktär av *skyddsbem* men sedermera ombildat till barnhem och det senare ett av de få ännu verksamma *magdalenenhemmen* i landet.

En blick på ovanstående tabell jämförd med motsvarande översikt från kungsholmstiden (s. 73) visar, att vid utgången av Diakonissanstaltens första kvartssekel inte ens hälften av alla dittills inregistrerade hem med ifrågavarande uppgifter stodo kvar i diakonal regi. Ännu delto emellertid 18 systrar (skydds- och magdalemahemmens medräknade) i någon form av uppfostringsarbete utom Anstalten. Detta innebar fyra dubbelplaceringar: två i huvudstaden (barnhemmet i Klara samt Stockholms stads vårdanstalt för flickor) och de båda återstående i Norrköping och Neder-Kalix. Vidare må anmärkas, att av de hem, som stått upptagna i årsredogörelserna före erstatiden endast tre noterades ännu i jubileumsårets (1874), nämligen Tuna, Risberg och Norrköping.

3. Sammanfattande synpunkter.

I den svenska diakoniens tidigare utveckling bildar verksamhetens överflyttande till Stora Ersta den allt överskuggande händelsen. Denna utspelades därjämte vid en tidpunkt, då anpassningen till samhällsförhållandena börjat antaga bestämdare former. Tidigare hade onekligen ett drag av isolering vilat över det i allmänhetens ögon särartade initiativet. Arbetet inpassades sålunda i en social miljö, vari disproportionen mellan de stora hjälpbehoven och förvaltningsmässigt vidtagna hjälpåtgärder även uppkallat enskilda krafter till välgörenhet i olika avseenden. De ökade utvecklingsmöjligheter, som Diakonissanstaltens förmånliga utbyte av förläggning ingåvo löfte om, stärkte givetvis ledningens tro på dess sociala mission. Samtidigt förmörkades emellertid läget av en rad hinder för verkets fortsatta utbyggnad. Visserligen var det till stor fördel att äga tillgång på verkligt dugande krafter i ledande ställning, men den ihållande ebban i kassan efter alla utgifter för nybyggen, flyttning m. m. liksom den fatala bristen på lämpliga systerämnen lade sin hämsko på arbetet. I enahanda riktning verkade den, om kanske inte direkt fientliga, så i varje fall reserverade hållning, som den stora allmänheten länge intog till diakonien och dess verksamhet här i landet.

Diakonissanstaltens överflyttning till St. Ersta innebar inte endast ett *lokalbyte* av större format utan en nyanpassning efter väsentligt ändrade livs- och arbetsvillkor i yttre mening, en nyanpassning som i mångt och mycket fick karaktär av en *reorganisation*. Detta gällde inte minst de skilda formerna för socialt uppfostringsarbete. Härutinnan medgävo omständigheterna utom i fråga om Räddningshemmet i början inga lokala förbättringar, snarare tvärtom. Nämda institution fick dock nöja sig med att såsom hyresgäst tillbringa en följd av år å grannegendomen Lilla Ersta. Vad beträffar de bägge övriga inrättningarnas — Barn- och Magdalenahemmet — förlägningsfråga, betraktades lösningen därav såsom mer eller mindre provisorisk. I och med inköpet av nyssnämnda egendom ordnades emellertid Barnhemmets bostadsförhållanden till det bättre.

Även om en åstundan att *konsolidera* verksamhetsformerna otvi-

velaktigt gav sig tillkänna i vad som åtgjordes för att bereda skyddslingarna lämpligare inkvartering, var det likväl inom det *pedagogiska* arbetet denna strävan tog sig de betydelsefullaste uttrycken. Redan den omständigheten att man lade stor vikt vid att undervisning och utbildning vid de olika hemmen ordnades på ett planerligt sätt, får inte förbises i sammanhanget. I än högre grad gäller detta om grundandet av en hushållsskola såsom komplement till i första hand Barnhemmet i dess omsorger för de unga.

En åtgärd från 60-talets senare hälft, vilken ävenså ingick som ett led i strävandena, att inom ramen för det uppfostringsarbete de knappa ekonomiska resurserna medgävo, åstadkomma något bättre och ändamålsenligare, var inrättandet av en särskild avdelning inom Magdalenahemmet avsedd för dettas yngre klientel. Såsom av det följande framgår, fick anordningen en avgörande betydelse för hur utvecklingen på området gestaltades i diakonal regi.¹¹⁹ Här rörde det sig om ett utsäde, som tarvade lång groningstid i det bistra klimat den ännu föga nyanserade samhällsreaktionen mot ungdomsbrottsligheten skapade för varje initiativ i pedagogiskt förebyggande syfte.

Vad angår omfattningen av motsvarande verksamheter utom själva Anstalten synes av antalet arbetsfält att döma någon större återhållsamhet inte ha iakttagits under tioårsperioden i fråga. Jämfört med tidigare och senare redovisningar ligger det nära till hands att tala om en expansion.¹²⁰ Ett närmare skärskådande av de omständigheter, som samverkade härtill, ställer dock läget i förändrad dager. Ihågkommas bör, att inrättande av barnhem landet runt från denna tid blev en allt vanligare företeelse med påföljd att efterfrågan av lämplig arbetskraft för sådana hem steg mer och mer. I de fall initiativen togos av med diakonien sympatiserande personer, måste det givetvis ha ställt sig svårt för anstaltsledningen att avslå ansökningar om hjälp, oaktat dess upprepade gånger uttalade åsikt, att grundandet av dylika inrättningar borde betraktas såsom rena nödfallsåtgärder. I en tid, då svensk diakoni ännu hade att kämpa mot utbredd okunnighet och mångahanda fördomar rörande dess mål och medel, är det inte heller förvånansvärt, om

¹¹⁹ Se vidare sid. 143.

¹²⁰ Se s. 245.

bland Styrelsens ledamöter den tanken skulle ha ägt förespråkare, att man inte borde försitta något tillfälle att genom systrarnas deltagande i för dem passande arbeten ute i landet — inte minst sådana, som avsågo det uppväxande släktets vård och fostran — skapa större förståelse för diakonisaken. Alltnog, åtskilligt bidrog till att volymen av ifrågavarande arbete under åren 1864—1874 blev större, än man med hänsyn till Anstaltens dåvarande svårigheter haft anledning förmoda, vilket konstaterande likväl inte ändrar huvudintrycket av att en *planmässig konsolideringssträvan* samtidigt satte sin prägel på verksamheten i dess helhet.

B. En utveckling i nyordningens tecken.

1. Social uppfostringsverksamhet inom ramen för 1871 års fattigvårdslagstiftning.

Av de i 1871 års fattigvårdsförordning intagna bestämmelserna rörande det uppväxande släktets omvårdnad äro särskilt två av större uppfostringshistoriskt intresse, nämligen föreskrifterna om att minderåriga (härmed förstods barn under femton år), vilka ingen drog försorg om skulle äga rätt till "nödtorftig fattigvård" (§ 1), samt att var och en, som var arbetsför, skulle "utan fattigvårdssamhälles betungande" försörja sig och sina minderåriga barn (§ 3). Eftersom under århundradets återstående decennier den offentliga barnavården kom att utgöra en gren av fattigvården, och någon ändring häri inte gjordes förrän efter sekelskiftet, reglerade ovannämnda bestämmelser i princip än så länge de samhällsinsgripanden, som förekommo på området. Utifrån detta måste alltså diakoniens sociala uppfostringsarbete under mer än ett kvarts sekel framåt ses och bedömas.

Allmänt formulerade, som lagbestämmelserna voro, lämnade de stor frihet i valet av former för deras tillämpning.¹²¹ "Den natur-

¹²¹ Typisk är följande föreskrift: "På hvarje fattigvårdssamhälle ankommer det att i öfverensstämmelse med denna förordning ordna sin fattigvård på sätt efter ortens särskilda förhållanden lämpligast finnes, dock så att bettlande må förekommas; börande fattigvårdssamhälle låta sig angeläget vara att bilda arbetsanstalt för dem, som stå under fattigvårdsstyrelsens hus-

liga följden häraf har blifvit", skriver Stenkula, "att vårt land f. n. /omkr. 1900/ erbjuder en verklig profkarta på, snart sagdt, alla tänkbara fattigvårdsorganisationer."¹²² Att dessa ordnades genom medveten efterbildning av utländska mönster, synes ha hört till undantagen; de lokala förhållandena fingo i allmänhet bestämma verksamhetsformerna.¹²³

I ett avseende rädde likväl en viss likformighet i tillämpningen av förordningens bestämmelser, nämligen i den stränghet, varmed dessa i regel tolkades. Detta får emellertid ses mot bakgrunden av

bondevälde, samt verka därför, att genom inrättande af spar- och nödhjälpskassor eller medelst andra tjänliga åtgärder för framtida fattigvårdsbehof i möjlig mån förebyggas." (§ 9, mom. 1).

¹²² A. O. Stenkula, Om fattigvård. a. a. s. 121.

¹²³ De utländska förebilder, vilka närmast kommo i fråga, voro det s. k. Elberfeld- eller vårdaressystemet, vars upphovsman var en av stadens borgare Daniel van der Heydt, samt tjänstemanna- eller undersökarensystemet, som införts i engelsk fattigvård. Det förra var frukten av tränga försök att övertvinna de svåra följderna av en allvarlig ekonomisk kris och vilade på anlåtande av frivillig hjälp från medborgare intresserade av och lämpade för fattigvårdande uppgifter. Redan före 1852 — året för systemets antagande — hade visserligen vårdareinstitutionen nominelt ingått som ett väsentligt led i stadens fattigvård. Beslutanderätten vid utdelandet av understöd tillkom dock en enda myndighet, varunder samtliga "vårdare" sorterade. Det karakteristiska för Elberfeldsystemet är emellertid att man frångick denna ordning. Huvudvikten lades i stället vid vårdarens personliga kontakt med de hjälpsökande. Dennes egentliga uppgift bestod i att förhjälpa vederbörande att på egen hand lösa sina försörjningsproblem.

Tjänstemannansystemet åter gav föga utrymme åt "undersökarens" eget initiativ. Hans uppdrag begränsades nämligen till att verkställa en utredning rörande den hjälpsökandes levnadsförhållanden samt avgiva skriftlig rapport därom till lokalstyrelsen för distriktet. Blott i fall av plötslig eller trängande nöd ägde tjänstemannen rätt att efter eget gottfinnande lämna den nödställde sådan hjälp omständigheterna påfordrade. I form av kontanter fick den dock icke utgå. Kännetecknad av fasthet och orubblig konsekvens hade den legala engelska fattigvården föga till övers för den mera personliga vården. Med sin centralstyrelse (förlagd till inrikesdepartementet), sina lokalstyrelser (boards of guardians), sina avlönade inspektörer, revisorer, sekreterare och tillsyningsmän, erbjuder den en bild av stränghet och hårdhet, föga tilltalande för en varmhjärtad filantrop. Utan att kompletteras av en omfattande enskild välgörenhet skulle dåtida engelsk fattigvård ha hemfallit åt en långt driven mekanisering.

det ekonomiska betryck, varunder landet led under senare delen av 60-talet och den stegrade fattigvårdstunga, som blev den naturliga följden härav. I detta läge hade riksdagen funnit botemedlet bestå i en väsentlig inskränkning av "området för den obligatoriska fattigvården", i en utvidgning av "fattigvårdssamhälles rätt emot och myndighet öfver understödstagare", i vidgad roteindelning och snävare hemortsbestämmelser.¹²⁴ Efter dessa allmänna riktlinjer utformades så den lagtext, som reglerade landets fattigvård i närmare ett halvt århundrade.

Skrämmande äro de bilder av mänskligt lidande tanken härpå ännu väcker till liv. Vad som tilldrog sig vid utackordering av fattiga och sjuka, deras bortauktionering och rotegång, ställer vår dåtida fattigvård i en underlig dager. Fattighusen utgjorde även de ett sorgligt kapitel. Redan genom klienteletts brokiga och tämligen godtyckliga sammansättning ådagalade samhället sin oförmåga att komma till rätta med problemen. Ännu i början av innevarande århundrade hade man just inte lyckats åstadkomma någon väsentlig ändring till det bättre.¹²⁵

¹²⁴ Riksdagens skrivelse till Kongl. Maj:t den 13 maj 1869 (Jfr Centralförbundets för socialt arbete fattigvårdskommitté, Reformlinjer för svensk fattigvårdslagstiftning. a. a. s. 23).

¹²⁵ Behovet av en snar fattigvårdsreform motiverade t. ex. Svenska fattigvårdsförbundets nystartade tidskrift med bl. a. följande påpekande: "Ett annat missförhållande råder beträffande *anstaltsvärden*, först och främst i det afseendet, att lagstiftningen icke ålägger hvarje kommun, att ha egen eller del i annan anstalt. Detta har haft till följd, att omkring 17% af kommunerna sakna hvarje spår af anstalt, att i 63% endast finnes fattighus och fattigstugor." (Lagen hade då varit i kraft under mer än 35 år!). Artikel-författaren fortsätter: "Men äfven där anstalter finnas, äro bestämmelser af nöden, som kunna i möjligaste mån förhindra vanvård af de fattiga. Icke sällan förekomma nu upprörande fall af försummelse beträffande sjuka, orkeslösa och barnsängskvinnor, hvarjämte det är synnerligen vanligt, att ordentliga gamla människor inhysas i samma lokaler som i dryckenskap förfallna personer, att de olika könen ej anvisas särskilda bostäder (Sv. fattigv. förb. tidskr. (STF). a. a. H. 1, s. 23). Ur C.S.A:s fattigvårdskommittés anteckningar må vidare anföras: "Som det nu /vid 1900-talets början/ är, samlas på fattighusen, förutom de orkeslösa åldringarna, obotligt sjuka, för hvilka lasaretten stängt sina portar, försupna eller på annat sätt förfallna personer, såväl som sådana som äro mindre vetande, blinda eller lytta, vidare mödrar med ett ofta anseeligt antal barn samt slutligen hela familjer, hvilkas hufvudsak sakna arbete" (SFT 1908, H. 3, s. 105).

I huvudsak gällde detta även värden av de barn, för vilka samhället helt eller delvis nödgats träda i föräldrars eller anhörigas ställe, alltså de fattiga, värnlösa, föräldralösa, försummade, vanvårdade och svårfostrade. Den billigaste och därför allra vanligaste hjälpformen var understöd i hemmet. Ofta var likväl detta så pass knappt tilltaget, att svält och vanvård fingo för barnen menliga följder.¹²⁶

Utackorderingsförfarandet anlidades flitigt. När så skedde, hade barnets målsman, vare sig denne var privatperson eller fattigvårdsmyndighet, att svara för kostnaderna. Kontrollen åvilade i främsta rummet fattigvårdsstyrelserna, men också andra instanser, såsom kyrkorådet, skulle i vissa stycken (t. ex. sedlighetsfrågor) vaka över att bestämmelserna efterlevdes. Emellertid riktades många anmärkningar mot myndigheternas sätt att utöva denna kontroll. Såsom von Koch påpekat, hade dock försummelserna i detta hänseende sin yttersta grund i bristen på klara direktiv för fattigvårdsnämnden, rörande formerna för barnens omhändertagande, övervakande av deras vård och fostran i fosterhemmet etc.¹²⁷

Att minderåriga i så stor utsträckning inhystes i fattighus och fattiggårdar, var ett av de missförhållanden man inom reformvänliga kretsar starkast reagerade emot. Det förekom nämligen inte så ofta, att särskilda rum eller avdelningar inrättades på sådana ställen i syfte att förhindra deras umgänge med de många förolyckade existenser, som samlades hit. "Det är svårt att tänka

¹²⁶ Jfr t. ex. Ebba Westberg, Samhällets barnavård. a. a. s. 7 ff. Det var, såsom ovan antytts, ingalunda lätt att ur olika lagbestämmelser hämta stoff till en klar bild om gränserna för ett samhällsingripande till skydd för de minderåriga i det dåtida Sverige. Förutom av gällande fattigvårdsförordning angåvos sålunda dessa av bl. a. ärvdabalkens föreskrifter om förmyndares rättigheter och skyldigheter vid förvaltningen av omyndiga barns egendom (1884) samt av god mans förvaltning av frånvarandes lott i dödsbo (1890). Härtill kommo legostadgans bestämmelser om vad den har att iakttaga, som upptager ett föräldralöst barn, sockennämndens skyldigheter att vaka över de fattiga barnens uppfostran och ungdomens sysselsättning — ej att förglömma, vad 1882 års stadga rörande folkundervisningen i riket föreskrev om skolplikten samt Strafflagens bestämmelser ang. vanvård, kroppslig misshandel m. m.

¹²⁷ G. H. von Koch, Behovet af en fattigvårdsreform. a. a. H. 1. s. 23.

sig", skriver Ebba Westberg i en kritisk kommentar till försummelserna i detta hänseende, "att vederbörande förstått, hvad en sådan åtgärd innebär, och vidtagit den ändå; men det är också svårt att tänka sig, hur de kunnat undgå att förstå det... Det är i själva verket att förgifta den källa, ur hvilken hela deras lif skall välla fram, och skulle nästan kunna kallas själamord."¹²⁸

Ett blidare öde gingo otvivelaktigt de småttingar och ungdomar till mötes, som intogos i barnhem, även om denna vårdform med dåtida ej sällan otillräckliga resurser blev föremål för kritik. Om sistnämnda institutioner fanns i lag inte mycket föreskrivet, eftersom deras inrättande ej var obligatoriskt. Icke förty uppskattades antalet svenska barnhem inemot århundradets slut till över hundra, men de voro av högst växlande beskaffenhet och livslängd, och för de yngre barnens vård försordes ett mindre intresse än för de äldres.¹²⁹

Utvecklingen visade sig gå i riktning mot grundande av mindre inrättningar med ifrågavarande uppgift. Anstalter som Allmänna barnhuset i Stockholm ansågos inte monstergilla. De föga uppmuntrande erfarenheterna av att samla många barn inom en och samma inrättning förklarade en sådan inställning. Å andra sidan hänvisades till att med högre byggnadsteknisk standard och insiktsfullare vård barnhusen erbjöde vida större fördelar än utackorderingshemmen i allmänhet uppvisade.¹³⁰

En återblick på de mera kända barnavårdsinrättningar, vilka under århundradets senare hälft voro verksamma i landet, tyder emellertid inte på att denna vårdform anlätades för ett särskilt stort antal barn i betraktande av det ansenliga vårdbehov, som tvivelsutan förelåg. I enstaka fall såsom vid *Reutersköldska hittebarnhuset* i Norrköping synes utackordering rent av ha varit stiftelsens

¹²⁸ Ebba Westberg, Samhällets barnavård a. a. s. 10.

¹²⁹ Rich. Wawrinsky, Om barnavården och särskilt fosterbarnsvården i äldre och nyare tid. a. a. s. 131.

¹³⁰ Sälunda ansåg medicinalrådet Wawrinsky, att internatmetoden visat sig äga så stora fördelar, att de "böra... uppmuntra till inrättande af nya *barnbus*, där de yngre barnen kunna erhålla en för deras fysiska och moraliska utveckling gynnsammare vård, än den som i allmänhet kommer dem till del i de främmande hem, där... de föräldralösa barnen finna nödtorftigt underhåll" (Ibid.).

egentliga uppgift. Eljest var nog i regel verksamheten knuten till anstalten som sådan. Vid *Gustavianska barnbusinrättningen* i samma stad vårdades sålunda i början av 90-talet ett trettiootal gossar i den gamla förläggningen, medan i ett närbeläget annex (Fridtuna) c:a tio flickor kunde emottagas.¹³¹ På andra håll inträdde någon minskning av antalet skyddslingar vid dylika internat, även om detta tidigare ej varit påfallande stort. Som exempel kan nämnas *Gustafsbergs barnbus* i närheten av Uddevalla, där mot slutet av 1870-talet omkring trettiofem barn hade sitt hemvist, men som femtio år senare endast härbergerade tjuguatta.¹³² Av ungefär samma storleksordning funnos rätt många inrättningar av liknande slag. Till de något äldre hörde *Sofie Wilkens barnhem*

¹³¹ Enligt det av Kungl. Maj:t den 20 april 1825 fastställda reglementet för det efter donator, Öfverste-Löjtnanten C. G. Reutersköld, uppkallade hittebarnhuset skulle de fattiga och värnlösa barn, som togos om hand genom inrättningens försorg "utlemnas till välfrejdade personer helst på landet, att mot viss årlig afgift, kläda och vårda" (§ 10 — Handlingar rörande Reutesköldska Hittebarnhuset, Norrköping 1931). Utbetalningslistan för år 1872 upptog 90 barn (Direktionens prot. 2.4.1872, § 2).

Såsom ovan omtalats, ägde Gustavianska barnbusinrättningen däremot internatskaraktär. Att de mera svårfostrade barnen "på viss tid" skickades till privathem "att bättras genom den ständiga tillsynen af ett ordentligt husbondefolk", tyder emellertid på att sammanförandet av ett större antal barn i den barnhusbyggnad (uppförd på 1830-talet), vilken tjänstgjorde såsom huvudförläggning ännu vid nästföljande sekelskifte, vållat åtskilliga olägenheter (Per Swartz, Utkast till omorganisation af Gustavianska barnhuset i Norrköping. Nkg 1907, s. 3 ff. Jfr Handlingar på grund af hvilka Gustavianska Barnhuset i Norrköping erhållit donationer från år 1851 till och med år 1881. Nkg 1882).

¹³² Egendomen i fråga naturskönt belägen vid Svinesund hade sig tilldelad en för svenska förhållanden unik dubbeluppgift. Längre åtnjöt Gustafsberg anseende såsom en av landets förnämligaste badorter. Till den år 1814 uppförda badhusbyggnaden anslöt sig efter hand brunns-, societetshus m. m. Uppfostringsanstalten (eller barnhuset som institutionen rätteligen bör kallas) grundades över fyrtio år tidigare (1772). Dess första reglemente uppgav ändamålet vara att taga vård om och fostra 25 fattiga gossar från Bohuslän. Senare ökades antalet något för att reduceras ånyo mot århundradets slut. I form av periodiskt utdelade uppfostningsbidrag utsträcktes välgörenheten så småningom även till flickor (Helge Granfelt, Gustafsbergs barnhus och badort jämte Gullmarsberg och underlydande egendomar. Ett 150 års jubileum. Uddevalla 1926).

i *Karlskrona*, vilket uppkallats efter hemstaden. Här synes verksamheten ha varit religiöst betonad. ”En vårdad kristlig uppfostran” angavs nämligen som dess huvudsyfte.¹³³ Samma var förhållandet med *Gårda barnhem*, vilket drevs i Evangelisk Lutherska missionsföreningens regi samt efter skiftande öden förlades till egna lokaler å Lilla Gårda. Invigningen av dessa ägde rum i december 1882. Dess stadgeenliga uppgift begränsades till att ”upptaga föräldralösa, medellösa eller i öfrigt vanvårdade flickebarn och uppfostra dem i tukt och Herrans förmaning för att möjligen därigenom kunna rädda dem från andlig och timlig undergång.”¹³⁴

Något av en särställning bland ungdomsvårdande inrättningar intog den redan i ett föregående sammanhang omnämnda *Fröbergiska stiftelsen* eller *Norrgård*, som dess anstalt sedermera kallades.¹³⁵ Den av ledningen hyllade satsen, att ”Norrgård skall icke vara en ’anstalt’, än mindre ett fängelse, utan ett hem, ett godt hem” ansluter visserligen pro forma detsamma till raden av barnhem, men i verkligheten blev det ett sk y d d s h e m, och dess karaktär av ett sådant understrykes av att elevantalet tilläts överstiga 60.¹³⁶

¹³³ Jfr s. 70.

¹³⁴ Detta göteborgshem hade varit verksamt över femton år och bytt förläggningssort flera gånger, innan det vann ett mera varaktigt hemvist på egen grund. Ursprungligen förlagt till föreningslokalen i Haga församling inrymdes det under en följd av år i förhyrda villafastigheter (Bethala och Mellby) i Partille socken. I sammanhanget är det av intresse, att detta hem efter återflyttningen till Göteborg (Gårda) under fem års tid (1883—88) anlätade en erstasyster (Elin Sandvall) som föreståndarinna (Redogörelse för Gårda barnhem under dess tjugufemåriga tillvaro 1867—1892.

¹³⁵ Jfr s. 74, not 133.

¹³⁶ Rörande Norrgårds fortsatta utveckling under 1800-talet må nämnas, att elevantalet där år 1880 uppgick till nära 70 för att endast tre år tidigare ha varit hälften så stort. De år 1877 verkställda inköpen av tvenne närliggande egendomar (Norrlyckan och Guldsmedslyckan) tillförde anstalten en betydande jordareal, vilken medgav goda utbildningsmöjligheter åt många av dess elever. Andra fingo ägna sig åt verkstadsarbete (snickeri, smide, skrädderi och skomakeri). Ännu ett egendomsförvärv vittnar om stiftelsens goda ekonomi. Det gällde en mindre fastighet i Kalmar, som ”upplätits till en i staden verksam förening för fattiga flickors uppfostran”. (Om detta flickhems vidare öden ha inga säkra uppgifter stått att vinna.)

Trots det angelägna behovet av den anstaltstyp, som Norrgård representerade, saknade densamma under hela återstoden av århundradet det stöd från samhällets sida, som tryggade dess bestånd. Här låg fältet öppet för det enskilda initiativet att på egen risk starta och driva ett företag i allmännyttigt syfte. Riksdagens negativa hållning uppmuntrade sannerligen ej till privata insatser på området.¹³⁷ Att sådana likväl gjordes, får helt tillskrivas den fasta övertygelsen, att de vanliga straffanstalterna ingalunda vore rätta platsen för vanartad ungdom.

Förutom tidigare nämnda inrättningar av hithörande slag — Råby räddningsinstitut, Fröbergiska stiftelsen o. Stockholms stads uppfostringsinrättning för gossar — tillkommo före 1871 ytterligare två större ”räddningshem” av samma typ, nämligen *Räddningsinstitutet å Hisingen* (1847) samt *Folåsa* i Östergötland (1864). Från början voro bägge anstalterna ordnade som ”jordbrukshem”, och Folåsa har bibehållit denna sin karaktär under alla år. Vid hisingehemmet åter omlades verksamheten redan vid mitten av 70-talet och inriktades i stället på slöjd och verkstadsarbete.¹³⁸

Någon ytterligare stegring av elevantalet vid själva huvudförläggningen redovisas ej under århundradets sista decennier. Tvärtom tenderade det att minska. Såsom ovan framhölls, översteg det emellertid ofta 60 (Ber. ang. Fröbergiska stiftelsen och uppfostringsanstalten å Norrgård vid Kalmar för år 1879 — afgifven af testamentsexekutorerna. Kalmar 1880 samt Ber. ang. Fröbergiska stiftelsen och uppfostringsanstalten i Kalmar avgivna åren 1882—1900 av revisorerna).

¹³⁷ Jfr E. Ekman, *Behandling av vanartad ungdom förr och nu* (Ped. tidskr. 1943, a. a. s. 186).

¹³⁸ I motsats till flertalet dåtida inrättningar med liknande uppgift hade Räddningsinstitutet å Hisingen ej någon större engångsdonation att tacka för sin tillkomst. De erforderliga medlen hopbragtes genom insamlingar. Såsom initiativtagare nämnes i första rummet majoren P. Bredberg. Under mer än ett halvt århundrade var anstalten förlagd till det hemman i Lundby, som inköptes för ändamålet. Först år 1906 överflyttades den till egendomen Vrångsholmen (i Tanums socken), under vilket namn den blivit mest känd (Räddningsinstitutet å Hisingen och Vrångsholmen de första 75 verksamhetsåren 1847—1922. Gbg 1923. Jfr Årsredogörelse för Räddnings-Institutet på Hisingen, 1897 — Femtionde året af Institutets tillvaro. Gbg 1898).

Folåsa åter har alltifrån sin tillkomst varit förlagt till egendomen av samma namn (belägen någon mil s. v. om Linköping). Att verksamheten

Den stora händelsen på området var dock grundandet av *Åkerbrukskolonien Hall* år 1876. Initiativet härtill utgick från styrelsen för Föreningen till minne af Konung Oscar I och Drottning Josephine. Som förebilder för anläggningen valdes de bekanta uppfostringsanstalterna Mettray och Ruysselede.¹³⁹ Det måste anses rätt märkligt, att en anstalt, för vilken planerades en så modern förlägningsform som "mindre familjekolonier", längre fram i tiden skulle klandras för det "dystra kasernliv" dess månghövdade klientel där underkastades. Av olika skäl kom sålades direktör Kylbergs reformtanke ej att förverkligas, utan de "kolonier", som under hand uppfördes voro med sina logementsliknande sovsalar och öv-

kom till stånd var huvudsakligen landstingets förtjänst. De största anslagen utgingo också därifrån. Även Norrköpings stad hörde emellertid till bidragsgivarna. Bland övriga inkomster kan nämnas: avkastningen av det egna jordbruket jämte en sjättedel därav från den utanför Norrköping liggande egendomen Västerbyholm (Alreikska donationen), kollektor samt insamlade medel. Högst få av dylika svenska inrättningar från förra seklet voro av den beskaffenhet, att de någorlunda motsvarade senare tidens anspråk i fråga om storleksordning, utbildnings- och undervisningsförhållanden etc. Folåsa synes ha utgjort ett av undantagen. Sålunda förekom det sällan, att anstalten hyste mer än tjugo skyddslingar samtidigt, ja vid enstaka tillfällen, såsom år 1895, gick antalet ned till tio. Skolundervisningen hade föreståndaren själv hand om, medan den praktiska utbildningen i bl. a. jordbruk och trädgårdsskötsel ombesörjdes av särskilt anställda (Statens Skolhem Folåsa (Folåsa Räddningshem). Dess stiftande samt en kort historik över dess verksamhet under åren 1864—1944 /Kungl. Socialstyrelsen, Skolhemsavdelningen/). Jfr Berättelse om revision af Räddningshemmets i Folåsa räkenskaper och förvaltning för åren 1870—1900).

¹³⁹ Grundad av societé paternelle de Mettray redan år 1840 hyste den i trakten av Tours belägna åkerbrukskolonien med detta namn vid tidpunkten för den nyutnämnde Hall-direktören Hjalmar Kylbergs studiebesök där (1875) 7 å 800 skyddslingar av den kategori, som nämndes jeunes détenus, d. v. s. minderåriga lagbrytare (Styrelsens f. Fören. t. minne af Kon. Oscar I o. Drottn. Josephina årsb. afg. vid allm. sammankomst d. 29 April 1876, Sthlm 1876, s. 4). Att inrättningen kunde mottaga så många alumner på en gång, möjliggjordes av att dessa — efter mönster från Das rauhe Haus (jfr s. 25) — fördelas i ett flertal grupper, s. k. familjer, som var och en bodde i en särskild byggnad och där stod under vård och ledning av tvenne uppsyningsmän. Vad beträffar den belgiska anstalten Ruysselede, vilken anlades av regeringen år 1849 hade uppfostringsarbetet där organiserats efter ungefär samma principer.

riga lokaler i samma stil föga förenliga med föreställningen om ett hem. Redan efter fyra år noterades elevsiffran 117, och mot århundradets slut hade den stigit till c:a 150. Det kan näppeligen förvåna, om anläggningen med sitt stora elevantal fick en typisk anstaltsprägel.¹⁴⁰

I fråga om elevantal utgjorde det "räddningshem", som Hallands läns landsting år 1880 inrättade å egendomen *Mäsbult* i varbergstrakten, raka motsatsen till Åkerbrukskolonien Hall. Vid detta västkusthem fingo nämligen inte mer än tjugio pojkar beredas plats på en gång. Föreståndarens (G. Tyrén) uppgift, att "kroppslig aga har... under de senaste 2 åren [1886 o. 1887] icke användts" samt att man blott "genom moraliska medel kan... handleda och sammanhålla en befolkning af barn", vittnar om en för sin tid ovanlig syn på disciplinfrågan.¹⁴¹ Oaktat vårdplatsernas ringa antal, tog detta hem under första kvartseklet av sin tillvaro (1880—1905) hand om över hundratalet vanartade pojkar.¹⁴²

Ännu en 80-talsinstitution av liknande art är att anteckna i sammanhanget, nämligen *Lidköpings Räddningshem* (grundat 1887). Av senare vidtagna namnändringar, "Anna Lisa Lidbecks Uppfostringsanstalt i Lidköping" och "Margretelund" hänför sig den förra till stiftarinnans ursprungliga tanke att tillgodose mera lokala vårdbehov, den senare åter till namnet på den egendom i Gamla staden, vilken inköpts för ändamålet. Trots att denna tämligen väl passade för uppgiften, måste omfattande ombyggnads-

¹⁴⁰ Styrelsens f. Fören. t. minne etc. a. a. för åren 1880—88. Under tiden närmast före sekelskiftet redovisa årsberättelserna en ännu högre elevsiffra.

¹⁴¹ Redov. f. verksamh. v. Hallands läns räddningshem f. vanart. barn å Mäshult 1887, s. 7. Varberg 1887. Landstingets förvärv av denna vackert belägna privategendom ("Lindgrens jaktstott") ansågs med tanke på sin tillämnade uppgift utgöra ett verkligt fynd. Den stora huvudbyggnaden (uppförd i två våningar) krävde inga mera omfattande ändringar av interiören, innan den kunde tagas i bruk för sitt nya ändamål, och dock åsidosattes ej de speciella lämplighetskraven. Trädgård och jordbruk (från början räknade ägorna c:a 200 tld. öppen jord) gävo sommartid full sysselsättning åt anstaltens elever (H. Holmberg, Hallands läns landstings skyddshem å Mäshult 1880—1930. Varberg 1930).

¹⁴² Årsb. (Mäshult) 1905, s. 3.

och reparationsarbeten utföras, innan man kunde taga emot det dussintal skyddslingar hemmet planerats för.¹⁴³

Sist i raden — frånsett huvudstadens initiativ på området — av dylika svenska anstalter från förra seklet kommer ett litet norrlandshem, *Gullgruva*, beläget c:a tre mil från Söderhamn. Det var det gamla stångjärnsbruket i Skogs socken i Hälsingland, som fick den traditionsfrämmande uppgiften att i sitt corps de logi hysa ett antal vanartade pojkar från trakterna däromkring.¹⁴⁴ Blott undantagsvis hade dessa sin hemort längre ifrån. Inrättningen ägde från början karaktär av familjeföretag. Det var nämligen några bärare av det i svensk undervisnings- och uppfostringshistoria icke obekanta namnet Wockatz, som togo initiativ till verksamheten i fråga och sedan under flera år med egna medel bekostade densamma.¹⁴⁵ Härom påminner en revisionsberättelse: "... hela Wockatzska familjen ... förtjenar allt erkännande för denna sällsport oegennyttiga verksamhet och pekuniära uppoffring för fostrande af vanartig ungdom till, om möjligt, goda och nyttiga samhällsmedlemmar."¹⁴⁶

I sammanhanget är det givetvis av särskilt intresse att taga kännedom om hur motsvarande arbete utvecklade sig i huvudstaden, diakoniens centrala verksamhetsområde. Här framträdde den sociala tidsbildens skuggor och dagar i sin kanske mest påtagliga form. Till de förra hörde den omfattande fattigdom, mot vilken de kommunala myndigheterna med otillräckliga resurser och osmi-

¹⁴³ W. Ålander, Ber. om Anna Lisa Lidbecks uppfostringsanstalt i Lidköping afgifven den 9 nov. 1899 af anst. verkst. direktör. Lidköping 1899. Jfr E. Ekman, Margretelund. En 80-talsinstitution reformeras a. a. (Sv. socialv. tidn. H 12, 1951, s. 289 ff.).

¹⁴⁴ G. Thomée m. fl., Hist.-, geogr.-stat.-lexikon öfver Sverige. Bd 6, s. 169. Jfr Revisionsber. rörande uppfostringsanst. å Gullgrufva afgifven den 7 maj 1897. Söderhamn 1897.

¹⁴⁵ Anstaltens tillkomst möjliggjordes genom en donation av änkefru Wockatz, men själva initiativet till att verksamheten upptogs synes ha utgått från sonen, kaptan Emil Wockatz, vilken första tiden bidrog att täcka kostnaderna. Ett verksamt stöd hade denne i sin broder, folkskoleinspektören Justus Wockatz, mest känd såsom grundare av Hagsströms mindre folkskoleseminarium (1906).

¹⁴⁶ Jfr not 144.

diga metoder förde en ojämn kamp. I en liten broschyr med titeln "Gatans lärdomar" tecknar författaren en skrämmande bild av de fattigas liv i det dåtida Stockholm. Mot bakgrunden av den djupa klyftan mellan fattig och rik skildras här de nödlidandes svåra belägenhet. "Sorgligast är det att tänka på barnens framtid", heter det, och därefter anföres en lång rad exempel på dessas tragiska uppväxtförhållanden. I mångt och mycket sägas den lokala fattigvårdens organisationsbrister bära skulden till det sorgliga tillståndet, men lättjefullhet, tanklöshet och sedeförslappning inom det befolkningsskikt, som var hårdast drabbat, tillmättes en dryg andel i ansvarsbördan.¹⁴⁷

Alltsedan 1877, då rotemansinstitutionen infördes, hade kommunens fattigvård organiserats efter delvis nya principer. Reformen hade bestått i en övergång från det tyska systemet till det engelska, men när det fattigvårdande arbetet sammankopplades med mantalsskrivningen togs vid den tvära omläggningen steget inte fullt ut.¹⁴⁸ Av en så differentierat utbyggd fattigvårdsorganisation, som Stockholm från nyssnämnda tidpunkt begåvats med, hade man säkerligen räknat med ett vida bättre resultat, än vad som i verkligheten uppnåddes.¹⁴⁹ Rörande orsakerna till att den avsedda framgången uteblev, anför överståthållaren i en av sina femårsberättelser bl. a.: "Den brist på central ledning, som öfverlämnandet af det egentliga fattigvårdsarbetet åt flera olika styrelser innebar,

¹⁴⁷ B. Stenbäck, Gatans lärdomar. Sthlm 1891, s. 7 ff.

¹⁴⁸ Jfr s. 123, not 123 samt Föreskrifter fastställda af Fattigvårds-Nämnden den 15 okt. 1877 av innebörd, att rotemännens verksamhet i fattigvårdshänseende tillsvi vidare gälla /Stockholms stadsarkiv/.

¹⁴⁹ Genom att tillsätta en överstyrelse (fattigvårdsnämnden) utrustad med befogenhet att fatta avgörande beslut i hithörande frågor hade man sökt sörja för nödig fasthet i organisationen samt likformighet i ärendenas behandling. Dessas anhopning gav emellertid nämnden rätt att överlämna t. ex. barnavården åt särskilda delegerade, tillsynen över arbetsovilliga åt en s. k. ordningsbyrå o. s. v. (Den mera direkta kontakten med de hjälpsökande förmedlades av församlingarnas fattigvårdsstyrelser.) Ännu ett led i centraliseringssträvandena infördes mot århundradets slut genom tillsättande av en fattigvårdsinspektör med uppgift "att ägna sorgfällig uppmärksamhet åt allt, som rör den allmänna fattigvården i hufvudstaden" (Instruktion för Fattigvårdsinspektören i Stockholm; af Stadsfullmäktige antagen den 8 november 1898).

framträdde allt mera tydligt och kunde ej heller afhjälpas af fattigvårdsnämndens delegerade för barnavård, hvilkas beslut ofta genom saknaden af personlig kännedom om de hjälpsökande blefvo föga öfverensstämmande med verkliga behovet. Hvarje fattigvårdsstyrelse utbildade... sin egen praxis vid tillämpningen af gällande allmänna föreskrifter, hvartill kom, att rotemännen, hvilka skulle genom personliga besök i de fattigas hem i första hand pröfva och undersöka de hjälpsökandes behov, dels vissa tider på året voro strängt upptagna af andra göromål, dels saknade erforderlig ledning och eftersyn och ofta ansågo fattigvårdsgöromålen såsom besvärliga tillägg till sina mångskiftande åligganden.¹⁵⁰

Den kommunala anstaltsvården av det klientel, som av olika skäl måste tagas om hand för mer eller mindre varaktig försörjning utvecklades emellertid i riktning mot en planelig differentiering. *Sabbatsbergs ålderdomsbem*, som på 90-talet omfattade ett dussintal byggnader med över 1000 vårdplatser, var sålunda avsett för sådana gamla, vilkas vandel inte givit anledning till någon anmärkning från myndigheternas sida. Platserna där synas också ha varit "mycket eftertraktade".¹⁵¹ Motsvarigheten å Södermalm, *Rosenlunds ålderdomsbem*, hade ännu ej utbyggt till det stora anstaltskomplex, som länge har verkat under detta namn. *Stockholms stads allmänna försörjningsinrättning* ("Grubbens gårde") tycks bland allmänheten ej ha ingivit samma förtroende. Anledningar saknades ingalunda av de inre förhållandena att döma. Egentligen avsedd att bereda nödlidande en mera tillfällig vård kom inrättningen på grund av det trängande hjälpbehovet även att härberga kroniskt sjuka. En uppgift från sekelskiftet, att mer än hälften av "hjonerna" voro sängliggande eller oförmögna till arbete belyser situationen.¹⁵² Att jämväl sinnessjuka förvarades här, bidrog ej att förhöja ställets renommé. Ett ännu sämre sådant hade den institution, som officiellt benämndes *Stockholms stads arbetsinrättning*. Hit förpassades nämligen varjehanda misslyckade existenser,

¹⁵⁰ Öfverståthållarens und. ber. för Stockholms stad under åren 1896—1900; afgifven den 31 dec. 1901, s. 84.

¹⁵¹ C. P. Ekman—A. Ramm, Om Stockholms fattigvård och därtill hörande inrättningar. Gbg 1903, s. 33.

¹⁵² a. a. s. 35.

såsom arbetsskygga individer och lösdrivare. Ett samtida omdöme om anstalten, att denna i fråga om ändamålsenlighet icke uppfyllde "de allra ringaste... anspråk", är talande nog.¹⁵³

Det var på barna- och ungdomsvårdens område kommunens strävan att anpassa vårdformerna efter mötande behov tog sig de mera påtagliga uttrycken, låt vara att åtgärderna härför allt fortfarande höllo sig inom rätt snäva gränser. Förteckningen över stadens barnavårdsinrättningar upptog sålunda tvenne "barnhärbergen" — ett för gossar och ett för flickor — barnasylerna vid Sabbatsbergsvägen och Åsögatan samt utackorderingsbyråns barnhem (en tillfällig uppehållsort för de små, vilka under hand utplacerades i fosterhem). Utom de förutnämnda uppfostringsanstalterna å Södermalm hade myndigheterna även inrättat ett s. k. skolkarhem för sådana barn, som försummade sin skolgång eller uppförde sig illa.¹⁵⁴

Bilden av huvudstadens fattigvård ej minst den sida därav, som gällde omsorgerna för det uppväxande släktet, bleve högst ofullständig, om den inte kompletterades med de bidrag, som härrörde från enskilt håll. Att känslan för de ungas sociala välfärd numera fördjupats, fick här sitt mest levande uttryck. På detta syftar Claes Lundins ord: "Det har varit vår tid förbehållet att mer än förr gå till självva grunden för utrotande af åtskilliga samhällslidanden, och har man därför i Stockholm sökt att först rädda barnen.¹⁵⁵ "En återblick på vad det enskilda initiativet åstadkommit och åstadkom i detta hänseende, har sin särskilda betydelse i sammanhanget.

¹⁵³ a. a. s. 41. Härtill kommo de omkring sekelskiftet öppnade nattasylerna för husvilla samt asylen för barnaföderskor (ej tillhörande Stockholms kommun). Från de förra teckna samtida stockholmsskildrare idel skrämmande bilder av mänsklig misär. Skaror av "eländiga varelser i usla paltor" (C. Lundin) funno här efter dagens kringströvande och bettleri en efterlängtdad nattvila på det vintertid fullbelagda logementets hårda träbriksar.

¹⁵⁴ Hade de pojkar, som intogos i detta hem — ett mellanting mellan korrektionsinrättning och barnhem — ej inom loppet av ett år ändrat sitt uppförande till det bättre, sändes de närmast till stadens uppfostringsanstalt, och lyckades man inte heller där föra dem till rätta, i andra hand till Åkerbrukskolonien Hall (jfr s. 130).

¹⁵⁵ C. Lundin, Nya Stockholm. Sthlm 1890, s. 622.

I *Allmänna barnbusets* historia blev 1885 ett märkesår. Vid nämnda tidpunkt realiserades nämligen en av dess ledning länge närd önskan att bereda plats åt ett större antal barn, än de dittillsvarande lokalerna vid Drottninggatan medgivit.¹⁵⁶ Det präktiga byggnadskomplexet vid Norrtullsgatan, vars uppförande krävt omkring fem år, kunde nu tagas i bruk, vilket kom att betyda ett värdefullt tillskott till huvudstadens resurser på barnavårdens område.¹⁵⁷ Sak samma kan sägas om den till *Frimurarebarnbuset* knutna verksamheten. Tidigare beläget i stadens centrala del (Malmtorgsgatan 1) hade denna institution år 1867 överflyttats till egendomen Kristineberg utanför Kungsholms tull. Uppgiften att fram till början av innevarande århundrade över 10.000 barn fått sin fostran genom frimurareordens försorg, erinrar om en betydelsefull socialpedagogisk gärning.¹⁵⁸

Ännu ett stiftelsehem med gamla anor är att anteckna i sammanhanget, nämligen den i det föregående ävenledes omnämnda *Murbeckska inrättningen*. Numera förlagt till rymliga och ändamålsenliga lokaler i fastigheten S:t Paulsgatan 17 hade hemmet begränsat sin uppgift till att taga hand om och fostra fattiga flickor uteslutande från Stockholms stad.¹⁵⁹ Under detta skede av inrättningens verksamhet synes antalet vårdplatser ha uppgått till trettio. (Efter utflyttningen till Täby vid århundradets slut bibehölls samma totala platsantal, men eleverna fördelades nu på tvenne förläggningar med femton i varje.¹⁶⁰)

¹⁵⁶ En år 1870 beslutad höjning av inlösningsavgifterna avsedd att motverka "öfverbefolkningen på barnhuset" hade visserligen medfört åsyftat resultat men motsvarade föga institutionens välgörande ändamål (Torsten Pettersson, Översikt över Allmänna barnhusets historia. Sthlm 1927, s. 166 ff.).

¹⁵⁷ Belysande för hur radikalt vårdmöjligheterna efter barnhusets överflyttning till Norrtull förändrades, är att platsantalet inom själva inrättningen kunde utökas till 242 mot tidigare 112. Motsvarande siffror för utackorderade barn voro däremot 2559 och 2822 (ibid.).

¹⁵⁸ Frimurarebarnhuset i Stockholm. Ett 150-års-minne. (Carl Bergö). Sthlm 1903, s. 66.

¹⁵⁹ Murbeckska inrättningens huvudbok. D. 1—24, 1867—1900 (Maria Magdalena past. exped., Stockholm).

¹⁶⁰ Ibid.

Den härmed jämförliga *Malmqvistska barnuppfostningsanstalten* var ju av betydligt yngre datum. När Petter Malmqvist i början av 1850-talet tog sitt ovan omtalade initiativ, hade sålunda Peter Murbecks skapelse redan hunnit fira sitt hundraårsjubileum.¹⁶¹ Det sällskap, som längre fram bildades för att föra Malmqvists verk vidare, lät sig emellertid inte förleda till förhastade reformer. I sin översikt över institutionens utveckling under första halvseket skriver dess minnestecknare G. Swärd, att man här "bibehållit sitt gifna mål i sikte och ej sökt sträcka sig efter irrbloss, som för en tid kunnat locka människors håg".¹⁶² Den år 1886 i anslutning till "moderhemmet" öppnade hushållsskolan tycks ha varit den enda utvidgningen av betydelse, som ledningen på länge tillät sig. ("Ekonomiska trångmål" medgävo dock ej att den hölls i gång mer än tre år.¹⁶³) Den successiva minskningen av det årliga elevantalet från över sjuttio i början av 60-talet till omkring sextio mot århundradets slut torde inte ha ägt något samband med svag ekonomi, ty vid den tiden hade anstalten enligt samma källa "en jämförelsevis bergad ställning".¹⁶⁴

I *Stadsmissionens* annaler bildar året 1863 utgångspunkten för

¹⁶¹ Gustaf Swärd, *Malmqvistska Barnuppfostnings-Anstalten 1852—1902*. Minnesskrift. Sthlm 1902, s. 56.

¹⁶² a. a. s. 44.

¹⁶³ Jfr not 161.

¹⁶⁴ Vid en återblick på den Malmqvistska uppfostningsanstaltens utveckling erinras man om ett närsläktat socialpedagogiskt företag, nämligen *Lindgrenska trasskolan*, vars tillgångar år 1911 överlätos till den förra institutionen. Benämningen hänsyftar på "skolans" grundare, folkskolläraren J. G. Lindgren, samt dess engelska förebild (raggad school). Ändamålet var att taga vård om och fostra fattiga pojkar, som lämnats utan tillsyn, i första hand sådana, vilka råkat i delo med rättvisan. Under sin första verksamhetstid var denna inrättning förlagd till en mindre lokal vid Hornskroken men flyttade sedan in i en fastighet vid Bangårdsgatan. I början hade "skolan" inte haft några andra tillgångar än gåvor och inkomster från försäljning av elevernas slöjdarbeten. Från och med 1883 inträdde dock en ljusning i läget. Stockholms stad beviljade nämligen då ett årligt anslag till verksamheten i fråga. Detta utgick även sedan (år 1896) en förening bildats "till upprätthållande af Lindgrenska Trasskolan i Stockholm". Därvid företogs en del stadgeändringar utan att man likväl frångick inrättningens ursprungliga huvudsyfte (Stadgar för Lindgrenska trasskolan. § 1, Sthlm 1887).

en erkännansvärd fostrargärning. Såsom sin första sociala institution öppnade nämligen Sällskapet redan då det *barnhem för gossar*, till vilket en enskild givares ringa fäderneärv utgjorde själva grundplåten. Sina lokaler fick den nystartade verksamheten i en förhyrd lägenhet vid Norrtullsgatan, där den hade sitt hemvist under en längre följd av år.¹⁶⁵ Inte långt därefter inrättades ett flickhem med samme ägare, men detta nedlades i början av 70-talet samt återuppstod först fyra decennier senare å egendomen Edesta, en sörmlandsgård, som delvis varit upplåten åt stiftelsen Elsa Borgs barnhem.¹⁶⁶

I raden av de stiftelser, vilka närmast avses, företer ingen så många beröringspunkter med diakonien som just den till Elsa Borgs namn knutna verksamheten. Redan detta utgör en viktig anledning att här erinra om dess mål och omfattning. Enligt en i början av 1890-talet utgiven återblick på densamma motiveras företagets igångsättande med en livlig åstundan att söka lindra "den andliga och lekamliga nöd, som herskade bland befolkningen i Stockholms utkanter".¹⁶⁷ Vita Bergen å Södermalm, illa beryktade för det vilda och sedeslösa liv, som där fördes, blev alltifrån början det centrala verksamhetsområdet. Ett "obeskrifligt" armod hörde nära samman med sedeförfallet. Det var alltså här och under dylika förhållanden den 50-åriga lärarinnan Elsa Borg år 1876 upptog sitt svåra sociala hjälparbete. Genomströmmat av en kristlig anda utvecklades detta hennes verk under loppet av ett kvarts sekel till en organisation omfattande fem hem med rent socialpedagogisk uppgift. Den fasta medelpunkten utgjordes av det s. k. bibelkvinnohemmet, längsta tiden beläget vid Skänegatan. Här utbildade Elsa Borg sin växande skara av medhjälperskor. Till följd av den ökade trångboddheten upprättades på 80-talet ett annex (missionshemmet) söder om det lokala verksamhetsfältet (Värmdögatan 55). Därintill återuppstod det *skyddsbem* för unga flickor, vilket ursprungligen (från år 1877) legat i moderhusets omedelbara närhet. Under verksam-

¹⁶⁵ En 85-åring i fronttjänst. Stadsmissionens årsredogörelse för åren 1936, 1937 och 1938. Sthlm 1939, s. 108 ff.

¹⁶⁶ a. a. s. 117.

¹⁶⁷ Återblick öfver Femton års missionsarbete vid Hvita Bergen i Stockholm (fr. hösten 1876 till hösten 1891), Sthlm 1891, s. 3.

hetens första decennium tillkommo därjämte inte mindre än fyra barnhem med sammanlagt ett sjuttiofem skyddslingar.¹⁶⁸

Om de enskilda initiativ, vilka i allt större omfattning under seklets senare hälft tillkommo i syfte att bereda fattiga och försummade huvudstadsbarn drägligare uppväxtförhållanden, gällde emellertid, vad en stockholmsskildrare anmärkt beträffande den dåtida välgörenheten i allmänhet, den där sades arbeta "med så spridda krafter, att mångt godt verk därigenom försvagas eller . . . tillintetgöres".¹⁶⁹

2. Utvecklingen av Erstas sociala uppfostringsarbete åren 1875—1898.

a. Arbetsfält inom Anstalten.

Vid tiden för Diakonissanstaltens inträde i sitt andra kvartssekel hade dess ledning att taga ställning till en socialpedagogisk angelägenhet av stor framtida betydelse. Magdalenahemmet hade visat sig vara i trängande behov av nya och större lokaler.¹⁷⁰ Av ekono-

¹⁶⁸ a. a. s. 50 ff. Genom sin religiöst-sociala inriktning liksom i fråga om verksamhetsformerna inbjuder denna stiftelse till jämförelser med diakoniens samhällsarbete. Principiella olikheter förekommo dock, t. ex. beträffande de personliga krafter, som anlätades för olika uppdrag i landsorten. (Namnen Göteborg, Norrköping, Falun och Sundsvall återfinnas i hithörande platsförteckningar, men vid sidan av den diakonala verksamheten ute i landet tedde sig insatserna från ifrågavarande stiftelse ytterst blygsamma). Moderhusiden stod man sålunda främmande för. "Hemmet står efter kursens slut icke i någon annan förbindelse med de utsända . . . än den frivilliga kärlekens", förklarades det (a. a. s. 18).

¹⁶⁹ Jfr not 155. Att, såsom det framgår av olika årsrapporter från dåtida kvinnohem i huvudstaden, en del av deras klientel efter perioder av lösaktigt leverna gång på gång sökte sig in vid olika inrättningar av liknande slag, var ju föga ägnat att föra dem tillräta (Jfr t. ex. Återblick öfver Femton års arbete i Hvita Bergen etc. a. a. s. 32).

¹⁷⁰ Årsb. (MH) 1875, s. 4. I styrelsens uttalande härom återopas en i mars 1876 avgiven revisionsberättelse, vari framhålles, att förverkligandet av tanken på en "utvidgning af Magdalenahemmet . . . i en icke alltför aflägsen framtid visar sig desto mer behjertansvärt, som behöfwet af en räddande och skyddande tillflyktsort för förförelsens och lastens beklagansvärda offer är, i ordets allvarligaste mening skriande" (a. a. s. 7).

miska skäl var man från början betänkt på att avhjälpa utrymmesbristen genom tillbyggnad, men den tanken måste snart övergivas. "Till en början", heter det sålunda i en dåtida årsberättelse för verksamheten i fråga, "trodde man, att detta behof skulle kunna fyllas medelst reparation och tillbyggnad. Emellertid wisade det sig snart, att swårigheterna icke på denna väg stode att afhjelpa... Det har... blifvit Styrelsen för Magdalenahemmet klart, att, derest hemmets verksamhet icke på ett betänkligt sätt skall hämmas och hindras, *en nybyggnad måste företagas*... Styrelsen har därför fattat det beslut, att redan i år /1877/, gå i författning om uppförandet af ett nytt hem."¹⁷¹ Beslutet är minnesvärt i så måtto, att det kan betraktas såsom utgångspunkt för en bestämd utvecklingslinje inom svensk skyddshemsverksamhet.¹⁷² Tillfälligheternas spel satte ej längre sin prägel på arbetets utformning. Vidgad erfarenhet och större målmedvetenhet förlänade det i fortsättningen mera stadga. Mot bakgrunden till den allmänna utvecklingen på området framstår initiativet som en pionjärinsats.

Utan skuldsättning räknade man på ansvarigt håll ingalunda med att lyckas föra det planerade företaget i hamn. Frågan gällde att hålla kostnaderna inom så snäva gränser som möjligt. Räntebördor finge ej vila för tungt över verksamheten. Även om genom gåvor och donationer drygt hälften av det beräknade beloppet, redan stod till förfogande, vädjade man därför ånyo till den intresserade allmänhetens offervilja.¹⁷³

Bland förberedande arbeten ingick i främsta rummet rivningen av den bristfälliga byggnad, där det äldre klientelet haft sitt tolvåriga hemvist.¹⁷⁴ På hösten 1877 var denna rest av Erstas äldre byggelse ett minne blott. Arbetet med den nya grunden tog omedelbart sin början.¹⁷⁵ Dock synes byggnadstempot ej ha kunnat

¹⁷¹ Årsb. (MH) 1876, s. 4.

¹⁷² Se vidare sid 284 ff.

¹⁷³ Jfr not 171. Bland tillgångarna ingick det anslag å 10.000 kr., som Kungl. Maj:t efter särskild ansökan beviljat för ändamålet (jfr bil. t. prot. — SDFU — 14 dec. 1876, s. 199—201).

¹⁷⁴ Jfr s. 93.

¹⁷⁵ Ritningar hade uppgjorts av den kände stockholmsarkitekten, sedermera (1887) hovintendenten *Axel Kumlien*, skapare av bl. a. Kronprinses-

hållas efter beräkning. Härom meddelar Olivebladet bl. a.: "Magdalenahemmets nybyggnad har med anledning deraf att en hög gråstensmur måste läggas såsom grund icke framskridit så långt, som wi väntat." — "Men det må vara oss en erinran om, huru wiktigt det är, att god tid och mycken omsorg egnas åt det *grundläggande* arbetet på alla områden; annars kommer hela byggnaden att blifva osäker", lyder den betecknande kommentaren.¹⁷⁶

Att under den tid byggnadsarbetena pågingo, hemmets verksamhet ej kunde bedrivas i tidigare omfattning, säger sig själv. Begränsningen gick dock endast ut över det äldre klientelet. Vad detta beträffar, minskade antalet skyddslingar under året 1876—77 från 36 till 13. I fråga om de yngre var antalet oförändrat

san Lovisas vårdanstalt (Sv. porträttgalleri XX, Schlm 1901, s. 94). Som ledamot av styrelsen (fr. o. m. 1877 — årsb. (MH) 1877, s. 10) ställde han sin allmänt erkända sakkunskap till dess förfogande. Uppförandet anförtröddes åt den för sina kristligt-sociala intressen ingalunda obekante byggmästaren C. H. Hallström, till vilken Elsa Borgs stiftelse stod i särskild tacksamhetsskuld (Återblick öfver Femton års missionsarbete etc. a. a. s. 3 ff.).

¹⁷⁶ Obt 1877, s. 95. Om Lönegrens uppgift, att Magdalenahemmet redan år 1877 tog sina nya lokaler i besittning (Minnesskrift a. a. s. 41) vore med verkligheten överensstämmande, hade förvaltningsutskottet säkerligen aldrig kommit att ingripa i byggnadsarbetets gång. Att så blev fallet berodde nämligen på att detta försenats avsevärt. Enligt det byggmästaren (se föreg. not) upprättade kontraktet skulle grunden vara lagd den 15 augusti och byggnaden stå under tak den 15 december. F. ö. hade stipulerats, att "ingen murning eller putsning, hvare sig invändigt eller utvändigt finge under frost verkställas (prot. — SDFU — 17 nov. 1877, § 1). Då emellertid ännu i november månad endast grunden hunnit fullbordas, beslöt Utskottet att "med afseende å den redan långt framskridna årstiden... hemställa till Magdalenahemmets styrelse, att arbetet med byggnaden måtte för året inställas..." (prot. — SDFU — 8 nov. 1877, § 5). Vid därpå följande utskottssammanträde — den 17 nov. (se ovan) — förelåg en rapport om hur denna hemställan upptagits. "Byggmästare Hallström /hade/ bestämt påyrkat att få fortsätta byggandet samt förklarar, att han toge på sitt ansvar, att byggnaden skulle blifva solid." Eftersom Kumlien ej haft något att anmärka däremot, frångick nu Utskottet sin tidigare intagna ståndpunkt. Man var likväl överens om att "byggmästaren skulle förstädigas att ställa sig kontraktets bestämmelser till efterrättelse" (§1).

(16).¹⁷⁷ Förhållandetalet angav den framtida utvecklingstenden-
sen.¹⁷⁸

För räddnings- och barnhemmens del noterades under det aktu-
ella övergångsskedet inga märkligare data. Bägge voro hänvisade
till att bebo samma i flera hänseenden mindre ändamålsenliga två-
våningsfastighet å Lilla Ersta, dit de tidigare förlagts.¹⁷⁹ Det årliga
antalet skyddslingar vid den förra inrättningen företer visserligen
under åren 1875—1877 en successiv minskning (27—22), under
det att barnhemmets höll sig tämligen oförändrat.¹⁸⁰ Förskjut-
ningen av de inbördes relationerna på denna punkt är emellertid
alltför liten för att medge någon bestämd slutsats rörande ledning-
ens syn på effekten av att "räddningsarbetet" hölls inom snävare
gränser.¹⁸¹ Frånsett denna reduktion av barnantalet vid ett av
hemmen, är, som sagt, just ingenting av vikt att anteckna från
det till Lilla Ersta förlagda uppfostringsarbetet under den treårs-
period, som avses.

Däremot inträdde en förändring av *bushållsskolans* yttre arbets-
villkor. Efter att, såsom omtalats, ha varit nedlagd under mera
än halvannat år, öppnades den ånyo i en annan av diakoniss-
anstaltens fastigheter (Fjällgatan 46).¹⁸² Av byggnadens vå-
ningar disponerade de här intagna flickorna den nedersta. I vå-
ningen ovanför bodde ett antal kvinnliga inackorderingar, som ej
hörde Anstalten till.¹⁸³ Årsberättelsen för invigningsåret hälsar lo-

¹⁷⁷ Årsb. (MH) 1876, s. 6 f. o. 1877, s. 5.

¹⁷⁸ Se vidare sid. 143.

¹⁷⁹ Jfr s. 106.

¹⁸⁰ Årsb. (MH) 1875, s. 9, 1876, s. 10 o. 1877, s. 9 — jfr årsb.
(SDFU) 1875, s. 19, 1876, s. 19, 1877, s. 17. Se vidare tab. å sid. 238 o.
240.

¹⁸¹ De källor, som möjligen varit upplysande på denna punkt, protokol-
len från magdalena- och räddningshemmens styrelsesammanträden, synas,
som nämnts, tyvärr ha gått förlorade, och annat rådfrågat primärmaterial
från denna tid, främst förvaltningsutskottets protokoll jämte bilagda hand-
lingar, erbjuder ej några hållpunkter för ett uttalande i bestämd riktning.
Sak samma gäller om vad samtida diakonala årsberättelser ha att förmäla om
ledningens syn på detta uppfostringsarbete.

¹⁸² Årsb. (SDFU) 1875—1876, s. 21. Jfr prot. (SDFU) 14 okt. 1875,
§ 4.

¹⁸³ Obt. 1875, s. 123.

kalbytet med orden: "Detta var oss till innerlig glädje; emedan
vi nu i den passande lokalen och under lämpliga förhållanden
kunna gifva våra kära barn tillfällen att öfva sig i sysslor, som
de måste kunna för att erhålla tjänster i goda hus."¹⁸⁴

Den 20 december 1878 kan betraktas såsom något av ett mär-
kesdatum i svensk socialpedagogik. Efter att under ett par års tid
ha levat under rätt obekväma förhållanden kunde nämligen mag-
dalenaheimmets kvarvarande klientel den dagen utbyta sin trång-
boddhet mot nybyggnadens goda utrymmen. Årsberättelsens be-
skrivning av densamma bådär gott för verksamhetens fortsatta ut-
veckling:

"Nybyggnaden... är beräknad för 30 personer, utom de wid
hemmet arbetande 4 diakonissorna, nämligen för 10 äldre på Magda-
lenahems- och 20 yngre inom Skyddshemsafdelningen. Bottenwå-
ningen innehåller 2 arbetssalar, 1 för de äldre, 1 för de yngre, 2
matrum samt mottagningsrum och kök. Wåningen 1 trappa upp
innehåller 2 större sofrum för de yngre och 10 för de äldre, ett för
hvarje qwinna, samt rum för den förestående system jemte 3:ne
biträdande systrar. Källarwåningen innesluter förvaringsrum, bak-
stuga samt rum för mangel m. m."¹⁸⁵

Eftersom dessförinnan på sin höjd ett tjugotal skyddslingar (8 äldre
och 12 yngre) kunnat beredas vård och fostran inom de för ända-
målet disponibla lokalerna, betydde nyförvärvet även i fråga om
det garanterade platsantalet ett betydande framsteg. Genom att mot-
taga jämförelsevis flera yngre flickor än förr angavs institutionens
karaktär av *skyddsheim*, utan att "magdalenasaken" åsidosattes. De
många bittra och nedslående erfarenheterna vid försöken att bi-
bringa det äldre klientelet mera varaktigt stadga skapade nog hos
en och annan av de desillusionerade systrarna en viss lyhördhet för
talet, att slika varelser "äro gifna till spillo", men för en dylik tanke
stod ju eljes diakonien främmande. "Wisst är, att om Kristi kärlek rätt
finge intaga våra hjertan, så skulle och deltagandet för de fallna
blifwa ett annat än det i allmänhet är", löd dess enkla förklaring.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Årsb. (SDFU) 1875—1876, s. 21.

¹⁸⁵ Årsb. (MH) 1878, s. 3.

¹⁸⁶ a. a. s. 4.

I och med att verksamheten sålunda kom att följa delvis nya linjer rubbades därför inte på något sätt den levande övertygelsen om det ursprungliga initiativets kristligt-sociala mission.¹⁸⁷

Det får anses rätt märkligt, att den följande tioårsperioden (1879—1888) i utvecklingen av Erstas sociala uppfostringsarbete ej blivit föremål för närmare studium. Under nämnda tidsavsnitt försiggick nämligen den successiva ombildning av verksamhetsformerna, som markerar tillkomsten av en huvudlinje inom senare svensk socialpedagogik.¹⁸⁸ I medvetande om att numera förfoga över vida bättre resurser än tidigare i fråga om praktiska anordningar för klientelets behandling kunde systrarna med större hopp om framgång gripa sig nyordningsverket an.

Svårigheten att vinna en klar bild av vad som tilldrog sig vid dessa erstahem under ifrågavarande decennium ligger å ena sidan däri, att dessa med nominellt bibehållen karaktär övertogo en del av varandras uppgifter samt å den andra, att magdalena- och räddningshemmen alltjämt sorterade under särskild styrelse, medan det senare etablerade ett allt intimare samarbete med barnhemmet.¹⁸⁹

För Magdalenahemmets del intressera närmast de omständigheter, vilka ansågos motivera verksamhetens omläggning. Årsberättelsernas vittnesbörd ställa dem i god belysning. Häri spåras även vissa ansatser till psykologisk förklaring av klientelets hållning och beteende.¹⁹⁰ De äldres ogynnsamma inflytande på yngre utgjorde givetvis fortfarande en källa till bekymmer.¹⁹¹ Nykomlingar ställde ej sällan till åtskilligt besvär. Om detta förmäler en årsrapport: ”En särskild svårighet ligger deruti, att, då en qvinna intages på hemmet, en viss oro bemäktigar sig de öfriga. Det är ofta som om en ond fläkt då ginge öfver hela hemmet.”¹⁹² I det längsta inta-

¹⁸⁷ Att namnet magdalenahem bibehölls även sedan uppgiften blivit en annan var, såsom Lönegren anmärkt, ”för att angifva, att de äldre kvinnornas upprättelse ännu ligger hemmets styrelse varmt om hjärtat och att man afvaktar Herrens anvisningar, när ett räddningsarbete af denna art skall kunna upptagas . . .” (Lönegren, Minnesskrift a. a., s. 140).

¹⁸⁸ Se vidare sid. 287.

¹⁸⁹ Se vidare sid. 146.

¹⁹⁰ Se t. ex. årsb. (MH) 1880, s. 3 o. 1881, s. 3.

¹⁹¹ Jfr s. 53.

¹⁹² Årsb. (MH) 1879, s. 3.

lade man sig inte verka helt förgäves, hur föga uppmuntrande resultatet ej kunde förefalla. ”Mången annan verksamhet”, heter det sålunda i en något senare given återblick på det gångna årets uppfostrarmöda, ”har kanske att omtala många i ögonen fallande frukter; wi hafwa det icke. Icke så, som skulle wi anse vårt arbete fruktlöst; utan så, att då man på andra fält och med ett annat sätt att gå till väga möjligen fort väntar och finner frukter, så hänvisas wi, med afseende på dem, som i dessa hem vårdas, till att . . . tåligen vänta . . .”¹⁹³

Inför det faktum, att hem för något äldre kvinnor, vilka råkat vilse i samhället, under åren upprättats även på andra håll, medan föga gjorts i syfte att på liknande sätt taga vård om speciellt sådana flickor i 12—15 års åldern, som löpte allvarlig risk att hamna på villovägar, så bestämde sig slutligen erstastyrelsen för ”att tills vidare inskränka afdelningen för äldre till 5 platser, men att utvidga afdelningen för yngre, så att 35 sådana kunna mottagas”.¹⁹⁴ Det fr. o. m. 1882 ändrade namnet på denna institution till ”Magdalena- och skyddshemmet” angav dess nyvordna karaktär, ja med hänsyn till den av 1885 års revisorer lämnade uppgiften, att endast barn vårdades där, synes första sammansättningsdelen av detta namn ha varit mindre välmotiverad.¹⁹⁵ Ännu hade emellertid hemmet i fråga inte helt vuxit in i sin nya uppgift. Allt fortfarande mottogos ”äldre qvinnor” ehuru endast undantagsvis.¹⁹⁶ Årsrapporterna för åren 1887 och 1888 nämna dock ingenting, som direkt tyder på att sådana omhändertagits, vadan förläggningens omvandling till flickhem (av skyddshemskaraktär) vid den tiden kunde anses vara ett fullbordat faktum.¹⁹⁷

¹⁹³ Årsb. (MH) 1882, s. 3 f.

¹⁹⁴ Årsb. (MH) 1883, s. 4.

¹⁹⁵ Årsb. (MH) 1885, s. 7 — jfr not 187.

¹⁹⁶ Årsb. (MH) 1886, s. 5.

¹⁹⁷ Någon formell stadgeändring företogs ej i detta sammanhang. De föreskrifter för ”Magdalena- och Skyddshemmet” som år 1879 ersatte tidigare ”förhållningsregler”, avsågo, såsom namnet angav, ävenså tillämpning på det yngre klientelet. Sålunda stadgades: ”I Skyddshemmet mottagas okonfirmerade flickor, ej yngre än 12 år, på anmälan af föräldrar, målsmän eller andra, som öfver barnet ega målsmansrätt” (§ 2). En dylik ansökan, kunde antingen ställas direkt till hemmets styrelse eller till An-

Även *Räddningshemmet* inbegreps i förnyelseverket. När Barnhemmet i början av 70-talet fick lämna porthuset och flytta över till Lilla Ersta, inträdde ju redan då en avsevärd ändring i dess yttre villkor.¹⁹⁸ Bägge institutionerna kommo härigenom att leva under samma tak. Nykomlingen förlades till bottenvåningen — bestående av tvenne lägenheter skilda åt genom en förstuga — av det gamla tvåvåningshus, som en gång utgjort egendomens huvudbyggnad, medan Räddningshemmets barn inlogerades i den övre.¹⁹⁹ Även om sålunda de båda hemmens skyddslingar *b o d d e* var för sig, kunde dock en kommunikation dem emellan svårligen förhindras. Redan den omständigheten att ingången från gården var gemensam medförde en del olägenheter ur denna synpunkt.²⁰⁰ Att något äldre och mera svårfostrade flickor i allt större utsträckning placerades i Skyddshemmet, hade som en given följd, att Räddningshemmets klientel i allmänhet blev mera lättskött, och därmed var det just ingen mening i att så noga hålla på att detta icke ägde någon beröring med Barnhemmets. Några farhågor på den punkten hyste man inte längre. ”Hwad barnen på räddningshemmet angå, så känna wi oss tacksamma, då wi tänka på deras uppförande och seder”, är det goda vitsord, som vid mitten av 80-talet tilldelades den barnkategori, som tidigare vållat så mångt bekymmer.²⁰¹ Den *sammanslagning* av hemmen ”under en diakonissa såsom husmoder” — bekantgjord samma år (1884) — utgjorde närmast en formell bekräftelse på vad utvecklingen de facto lett fram till.²⁰²

I samband med *Barnhemmets* förläggande till Lilla Ersta tänkte man ju sig att låta uppföra en ny byggnad för dess räkning. Ritningar hade, såsom omtalats, t. o. m. uppgjorts, men ekonomiska resurser saknades, och så fick företaget tills vidare anstå.²⁰³ (Sam-

staltens föreståndare (§ 3), vilken synes ha varit den, som närmast hade svarat för bestämmelsernas utformning (årsb. — MH — 1879, s. 9. Jfr prot. — SDFU — 15.5.1879, § 10 samt prot. — SDFU — 9.10 s. å., § 7).

¹⁹⁸ Jfr s. 107.

¹⁹⁹ Prot. (SDFU) 11.3.1880, § 9.

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Årsb. (MH) 1884, s. 3.

²⁰² Årsb. (SDFU) 1884, s. 14.

²⁰³ Jfr s. 106 samt prot. (SDFU) 8.4.1880, § 4.

ma var förhållandet med andra planerade nybyggen, t. ex. en större tvättstuga.²⁰⁴) Uppskovet kan likväl delvis ha berott på att man redan nu umgicks med tanken att förlägga barnhemsverksamheten till någon plats utanför Stockholm. Tillfällen saknades ej, och åtminstone i ett fall synes Utskottet ha upptagit ett ”anbud” till allvarlig prövning men tydligen ansett det oantagbart, eftersom protokollen inte nämna vidare därom.²⁰⁵

Kort innan den nyss omtalade ”sammanslagningen” av Barn- och Räddningshemmen kom till stånd, gjordes försök till omläggning av skolundervisningen vid den förra institutionen. Tidigare hade ju barnen därstädes undervisats på stället. Diakonissorna togo själva saken om hand. Tillgång till skolgång utom hemmet saknades givetvis inte, men man hade föredragit att låta den ingå som ett led i det interna uppfostringsarbetet. Nu gjordes en ändring på den punkten. Sålunda tillkännagavs: ”Under året /1882/ har den förändring widtagits, att en del af barnen blifwit sänd i folkskolan. Då detta försök wisat goda resultat, kommer äfwen de andra, mindre barnen att öfvergå till folkskolan”.²⁰⁶ Att under rådande systerbrist en diakonissas arbetskraft frigjordes för andra uppgifter, noterades med särskild tillfredsställelse.²⁰⁷

Vid denna tid synes intresset för barnhemsverksamhet ha stegrats i hög grad landet över.²⁰⁸ Det lofvärda uppsätet motsvarades emellertid ej alltid av större förutsättningar att gå i land med uppgiften. Med tanke härpå och samtidigt i akt och mening att förlägga diakoniens syn på hithörande frågor behandlar Olivebladet det aktuella ämnet under den stående rubriken ”Ett och annat om barnhem”. ”Sjelfwa namnet barnhem”, förklaras det bl. a. ”angif-

²⁰⁴ Prot. (SDFU) 5.6.1879, § 4. Året förut hade Lilla Ersta berövats sin av huvudstadskronikan omtalade sevärdhet. Enligt ett utskottsprotokoll daterat den 14 februari beslöts nämligen, att den här uppförda ”utsiktspelaren”, som på grund av sitt bristfälliga skick hotade att ”af sig sjelf . . . omkullfalla” snarast skulle nedrivras (§ 5).

²⁰⁵ Bil. t. prot. (SDFU) 8.4.1880 (s. 226). Den egendom, som främst åsyftas var *Agnesberg* beläget inom Solna socken.

²⁰⁶ Årsb. (SDFU) 1883, s. 15.

²⁰⁷ Ibid.

²⁰⁸ Jfr s. 139.

wer, att det är fråga om ett surrogat d. w. s. något, som skall ersätta ett annat, tjena i stället för detta. Barnhemmen skola ersätta de naturliga hemmen, ty sjelfwa äro de icke naturliga. Det naturliga hemmet för barn är ju föräldrahemmet.”²⁰⁹ Efter detta principuttalande framlades de åsikter man på diakonalt håll hyste rörande verksamhetens praktiska och metodiska utformning. Vid frågan om hemmens storlek fästes särskilt avseende. Det underströks, ”att man gör wäl uti att icke samla flera barn, än att man kan bewara karaktären af hem”. Antalet tolv borde inte gärna överskridas. Tillåtes detta att successivt öka alltefter vårdbehovet — något som ej sällan inträffade — vore det sedan inte lätt att under enahanda förhållanden minska detsamma, även om hänsynen till de intagna barnen motiverade ett sådant steg, framhölls det vidare.²¹⁰

För det praktiska uppfostringsarbetet vid hem och inrättningar av detta och liknande slag sades t å l a m o d vara lösenordet. Det gäller, betonar en artikelförfattare, att aldrig falla offer för missmod och hopplöshet samt framför allt inte låta sig förledas till ideliga påminnelser, anmärkningar eller bestraffningar. Oftast motverka dylika ständigt och jämt återkommande tillrättavisningar sitt egentliga syfte: ”Barnen ’uttråkas’ och äro snart så wana wid dessa förebråelser, att det bekommer dem intet”.²¹¹

²⁰⁹ Obt. 1883, s. 3.

²¹⁰ a. a. s. 5. Under det närmast föregående decenniet kunde emellertid erstahemmet inte för något år redovisa för ett så pass lågt barnantal som tolv. I genomsnitt höll det sig vid fjorton. Endast undantagsvis noterades dock en högre siffra. (Efter ”sammanslagningen” inträdde givetvis ändrade förhållanden även i detta hänseende.)

Under vilka omständigheter ett barn borde tagas om hand, var ett spörsmål, som ävenledes berördes i sammanhanget. En dylik åtgärd ansågs ej berättigad med mindre än att barnet stod föräldralöst. ”Däremot synes det oss”, skriver artikelförfattaren, ”som om det wore mindre wälbetänkt att taga ett barn från dess naturliga hem, därför att det förlorat sin fader. Låt wara att modern är fattig och har många barn och swårt att draga sig fram; hon är dock moder, och det är ingen lätt sak att träda i hennes ställe.” — ”Wore det i dylika fall icke mycket bättre, att man såsom understöd åt modern lemnade en summa, som man wille använda till betalning för barnet å en inrättning” (ibid.).

²¹¹ a. a. 1883, s. 29. I samma artikelserie dryftas även frågan om

Vad som på ifrågavarande områden timade vid 80-talets Ersta, var emellertid blott en mindre del av allt, som samtidigt tilldrog sig på dess domäner. Redan de yttre konturerna därav sådana de markeras av en rad byggnadsverk, såsom gravkapellet (1881), ålderdomshemmet (1884) samt sjukhemmet (1885) ger en antydning om den saken.²¹² Systerkårens tillväxt i ökat tempo utgjorde en borgen för fortsatt framåtskridande.²¹³

Utvecklingstakten dämpades ej under århundradets sista decennium, i varje fall förra hälften därav. Den allt överskuggande händelsen var tillkomsten av ett nytt diakonisshus. Från den höstdag (13 sept. 1894), då under enkla men stämmningsfulla former — hemmens barn fingo också vara med — grundstenen lades till detta byggnadsverk, dröjde det halvannat år, innan invigningen ägde rum.²¹⁴ Denna förrättades nämligen den 17 mars 1896 i närvaro

religiös fostran. En jämförelse mellan diakoniens åsikter på denna punkt och dem, som stundom kommo till uttryck på frireligiöst håll, saknar ej sitt intresse. Uttryckligen varnas för ”att . . . öfwerlasta barnen med andeliga ting, och, såsom metodistpredikanterna hade för sed, utsträcka sitt omvändelsenit även till dem, eller att offentligen låta dem själva wittna om sin omvändelse.” ”Kan man tänka sig något förderfligare . . . tillwägagående?” spörjer artikelförfattaren (a. a., s. 116).

²¹² I sammanhanget knyter sig ett alldeles särskildt intresse till omständigheterna kring förvärvet av det tomtområde, på vilket sjukhemmet uppfördes. I januari 1881 beslöt nämligen Utskottet att till Stockholms stadsfullmäktige ingå med en skrivelse, vari det anhöll att i och för uppförande av ett kronikersjukhus förvärva äganderätten till delar av den mark, där det staden tillhöriga Stora skeppsvarvet var beläget (bil. — s. 9 f. — t. prot. — SDFU — 20.1.1881). Vid ärendets behandling i Stockholms stadsfullmäktige fattades beslut om tillmötesgående svar, dock på villkor, att när staden framdeles behövede den mark, på vilken skyddshemmet numera låg skulle denna av Diakonissanstalten avträdas till staden i och för hamnarbetets fullföljande. Härutöver förband man sig att vid sagda tidpunkt utbetala en mellanavgift (40.000 kr.) jämte ersättning för de byggnader, som lågo på tomten. Intill dess finge Anstalten fritt disponera över densamma (Stockholms stadsfullmäktiges prot. 1.3.1883, § 2). Utskottet ingick sedermera bytesavtalet på avgivna villkor i tanke att dessa ej behövede uppfyllas på länge än.

²¹³ Från 60-talets början hade det ökat till mer än det dubbla (se vidare sid. 236).

²¹⁴ Obt. 1894, s. 179.

av representanter för kungahus, stat och kyrka (bland gästerna märktes biskoparna Billing och Rodhe).²¹⁵

I jämförelse med detta nyförvärv var, som sagt, allt annat som ungefär samtidigt tillkom på Ersta föga märkbart, fastän mycket därav, t. ex. sjukhusets nya operationssal, ägde sin stora betydelse.²¹⁶

Till nyordningsarbetet i samband med diakonisshusets tillkomst hörde även Hushållsskolans omvandling till *hospits*. Lokalen blev det gamla diakonisshuset. Fr. o. m. försommaren 1896 ändrade institutionen alltså karaktär. Årsrapporten upplyser: "Af hushållsskolan återstår intet annat, än att 4 af våra nyss konfirmerade barn der uppöfwas sida wid sida med några äldre biträden."²¹⁷

Det till barn- och skyddshemmen knutna uppfostringsarbetet fortgick däremot på den inslagna vägen. Några större nyheter finnas inte att meddela därifrån. Att år från år följa verksam-

²¹⁵ Jfr t. ex. J. Unman, Bidr. t. Sthlms stads hist. a. a. (1880—1900, s. 2909). Liksom varje annat byggnadsföretag vid anstalten motsvarade även detta ett angeläget behov. Med tiden hade trångboddheten i det diakonisshus, som i mer än trettio år varit erstasystrarnas hem blivit allt svårare att bemästra. Ursprungligen hade Utskottet tänkt nöja sig med en tillbyggnad av den gamla fastigheten (årsb. — SDS — 1891, s. 65. — Obt. 1892, s. 65). Om inte kassabristen just i början av 90-talet lagt hinder i vägen för en sådan lösning, hade det säkerligen dröjt ganska länge, innan Ersta fått ett nytt diakonisshus. Den år från år ökade trängseln hade framtvingat olika nödfallsåtgärder. Provsysteravdelningen flyttades sålunda till Lilla Ersta, och för en del systrar hyrdes rum i närbelägna fastigheter (års. — SDS — 1892. Jfr Obt. 1893, s. 91). I en följande årsrapport meddelas: "De inträdandes antal... har under de senare åren stadigt hållit sig öfver 20-talet, då det förut varit mycket swäfwande. Förr woro 5 rum med 15 bäddar nog, nu förslå knappast 10 rum med 30 bäddar, ändock dessa rum bebos af flera, än ett nödigt afseende på, hwad som är helsosamt, annars skulle tillåta" (årsb. — SDS — 1893, s. 96, jfr Obt. 1894, s. 96). Det välgrundade styrelsebeslutet om uppförande av ett nytt diakonisshus fattades likväl först efter mottagandet av en större donation för ändamålet (prot. SDFU — 18.5.1894, § 1).

²¹⁶ Årsb. (SDFU) 1891. Jfr Obt. 1892, s. 63 f.

²¹⁷ Årsb. (SDS) 1896. Jfr Obt. 1897, s. 113. Att man även härutinnan tillgodosåg ett större behov, framgår av uppgiften: "Flitigt, mycket flitigt har huset blifwit begagnat såsom hospits. Det hade ju förut måst rymma hela diakonissanstaltens personal, men har ej förslagit till sin nya uppgift, i så måtto, att det ej kunnat mottaga alla, som för kortare eller längre tid der sökt ett hem" (ibid.).

heten vid dessa inrättningar innebure följaktligen för den tiden en upprepning av samma ting. Därmed är emellertid ingalunda sagt, att den kan lämnas helt åsido. Även om inom detta område större delen av 90-talet i mångt och mycket kan betecknas som ett stilla mognadsskede, låta sig därunder vissa allmänna utvecklingstendenser påvisa, som närmast höra samman med den pedagogiska sidan av arbetet. Dit kan räknas den successiva reduktionen av antalet vårdplatser vid det förenade barn- och räddningshemmet.²¹⁸ Det formella styrelsebeslutet härom är väl snarast att uppfatta som en bekräftelse på vad som länge praktiserats, eftersom det ansetts oundgängligen nödvändigt. Efter 1894 avsatte det tydliga spår i årsrapporternas statistik.²¹⁹ Avgörandet förde också det goda med sig, att de unga systrarna fingo "ett mera mönstergillt öfningsfält".²²⁰ Viktigast var dock, att beslutet öppnade vägen för en mera individuell behandling av hemmens skyddslingar.²²¹

"Wi så på en förhoppning" — fortfarande återkomma dessa ord så gott som regelbundet igen i de periodiska meddelandena från Skyddshemmets verksamhet. Uppvuxna i en dålig miljö och redan vid tidig ålder inne på farliga vägar, därtill slappa och ohågade för allt, som hade med ordnad sysselsättning att göra, visade sig flickorna här på stället i början mestadels svåra att komma till rätta med. Genom "vanans makt" inträdde dock så småningom en ändring till det bättre.²²² Huru lätt förbyttes emellertid denna i sin raka motsats, om ingen säkrare grund ännu hunnit läggas, frågade man sig efter alla besvikelser. "En fläkt blott... är nog att framkalla svåra ting" heter det, och när såsom vid explosionsolyckan 1893 en

²¹⁸ Jfr Obt. 1897, s. 238 o. 240.

²¹⁹ Av de c:a trettio barn, som efter "sammanslagningen" kunde beredas plats i hemmet, bestred Diakonissanstalten kostnaderna för ett tiotal. Enligt styrelsens beslut skulle — "för att i någon mån åt hemmet bewara karakteren af hem" — det totala platsantalet reduceras med en tredjedel. Redan följande år erlade Diakonissanstalten avgift för sex barn och några år senare för fyra (årsb. 1894, jfr Obt. 1895, N:r 6—7, s. 107 — årsb. 1895, jfr Obt. 1896, s. 120 samt årsb. 1897, jfr Obt. 1898, s. 114). 6—7, s. 114).

²²⁰ Årsb. 1894, jfr Obt. 1895, s. 107.

²²¹ Årsb. (MH) 1893, s. 3.

²²² Jfr t. ex. årsb. (MH) 1891, s. 3 samt årsb. (MH) 1896, s. 2.

större rubbning uppstod i den dagliga rutinen, gingo därför frukterna av mycken fostrarmöda kanske helt till spillo.²²³ Inför extra påfrestningar som denna var det ytterst värdefullt att ha en mera stabil pedagogisk tradition att lita till. En sådan fanns ju redan vid detta hem. Det ligger en lång och skiftesrik erfarenhet i orden: "Låt wara att mer än ett af våra barn wäljer en annan wäg än den, som det här fått lära, wi gifwa icke derfor allt förlorat. Det kan komma wår och sommar för dem också. Det ha wi sett. Och derfor förtrötts wi icke. Det är dock ett skönt arbete detta säningsarbete . . ." ²²⁴

Tanken på en reglerad *eftervård* hade ännu inte uppstått, hur nära till hands den dock borde ligga. På den punkten delade erstahemmets ledning sin tids allmänna tänkesätt. Den skjuter visserligen inte problemet ifrån sig, men lägger ej heller fram något praktiskt förslag att lösa det. Betecknande är följande uttalande i ämnet: "Allt är dock icke gjort med fostran i ett skyddshem. När barnen efter konfirmationen utgå derifrån, uppvakna ofta deras gamla wanarter, om Herren icke fått taga hand om dem . . ." — "Mycket beror därför på, i hurudan omgifning de komma wid sitt utträde ur hemmet." ²²⁵

²²³ Årsb. (MH) 1893, s. 3. Händelsen ägde rum under sprängningsarbetena i Stadsgården, alltså i Skyddshemmets omedelbara närhet. Om skadeverkningarna meddelas, att nästan alla fönster i fastigheten krossades, så att barnens sängar fylldes med glasskårvar, dörrar trycktes in o. s. v. Ingen människa träffades likväl av det kringflygande splittret (ibid.).

²²⁴ Årsb. (MH) 1890, s. 3.

²²⁵ Årsb. (MH) 1896, s. 3. Hushållsskolan anknöt ju närmast till Barn- och Räddningshemmets verksamhet; för Skyddshemmets klientel saknades varje motsvarighet. Planer förelågo dock på nyinrättandet av ett "magdalenahem", och projektet skrinlades egentligen aldrig. Årsberättelserna återkommo härtill under hela 90-talet. Eftersom, anmärktes det sålunda i en av dessa publikationer, "på senare tid, konfirmerade qvinnor åter börjat wända sig till hemmet och wi icke kunnat mottaga dessa, så har tanken på ett Magdalenahem eller hellre skyddshem äfwen för äldre, trängt sig på dem, som stå i detta arbete" (årsb. — MH — 1892, s. 3); och i en följande meddelas, att medel börjat inflyta för tankens förverkligande (årsb. — MH — 1893, s. 6). En särskild fond skapades sedermera för ändamålet (årsb. — MH — 1896, s. 2, se vidare sid. 279). Avsikten var närmast att inrätta en motsvarighet till "kvinnohemmen" på olika håll i utlandet (se vidare sid. 176, not 301).

Med hänsyn till att betydelsen av en verksamhet som denna varken från myndigheternas eller den stora allmänhetens sida ännu inte tillvunnit sig någon djupare förståelse, äro de insatser, som gjordes på området, så mycket mer erkännansvärda.²²⁶ Idealitet och oegennyttiga gåvo dem en personlig prägel. Härifrån utgör diakoniens fostrande gärning intet undantag, blott att den därjämte i allo uppbars av en djupt religiös anda. Vid sidan härav krävdes det ett stort mått av tro på den mänskliga naturens möjligheter att av egen kraft forma sig efter mötande yttre livsvillkor för att ej förtrötts i ansträngningarna att hela det som brast. Förenades denna trosstyrka med personlig fallenhet för uppgiften, praktisk klokhet och rik erfarenhet, såsom hos detta erstahems mångåriga föreståndarinna, syster *Brita Norlén*, låg ansvaret i goda händer. I ett minnesord om henne och hennes livsgärning heter det bl. a.: "Få platser, som kunna anvisas våra systrar, torde vara så svåra, som den, hvilken S. Brita i 30 år innehade. Att bära ansvaret för 40 vanartade flickors fostran och dessutom de många missräkningarna och så omsorgerna om mången af de utgångna, nog måste det vara en dryg arbetsbörd . . . Skaran af barnen, som hon under de 30 åren haft om hand, stiger till över 550." — "Och den som sett S. Brita", heter det till sist, "icke blott själfva den vördnadsbjudande gestalten, så synnerligen ägnad att hälsosamt tygla och behärska, utan fått blicka in i det varma hjärtat, som lefde med

²²⁶ Även om inte heller utomlands samhällsintresset för skapande av skyddsåtgärder för en ungdomskategori som denna var mera utvecklat, omfattades det dock inom skilda läger också med inriktning på den kvinnliga parten. Utom vad diakonien utträttat till sakens fromma över hela den evangeliska världen, kan i detta sammanhang nämnas de många fruktbarande initiativ, som tagits genom den av de s. k. Marthastiftelserna, den i Genève 1877 bildade föreningen "Unga kvinnors vänner" (med över 5000 medlemmar före århundradets utgång) samt av internationella kvinnoorganisationer i katolsk regi.

Fortfarande stod man mycket främmande för diakoniens verkliga syfte här i vårt land, en fåkunnighet, som understundom tog sig uttryck i tanklös ryktesspridning (jfr Obt. 1899, s. 36). Att en så ömtålig uppgift som den Skyddshemmet tilldelats, på mångt håll skulle missförstås, är därför fullt förståeligt. Dock omtala årsberättelserna därifrån blott någon enstaka gång, att skyddslingarnas anhöriga anmält missnöje, något som väl får tolkas som ett gott vitsord om hemmet och dess skötsel.

och för barnen, skall kanske med misströstan fråga: hvem skall kunna upptaga hennes gärning?"²²⁷

Förutom två "tjenarinnor" anställda att handleda flickorna i tvätt och bakning hade syster Brita i regel fyra systrar till hjälp. Som lärarinna i skolämnen anlätades en så bepröfvad kraft som syster Hilda Öberg, medan den mera direkta tillsynen över skyddslingarna anförtroddes åt tre yngre systrar, vilka samtidigt fingo sin grundläggande övning i detta slags arbete.²²⁸

b. Arbetsfält utom Anstalten.

Bland de hem och inrättningar av ifrågavarande art, som ersta-systrar anställdes vid under Anstaltens andra kvartsekel, tillhörde flertalet en föregående verksamhetsperiod. Flera "stationer" (7 à 8) måste på grund av olika förhållanden, främst systerbrist, indragas under nyssnämnda tidsavsnitt, men nya kommo till. Utöver vad som tidigare sagts om de flesta av dessa arbetsfält, är alltså endast vissa tillägg att göra, i en del fall av mera allmänt intresse, i andra allenast lokalt. På flera platser, såsom Neder-Kalix, Lund, Växjö, Norrköping, Ystad och Uppsala synes b a r n h e m m e t ha varit Anstaltens första "station", på somliga, t. ex. Göteborg, Stockholm, Jönköping, Örebro och Västerås, hade den tidigare varit representerad inom andra verksamhetsområden, på några slutligen (Risberg, Alster och Råby) deltog diakonissor under hela perioden uteslutande i sådant arbete, som här avses.²²⁹

²²⁷ Obt. 1900, s. 39. Från sin norrländska hembygd, en av 1800-talsdiakonien mera avlägsna utposter (Sidensjö i Ångermanland — jfr E. Ekman, Diak. och folksk. a. a. s. 38) hade den tjugusjuåriga Brita Norlén redan i slutet av 50-talet styrt sina steg till diakonissanstalten i Stockholm. Efter att under c:a fem år ha fått pröva varjehanda uppgifter, bl. a. barnavård i Adolf Fredriks barnkrubba, gjorde hon sina första pedagogiska erfarenheter vid Prinsessan Eugénies barnhem å Norrmalm. Även sedan detta överflyttats till Gotland, kvarstod hon på samma post (jfr s. 71 o. s. 110). Härefter tog moderanstalten under tre decennier (1869—1899) hennes krafter i anspråk (St. a. a. Del I, s. 25 f.).

²²⁸ Hilda Öberg — namnet är fastare än de flesta systrars knutet till den diakonala verksamhetsgren man sedan länge kallat "uppfostningsdia-

Av de från 60-talet kvarvarande hemmen nedlades, såsom nämnts, ett redan 1876, nämligen det som gick under benämningen Göteborgs fattigförsörjningsanstalts barnavdelning, medan växjöhemmet fick en åtskilligt större livslängd (1869—1889).²³⁰ Under ännu längre tid kunde Ersta avstå diakonal arbetskraft till det lilla församlingshemmet i Klara. Husmodersbefattningen där innehades, såsom tidigare nämnts, av en diakonissa ända till utgången av juli månad 1899.²³¹

Bland övriga sex före århundradets slut nedlagda arbetsplatser inom berörda verksamhetsområde hade fyra tillkommit under 70-talet: Stockholms stads uppfostningsanstalt för flickor, Eskilstuna barnhem, Råby räddningsinstitut samt Stockholms trasskola. Återstående två, barnhemmen vid Karlberg och på Kungsholmen, häröra från 80- resp. 90-talet.

Om dessa institutioners öden, sedan diakonien här i landet passerat kvartssekelgränsen, ger det primära källmaterialet (i främsta

koni". I annat sammanhang ha hennes stora insatser på folkundervisningens område uppmärksamats (E. Ekman, Diak. o. folksk., a. a. ss. 38, 39, 51, 57, 58). Först vid fyrtiosex års ålder erhöi hon i september 1871 sitt första missiv till ett socialpedagogiskt arbetsfält, Norrköpings barnhem (jfr s. 86), varifrån hon dock redan efter två år återkallades till Anstalten för att leda dess övningsskola samt de unga systrarnas "lärokurs". Sistnämnda uppgift ägnade hon sina krafter även under den tid (1878—1897) undervisningen vid Skyddshemmet var henne anförtrodd St. a. a. s. 17. Jfr Obt. 1904, s. 204).

²²⁹ I fallet Råby saknade emellertid arbetet pedagogisk karaktär (se sid. 156).

²³⁰ Jfr s. 111 o. s. 113, not 103. Enda mera betydelsefulla förändring i växjöhemmets verksamhet under diakonal ledning inträffade 1884, från vilket år de skolpliktiga barnhemsbarnen inte längre undervisades av föreståndarinnan själv utan besökte stadens folkskola. Av olika skäl synas myndigheterna på platsen rätt länge ha saknat förståelse för diakoniens syften och strävanden. Visserligen verkade fr. o. m. slutet av år 1878 i tur och ordning under hela fjorton år diakonissor på orten, men det förefaller som om domprosten W. G. Wetter personligen tagit initiativ till deras anställande för "arbete bland fattiga och sjuka", i varje fall uppsades kontraktet nästan omedelbart efter dennes död (1892).

²³¹ Jfr s. 113, not 102. "Hemmet var fattigt — kunde ej bära en höjning af systemens lön", kommenterar "arbetsboken" beslutet om platsens nedläggande (s. 59).

rummet Erstas arbetsböcker och årsrapporter) föga mer än kon-
turer. Detaljer kunna dock i regel undvaras, ty för utvecklingen i
stort sakna inrättningarna i fråga större betydelse. Undantag
förekomma emellertid. Ett sådant utgjordes av vad man på Ersta i
dagligt tal kallade "Barnängen". Härmed förstods den av staden
upprättade vårdanstalten för fattiga, värnlösa flickor. Såsom av
ovanstående torde ha framgått, var denna (till skillnad från sta-
dens pojkinrättning) inte avsedd för vanartade barn, utan för
flickor, vilka inte hade någon anhörig eller annan privatperson,
som tog vård om dem.²³² Det kan i övrigt nämnas, att även sedan
fattigvården (1875) övertog den med dubbla antalet vårdplatser
numera utrustade anstalten, stod en diakonissa likväl kvar i arbetet
ända till år 1881, från vilken tidpunkt "stationen" försvinner ur
Erstas minnesböcker.²³³ Såsom bevis för myndigheternas förtroende
för diakoniens insatser på området, är den dock minnesvärd.

Att *Råby räddningsinstitut* omnämnes jämväl i diakonala sam-
manhang, äger sitt intresse, oavsett den anspråkslösa roll institu-
tionen härvid spelat.²³⁴ Dels begränsades systemens anställningstid
till allenast ett år (1876—1877), och dels bestod uppgiften i att
ha hand om "matlagningen och de husliga sysslorna", något som
väl knappast låg i linje med de inom facket verksamma systrarnas
intentioner. Platsen nedlades också med motiveringen, att den ej
befunnits lämplig.²³⁵

När en syster i september 1871 anlände till *Eskilstuna* med upp-
drag att förestå ett på privat initiativ inrättat barnhem därstädes,
ställdes hon, såsom ovan antytts, inför en krävande uppgift.²³⁶ Till
den växande industriortens försörjningsproblem hörde även vården

²³² Jfr s. 115.

²³³ Arbb., N:r 112, s. 67.

²³⁴ Jfr s. 19, not 29.

²³⁵ Arbb., N:r 142, s. 92. Den syster, som fick uppdraget att resa till
Råby, var syster Erika Westergren, tidigare sysselsatt med hushållsgöromål
vid samtliga barn- och ungdomshem i o m Anstalten och dessutom vid
mitten av 60-talet anställd å barnhemmet vid Hammarby bruk (jfr s. 52).
Efter sin korta råbytjänstgöring övertog hon de husliga bestyren vid Stock-
holms trasskola (se sid. 158), där hon stannade kvar, så länge inrättningen
anlitade diakonal arbetskraft.

²³⁶ Jfr s. 115.

av barn, som av ett eller annat skäl saknade medel till sitt uppe-
hälle. Här på platsen skapade varjehanda missförhållanden ett stort
hjälpbehov i detta hänseende. Inom det religiösa lägret hade mot-
sättningar i lärofrågor trängts undan i den gemensamma kampen
mot lastbarhet och sedeförslappning. I baptistpredikanten P. Eng-
vall synes sålunda prosten Lundgren snarare ha sett en medhjälpare
än motståndare.²³⁷ Vid tiden för diakonissans ankomst hade väl
fronten börjat vackla — splittringstendenser förspordes även på
frireligiöst håll — men det sociala nitet levde kvar å ömse sidor.²³⁸
Missionsföreningens "diakonissor" utförde exempelvis ett upp-
skattat arbete.²³⁹ Samma sak får anses styrkt beträffande de ersta-
systrar, vilka en efter en svarade för det nyssnämnda hemmets sköt-
set. Den först anlända (Charlotte Falk) kunde Anstalten visserligen
ej avvara mer än något år, men hennes efterträderska (Stina Has-
selblad) stannade så mycket längre på denna post. Inte ens sedan
hon ingått trolovning och avlagt diakonissdräkten, ville hemmets
styrelse släppa henne. Tydligen invercade detta ej på ersta-
ledningens välvilliga inställning till verksamheten, ty när platsen ånyo
blev ledig, villfor den barnhemsstyrelsens förnyade anhållan om
hjälp och ställde en tredje syster till dess förfogande för enahanda
uppgift. Först när denna på grund av sjuklighet måste avbryta
tjänstgöringen samtidigt som en oroande systerbrist förelåg, såg sig
Diakonissanstaltens ansvariga ledning nödsakad att med utgången
av april 1889 nedlägga "stationen".²⁴⁰

Vad beträffar återstående hem tillhörande samma grupp, d. v. s. till-
komna under 70- och 80-talen och nedlagda före sekelskiftet, skönjas spåren
av deras sociala gärning i föga mer än spridda notiser. Åtminstone i ett fall,
nämligen *Karlbergs barnhem*, kan detta synas anmärkningsvärt, eftersom
systemen (Maria Carlstedt — se sid. 159 not 248) anställningstid uppgick
till över tio år (1888—1899).²⁴¹ Vissa omständigheter, t. ex. att institu-
tionen ej stått att återfinna i mera allmänna sammanhang, samt att råd-
frågade minnesskrifter av skilda slag ha mycket litet att bidra med i
detta fall, tyder emellertid på att "Lundberg-Nachmannssonska hemmet"

²³⁷ Eskilstuna baptistförening 1866—1916. Eskilstuna 1916, s. 7.

²³⁸ Metodistförsamlingen grundades 1872.

²³⁹ Eskilstuna missionsförening. 1866—1941. Eskilstuna 1941, s. 60.

²⁴⁰ Arbb., N:r 178, s. 72.

²⁴¹ Arbb., N:r 178, s. 113.

(dess benämning i dagligt tal) fört ett tämligen isolerat liv. Om *hemmet på Kungsholmen* gäller snarare motsatsen. Verksamheten här kan rent av betraktas såsom direkt komplement till det diakonala församlingsarbetet, vilket senare utövades i en ej obetydlig omfattning. Innan en erstasyster på hösten 1893 anställdes såsom husmoder vid barnhemmet i fråga, deltog nämligen diakonissor sedan åtta år tillbaka i församlingens fattig- och sjukvård, och blott någon månad senare fick en av dem barnkrubban om hand. Om anledningen till att barnhemssystemen utan att efterträdas av någon annan diakonissa lämnade sin tjänst efter inte fullt ett år, upp-gives endast att det skedde "på begäran af Styrelsen".²⁴²

Beträffande "*Lindgrens trasskola*" låg saken något annorlunda till.²⁴³ Diakonien åtaganden i detta fall gällde inte ansvaret för ledningen utan endast att "tillse och vårda barnen" under föreståndarens överinseende.²⁴⁴ Valet av syster för uppgiften, den i det föregående omnämnda Erika Westerggren, säger ju också en del om tjänstgöringens art.²⁴⁵ Att anställningstiden omfattade åren 1877—1880, alltså i n n n a n "skolan" beviljats kommunalt bidrag, förklarar delvis Anstaltens benägenhet att deltaga i detta arbete, vilket ju eljes ansågs ligga något vid sidan om dess socialpedagogiska uppgift. I motiveringen till att tjänsten indrogs i början av sistnämnda år ingår förklaringen: "Diak. Anst. ville ej gerna öfvertaga gossars vård".²⁴⁶

På de tio platser, där diakonissor vid århundradets slut voro upptagna av ifrågavarande arbete, nämnas hälften (under rubriken "Barnhem") redan i årsberättelserna från 60-talet. År efter år upprepas namnen Neder-Kalix, Lund, Risberg, Norrköping och Alster i berörda sammanhang. Vad däremot dessa publikationer mera sällan upplysa om är, ifall driften omlagts, utvidgats eller undergått någon annan förändring vid de "stationer" det här gäller. Närmare uppgifter måste sökas på annat håll. Att såsom förhållandet är med *barnhemmet i Neder-Kalix*, från vilket en sammanhängande skildring av verksamhetens utveckling finns att tillgå, hör tyvärr till undantagen.²⁴⁷ Enligt denna ersattes, såsom ovan omtalats, den ursprungliga barnhemsbyggnaden av en mera ändamålsenlig. (Näsby) inte så långt från kyrkstaden. Möjligen

²⁴² Arbb., N:r 207, s. 128.

²⁴³ Jfr s. 137, not 164.

²⁴⁴ Arbb., N:r 143, s. 92.

²⁴⁵ Ibid. — jfr s. 156, not 235.

²⁴⁶ Ibid.

²⁴⁷ Jfr s. 112, not 100.

var den erstasyster (Maria Carlstedt), som 1865 utsågs till föreståndarinna, med även om flyttningsbestyren, men uppgifterna härom gå något isär.²⁴⁸ Näsbytiden synes eljest för de här stationerade systrarna ha varit en period av möda och yttre påfrestning. Ånyo utbröt en tyfusepidemi i dessa trakter.²⁴⁹ Nöd och umbäranden följde i dess spår. Diakonissorerna fingo åtskilligt att bestyra utanför själva hemmet. "Häriifrån", skrev en besökare, "var det... som systrarna ofta vandrade ut i byar och gårdar, med ett par flickor till hjälp, stundom på skidor och med en 'kont' å ryggen innehållande lifsmedel, för att hjälpa och vårda de febersjuka, hvilka

²⁴⁸ Knappast något av de i sammanhanget omtalade arbetsfälten torde före sekelskiftet ha fått vidkännas så täta systerbyten som barnhemmet i Neder-Kalix. Delvis berodde väl detta på "stationens" isolerade geografiska läge långt i norr jämte svårigheter att fördraga ovana klimatförhållanden, men även annat inverkade. Arbetsstatistiken har en del att upplysa härom. Under ett tidigare skede voro, såsom nämnts (jfr äv. s. 112), två systrar placerade vid hemmet, en "ledande" samt ett biträde. Med utgången av augusti 1877 nedlades emellertid biträdets plats med motiveringen, att "styrelsen ej ansåg hemmet kunna bära utgifterna för 2 systrar". Arbetet synes dock ha blivit alltför betungande för en person. I mitten av oktober året därpå infann sig sålunda en ny biträdande syster på ort och ställe, och inte förrän nio år senare nedlades denna plats, men nu på förslag av ledningen för Ersta, som ansåg "att då en andra syster anställdes i Staden /?/ nämligen vid sjukhuset, så finns ej vidare något hinder för att barnhemmet sköttes af blott en syster". (Med "sjukhus" förstås i detta sammanhang sjukstugan i Neder-Kalix, där en diakonissa tjänstgjorde fr. o. m. september 1886 — förf. anm.). Endast någon tid lät dock hemmets styrelse nöja sig med att blott ha en syster i arbete. Nya förhandlingar kommo i gång och ledde till att man på Ersta frångick sitt beslut med resultat att en biträdande syster på senhösten 89 ånyo infann sig på platsen (arbb., N:r 83, s. 49).

Maria Carlstedt hör till de mera kända namnen inom diakonalt uppfostringsarbete i vårt land under förra seklet. Visserligen var hon inte så länge knuten till sin nordliga post, men hennes insatser där kan betraktas såsom något av ett pionärarbete. I all sin gärning gav hon prov på föredömlig initiativkraft och kärleksfullt offersinne. Med sin ljusa livssyn och tålmodighet övervann denna diakonissa mången svårighet, där andra sviktade. "Under sin hälsas dagar", skriver en minnestecknare, "var syster Maria en af de mest hurtiga och lifliga människor, som någonsin tjänat diakoniskallet" samt tillfogar, att hon "med sitt glada och kärleksfulla väsen uträttat mycket till förblifvande välsignelse" (Obt. 1903, s. 157).

²⁴⁹ Jfr s. 112.

skyddes af alla.²⁵⁰ Även denna hemsökelse hade emellertid ett slut, lugnare förhållanden inträdde, och verksamheten återgick i gamla fåror. Året 1883 medförde en avgjord ändring till det bättre. Vid nämnda tidpunkt kunde nämligen hemmet för andra gången taga en än mera passande bostad i besittning, en rymlig och vackert belägen gård skänkt av den fru Bergman, som varit dess främsta initiativtagare och styrande kraft under en följd av år. Här levde systrarna och deras skyddslingar i ostörd ro ännu när det nya århundradet gick in.

Från Neder-Kalix till *Lund* är avståndet långt, men tidsintervallet mellan diakoniens åtaganden inom detta verksamhetsområde så mycket kortare. Allenast ett år åtskilde ju systerplaceringen vid norrlandshemmet från en erstasysters övertagande av bl. a. skolundervisningen inom det äldsta av de fyra förutnämnda barnhemmen i den skånska lärdomsstaden.²⁵¹ I denna biskopinnan Thomanders skapelse länge understödd av hennes efterlevande återspeglas något av makens praktiska syn på utövande av kristlig gärning.²⁵² I likhet med många andra dåtida inrättningar av samma slag tycks det lilla "Hemmet vid Biskopsgatan" i åratals ha stått tämligen isolerat från övriga välgörenhetsföretag på platsen. Inte förrän 1890 bildades Lunds frivilliga förening för församlingsvård med huvuduppgift att "bringa ordning i den frivilliga välgörenheten och mer personligt deltagande i den lokala".²⁵³

Motsvarigheten vid *Risberg* har tidigare omnämnts i olika sammanhang.²⁵⁴ Hela århundradet ut och åtskilligt längre än räknade

²⁵⁰ Jfr s. 112, not 100.

²⁵¹ Jfr s. 112.

²⁵² Nils Algård, Johan Henrik Thomander. Kyrkomannen. Personlighet. Uppsala 1924, s. 433.

²⁵³ Anna Rönström, Föredrag vid Lunds frivilliga Förening för församlingsvård den 17 mars 1903, Lund 1903, s. 1.

²⁵⁴ Strängt taget ingick detta hem redan år 1863 i diakoniens intressefär. Det äldsta kontraktet gällde nämligen från den 1 nov. sagda år. Emellertid lades verksamheten tillfälligt ned efter en eldsvåda. Den fru Danielsson, som ursprungligen begärt en diakonissa till hjälp å Sandtjärpan — såsom stället kallades — var en nära anhörig till Jonas Waern, uddeholmsverkens namnkunnige disponent åren 1830—54. Det är denne, som barnhemmet egentligen har att tacka för sin tillkomst. Några år efter sin avgång donerade han nämligen en större summa "till inrättande af en un-

diakonien detta hem till sina fastare arbetsfält. Numera var det uddeholmsbolaget, som endast svarade för underhållet av institutionen i fråga. Den tidigare antydda omläggningen av dess verksamhet från barnhem till hushållsskola genomfördes alltså utan att relationerna till Ersta påverkades därav.²⁵⁵ Bolagsstyrelsens förtroende för syster Maria synes i alla skiften ha förblivit oförändrad.²⁵⁶

Alster och Norrköping — huru olika till omfattningen te sig ej diakoniens åtaganden på dessa platser! Det förra år efter år upptaget i stationsförteckningarna blott för att ange en enda diakonissas verksamhet där, det senare, såsom antytts, med tycke av en provkarta över skilda arbetfält, inom vilka erstasystrar funnit en uppgift. Om Alster återstår just inget annat att tillägga, än att man vidtagit en ökning av fasta vårdplatser från 10 till 15, en åtgärd, som väl knappast motsvarade stiftarinnans grundtanke.²⁵⁷

Bland de olikartade uppdrag, som diakonissor fingo sig tilldelade i nyssnämnda östgötastad, var det egentligen bara ett, "arbete bland fattiga och sjuka" (under den där verksamma Stadsmissionens ledning), som hörde det förgångna till.²⁵⁸ Kortaste registreringstid (1885—86) noterades för den ena av barnkrubborna ("Norra"),

dervisningsanstalt för välartade flickor". Medlen ställdes under förvaltning av prosten i Råda församling samt dåvarande disponenten S. Holmberg. Mot århundradets slut ingick institutionen närmast som ett led i de välfärdsanordningar — däribland ett sjukhus — som bolaget skapat för sina underhavande (jfr arb., N:r 56 s. 37 samt J. A. Almqvist, Uddeholmsverket. Historisk skildring. Sthlm 1899, s. 350 f. Därjämte hänvisas till Uddeholms lantmannaskola. Filipstad 1930, s. 5 f.).

²⁵⁵ Jfr s. 110.

²⁵⁶ Ibid. Värmländska till börden utförde *Maria Larsson* under nära fyra decennier "en fostrande moders verk". Den "stilla solighet", som utstrålade från hennes person, drog de unga till sig. Så noga som möjligt sökte hon följa sina skyddslingars och olumners livsöden, sedan de lämnat hemmet. Det sammanlagda antalet uppgick till 350. Som 63-åring vände syster Maria åter till modershuset (1900), där hon i början deltog i bl. a. de unga systrarnas utbildning. Ehuru hennes hälsa icke alltid varit den bästa, uppnådde hon den höga åldern av 94 år. Från hennes jordafärd bevarar Olivebladet ett värtaligt minne: "Det var gripande att höra den gamle brukspatronens dotter, själv numera pensionerad pedagog, vid syster Marias bår vittna om de ännu denna dag skönjbara och njutbara frukterna av den hängivna diakonissans helhjärtade gärning" (Obt. 1931, s. 122).

²⁵⁷ Jfr s. 113 f.

²⁵⁸ Kontraktet, som upprättades 1871, uppsades efter sex år.

medan den andra, "Norrköpings barnkrubba", vilken såsom diakonalt arbetsfält tillkom inemot ett decennium tidigare, tillhörde Erstas intressesfär perioden ut.²⁵⁹ Längsta tiden har angivits för länslasarettet, där en lång rad systrar alltifrån mitten av 60-talet nedlade ett plikttroget arbete.²⁶⁰ Vid den kommunala fattigvården och centralfängelset påbörjades den diakonala verksamheten åtskilligt senare.²⁶¹

Innan ännu något av ovannämnda arbetsfält erhållit hjälp från Diakonissanstalten, hade såsom tidigare meddelats, en ansökan om dylika från Wallenius' stiftelsehem (i Olai församling) redan beviljats.²⁶² Tvivelsutan var det systerbrist, som föranledde anstaltsledningen att år 1883 underrätta hemmets styrelse om att den inte för tillfället kunde avstå en diakonissa för ändamålet, ty när arbetet senare (1890) åter upptogs, sändes två systrar hit.²⁶³

På Ersta erinrar man sig numera "Mamre" såsom namnet på ett barnsjukhus i samma stad, samt att en diakonissa i egenskap av översköterska ännu på 1920-talet var placerad där. Från början avsåg benämningen emellertid ett s. k. räddningshem, ja åren 1874—1876 ett "magdalenahem", som likväl uppgives ha burit "ringa eller ingen frukt".²⁶⁴ Husmodersbefattningen innehades av en diakonissa redan då.²⁶⁵ De allt annat än uppmuntrande resultaten ledde så småningom till att driften omlades. I fortsättningen mottog inrättningen sålunda endast mer eller mindre svårfostrade *flickor* hemmahörande i Norrköping. Ändamålet angavs i sista hand vara dessas utbildande "till dugliga tjenarinnor". I sådant syfte pågick arbetet under mer än tio år. Att nya stadgar utarbetades år 1887 torde äga sin förklaring i styrelsens strävan att knyta Ersta ännu fastare till verksamheten i fråga.²⁶⁶ Det tycktes också, som

²⁵⁹ Arbb., N:r 165, s. 105, resp. N:r 135, s. 86.

²⁶⁰ Arbb., N:r 82, s. 48.

²⁶¹ 1.10.1884, resp. 15.10.1889 (arbb.).

²⁶² Platsen tillträdde i maj 1864 (arbb., N:r 69, s. 42). Jfr s. 111.

²⁶³ Arbb., N:r 189, s. 119.

²⁶⁴ Stadgar för Räddningshemmet "Mamre". Norrköping 1887 (bil. t. prot. — SDFU — 6.6.1887).

²⁶⁵ I arbetsboken upptages "stationen" under benämningen "Norrköpings skyddshem" (N:r 133, s. 84).

²⁶⁶ § 1 i de ovannämnda stadgarna (not. 264) har nämligen följande lydelse: "Till föreståndarinna för hemmet anställes en Diakonissa från

om detta lyckats, ty när stadgeförslaget underställdes anstaltsstyrelsen för godkännande, gjordes ingen erinran däremot.²⁶⁷ Fem år härefter var hemmet Mamre likväl ett minne blott, men i barnsjukhuset gick namnet igen, och det givande samarbetet med Ersta bestod.²⁶⁸

Vad gäller de socialpedagogiska intressen Diakonissanstalten hade att bevaka i Norrköping och *Uppsala* under århundradets senare del föreligger onekligen vissa likheter. Vid sidan av hjälp åt fattiga och sjuka ägnade nämligen diakonissor sina krafter åt barn- och skyddshemsarbete också i sistnämnda stad, och även här fick detta i ett fall vidkännas en tids avbrott. Första systerplaceringen hörde det förgångna till, men så var ingalunda förhållandet med den, som avsåg ett s. k. skyddshem på hösten 1875 förlagt till egen fastighet vid Torsgatan.²⁶⁹ Inom erstakretsar var väl denna institution mest känd under namnet "Anna Geijers hem", uppkallat efter den märkeskvinna, som betytt mest för dess tillkomst och utveckling. På den tiden erbjöd Luthagen en lantlig anblick. Åker och äng omgävo den nyuppförda byggnaden, och livet anpassades härefter. Trädgård anlades, ladugård inreddes, och som betesmark för korna arrenderades närliggande områden av kringboende bönder. Sommartid voro flickorna alltså mest sysselsatta med utomhusarbete, men under vintern ägnades mycken tid åt inomhusgöromål (vari ingick sömnad, vävning, tvätt samt skolarbete för dem, som ännu inte uppnått konfirmationsåldern). Ursprungligen hade väl inrättningen närmast karaktär av "magdalenahem", men snart nog förnygrades klientelet. Vid tiden för inflyttningen i den nya förläggningen omfattade detta huvudsakligen yngre kvinnor i åldern 16—20 år, men blott något decennium senare befunno sig så gott som alla skyddslingar i skolåldern. Med bibehållande av benämningen "skyddshem" frångick såsom i det föregående omtalats, institutionen under 90-talet sin tidigare uppgift att endast taga hand om

Svenska Diakonissanstalten i Stockholm, och i § 9 säges: "Stadgarna samt de tillägg eller förändringar däri, som kunna anses erforderliga, underställas Diakonissanstaltens styrelsens omprövning för att gälla".

²⁶⁷ Jfr föreg. not samt prot. (SDFU) 6.6.1887, § 3.

²⁶⁸ Arbb., N:r 196, s. 123.

²⁶⁹ Jfr s. 71.

vanartade eller "illa kända" flickor och antog alltmera karaktär av vanligt barnhem, vilket bör noteras i sammanhanget.²⁷⁰

Eljes var Ersta under ifrågavarande tidsperiod i anmärkningsvärt ringa utsträckning företrätt av sina systrar här på platsen. Åren 1865—1896 synes förutom skyddshemmet ingen annan institution än hospitalet ha anlitat stadigvarande arbetskraft från detta håll.²⁷¹ I mera allmänt välgörenhetssyfte verkade dock vid sidan av stadens myndigheter flera enskilda sammanslutningar sedan lång tid tillbaka, men någon kontrakterad förbindelse med diakonissanstalten i Stockholm ägde de inte.²⁷² Annorlunda blev det, sedan Ebba Boström mot århundradets slut grundade en andra

²⁷⁰ Arbb., N:r 96, s. 56. Ovan meddelade uppgifter rörande detta hem äro utom från årsberättelserna i huvudsak hämtade ur en artikel om Anna Geijer författad av syster Lotten Munck (Febe 1913, s. 15 ff.). Välkänd för äldre generationer av diakoniens folk synes *Anna Kristina Geijers* livsgärning mer och mer ha råkat i glömska. Låt vara att flickhemmet står som medelpunkt däri, i sin helhet rymmer den dock ett stycke svensk diakonihistoria. Omnämmandet av denna hennes skapelse väcker hågkomster om händelser, varmed stiftarinnans namn är förknippat. Genom lektor Elmblad mottog hon under ett besök hos släktingar i huvudstaden vintern 1853—54 som trettioåring de intryck, som blevo avgörande för hennes val av livsväg. På denna mötte henne flera av väckelsens mera bemärkta män och kvinnor, däribland den unga diakoniens tillskyndare och vänner, såsom makarna Lewenhaupt och Betty Posse, med vilka hon förenades i nära vänskap. Att hon varit föreslagen som Marie Cederschiölds efterträderska, kan ej anses styrkt, men redan talet därom torde vittna om uppskattning av hennes egenskaper inom berörda kretsar. Även med Bring knöt hon ett fast vänskapsband, vilket ledde till ett på ömsesidigt förtroende grundat samarbete. Målsättningen röjer i mycket deras andliga livsgemenskap. I kristen tro och offervilja hörde Anna Geijer diakonien till. Den slutliga bekräftelsen härpå finner man i hennes senare vänskap med Ebba Boström, och det stöd hon skänkte denna i prövningens dagar.

²⁷¹ Arbb., N:r 137, s. 88.

²⁷² Bland de äldsta märkes den "Fruentimmersförening", som bildades 1844 i syfte att "med råd, arbete och penningar" hjälpa fattiga kvinnor och deras barn (Uppsala som boningsort, Uppsala 1894, s. 31). Av något yngre datum är "De fattigas vänner", en sammanslutning vars viktigaste uppgift bestod i att samordna den enskilda välgörenheten, men som också verkade i förebyggande syfte, t. ex. genom inrättande av arbetsstugor för fattiga barn samt öva tillsyn över ungdomar, som lämnat folkskolan (ibid. — se vidare sid. 184 f).

diakonissanstalt i vårt land.²⁷³ Vid den tiden infunno sig åter ett par systrar på det arbetsfält ("Uppsala barnhem" — i Erstas minnesböcker mera känt under namnet "Enskilda barnhemmet"), som syster Louise Ehrenheim lämnat trettioett år tidigare.²⁷⁴

När *Jönköping* nämnes i detta sammanhang, ligger det nära till hands att söka diakonala anknytningspunkter till vad som timade under "den stora folkväckelsens" dagar. Väl leda spåren tillbaka till 50- och 60-talen, men här var det, såsom i tidigare sammanhang omtalats, fråga om skolundervisning och sjukvård; till något hem av det slag framställningen närmast avser, utsändes ingen diakonissa, förrän i början av 70-talet.²⁷⁵ Målet för resan hade varit det vackert belägna barnhem, som alltifrån 1888 kallades Lövingstorp.²⁷⁶ Nog fingo systrarna — de voro oftast två på en gång — åtskilligt att bestyra i den växande industriorten. Belysande härför är, att samtidigt som befolkningssiffran under århundradets sista decennier ökade med knappt en tredjedel, så steg antalet fattigvårdsfall med betydligt mer än två tredjedelar. Det kraftigt stegrade hjälpbehovet får ses mot bakgrunden av utbredd sjuklighet — "ryska snuvan" — och ihållande arbetsbrist. Samma år (1872) som erstasystrar anlände till nyssnämnda barnhem, tog stadens fattigvård ett betydelsefullt steg i och med att dess nya arbets- och försörjningsinrättning togs i bruk.²⁷⁷ För den del av det unga släktet, som led brist på livets nödtorft, var det likväl sämre ordnat från det allmännas sida. Här fick det privata initiativet gripa in, och att ett så präktigt hem som det ifrågavarande nu

²⁷³ Se vidare sid. 203 ff.

²⁷⁴ Jfr arbb., N:r 51, s. 34. Detta var en av syster Louises första anställningar i diakoniens tjänst. Hennes namn möter i flera liknande sammanhang, t. ex. i arbetet vid Prinsessan Eugenie's barnhem, Uppsala skyddshem m. m. (St. a. a. s. 33).

²⁷⁵ Jfr E Ekman, Diak. o. folksk. a. a. s. 21. I sjukvård såväl enskild som offentlig (Jönköpings lasarett) hade erstasystrar varit verksamma alltsedan 1863, (arbb., N:r 50, s. 34 samt N:r 73, s. 44), vartill kom den i det föregående omnämnda dubbelplaceringen i ett "magdalenahem" (jfr s. 113). I fråga om "magdalenaverksamheten" i samma stad äro emellertid tidsuppgifterna för diakonissors deltagande i densamma något varierande.

²⁷⁶ Arbb., N:r 122, s. 76.

²⁷⁷ Tor Jacobsson, Jönköpings fattigvård genom tiderna. Jkg 1928, s. 96 ff.

stod till förfogande, bör därför ha framstått som en lyckosam omständighet.

Av de kring sekelskiftet av Ersta kontrollerade barnhemmen nådde inget samma storleksordning som Lövingstorp. Med sina 20 vårdplatser var det visserligen i detta hänseende jämförbart med motsvarigheten i Örebro, men hemmet i denna stad intog en särställning i så måtto, att det mottog yngre barn än något av de övriga.²⁷⁸ Anledningen torde främst ha varit den, att andra liknande inrättningar på platsen föredrogo ett klientel i skolpliktig ålder. I en ort stadd i så mångsidig utveckling som det dåtida Örebro, får det väl anses naturligt, att jämväl barnavården siktade mot viss differentiering. Diakonissans hitkomst på hösten 1889 inföll sålunda vid en tidpunkt, då samhället inträtt i ett skede av ekonomiskt uppsving till ej ringa del under inflytande av vidgade järnvägsförbindelser i skilda riktningar. Industri, hantverk och handel gingo raskt framåt, och den forcerade byggnadsverksamheten under 1890-talet (bl. a. omfattande ett nytt lasarett samt "uppfostningsanstalten" för sinnesslöa barn) ändrade om hela stadsbilden.²⁷⁹ Det var alltså i en samhällsmiljö bra mycket olik gångna tidens, som barnhemssystemen fått uppdraget att verka. 60-talets Örebro, där syster Charlotte Lundgren undervisat i Lutherska missionsförsamlingens skola, och där något senare andra erstasystrar anlätades i fattigvårds- och församlingsarbete tycktes ligga rätt långt tillbaka i tiden.²⁸⁰ Även sjukvården ("Örebro sjukhus") ägde anknytning till Ersta; i likhet med barnhemmet hörde emellertid detta verksamhetsfält 80-talet till.²⁸¹ Här voro före sekelskiftet tre systrar placerade (omedelbart efter varandra), men vid barnhemmet endast två. Med tanke på vad som krävdes av den, vilken tidvis med bara en ung flicka till hjälp hade att taga vård om ett tjugotal småttingar i åldern 2—6 år, måste nog örebrohemmet räknas till den dåtida diakoniens mera svårskötta arbetsfält.

²⁷⁸ Lönegren, Minnesskrift a. a. s. 210.

²⁷⁹ L. G. Tidander, Örebro förr och nu. Anteckningar. Örebro 1901, s. 212 ff.

²⁸⁰ Jfr E. Ekman. Diak. o. folksk. a. a. s. 35. Jfr äv. P. Andersson, Ev. Lutherska missionsföreningens 50-åriga verksamhet 1860—1910. Örebro 1910, s. 24 samt arbb., N:r 100, s. 60.

²⁸¹ Arbb., N:r 161, s. 103.

Ännu ett par "stationer" av hithörande slag äro att anteckna från denna tidsperiod, nämligen barnhemmen i *Ystad* och *Västerås*.²⁸² Med registreringsåret 1897 utgjorde det senare Diakonissanstaltens sista åtagande på området under det gångna århundradet. Genom sina lokala utvecklingsmöjligheter ingav västeråshemmet gott hopp om framtida tillväxt. Ännu härbärgerade det endast ett tiotal skyddslingar, men antogs med tillgängliga utrymmen kunna hysa nästan dubbla antalet, och detta utan att hemkaraktären gick förlorad.²⁸³ Därmed hade Ersta efter närmare trettio år ytterligare stärkt förbindelserna med staden i fråga.²⁸⁴ Återupptagandet därav inleddes med ett arbete "bland fattiga och sjuka" inom domkyrkoförsamlingen, vilket alltså (från senhösten 1894) lagts i en diakonissas händer. Ungefär samtidigt ställdes också en barnkrubba på platsen under Anstaltens kontroll.²⁸⁵ Inom denna kommun tycks hjälpintresset för fattiga och försummade barn vid den tiden ha varit mera utvecklat än på många andra håll, i varje fall verkar det så att döma av stadsfullmäktigeprotokollen. Särskilt gav frågan om hur avkastningen från "Sundinska fonden" lämpligen skulle användas, upphov till ofta återkommande meningsutbyten. Räntheavkastningen därav gjorde det nämligen möjligt för denna församling att inom ramen för gällande fattigvårdsreglemente besluta om vidtagande av extra hjälpåtgärder.²⁸⁶ Därur anslogs sålunda medel för t. ex. inrättande av en arbetsstuga med uppgift att "under eftermiddagarna taga hand om obemedlade barn" samt anställande av nyssnämnda församlingssystem.²⁸⁷

Diakonissors deltagande i socialt uppfostningsarbete *utom* An-

²⁸² Vad beträffar *Ystad*-hemmet och dess verksamhetsförhållanden återstår just intet att omtala utöver vad som redan meddelats (jfr s. 116, not 115) mer än möjligen, att den därstädes placerade systemen inte längre ensam företrädde diakonien i den lilla skånestaden, utan att numera både sjuk- och fattigvård erhållit erstasystrar till hjälp (arbb., N:r 147, s. 96 resp. N:r 174, s. 110).

²⁸³ Jfr not 278.

²⁸⁴ Det var på grevinnan Ewa Lewenhaupts initiativ en skola under diakonal ledning på sin tid inrättades i denna stad. Skolverksamheten i fråga hade emellertid upphört redan 1868 (E. Ekman, Diakonien o. folkskolan a. a. s. 33).

²⁸⁵ Arbb., N:r 211 o. 212.

²⁸⁶ 1873 års "Reglemente för Västerås fattigvård".

²⁸⁷ Västerås stads kommunala historia, II. Västerås 1948, s. 953 ff.

stalten under åren 1875—1898 låter sig överblicka i nedanstående tabell:

Förläggningsbeteckning (enl. årsberättelserna):	Verksamhetstid enl. "arbetsboken"	Sid.
1. Göteborgs fattigförsörjningsanstalts barnavdelning	1864—1876	155
2. Neder-Kalix	1865—(1933)	158 f.
3. Lund	1866—	160
4. Risberg	1863—(1919)	160 f.
5. Klara församlings barnhem i Sthlm	1868—(1899)	155
6. Växjö	1869—1889	155 (jfr not 230)
7. Norrköping (Wallenius' barnhem)	1869—(1883)	161 f.
8. Alster	1869—(1938)	161
9. Sthlms vårdanstalt f. flickor	1870—1875 (1881)	156
10. Eskilstuna	1871—1889	156 f.
11. Jönköping ("Löfvings- torp")	1872—(1929)	165
12. Ystad	1873—(1958)	167 (not 282)
13. Jönköpings mhm.	1869—1873	118
14. "Norrköpings skyddshem"	1874—(1892)	118 (not 118)
15. Råby	1876—1877	156
16. "Lindgrens trasskola"	1877—1880	158
17. Karlberg	1888—(1899)	157
18. Örebro	1889—(1942)	166
19. Kungsholmens barnhem, Sthlm	1893—1894	158
20. Uppsala		
a) "skyddshem"	(1868)—1896	163 f.
b) barnhem ²⁸⁸	1896—(1937)	165
21. Västerås	1897—(1944)	167

I den personliga omsorgen om församlingssystrarna synes kyrkorådet ha tagit verksam del (a. a. s. 957).

²⁸⁸ Namnet "Mamre" på inrättningen i fråga avser åren 1887—1892.

3. En epokbildande livsgärning avslutad.

När erstakapellets klocka vid middagstiden den 4 juli 1898 ringde ut sorgebudet, att *Johan Christoffer Bring* kallats hädan, förkunnade den också avslutningen på ett betydelsefullt utvecklingskede i Diakonissanstaltens nära halvsekellånga verksamhet. Att erstatraditionen håller fast vid uttrycket "den Bringska epoken", vittnar om hur sentida generationer av diakoniens folk betraktar den förste anstaltsföreståndarens livsgärning. Värderingen av densamma får emellertid inte alltför mycket anknyta till yttre framsteg, främst sådana dessa yppa sig i den märkliga utvecklingen av "staden på berget" under loppet av trettiofyra år. Såsom Lönegren anmärkt ställes denna utveckling "säkerligen i sin rätta belysning, om vi söka hålla i sikte, att den var det levande och växande livet självt, som tid efter annan, för att ej förkrympa och taga skada, krävde nya former och organ för att kunna bevara livskraften sund och stark".²⁸⁹

Ur den helhetsbild, som nyss citerade författare tecknat av diakonissfadern, göra de däri utformade dragen av ledaren och kyrkomannen Bring även i detta sammanhang anspråk på beaktande. Svårigheterna, som den unge skåneprästen ställdes inför efter övertagandet av den direkta ledningen för diakonissanstalten vid Jaktvarvet, ökades avsevärt allteftersom verksamheten utvecklades. Sitt egentliga genombrott upplevde svensk diakoni under Brings tid. Dess kyrkliga inriktning är dennes verk. Utan att sakna förståelse för vad "väckelsen" betytt som andlig förnyelsekälla och fjärran ifrån att fälla hårda domar över kristna, som sökt annan bekännelsegemenskap än kyrkans, strävade han målmedvetet att "bevara sin systerskara i obruten enhet vid evangelisk-luthersk trossanning" (Lönegren). Missnöje med pastors "lagiska" inställning åstadkom i förstone oro och bitterhet inom systrarnas led. I hans tankeklara predikan saknade mången bland dessa väckelsefromhetens känslövarma evangelism. Under intryck härav lämnade några anstalten, men samförståndet återställdes, och den forna misstron förbyttes efter hand i förtroendefull tillit

²⁸⁹ Ernst Lönegren, Johan Christoffer Bring a. a. s. 64.

och vördnad.²⁹⁰ "Alltmera vexte han in i sin diakonissanstalt", skrev hans vän och frände Gottfrid Billing, "blef och kände sig såsom en fader för dess många äldre och yngre medlemmar. Han stärktes af det förtroende och den kärlek, hvarmed han af alla omfattades."²⁹¹

I upprättande och bevarande av nära förbindelser med utländska diakonisshus såg Bring en av sina angelägnaste uppgifter. Med de nordiska grannländernas knötos de starkaste banden, men besöken i Kaiserswerth gävo de stora utblickarna. De regelbundet återkommande konferenserna i denna diakoniens centralpunkt med deltagande av ledande krafter från när och fjärran gävo styrka och impulser till fortsatt uppbyggnadsarbete. Såvitt möjligt sökte Bring personligen närvara vid dessa för diakonigärningen i stort så viktiga sammankomster. Utbytet härav delgavs sedermera Olivebladets läsekrets samt ingick dessutom i de rundbrev systrarna minst fyra gånger årligen mottogo från diakonissfadern. Dennes erfarenheter från de fem tysklandsresorna åren 1865, 1868, 1881, 1884 och 1888 kommo inte allenast hemlandets diakoni tillgodo.²⁹² Därav berikades även de — nära tre gånger så många — nordiska diakonikonferenser, vari Bring deltog.²⁹³

Att följa de utanför Anstalten arbetande systrarna i deras skiftande värv, hörde otvivelaktigt till föreståndarens mera maktpåliggande uppgifter. Det gällde att helst personligen bilda sig en uppfattning om deras arbete och livsvillkor. Mot århundradets slut voro ju verksamhetsfälten spridda över praktiskt taget hela landet, vadan resorna ibland blevo långa och tröttsamma. Så var säkerligen

²⁹⁰ a. a. s. 177 ff.

²⁹¹ Gottfrid Billing, Johan Christoffer Bring 1829—1898. Febe 1898, s. 22.

²⁹² J. C. Bring, Rundbrev 1862—1898, 12, 24, 76, 88 o. 104.

²⁹³ På 60- och 70-talen var det enbart Diakonissestiftelsen i Köpenhamn besöken gällde (Rdbr. 19, 36 o. 60), men under de följande decennierna gästades ävenledes anstalterna i Kristiania (Rdbr. 80, 103 o. 127) och Häl-singfors (Rdbr. 99, 115 o. 131) i enlighet med beslutet om anordnande dylika konferenser omväxlande i respektive länder. Åren 1889 och 1896 (Rdbr. 107 o. 135) samlade sålunda Ersta en stor skara representanter för övriga nordiska diakonisshus till gemensamma överläggningar och beslut. Vid sidan härav etablerades mera informellt ett allt intimare samarbete, t. ex. genom överenskommelse om ökat systerutbyte.

fallet, när systrarna i Neder-Kalix sommaren 1881 fingo ett längre besök.²⁹⁴ Oftast gick dock färdevägen genom rikets sydliga delar. Vad Olivebladet och rundbrev ha att förmåla härom röjer en städse levande omtanke om alla och envar av diakonisakens tjänarinnor.

Likaså övertyga dessa periodiska skrifter om att det socialpedagogiska arbete erstasystrarna ägnade sitt intresse och sina krafter, låg diakonissfadern nära om hjärtat. I rundbrev återkommer denne ständigt och jämt till hur förhållandena gestaltade sig inom detta område. De olika etapperna i skyddshemsbygget, verksamhetens vidare planering, vilka systrar som anförtroddes ledningen av respektive avdelningar, skuggor och dagrar i det dagliga livet där — det var en lång rad händelser mottagarinnorna av dessa personligt hållna meddelanden blevo informerade om. Sak samma beträffande övriga åt erstasystrar anförtrodda inrättningar med uppgift att fostra och värna, där nöd och brist hotade att förkväva unga liv.²⁹⁵

Av vad som framgått av ovanstående skildring rörande utvecklingen på detta område sådan den formats av diakonala insatser, står det klart att Brings föreståndartid jämväl inom denna verksamhetsgren kan betecknas såsom ett nydaningsskede. Efter något decennium av målmedveten konsolideringssträvan vidtager ett reformarbete, som så småningom resulterar i "magdalenaverksamhetens" övergång i skyddshemsverksamhet med huvudvikt på *förebyggande* pedagogiskt ingripande. Därmed var grunden lagd till ett samhällsgagnande arbete av i sitt slag stor framtida betydelse.²⁹⁶ I jämförelse härmed är vad som tilldrog sig vid övriga erstatinstitutioner inriktade på barn- och ungdomsvård av ur uppfostringshistorisk synpunkt mindre intresse, även om anstaltshemmen i egenskap av utbildningscentraler framstå såsom föregångsinitiativ på området.

På Brings uppsatser och broschyrer i hithörande och närsläktade

²⁹⁴ Rdbr. 76. Betecknande för tidens osäkra kommunikationsförhållanden är att Bring under en resa till de norrländska arbetsfälten en gång måste vänta trettiosex timmar på i trafiklistan angiven båtlägenhet (Rdbr. 16).

²⁹⁵ Jfr exempelvis rdbr. 59, 60, 64, 69 o. 72.

²⁹⁶ Se vidare sid. 284.

ämnen märker man lätt nog, att en i dessa ting väl bevandrad och sakkunnig person fört pennan.²⁹⁷ Numera ha de flesta råkat i glömska. En liten skrift med titeln "Några ord om magdalenasaken" förtjänar att räddas därur, enär den å ena sidan röjer utländska kontakter samt å den andra dokumenterar författarens personliga mening om verksamhetens betydelse.²⁹⁸ Att namnet Magdalenhem så pass länge bibehölls för något, som i realiteten blivit en ungdomsförläggning, samt att man på Ersta inte gärna ville släppa tanken på nyinrättandet av ett sådant hem, äro förhållanden, som i denna broschyr få sin rätta belysning. Av de uppgifter, som lämnas, rörande utvecklingen av ifrågavarande räddningsarbete i en del europeiska länder, främst Holland, Tyskland och England, verkar det, som om de holländska insatserna för magdalenasakens främjande på den tiden kröntes med påtaglig framgång. Den till *Steenbek* knutna verksamheten uppmärksammades inom vida kretsar, och anstaltens ledare, pastor Heldring, intog en auktoritativ ställning. Som stöd för övertygelsen att detta arbete ingalunda vore förgäves utan tvärtom förtjänt av uppmuntran från allmänhetens sida, anför Bring ett uttalande av nyssnämnde socialpedagog, enligt vilket en tredjedel av Steenbek-klientelet återbördades till ett ordnat liv i samhället.²⁹⁹ I vårt land saknades tillräcklig erfarenhet i dessa ting för att med fog beteckna verksamheten såsom gagnlös. Blott några få sådana inrättningar funnos i riket, varav endast två ägt bestånd under någon längre tid, nämligen "Hemmet för frigifna qvinnor" — vid Högborgsgatan i Stockholm — samt Diakonissanstaltens Magdalenahem.³⁰⁰ Författaren gör här en jämförelse med vad som i andra länder uträttades på samma område. I

²⁹⁷ I Olivebladets spalter är märket J. C. B. ingalunda sällsynt under artiklar i socialpedagogiska ämnen. Att sådana tid efter annan inflöto jämväl i översättning från främmande språk, vittnar om utgivarens stora intresse för de frågor, som däri behandlades. Ämnesvalets mångsidighet exemplificeras av rubrikerna: "Om magdalenasaken" (1879), "Franskt räddningsarbete" (1880), "Barnhemmet i Kalix" (1881), "Qwinnofrågan och den inre missionen" (1889), "Angående sedlighetssaken" (1892), "Asyler och barnavårdsanstalter" (1894), "Tålmod wid räddningsarbete" (1897).

²⁹⁸ Några ord om magdalenasaken, utgifna af J. C. Bring, Sthlm 1876.

²⁹⁹ a. a. s. 6 ff. Jfr s. 144, not 187.

³⁰⁰ Jfr s. 54, not 68.

Tyskland hade över ett tjugotal sådana hem öppnats genom diakoniens försorg, och i England kände kyrkan ett visst ansvar för dylikt räddningsarbete, vilket numera utvecklades fullt planmässigt landet över. Med hänvisning härtill riktade Bring en enträgen maning till den svenska allmänheten att "understödja detta verk" samt erinrade samtidigt om att berörda utländska anstalter i allmänhet voro helt skuldfria, medan motsvarigheterna i vårt land hade stora ekonomiska svårigheter att brottas med. Arbetet kunde likväl främjas även på andra sätt, t. ex. göra dem, vilka på allvar ville resa sig ur sin förnedring, uppmärksamma på vart de kunde taga sin tillflykt och — vad än viktigare var — hjälpa dem till rätta efter vistelsen i räddningshemmet. Första tiden efter deras återgång till det fria livet i samhället vore nämligen mest farofylld. "Liksom skolan ingenting förmår", betonade författaren, "när hemmet nedrifwer hwad som blifwit uppbyggt, så förmå äfwen anstalterna ingenting, om icke det där påbegynta verket fortsättes."³⁰¹

Efterföljande tabell (s. 174—175) — i huvudsak grundad på

³⁰¹ a. a. s. 14. Tilläggas må, att även i Norge och Danmark åtgärder vidtogos i samma syfte, samt att resultaten härav kommo att utgöra ett led i diakoniens fostrande gärning. I bägge fallen framstår 1886 som ett märkesår. Vid nämnda tidpunkt ingrepo nämligen några systrar tillhörande de norska och danska diakonissanstalterna även i detta arbete, ehuru under något olika yttre villkor. I Norge övertogs ledningen av en inrättning — magdalenaasylen på gården Lindern utanför Kristiania — vilken redan varit i verksamhet flera decennier, och i Danmark tog en diakonissa, husmoder vid Aarhus länslasarett, på eget initiativ det första steget i angiven riktning. Så långt som till grundandet av en särskild anstalt för ändamålet — "Magdalenaasylen Sichar" — kom det emellertid inte förrän tre år senare. Institionen utvidgades t. o. m. med en avdelning för yngre, men de ekonomiska resurserna medgävo ej ett arbete i större skala. Först sedan hemmets ursprungliga styrelse överlätit sin egendom på den danska diakonissanstalten och denna i sin tur inköpt en större lantgård (i Viby socken) just för uppgiften ifråga, fick verksamheten en bredare uppläggning. — På 1890-talet hade Kristiania vuxit ut så, att Lindern låg alldeles in på stadsgränsen. I betraktande av företagets art ansågs detta mindre lyckligt. En annan förläggning måste anskaffas. Det nya "kvinnohemmet" blev gården Grini vid Sandviken (över en mil därifrån). Förebilden var Isermeyers "Frauenheim" i Hildesheim, en av tidens mera kända anstalter av ifrågavarande typ. Alltjämt med en diakonissa som föreståndarinna öppnades det

Registreringsår ¹	Systor verksamma inom Diakonissanstalten ²	Systor verksamma utom				
		Vid sjukhus o. sjukvård	Vid skolor	Vid barnhem o. barnhus	Vid "magdalenhem" ³	Vid fattighus o. fattig- gårdar ⁴
1862—63	43 ⁵	3	27	6		1
1863—64	47	5	22	10		2
1864—65	64	9	33	13		2
1865—66	59	10	29	11		2
1866—67	64	12	33	11		4
1867—68	60	11	28	10		4
1868—69	57	14	22	14	1 ⁷	3
1869—70	52	16	18	16	3	3
1870—71	51	18	11	19	2	3
1871—72	49	17	10	15	2	3
1872—73	47	19	9	16	2	3
1873—74	46—47	19	7	16	2—3	5
1874—75	45—46	19	7	17	2—3	6
1875—76	60	21	3	15	3	5
1876 maj- dec.	55	28	3	15	4	6
1877	46	29	3	16	3	6
1878	49	27	2	15	3	5
1879	55	29	1	16	3	5
1880	56	29	1	15	3	5
1881	52	34	1	14	2	5
1882	46	34	1	14	3	7
1883	57	33	1	12	3	8
1884	59	32	1	12	3	7
1885	58	33	1	12	3	7
1886	60	32	1	12	3	7
1887	63	32	1	11	3	8
1888	65	35	1	12	3	9
1889	65	37	1	12	3	10
1890	64	35		16	1	10
1891	74	34		16	1?	10
1892	82	36		15		10
1893	74	37		16		11
1894	89	39		15		12
1895	92	40		15		10
1896	86	41		17		10
1897	86	41		18		10
1898	85	43		18		10

Diakonissanstalten						Hela antalet systor
Vid barnkrubbor o. barnasylor	Vid "krigslasarett"	I församlingsarbete	Vid "arbetshem" och närläktade inrätt- ningar.	Inom fångvård	Antalet systor vid ar- betsfält utom Diako- nissanstalten	
1					38	81
1	10 ⁶				50	97
1		1			59	123
1		1			54	113
1		4			65	129
1		5			59	119
1		4			59	116
4		5	1		66	118
4		4	1		62	113
4		7	1		59	108
5		6	1	1	62 ⁸	109
5		5	2	1	62—63	109
5		5	2	1	64—65	110
5		5	3	1	61	121
6		9	4	1	76	131
6		10	3	1	77	121
6		10	3	1	72	121
5		11	3	1	74	129
5		9	3	1	71	127
5		10	2	1	74	126
5		11	3		78	124
5		13	4		79	136
5		16	4		80	139
6		21	4		87	145
6		23	4		88	148
5		25	4		89	152
5		28	4		97	162
6		26	3	1	99	164
6		28	3	1	100	164
6		29	3	1	100	174
6		32	2	1	102	184
7		37	2	1	111	185
8		41	2	1	118	197
9		42	2	1	119	211
9		45	2	1	125	211
9		50	2	1	131	217
9		50	2	1	133 ⁹	218

årsberättelsernas uppgifter — avser att i översikt ange omfattningen av diakonissors deltagande i socialt uppfostringsarbete under Brings föreståndartid jämfört med dessas samtida placering inom andra verksamhetsgrenar.³⁰²

Av tabellen framgår bl. a., att under de 36 år Bring beklädde posten såsom Diakonissanstaltens föreståndare, det totala systerantalet ökade från 81 till 218. Ökningen gällde främst de personliga krafter, som verkade vid arbetsfält utom Anstalten (38—133).

Anmärkingar till tabell å sid. 174—175:

¹ Åren 1862—1876 avses redovisningsåret maj-april (1876 äv. maj-dec.), 1877—1898 jan.-dec.

² Här medräknas ej de 11 resp. 14 "tjenarinnor", vilka åren 1862—1863 samt 1863—1864 upptogos i personalförteckningen. Så är däremot fallet med de systrar, som genomgingo förberedande prov.

³ Rubriken avser magdalenahemmen i Jönköping och Norrköping samt Anna Geijers hem i Uppsala före 1880.

⁴ Hit fördes Örebro och Jönköpings *arbetsinrättningar* från 1866 resp. 1874 samt Mörnerska stiftelsen i Linköping (första gången upptagen såsom diakonalt arbetsfält år 1876).

⁵ Mera tillfälligt deltog en del av dessa systrar särskilt i sjukvårdsarbete på olika håll i huvudstaden (någon enstaka gång även i landsorten).

⁶ Jfr s. 78, not 1. ⁷ Avser "Uppsala skyddshem". ⁸ Jfr not 181.

⁹ Från 1898 daterar sig ännu ett arbetsfält av hithörande slag nämligen "Svenska kyrkans mission i Sydafrika", som kom att omfatta både sjuk- och barnavård.³⁰³

sålunda ombildade hemmet sina portar den 14 oktober 1899 (jfr Obt. 1899, s. 59 ff. — Se vidare sid. 279, not 127).

³⁰² Svåreliminerade felkällor äro bristande enhetlighet vid arbetsfältens rubricering, vakanser, systerbyten och tvivelsmål om verksamhetens rätta art. (Vad beträffar antalet systrar under tidsperioden tjänstgörande vid Erstas egna institutioner med socialpedagogisk uppgift lämnas inga kontinuerliga meddelanden, vadan det ingår under rubriken "i n o m Diakonissanstalten verksamma systrar").

³⁰³ En annan avlägsen "station" hade tillkommit fyra år tidigare i och med att syster *Anna Hammer* efter enträgna framställningar från pastor E. A. Fogelström, grundare av svensk-amerikanska diakonissanstalten i Omaha, utsågs till "lärosyster" vid nämnda institution (Prot. — SDFU — 6.5.1894, § 4).

Iögonfallande är vidare stegringen av antalet församlings- och sjuk-systrar, under det att skolsystrarnas kategori företer en helt motsatt utveckling.³⁰⁴ I fråga om det sociala uppfostringsarbete, som under perioden åtnjöt diakonal hjälp, ägde detta en jämförelsevis blygsam omfattning. Ute i landet var det huvudsakligen barnhem (och barnhus), som mera regelbundet anlätade dylik, och stundom kunde ingen syster avstås för ändamålet. Det ringa antal magdalena- och skyddshem diakonissor på den tiden anställdes vid, speglar det obetydliga intresse man ännu hyste för pedagogiskt tillrättaförande av socialt vilsekommen *kvinnlig* ungdom.

³⁰⁴ Jfr E. Ekman, Diak. o. folksk., a. a. s. 78.

III. DIAKONALA KRAFTTILLSKOTT

Diakoniasakens främjande i vårt land förverkligades under sistlidna århundrade ej blott genom den till Ersta knutna verksamheten utan också genom tillkomsten av tvenne nya, självständiga initiativ med likartat syfte: Samariterhemmet och Svenska diakonanstalten. För Bring skulle det ha varit en källa till glädja att uppleva invigningen av den senare, så varmt som han nitälskat för den manliga diakoniens upptagande i Sverige.¹ Så blev honom likväl icke förunnat. Däremot inföll utvecklingen av det kristligt-sociala hjälparbete, varur Samariterhemmet framgick, under en tid, då den åldrande diakonissfadern ännu hade krafter att föra sitt verk vidare. Arten av detta arbete motiverar dess beaktande i sammanhanget. Begynnelseskedet präglades nämligen helt av sociala uppfostringssträvanden. Att dessa sedermera kommo att löpa parallellt med annan verksamhet, ägde sin nära motsvarighet i de skiftande uppgifter erstasystrarna ställdes inför. Den manliga diakonien åter, sådan den här i landet erhöll sin grundläggande utformning strax före sekelskiftet, stod inte redo för några större insatser på området förrän under nästföljande århundrade. Såsom diakonal kraftkälla avsedd att gagna jämväl den samhälleliga ungdomsvården låter sig emellertid Svenska diakonanstalten svårigen förbigå även i en framställning kronologiskt begränsad till tiden för dess uppkomst och allra tidigaste utveckling.

1. En andra svensk diakonissanstalt.

a) Upprinnelsen till ett bestående verk.

Såsom Centerwall framhållit, möter det ingen svårighet att i grundandet av Svenska diakonissanstalten samt den åtskilligt yngre Diakonanstalten spåra impulser och inflytelser från reformationens och den evangeliska diakoniens Tyskland. I fråga om Samariterhemmet ligger saken dock något annorlunda till. Att Fljednertankar verkat befruktande även här, kan inte förnekas, men det engelska inflytandet är omisskännligt.²

Eftersom hemmets förhistoria är ett kapitel om socialt uppfostringsarbete, har den sin givna plats i ett sammanhang som detta. Utgångspunkten bildar det föredrag, som dåvarande filosofie kandidaten Knut Wicksell den 19 februari 1880 höll över ämnet "Om samhällsolyckornas viktigaste orsak och botemedel" vid ett av nykterhetsföreningen "Hoppets här" anordnat möte i Uppsala. De åsikter i ämnet föredragshållaren uttalade, verkade på många av hans åhörare nästan chockerande, så främmande voro de för dåtida betraktelsesätt. Detta torde väl mindre ha gällt hans anslutning till den redan på sina håll här i landet ingalunda okända läran om överbefolkning såsom yttersta orsak till fattigdom och allt ont, som denna förde med sig. Det var anbefallandet av det nymalthusianska receptet, att motverka sagda folkökning genom bruk av preventiva medel, som väckte bestörtning och förtrytelse.

I förstone förhöll sig ortspressen tämligen reserverad och avvaktande i sina kommentarer till det Wicksellska föredraget. Tidningen *Upsala* antyder t. ex. mottagandet därav på följande sätt: "I formellt hänseende lär /!/detta tal hafva varit utmärkt; deremot voro åsigtorna mycket delade i fråga om innehållets halt och värde".³ De offentligen framförda protesterna låto emellertid inte vänta på sig. Upprörda stämmor i ortstidningarnas insändarspalter

¹ Se vidare sid. 221 ff.

² Otto Centerwall, Samariterhemmet. Några drag ur dess historia och några ord om dess uppkomst (Särtryck ur "De värnlösa"). Sthlm 1909, s. 3 f.

³ N:r 21, 21/2 1880.

gåvo uttryck för djup indignation.⁴ Av skildringar från det dåtida Uppsala får läsaren en livlig bild av det stora uppseende Wicksells oförblommerade uttalanden väckte i den lilla universitetsstaden. Inom vitt skilda läger blevo dessa diskussionsämnet för dagen. "Hans föredrag", skrev Ellen Fries i sin dagbok, "har uppväckt en sensation... hvares make man ej under årtal varit vittne till. Han beundras, väcker förvåning, afsky, hat".⁵ Beundran skördade han dock huvudsakligen bland ett relativt fåtal studenter; den allmänna opinionen ställde sig oförstående och kritisk.⁶

Bland de många, som togo anstöt av Wicksells samhällsreformatoriska framträdande befann sig dåvarande landshövdingen Adolf Hamilton, vilken icke tövade att i tal och skrift ge sin personliga mening tillkänna. Det kan tagas för givet, att denne ställt sig bakom en inbjudan "för bildande af en förening till sedlighetens befrämjande" införd i bl. a. *Upsala-Posten* den 1 mars samma år. Av undertecknarna stod nämligen landshövdingens maka, Agnes Hamilton, såsom första namn. Därbland lade man även märke till docenten sedermera professorn i praktisk medicin O. V. Petersson samt teologie professorn, sedermera biskopen i Visby K. H. Gezelius von Schéele. Jämväl ett stadgeförslag offentliggjordes i samma tidning. Häri angavs föreningens huvudsyfte i enlighet med inbudans ovan citerade ordalag. Verksamheten borde bedrivas efter tre

⁴ I nästföljande nummer av ovan citerade tidning (N:r 22, 24/2) deklarerar sälunda en vredgad insändare, att föredragshållarens maning skulle leda till att "portarna slår upp på vid gafvel för den... sig... i hemlighet smygande osedligheten"; och en annan reagerar skarpt mot det "köttets evangelium", som förkunnats. "Min religiösa och moraliska känsla", lyder en passus, "har blifvit så djupt sårat af det skändliga i kand. Wicksells ofvännämnda föredrag, att jag omöjligen kunnat annat än offentligen uttala mitt ogillande af det samma". Dagen därpå skrev *Upsala-Posten*, att "Kand. Wicksells föredrag har väckt en storm i sinnena samt omtalar att måndagen den 23 "ej mindre än fem insända uppsatser" — hållna i skarpt fördömande ordalag — "lågo på redaktionens bord" (N:r 24, 25/2).

⁵ Maria Cederschöld, En banbryterska. Skildringar från Ellen Fries' studieår i Uppsala. Stlm 1913, s. 76.

⁶ Övertygad om sina åsikters hållbarhet upprepade Wicksell sitt föredrag någon vecka senare samt utgav det också i tryck med titeln "Några ord om samhällsolyckornas viktigaste orsak och botemedel med särskildt afseende på dyckenskapen". (Uppsala 1880).

huvudlinjer: upplysning ("föredrag och spridning af tjenliga skrifter"), "inrättande af nya eller understödjande af förefintliga Magdalena- och Skyddshem" samt "bekämpande of prostitutionen".⁷

Att Wicksells föredrag blev närmaste anledning till sedlighetsföreningens bildande, är uppenbart. Sambandet framgår icke minst av den roll landshövdingen spelade genom både sitt offentliga bemötande av däri gjorda uttalanden, aktiva deltagande i förberedelsearbetet och antagande av ledamotskap i styrelsen. Den polemiska skrift, vari Hamilton riktade sig mot tesen om överbefolkning såsom orsak till fattigdom, dryckenskap etc., var en av de mest uppmärksammade meningsyttringarna.⁸ I den något uttänjda diskussionen om stadgar och verksamhetsformer vid föreningens sammanträden i början och slutet av mars, fingo hans inlägg en avgörande betydelse.⁹ Uppsala sedlighetsförening ägde i länets hövding en krafttillgång ägnad att i sin mån inge förtroende för dess sociala gärning.

Denna hade förvisso sin uppgift att fylla även här på platsen, så outvecklade som beredvilligheten att med allmänna medel stå de nödställda bi ännu i själva verket var inom det dåtida svenska samhället. Armodets skuggor, sådana de föllo över befolkningens breda lager, äro föga framträdande i den traditionella bilden av 1800-talets Uppsala. Ännu mot århundradets slut sprider romantiken sitt återsken häröver och låter ting och förhållanden framstå i en något överklig dager. Det var en idyllisk tidsbild Vitalis Norström manade fram med yttrandet i ett tal till studentkåren, att när han först kom hit i början av 70-talet, "blommade... litet varstades i domens och slottets skugga romantikens blå blomma".¹⁰ Redan ett decennium därefter hade dock något nytt och för mången svårfattligt kommit in i bilden. Förändringen blev djupgående. "Med

⁷ *Upsala-Posten* N:r 27, 3/3 1880, § 2 a—c. Jfr Till minne af Uppsala Sedlighetsföreningens grundande den 6 mars 1880. Uppsala 1880, s. 24.

⁸ Adolf Ludvig Hamilton, Är öfverbefolkning i Sverige orsak till fattigdom; och är fattigdom den viktigaste orsaken till dryckenskap och otukt? Med anledning af Fil. Kand. K. Wicksells skrift om Samhällsolyckornas viktigaste orsak och botemedel. Uppsala 1880. Jfr not 6.

⁹ *Upsala-Posten* N:r 29, 8/3 samt N:r 37, 28/3 1880.

¹⁰ Gustaf Lizell, Uppsalieniskt studentliv kring sekelskiftet. Uppsala 1924, s. 38.

70-talet”, skriver Högbom, ”slutade det skede i studentvärlden, som kännetecknas av den boströmska filosofien, de nordiska studentmötena, gluntromantiken och överliggareväsendet. 80-talet fick sin prägel av utvecklingslärans genombrott, av verdandismen och de offentliga diskussionerna över tidens religiösa, etiska, sociala och politiska ämnen”. För en mera ytlig iakttagare av livet i universitetsstaden var övergången likväl mindre iögonfallande än de anförda orden vittna om. Inom studentkretsar i allmänhet tog man inte så allvarligt på de nya idéer, som växte fram. I mångt och mycket levde åtskilligt av de förgångnas anda kvar, och den oro i sinnena de radikala krafterna på sina håll väckte till liv under 80-talets förra hälft dämpades ju efter hand.¹¹

Att göra sig en samlad bild av de lärda mödornas, av de frejdiga meningsbrytningarnas, den officiella statens, feststämningarnas och studentupptågens Uppsala under seklets sista årtionden, är mindre svårt än att överblicka de samhällets skuggsidor, där nöd och brist i olika skepnad företrädesvis hörde hemma. I förra fallet finnas ju gott om källor att ösa ur, i det senare gäller snarast motsatsen. Däri inrymmas emellertid de data och miljöer, som bilda den mörka bakgrund, mot vilken varje initiativ i sedligt uppbyggande syfte får sin rätta belysning.

Den dåtida offentliga fattigvårdens starkt begränsade möjligheter att nöjaktigt tillfredsställa de skiftande hjälpbehoven ha i olika sammanhang tidigare framhållits. I sagda hänseende bildar ifrågasvarande kommun intet undantag. Även här möta de föga uppbyggliga former för omhändertagande av fattiga och nödställda, som vunnit burskap annorstädes i landet. Om det i *Arbets- och försörjningshuset* (Svartbäcksgatan 50—52) sammanförda klientelet förmåles, att detta på hösten 1880 förutom av åldringar utgjordes av ”mindre vetande”, blinda, epileptiker, lama samt ett tjugotal barn.¹² Att även barn mottogs på slika ställen, hörde ju

¹¹ A. G. Högbom, Från mina första Uppsalaår (Ur Hågkomster och livsintyck. Sjunde samlingen. Uppsala 1926, s. 54 ff.). Jfr Torsten Eklund, Från Fjärdingen och Svartbäcken (Ur Uppsala i närbild. Sthlm 1948, s. 113 ff.).

¹² Uppsala-Posten 13/10 1880. — Särskilda åtgärder för omhändertagande av fattiga och värnlösa barn hade likväl vidtagits långt dessförinnan. Det första egentliga barnhuset i Uppsala daterar sig från 1600-talet och

på den tiden inte till ovanligheterna. I regel utackorderas dock sådana minderåriga, vilka kommunen ansett sig nödsakad att taga hand om. Så även i Uppsala.¹³

Otillräckligheten av myndigheternas åtgärder på området uppkallade här som annorstädes det enskilda initiativet till försök att begränsa bristernas verkningar. De i det föregående omnämnda Uppsala skyddshem samt Enskilda barnhemmet ingingo som led i detta förebyggande arbete.¹⁴ Hit hörde även *Hemmet för värnlösa gossar* grundat 1877 och inrymt i egen fastighet vid Odensgatan (Luthagen n:r 4), ett barnhem, där ledningen från början sörjt för en välordnad skolundervisning.¹⁵ Strax i närheten (Odensgatan 20) återupptog från hösten 1880 det lilla *magdalenabem* den verksamhet, som det tidigare bedrivit i en gård vid Klostergatan. Helt och hållet hänvisat att för sin existens lita till enskild offervilja prövade inrättningen i fråga en lika otrygg tillvaro, som dess mot-

var en frukt av fattigvårdslagstiftningen under Gustaf II Adolfs regering (Jfr s. 11). Byggnaden, som låg i kvarteret Smäcken nära Fyrisån, eldhärjades dock vid den stora branden 1702. Nästa steg i samma riktning togs i och med upprättandet av den ”barnhusfond”, till vilken ärkebiskop Henrik Benzelius donerade grundplåten. Emellertid användes fondens medel för annat ändamål än namnet angav. (Föredrag hållet vid invigningen af Gillbergska barnhusinrättningen i Upsala den 29 juni 1895 af K. W. Herdin — Handlingar ang. Gillbergska barnhusinrättningen. VIII.).

¹³ Enligt Uppsala stads fattigvårdstyrelsens årsberättelse för 1880 uppgick hela antalet omhändertagna barn till 104, varav 53 utackorderats på landsbygden och 24 i själva staden, medan de övriga placerats i barnhem och specialanstalter av olika slag, såsom Hall, Vilhelmsro m. fl. (Ber. om Uppsala stads fattigvård år 1880. Uppsala 1881, s. 6 f. — Jfr Uppsala fattigvårdstyrelsens protokoll 1874—1886 /Socialnämndens arkiv, Uppsala/).

¹⁴ Jfr s. 163 ff.

¹⁵ Enligt stadgarna för detta donationshem var ändamålet att ”uppta värnlösa gossar till kristlig vård och uppfostran” samt att ”söka skaffa dem lämplig tjänst eller sysselsättning då de, efter nödig undervisning och utbildning måste lämna hemmet” (Berättelse och redovisning ang. Hemmet för värnlösa gossar i Uppsala för åren 1877—1879. Uppsala 1880, s. 7). Under de första åren uppgick elevantalet till 10 à 15, men vid mitten av 80-talet steg det till inemot 30 för att senare reduceras till det förra antalet. Skolundervisning meddelades av föreståndaren själv, och hans maka skötte hushållet, men sedan en särskild skol- och verkstadsbyggnad — 1883 — uppförts på tomten, anställdes en slöjdlärare. I förstona synes ekonomin ha varit relativt god. Fattigvården lämnade årliga bidrag, gåvor och kollekter

svarigheter på andra håll nästan genomgående haft en så nedslående erfarenhet av.¹⁶

Sålunda ägde Sedlighetsföreningens planer direkt anknytning till ett socialt hjälparbete i skilda former. Vid det sammanträde i slutet av mars 1880, då styrelse valdes, förordades bl. a. inrättande av en hushållsskola såsom ett steg i rätt riktning. Unga flickor, som i sedligt hänseende råkat på villovägar, finge härigenom en utbildning ägnad att väcka deras håg för ordnat arbete och samtidigt möjlighet till hederlig utkomst. Förslaget angav en ny verksamhetslinje. En kontantinsamling bland föreningsmedlemmar och andra sympatisörer gav uppmuntrande resultat. Vidare ingavs till Kon. Bef. en ansökan om årligt anslag till skolan i fråga. Landshövdingeämbetet tillstyrkte, men landstinget avslog föreningsstyrelsens begäran med bl. a. den motiveringen, att "fördomen skulle fästa mängen flicka vid dem, som genomgått sedlighetsföreningens skola".¹⁷ Efter eget misslyckande vände sig styrelsen till landshövding Hamilton med anhållan, att denne personligen måtte taga initiativ till inrättande av en hushållsskola. Denne var icke sen att efterkomma en dylik anmaning, och på så vis bragtes planen till verkställighet utan några ytterligare åtgärder från föreningens sida.¹⁸

Eljest fortgick första årets verksamhet helt i förberedelsernas tecken. Samarbete etablerades med bl. a. fattigvårdsstyrelse och polismyndighet samt några enskilda välgörenhetsföretag, såsom det nyssnämnda magdalenahemmet och den på 40-talet bildade Frun-

inflöto liksom tämligen regelbundna inkomster av olika beställningsarbeten. Under senare hälften av 90-talet inträdde dock en avgjord försämring i sagda hänseende. Det minskade elevantalet får ses i samband med pänningbristen. Att inrättningen samtidigt kom att få större "likhet med ett verkligt hem", noterades med rätta på vinstsidan (årsb. 1897, s. 3).

¹⁶ Upsala-Posten 22/10 1880. — Från den till ifrågavarande inrättning knutna verksamheten äro bevarade uppgifter ytterst sparsamma. Tryckta årsrapporter därifrån saknas, och om hemmets eventuella samarbete med stadens fattigvård ha inga upplysningar stått att erhålla. Såsom av ovanstående framgår kom emellertid ett sådant samarbete till stånd mellan Sedlighetsföreningen och institutionen i fråga.

¹⁷ Upsala-Posten 28/3, 13/9 o. 3/12 1880.

¹⁸ Berättelse för Upsala sedlighetsförenings årsmöte den 23 mars 1881. Upsala 1881, s. 27.

timmersföreningen.¹⁹ Något hem i egen regi inrättades ej. Det enda som härutöver finns att anteckna i fråga om praktiska åtgärder för magdalenasaken är, att en av föreningens kvinnliga medlemmar öppnade sitt hem för och tog vård om unga flickor, "som ville bättra sig".²⁰ "Frågan om inrättandet af ett magdalenahem... har tillsvidare blifvit ställd åt sidan", förklaras det.²¹

Mera påtagliga arbetsresultat uppnåddes däremot under föreningens andra verksamhetsår, ja det kan t. o. m. ifrågasättas, om icke detta i årsrapporterna framstår såsom det mest minnesvärda. Jämte en rad mer eller mindre självständiga initiativ, t. ex. medverkan vid tillkomsten av ett kommissionskontor, inrättandet av ett härbärge för husvilla m. m. realiserades planen på öppnandet av ett *Räddningshem för flickor* förlagt till fastigheten Svartbäcksgatan 28 och färdigställt den 1 december. Adressen för tanken på en rätt illa beryktad del av det dåtida Uppsala.²² De frivilliga krafter, som

¹⁹ a. a. s. 24 ff. — Ifrågavarande förening bildades vid ett sammanträde, som hölls på Uppsala slott den 14 mars 1845 med en grupp damer intresserade för en bättre barnavård inom staden. Ordförande var dåvarande landshövdingens maka Charlotta von Kraemer, och bland övriga styrelseledamöter märktes professorskan Anna Geijer och överstinnan Malla Silfverstolpe. Av ett föregående år utfärdat upprop framgår, att man tänkt sig ordna en inrättning för värnlösa och vanvårdade barn efter mönster av Prins Carls uppfostringsanstalt (jfr s. 9), men den tanken övergavs, och i stället beslöt styrelsen ("direktionen") att verka för saken under friare former. Staden indelades i distrikt, inom vilka "direktiserna" fördelade arbetet. Det gällde att vidtaga lämpliga hjälpåtgärder för de vanlottade barnens bästa, t. ex. ordna med passande utackordering, anskaffa arbete åt fäder eller mödrar, dela ut kläder etc. Myndigheter och enskilda behjärtade företaget. Drottning Josefina och änkedrottning Desideria stå främst bland bidragsgivarna. Ekonomien blev likväl tidvis hårt ansträngd. Nöden var stor, särskilt under koleraåren vid mitten av 50-talet. Den enda inrättning, som före 1880 stod under föreningsstyrelsens direkta ledning var en barnkrubba, vars verksamhet dock endast pågick under åren 1861—1864 (Berättelse och redovisning af direktorerna för Fruntimmersföreningen i Uppsala till främjande af en förbättrad barnavård — rörande femtionde året af dess verksamhet uppläst på högtidsdagen den 4 Juni 1895, Uppsala 1895, s. 13 ff.).

²⁰ Jfr s. 184, not 18.

²¹ a. a. s. 25.

²² Ber. etc. den 22 mars 1882, a. a. s. 19.

sökte lindra nöd och misär genom att avlägsna orsakerna, stötte här på en "karg jordmån". Hitåt samlades en arbetarbefolkning, som när förtjänsterna tröto, led brist på livets nödortft, men alltför ofta bottnade denna ytterliga knapphet i lättja och liknöjdhet. I en dylik miljö gavs det föga av fostran till sedlig stadga åt det uppväxande släktet.²³

Sedlighetsföreningens bildande utgör alltså ett av flera enskilda initiativ i välgörenhetssyfte inom en ort i riket, där med gällande social lagstiftning myndigheterna saknade möjlighet att tillgodose alla trängande hjälp- och vårdbehov. Först på våren 1893 upplöstes föreningen. Dessförinnan hade emellertid åtskilligt hunnit utträttas i dess namn. Sålunda anställdes vid mitten av 80-talet en "fattigdiakonissa" med "uppgift... att inom staden... söka med arbete förekomma den ekonomiska nöden i de fattiges hem".²⁴ Praktiska arbetsskolan var också en frukt av dess verksamhet.²⁵ I övrigt bestod denna huvudsakligen i tilldelningen av kontanta bidrag åt en del enskilda institutioner med socialpedagogisk inriktning, såsom Anna Geijers "arbetsskola" och Ebba Boströms flickhem.²⁶ Det är genom sina förbindelser med fröken Boström Sedlighetsföreningen i Uppsala kommit att spela en viktig roll i det händelseförlopp, som efter hand ledde fram till grundandet av en andra svensk diakonissanstalt.

Utan att årsberättelsen direkt antyder någon missräkning be-
träffande obenägenheten att anlita räddningshemmets omsorger,
framskymtar likväl detta i vissa uppgifter rörande verksamhetens
ringa omfattning, t. ex. att ännu efter c:a fyra månader blott "4
flickor funnos i hemmet". Även svårigheten att finna lämplig fö-

²³ Ber. (fruntimmersfören.) den 3 juni 1880, s. 12.

²⁴ Ber. (Sedl.fören.) den 17 mars 1885, s. 21.

²⁵ a. a. s. 25 — I sammanhanget må erinras om att Sedlighetsföreningens siste ordförande pastor Bernhard Bohlin var en av de drivande krafterna vid upprättandet av stadens första arbetsstuga år 1889. Denna verksamhet, som efter mönster av huvudstadens avsåg att i fostrande syfte införa "fattiga, kringvandrande och bettlande barn" i ordnade arbetsvanor, utvecklades under loppet av några få år till att omfatta tvenne arbetslokaler, där närmare 150 barn årligen bereddes sysselsättning med varjehanda slöjdarbete. (Uppsala Arbetsstugors årsb. för åren 1889—1893).

²⁶ Ber. (sedl.fören.) den 11 mars 1884, s. 28.

reståndarinna synes ha varit en källa till bekymmer. Den frågan fick emellertid en förmodligen lika oväntad som tillfredsställande lösning. Härom vittnar ordalydelsen i styrelsens tillkännagivande, att den "varit nog lycklig att till föreståndarinna vinna en för medmänniskors nöd ömmande person, Fröken Boström, hvilken under några år utomlands tagit kännedom om förnämligast sjukvård och nu förklarar sig villig att egna sig åt ifrågavarande viktiga värf".²⁷

b) Den socialpedagogiska grunden till ett diakonalt nybygge.

Om Ebba Boströms känslor, när hon på våren 1882 stod i beråd att övertaga ledningen för flickhemmet i fråga, skriver hennes tillgivna väninna och levnadstecknerska, syster Lotten Munck, bl. a.: "Det arbete, som förelåg henne, var för hennes natur ytterst motbjudande. Både det manligt storartade och det blygt kvinnliga i hennes väsen måste ha känt sig såradt".²⁸ Uttalandet tarvar närmare förklaring. Av god familj, uppvuxen i ett burget hem och med vårdad uppfostran mötte fröken Boström redan i den yttre miljö hon kallats till något med sina livs- och tankevanor svår-
förenligt. En under religiösa brytningsperioder vunnen andlig fördjupning i förening med personlig resning och plikt-känsla, grund-
egenskaper i den nyvordna anstaltsledarinnans väsen, voro som sådana näppeligen ägnade att närma denna till de vilsna varelsor, som anförtröddes i hennes vård. Betänkligheterna veko dock för den inre kallelse hon kände att verka på denna post.²⁹

²⁷ Jfr s. 185, not 22.

²⁸ Ebba Augusta Boström, Minnesteckning af L. M. (MEB). Gefle 1902, s. 9.

²⁹ a. a. s. 3—9. — Därjämte var Ebba Boström obehövrad i det slags arbete, som nu förestod henne. Ovan citerade årsberättelse upplyser endast att hon "tagit kännedom om förnämligast sjukvård". Läraanstalten framför andra hade varit *Mildmay*, pastor Pennefathers skapelse i London. Med ifrågavarande anläggning hade denne sökt omplantera Kaiserswerth-diakonien på engelsk mark. Att diakonisaken i Elisabeth Freys och Florence Nigtingales hemland inte varit lika framgångsrik som i Tyskland sammanhänger med dess egenartade utvecklingsförhållanden. De "sisterhoods", som

Om vad som tilldrog sig i det lilla hemmet under de närmaste månaderna efter fröken Boströms övertagande av sin befattning, ha bevarade källor föga att meddela.³⁰ Av stundande förändringar att döma vill det emellertid synas, som om ägaren snart nog förklarar sig beredd att låta den nya föreståndarinnan själv övertaga verksamheten. Så blev nämligen fallet redan den 1 oktober s. å.³¹

Kortvarig blev Räddningshemmets återstående livstid vid Svartbäcksgatan. Blott något halvår räckte den. Närheten till en del verkstäder och störande gatutrafik manade till uppbrott. Att omgivningen inte passade en förläggning av denna typ, blev fröken Boström så gott som genast medveten om. I en senare publicerad

från 1840-talets mitt uppstodo här och var röja en kluvenhet främmande för den anda, som uppbar det flidnerska förnyelseverket. Ursprunget härtill är att söka i dåtida engelsk samhällsstruktur med dess utpräglade ståndsskillnader och ståndsmedvetande. Systrarnas förmögenhetsvillkor tillåtos bestämma förmåner och uppgiftsfördelning. De som vid sitt inträde i en dylik anstalt erlagt en större pänningssumma ägde t. ex. rätt att välja bostad, varhelst de önskade i trakterna däromkring samt voro dessutom befriade från att deltaga i husliga sysslor. "A life of separation and devotion" var deras högsta och kanske enda åstundan. Diakonissans praktiska uppgifter föllo på de mindre välsituerades lott. Ståndsgränserna bibehöllos jämväl vid "den första engelska diakonissanstalten" grundad 1861 huvudsakligen på initiativ av den kände predikanten och politikern R. W. Dale. Under beskydd av ärkebiskopen av Canterbury och med Londons lorbiskop som inspektör sökte man här i andra avseenden efterbilda den tyska diakoniens verksamhetsformer. Som sagt blev det emellertid Pennefather, som tog steget fullt ut. Vid tiden för Ebba Boströms englandsvistelse (1879—81) var anläggningen inte mer än femton år gammal. Ursprungligen hade meningen varit att utbilda kvinnliga missionärer, men under intryck av vad som uppnåtts i Kaiserswerth utvidgades arbetet till att även omfatta sjuk- och fattigvård. (Jfr Schäfer Die Gesch. d. webl. Diak. 3 Aufl. a. a. Potsdam 1911, s. 149 ff. o. Cecilia Robinson, The Ministry of Diaconesses, London 1898. Om anstaltens senare utveckling se äv. Febe 1912, s. 143 ff.)

³⁰ Den näst sista årsredogörelse (dat. 10 mars 1883), vari Sedlighetsföreningen redovisar för denna verksamhet, och uppgifterna alltså härröra från ifrågasvarande tidsavsnitt, uppgiver, att utom deltagande i "vanliga handarbeten och sysslor flickorna åtnjutit någon undervisning" (s. 37). Enligt föreståndarinnans särskilda rapport uppgick antalet kvarvarande skyddslingar till 7. En hade sökt sig till Elsa Borgs hem i Stockholm (s. 36).

³¹ a. a. s. 31. Jfr Samariterhemmet i Uppsala. Dess uppkomst och utveckling åren 1882—1897, — [SH]. Uppsala 1898, s. 7.

redogörelse för arbetets utveckling skriver hon bl. a.: "Som jag snart fann olämpligheten av detta läge och äfven kände mig vilja utöfva verksamheten mera fritt, inköpte jag *sommaren 1882* (kurs. av förf.) en stor tomt med ett mindre hus vid N:o 13 Bäfvernsgränd."³² Det kan tillfogas, att en stor trädgård omgav byggnaden, men att ett rätt högt plank sedermera restes kring tomten i akt och mening att förhindra insyn.³³ Överflyttningen ägde rum i början av oktober.

De tvenne medhjälperskor Ebba Boström haft voro henne följaktliga till det nya hemmet, den ena (ursprungligen föreståndarinnan) inträdde som kokerska och den andra, tidigare i Elsa Borgs tjänst, åtog sig övriga hushållsgöromål. "Sedan kom den ena hjälpare kraften efter den andra", berättar fröken Boström i nyss citerade återblick på verksamheten, och erinrar därvid i främsta rummet om sin väninna Emilia Eklund, vars död hösten 1885 hon betecknar såsom "ett af de första hårda slagen" i sitt liv.³⁴

En bidragande anledning till att Ebba Boström själv övertog verksamheten var, såsom av ovanstående framgätt, att hon ville utöva den "mera fritt". Hennes behov av att i sista hand avgöra, hur saker och ting skulle skötas och ordnas, satte sin prägel på arbetet under ett tiotal år framåt. Någon självtillräcklighet var det härvid ingalunda fråga om. Därtill var hennes djupt religiösa kallelsemedvetande, känslan av att vara ett "bräckligt redskap i Herrens hand" alltför levande. Sin varma tacksamhet betygar hon också de "vänner och rådgifvare", som på olika sätt gävo henne sitt stöd, däribland professorerna Waldemar Rudin, Edward Clason samt Fjellstedtska skolans mångåriga föreståndare och rektor Johannes Kerfstedt.³⁵

³² SH. s. 6 f.

³³ Hur människor i allmänhet på den tiden betraktade en gärning som denna, framgår av att man tog sig för att kalla det sålunda inhägnade tomtområdet "lilla fängelsegården" (MEB, a. a. s. 10).

³⁴ SH. s. 17.

³⁵ Se t. ex. SH, s. 19. — Att dessa namn tilldraga sig särskilt intresse, står i nära samband med uppgiften i Sedlighetsföreningens nyssnämnda årsredogörelse (Jfr not 30), att vederbörande förklarar sig redo att "såsom rådgifvare" framgent vara fröken Boström till stöd och hjälp. Rudins deltagande i diskussionen kring sedlighetssaken och det nit han ådagalade för

Kort efter inflyttningen i det nya hemmet, ett tvåvåningshus med ett tiotal rum, fick fröken Boström uppleva en djup besvikelser.³⁶ Den stora höstmärkten hade samlat mycket folk från närliggande landsbygd, och det bullersamma nöjeslivet utgjorde en svår lockelse för de unga flickor hon tagit sig an. Alla utom en lämnade henne, och det såg för stunden mörkt ut beträffande möjligheterna att med hopp om framgång föra verket vidare. "Andra kommo dock istället", skriver hemmets föreståndarinna, "och arbetet fortsatte under växlande glädje och nöd".³⁷

Det hade varit av ej ringa intresse att mera i detalj vara i tillfälle att följa detta arbetes fortsatta utveckling. Att så inte låter sig göra, får huvudsakligen tillskrivas avsaknaden av årsberättelser fram till slutet av 90-talet. Den tillförlitligaste källan för kännedom om huru verksamheten utvecklades under åren 1882—1897 är den översiktliga redogörelse härför, som fröken Boström gav i uppdrag åt dåvarande domkyrkopastorn J. A. Eklund att avfatta, och som ingår i den första årsrapport, varmed Samariterhemmet framträdde inför offentligheten. Utförliga och fortlöpande dagboksanteckningar synes föreståndarinna icke hava fört, utan författaren till nämnda redogörelse för vad som tilldragit sig vid hemmet under femtonårsperioden i fråga hade huvudsakligen hennes personligt

dess främjande, äro kända och omvitnade. I denne hade Ebba Boström en i alla skiften trogen vän och gynnare. Det är betecknande, att han i en minneslista ställde just hennes verksamhet först i raden av en del kristliga välgörenhetsföretag, som borde uppmuntras (D. Rudin, Waldemar Rudin. Levnadssteckning. Sthlm 1921, s. 230). Kerfstedts insatser för Sedlighetsföreningens bildande och Magdalenahemmets tillkomst dokumenteras bl. a. av ett brev till biskop Beckman i Skara (dat. 18 febr. 1880), vari denne underrättas om att förberedelserna därmed avslutats. (Erik Stave, Johannes Kerfstedt. En levnadssteckning. Uppsala 1924, s. 168).

³⁶ Fastigheten i fråga belägen i kvarteret Grinhild av kungsängsroteln hade under närmast föregående år bytt ägare flera gånger. Tomten (med en areal av inemot 3000 kvm.) förvärvades 1881 av apotekare J. A. Wallin, och det synes ha varit denne, som låtit uppföra eller i varje fall till- och ombygga själva boningshuset. Redan året därpå övergick emellertid egendomen till ny ägare, stadsvaktmästaren A. Normelin, vilken sedan i sin tur försålde den till fröken Boström (Fastighetsregistret för Uppsala stad VII, 11/A 24. Jfr Uppsala stads fastighetsbok W 1a, blad 104).

³⁷ SH, s. 7.

lämnade uppgifter att gå efter.³⁸ Ännu personligare hållen är syster Lotten Muncks biografi.³⁹ Detta är i all synnerhet fallet alltifrån den tidpunkt — hösten 1891 — då författarinnan själv började deltaga i arbetet. Läsaren får ett starkt intryck av att bilden av fröken Boström i flera avseenden idealiserats, vilket syster Lotten också senare medgav, ehuru med tillägget: "men jag tycker kärleken kan ha rätt att skriva så".⁴⁰ Till följd av de objektiva brister, som i skilda hänseenden kunna förmodas vidlåda dessa huvudkällor för ernående av kännedom om verkets tidigare utveckling, har nedanstående framställning i huvudsak upplagts efter mera allmänna linjer.⁴¹

Att lokalfrågan inte var ordnad i o. m. lokalbytet, stod från början tämligen klart. Behovet av ett särskilt ekonomihus ansågs mest trängande. Ett sådant uppfördes därför redan under första vintern (1882—83), och i detta inrymdes bl. a. bageri och tvättstuga.⁴² Nästa steg var uppförandet av ett hem för skyddslingarna. Byggnaden, som färdigställdes följande sommar, bestod enligt samma källa av ett "envåningshus... med visserligen små, men enskilda rum för de flesta af dem samt en större arbetssal".⁴³ På kortare tid än ett år hade alltså avsevärda förbättringar uppnåtts, men fröken Boström nöjde sig ej med dessa utan planerade rastlöst vidare.⁴⁴

En gärning som denna kunde eljes tyckas helt utfylla sin utövers arbetsdag, helst som framgången därav till stor del vilar på

³⁸ a. a. s. 5.

³⁹ Jfr not 28.

⁴⁰ Otto Centerwall, Lotten Munck, Kyrka och Tjänst 1953, s. 44.

⁴¹ I en tio år senare publicerad uppsats om Ebba Boström och hennes livsgärning (Febe 1912, s. 48 ff.) bidrager syster Lotten med ytterligare en del detaljer från de olika verksamhetsgrenar, vilka efter hand upptogs vid hemmet. I de sålunda förtydligade närbilderna går alltjämt författarinnans varma tillgivenhet för den bortgångna vännen ständigt igen. Åren hade likväl medfört en klarare syn på ett och annat, särskilt fröken Boströms uppenbara brist i fråga om planmässighet i arbetet samt förhållande till medarbetare och medarbeterskor. (I sammanhanget citeras biskop Dannels ord: "Det kunde vara en glädje att andligen brottas med henne").

⁴² SH, s. 7.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Se vidare sid. 192.

en längre tids erfarenhet, än som i detta fall stod till buds. Att skildra klienteletts beskaffenhet bleve en upprepning av vad som mötte systrarna vid den motsvarande erstainstitutionen. Lotten Muncks beskrivning är talande nog: "En underlig skara hade fröken Boström här många gånger: flickor som varit i fängelset eller i delo med polisen, lögnaktiga, tjufaktiga, begifna på dyckenskap, fallna eller fallet nära, äldre och yngre tillsammans."⁴⁵

Vårdplatsernas antal var sammanlagt sexton. Tidvis rådde dock en rätt stor överbeläggning, ja det kunde ibland hända, att både arbetssal och korridor fick tjänstgöra som sovrum. Detta medförde naturligtvis en del olägenheter, inte minst för dem som närmast svarade för hemmets skötsel. Flickorna åter blevo oroligare och missmodiga, om de nu inte rent av rymde sin väg. "I dag har en liten fisk krupit ur nätet" måste fröken Boström gång efter annan med vemod konstatera.⁴⁶

Tanken att inrätta ett barnhem hade tidigt föresvävat henne, och den mognade snart nog. "Julen 1882", uppger hon, "stod jag en dag med en af mina dåvarande medhjälperskor i trädgården och önskade mig ett litet *barnhem* i bortersta ändan af densamma."⁴⁷ Vid nämnda tidpunkt förelåg emellertid strängt taget inget behov av en dylik inrättning här på stället. Visserligen hade några småttingar redan då tagits om hand i hemmet, men med de jämförelsevis goda utrymmen, som fanns, kunde de än så länge utan större svårighet beredas vård där. De anförda orden vittna väl snarast om fröken Boströms inre åstundan att planera och skapa, att utvidga det hjälparbete hon kände sig kallad till. Behovsläget ändrades likväl ganska snart. Endast ett år härefter hade ifrågasvarande barnantal vuxit till 8, och i slutet av det därpå följande till 17.⁴⁸

Vintern 1883 tillbragte Ebba Boström delvis i utlandet, under vilken tid hennes medhjälperskor alltså hade en ansvarsfull uppgift att fylla. Valet av dessa liksom resans mål — det Stockmayerska hemmet i Hauptweil — stod i nära samband med hennes

dåvarande trosinställning. De förra hörde nämligen företrädesvis hemma inom frälsningsarmén eller Elsa Borgs bibelkvinnohem, och Hauptweil var namnet på ett mera bekant helbrägdagörelsehem. Ursprunget var gemensamt: väckelseidéer hämtade ur anglosaxiskt fromhetsliv.⁴⁹

⁴⁹ Omständigheterna kring denna resa äro belysande för fröken Boströms religiösa tro och tänkesätt under 1880-talets förra hälft. Därjämte erinra de om märkliga data i den svenska väckelserörelsens historia, nämligen om de fromhetsyttringar, som nämndes troshelbrägdagörelse. *Lord Radstocks* verksamhet i Sverige åren 1878—84 samt den amerikanske metodistpastorn *W. E. Boardmans* prediko- och helbrägdagörelseresor i olika delar av landet ungefär vid samma tid ange rörelsens utländska härstamning. Den senare verkade även i skrift för sin sak (*Herren din läkare — Jehova Rafeka — övers. Sthlm 1882*). Bland samtida svenska företrädare för samma trosriktning väckte den värmländske lekmanapredikanten *F. A. Boltzius* livlig uppmärksamhet. Från våren 1884 förlade han tidvis sin "praktik" även till huvudstaden, dit han kallats av Elsa Borg (jfr s. 138 — *G. Magnusson, Helbrägdagöraren Fredrik August Boltzius stockholmsvistelse år 1884—1885. Nationen och hembygden V, s. 132*). Han fick här så gott som genast beskydd från den fromma överklass, som bevistat lord Radstocks "salongs-möten" (*L. Österlin, Stockholmsväckelsen kring Lord Radstock. En kyrkohistorisk undersökning. Lund 1947*). Sina "mottagningar" höll han bl. a. på Hotell Zion vid Kornhamnstorg (*Magnusson a. a. s. 139*). Hans tanke var förmodligen att öppna ett helbrägdagörelsehem redan nu, men inte förrän ett decennium senare kom den till utförande (*O. Lövgren, Fredrik August Boltzius och helbrägdagörelsen. Biografiska anteckningar. Sthlm 1931, s. 110*).

Ovan antydda samarbete mellan Elsa Borg och fröken Boström grundade sig icke blott på överensstämmelser i själva målsättningen för deras strävanden utan på en fast trosgemenskap. För bägge framstod Otto Stockmayers verksamhet i "helgat ljus". Att dennes skrift "Krankheit und Evangelium" vid tiden för fröken Boströms första resa till Hauptweil utkom även i svensk översättning (*Sjukdom och Evangelium. Ett ord till Guds barn. Jönköping 1883*) vittnar om idéernas dragningskraft.

Nämnda besök på Schloss Hauptweil, pastor Stockmayers ryktbara helbrägdagörelsehem i Thurgau företog fröken Boström i sällskap med en väninna (*Gina Fröberg*), vilken där sökte bot för en svår lungsjukdom. Platsen hade vid denna tid blivit något av en vallfartsort för troende från när och fjärran, vilka övertygats om förbönens hälsobringande kraft. Även andra svenskar funno vägen hit, t. ex. Waldemar Rudin och Herbert Widman (jfr *D. Rudin a. a. s. 201* samt *Lotten Munck, I Schweiz för 30 år sedan. Febe 1927, s. 79 ff.*). Året därpå (1884) anlände hon för andra gången till ort och ställe men nu för att låta döpa om sig av pastor Stock-

⁴⁵ L. Munck, Ebba Boström. Febe 1912 (EB). s. 52

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ SH, s. 7.

⁴⁸ SH, s. 28.

Uppfylld av tron på bönen hälsobringande kraft öppnade hon efter återkomsten till Uppsala sitt hem huvudsakligast för sådana sjuka, vilka här väntade sig finna "en hjälp så stark, att den inifrån får makt med lekamligheten".⁵⁰ "Hemmets" plan uppgavs vara, "... att för kortare tid mottaga dem, som på ett bestämt sätt känna sig kallade att söka undfå hälsa direkt af Gud".⁵¹ Uppgiften blev ingalunda lätt att döma av det tillstånd, vari de hjälpsökande ofta befann sig. Av hennes levnadstecknerska ha de flesta beskrivits såsom mer eller mindre själssjuka, deprimerade, förvirrade och oroliga.⁵² Flera än fem à sex kunde dock ej rymmas samtidigt.⁵³ Verksamheten höll sig alltså inom tämligen snäva gränser. I modifierade former skulle den likväl sedermera växa ut till ett inom vidare kretsar uppskattat sjukvårdsarbete.⁵⁴

Att finna förklaringen till vad som här timat, är att bli förtrogen med den anda, som uppbar detta verk. Dess egenartade utformning låter sig inte restlöst härleda ur de impulser, vilka utgingo från tidens väckelserörelser av angloamerikanskt snitt. Här till måste läggas de personliga intentioner, varmed fröken Boström gav en viss särprägel åt sin skapelse. "Mycket både i föreståndarinns och hemmets ställning var oklart", anmärker Lotten Munck men tillfogar "Är det något hvari olika kristliga riktningar skola mötas, så är det i den omedelbara hjärtemystiken. Och det var en

mayer. Denne förklarade emellertid, att han "upphört att döpa". (Omdopet förrättades sedermera i Stockholms missionshus (Jfr MEB a. a. s. 16 samt Ann Magret Holmgren, Ebba Boström. Idun 1898, s. 161 f.). Någon ändring i fröken Boströms frikyrkliga orientering inträdde ej under de närmaste åren.

Nu mera hade helbrägdagörelseiden fått ett offentligt språkrör i "Trons hvila", Elsa Borgs lilla månadsblad, vilket ävenledes höll sina läsare underrättade om dess landvinningar utomlands. Här i Sverige fortfor Boltzius att verka. Enligt tidningen Upsala (16/4 1885) uppträdde han också i "frälsningsarméns sak". Från samma källa härrör ävenså uppgiften, att han under ett uppsalabesök på sommaren sistnämnda år hade "mottagningar" "i ett hus utanför Vaksala tull".

⁵⁰ MEB, s. 13.

⁵¹ EB, a. a. s. 57.

⁵² a. a. s. 57 f.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Se vidare sid. 201.

sådan mystik, som i detta skede af Hemmets och dess stiftarinnas historia utgjorde föreningsbandet och dragningskraften."⁵⁵

De, som stått fröken Boström nära ha frapperats av det gåtfulla i hennes väsen. "Vi kunde ej lösa den gåtan på annat sätt", skriver hennes nyss citerade levnadstecknerska, "än att där fanns något af man, kvinna och barn på en gång. Det fanns en okuflig vilje- och handlingskraft, som ej gärna ryggade tillbaka för svårigheter eller böjde sig för motstånd."⁵⁶ Allt under den kraftödande självutgivelse, som helbrägdagörelsetron drev henne till, förlorade hon aldrig sina praktiska mål ur sikte, vilket bl. a. framgår av hennes ansträngningar för Barnhemmets utbyggnad. Grundstenen till ett sådant lades redan på våren 1884.⁵⁷ Institutionen avsåg att rymma ett fyrtiotal barn.⁵⁸ Med offrande av sina sista kapitalresurser lyckades fröken Boström bringa det därhän, att bygget nätt och jämt stod under tak, men till inredningen saknades medel. Med hjälp av ett antal nyligen återfunna brev, som hon vid den tiden skrev till en av sina f. d. skyddslingar, är det numera möjligt att mera i detalj följa framåtskridandet av detta byggnadsföretag.⁵⁹ "Nästa vecka blir taket färdigt, och då skola vi äfven hafva fest (helt torftigt)", upplyser brevskriverskan strax i början av maj året därpå (1885).⁶⁰ Beräkningarna slog dock fel, ty i slutet av juni hade man just hunnit resa takstolarna, ett oförutsett dröjsmål, som kommenteras med orden: "... vi få nog snart upphöra att arbeta därpå om Gud ej skickar oss något".⁶¹ Än så länge inträdde emellertid ingen direkt stagnation, ty nya pänninggåvor överlämnades.⁶² Först i januari följande år måste arbetet avbrytas. "Barn-

⁵⁵ MEB, s. 12.

⁵⁶ a. a. s. 26.

⁵⁷ SH 1882—97 s. 8.

⁵⁸ EB a. a. s. 54.

⁵⁹ Brevet i fråga, vilka godhetsfullt ställts till författarens förfogande för närmare studium, ha av adressatens dotter som gåva överlämnats till Samariterhemmet i anledning av dess 75-årsjubileum. Det stora flertalet datera sig från åren 1885—86, och som de vid sidan av rent personliga angelägenheter beröra mera märkliga tilldragelser vid hemmet under nämnda tidsavsnitt, äro de i detta sammanhang av särskilt intresse.

⁶⁰ Dat. 1/5, 85.

⁶¹ Dat. 29/6, 85.

⁶² Dat. 9/9 o. 27/10, 85.

hemsbygget står stilla af brist på medel", lyder det korta meddelandet.⁶³ Stockholmsvänner bidrogo dock med den kontantsumma, som fattades.⁶⁴ Tidsschemat för byggnationen blev det oaktat ytterligare rubbat. "Barnhemmet blir icke färdigt förrän i Aug.", skriver Ebba Boström någon månad tidigare, men berättar samtidigt: "Här hålla vi på att inreda en ladugård för 3 kor, hvilka vi få hoppas få i höst".⁶⁵

Invigningen av hemmet ägde rum "i all stillhet utan präst eller inbjudna gäster", endast med en kortare betraktelse av ägarinnan själv.⁶⁶ Den 13 aug. 1886 är förvisso en märkesdag i det nya Barnhemmets historia, ty då flyttade barnen in.⁶⁷ Visst var lokalerna rymliga men på samma gång ytterst enkelt inredda. Någon lyx fick inte förekomma, t. o. m. lämnade anordningarna för praktisk bekvämlighet en del att önska. Skolmaterial, såsom kartor, plancher, fysikaliska apparater etc., hade fröken Boström inte sparat på, ja i detta fall talas rent av om slöseri.⁶⁸

Fröken Boströms kärleksfulla omsorger för sina talrika skyddslingar i Barnhemmet höra till de ljusare inslagen i hennes livsverk. Syster Lottens skildringar därifrån innehålla en rad närbilder vittnande om den djupa tillgivenhet de hyste för sin fostermoder.⁶⁹

⁶³ Dat. 28/1, 86.

⁶⁴ EB a. a. s. 54. Här åsyftas syskonen Scharp (Lotten Muncks manuskript: Minnen från Samariterhemmets begynnelseår. s. 9 — HS).

⁶⁵ Dat. 15/7, 86. Den senare uppgiften har ej kunnat verifieras.

⁶⁶ MEB, a. a. s. 11.

⁶⁷ SH 1882—97, a. a. s. 9.

⁶⁸ EB, a. a. s. 54 f.

⁶⁹ Några exempel: "Barnen vågade ej mycket stoja och leka i fröken Boströms närhet, därtill var respekten för stor. De gånge ej några högljudda uttryck åt sin glädje. Men de kunde stå omkring henne och se så glada och högtidliga ut, och en och annan tog ibland mod till sig och stack sin lilla hand i hennes och gick med henne trappa upp och trappa ned eller hängde sig fast i hennes kjol och följde henne ut och in en lång stund." — "En glädjedag var det alltid för henne, då hon i juletid med hela sin barnskara . . . blef bjuden till sin syster och svåger, revisionssekreteraren von Bahr, och barnen där fingo leka af hjärtans lust och undfägnades på bästa sätt." — "Sista aftonen, innan fröken Boström lades ned på sin dödsbädd, hade hon barnen samlade omkring sig på sjukhemmet. De hade sjungit vid julgranarna i korridoren som vanligt. Sedan gingo de in i förmaket och stodo

"Med uthållig kärlek" följde hon många av de utgångna barnhemsbarnens vidare öden, glädjande sig över deras välgång i livet samt ett trofast stöd i oförvållad nöd och motgång.⁷⁰

Magdalenahemmet ändrade så småningom karaktär. Det övergick efter hand till att bli ett *skyddshem* eller snarare "uppfostringsanstalt för tjänarinnor". Härtill bidrogo flera omständigheter. Allt färre äldre kvinnor sökte sig hit. Yngre kommo i stället, och snart nog gick utvecklingen därefter, att man inte gärna mottog någon flicka med dåligt rykte. Detta stämde bättre överens med fröken Boströms personliga böjelse. "Kom ihåg", lär hon en gång ha yttrat till sina medhjälperskor, "att jag aldrig tagit upp det arbetet af eget val utan . . . på andras begäran."⁷¹ Skyddshemmets ombildning till Tjänarinnehem medförde likväl ej, att verksamheten i dess tidigare form för alltid nedlades. Alltjämt infann sig då och då någon flicka av den kategori man inte gärna tog emot längre av hänsyn till de övriga. Ömmande omständigheter kommo emellertid föresatserna att vackla, och resultatet blev att pänningmedel upplånades för inköp av gården 74 Dragarbrunnsgatan, där ett litet räddningshem inrättades på sensommaren 1887.⁷²

Vad som ovan sagts om fröken Boströms livliga åstundan att bevara kontakten med de forna barnhemsbarnen och hjälpa dem tillrätta i livet, gäller också de unga kvinnor, som lämnat räddningshemmet och gjort allvar av föresatsen att stadga sig. Bland de senare befann sig även en och annan, vilken efter dåtida måttstock stämplades såsom sedeslös, men vars felsteg hörde nära samman med olyckliga levnadsförhållanden. Så var exempelvis fallet med den 23-åriga mottagarinnan av de brev, som möjliggjort den

i krets omkring henne. Vi gånge akt på huru hennes blick hvilade på dem, och huru barnen voro som fastkedjade. Det var det omedvetna afskedets stund, och det såg ut, som om de aldrig ville gå ifrån henne" (a. a. s. 55 f.).

⁷⁰ a. a. s. 56.

⁷¹ MEB a. a. s. 19.

⁷² Uppgifter härom lämnas även i Lotten Muncks handskrift "Samariterhemmet" (HS). I sammanhanget må nämnas, att detta hem på grund av pänningbrist nedlades redan efter ett år. Verksamheten återupptogs dock ånyo på hösten 1889, men upphörde på nyåret 1891 i samband med att ett nytt sjukhus skulle uppföras på tomten (Se vidare sid. 200 f.).

närmare tidsbestämningen av de olika etapperna i barnhemsbygget.⁷³ Här förelåg uppenbarligen något av en ödestyngd livssituation, vari den i tidens ögon svårast felande parten blev ett så gott som värlöst offer för omgivningens förkastelsesdomar men med fröken Boströms hjälp räddades ur sin övergivna belägenhet.⁷⁴

Året 1887 har betecknats såsom en vändpunkt i Ebba Boströms inställning till kyrkan. I tiden sammanföll denna avgörande förändring med hennes besök vid det av Boardman grundade helbrägdagörelsehemmet Betshan i London.⁷⁵ Vad hon här blev vittne till bidrog väl i någon mån att öppna hennes ögon, men, såsom Centerwall anmärkt, försiggick omvärderingen ”på en rent inre väg”.⁷⁶ Efter hemkomsten skrev hon i sin dagbok: ”Kyrkan i sitt rätta skick tyckes fordra en mera fostrad ande, — gifva tillfälle till en mera stilla tillbedjan — gör gudstjänsten oberoende af den

⁷³ Jfr s. 195, not 59.

⁷⁴ Om sin mor, dennas uppväxttid och senare levnadsvillkor upplyser givarinnan till de i det föregående (ibid.) citerade breven bl. a.: Hemmet var så fattigt att flickan måste ”tigga sitt bröd” och efter moderns död redan som tolvåring börja försörja sig själv. Så fortgick det år från år. I tjuguaårsaldern tjänade hon på en lantgård i Östergötland. Här var man tydligen inte nogräknad med hur tjänstfolket hade det. Hon fick dela rum med en kusk. Följden blev ett barn. ”Ensam i sin olycka” vände hon sig till fröken Boströms hem ”för fallna kvinnor” med bön om hjälp. Där blev hon ”mottagen med kärlek”. Inte bara modern utan också hennes barn (halvsystern) hade här funnit en trygg fristad. Redogörelsen slutar: ”När min moder sedan blev bekant med min far, så var det ett enkelt bröllop på Samariterhemmet, som Fr. Boström kostade på, och de blevo vigda av professor Rudin. Fr. Boström gav min mor en mycket vacker brosch i bröllopsgåva, hon sade att det var det sista av hennes smycken. Min mor sade alltid att Fr. Boström var en ängel, och den godaste och ädlaste människa i världen.”

⁷⁵ Jfr s. 156, not 49.

⁷⁶ Centerwall, — ”För att tjäna”. Diakonianstalten Samariterhemmet 1882—1932, Uppsala 1932, s. 19. I den av fröken Boström dikterade redogörelsen för verksamhetens uppkomst och utveckling åren 1882—97 (se not 82), den skildring på vilken J. A. Eklunds historik väsentligen bygger, heter det om englandsbesöket våren 1887 bl. a.: ”Kanske drogs jag mest dit af längtan att se deras ’helbregdagörelsehem’. Men jag kände mig djupt besviken; jag tyckte, att den saken blef som en afgud, som hotade att förkväva alla andra sidor af det kristliga livet.” (S.H. s. 16).

mänskliga anden eller rättare den tjänande människans ande.”⁷⁷ Det anförda tyder ju på att hon frångått sin tidigare kritiska syn på kyrkan, men sin uppfattning om ”anlitande av jordiska läkare” hade hon svårt att skilja sig ifrån. Det var likväl under en jämförelsevis kort tid hon fasthållit vid densamma, fem à sex år, framhåller syster Lotten samt tillägger: ”Steg för steg fördes hon att se saken annorlunda — men denna övergång tog nästan lika lång tid, och den var henne ibland ganska smärtsam. Hon kände det personligen som ett afklädande.”⁷⁸

Utän att ha tillhört något frikyrkligt trossamfund sökte fröken Boström länge sina medhjälperskor ur detta läger.⁷⁹ Valet av dylika hade skett utan avseende på skiljaktigheter i deras trosuppfattning. Detta är ju i viss mån ägnat att sprida ljus över Ebba Boströms egen religiösa grundsyn. Oro och förvirring blevo emellertid följden av hennes fördomsfrihet på denna punkt. En efter en lämnade

⁷⁷ Citatet (dat. 16 maj 1887) är hämtat från Lotten Muncks handskrift ”Ur Fröken Boströms dagbok”, vilken senare trots ingående efterforskningar tyvärr ej kunnat påträffas. Över hur lång tid denna sträckte sig, är svårt att bestämt avgöra. Att döma av Lotten Muncks dagboksanteckning den 16 mars 1893 (MDB s. 49) synes den inte ha varit särskilt omfattande. Syster M. skriver nämligen: ”I lördags fick jag börja hjälpa fröken Boström ordna en del bref och papper. Vi träffade därvid på en begynd dagbok, som jag tror från 1887, hvars första skrifna blad hon läste för mig. Det gaf en dyrbar inblick i hennes inre lif och de mångfaldiga erfarenheter hon haft af bönhörande nåd.”

⁷⁸ Lotten Munck, Minnen från Samariterhemmets begynnelseår (handskrift, dagtecknad den 4 dec. 1926), s. 5.

⁷⁹ Jfr s. 193. I sammanhanget må erinras om *Jobannes Kerfstedts* insatser på området. Med denne såsom ordförande bildades nämligen år 1870 Uppsala stads missionsförening genom samgående av Uppsala missionsförening och Uppsala stadsmission (Stave, Joh. Kerfstedt a. a. s. 129). Den förra grundad redan under 1850-talet på Lars Rosengrens initiativ ägde i den s. k. Rosengrenska salen (å övre Fjärdingen) sin fasta samlingspunkt och intog gentemot statskyrkan en mera försonlig hållning, medan den senare (C. L. Sparmans skapelse av år 1866) tillhörde oppositionen. Det livliga deltagandet i de många väckelsemöten, som under 60- och 70-talen höllos bl. a. i Dalénska salen vid Klostergatan samt folkskolesalen vid Dragarbrunnsgatan, bära vittne om de frikyrkliga idéernas starka dragningskraft (L. Hallén, *Ur väckelseörelsernas historia III*. Uppsala med omnejd. Sthlm 1944, s. 48 ff. Jfr dens., *Femtio år. Uppsala stads Missionsförening 1870—1920*).

henne, och i överensstämmelse med sin ändrade kyrkliga inställning beslöt hon att "ej mottaga andra än dem, som tillhörde svenska kyrkan".⁸⁰

Efter hemkomsten från englandsbesöket möttes fröken Boström av stora ekonomiska svårigheter. Det oaktat avstannade icke utvidgningsarbetet. Såsom tidigare omtalats, inreddes ett litet räddningshem i en nyförvärvad gård vid Dragarbrunnsgatan redan på eftersommaren samma år.⁸¹ Om dettas vidare öden berättar hon själv: "I stillhet och med framgång förestod Fanny Lindh under ett års tid det nya räddningshemmet. Men inga penningar kommo. På vänners enträgna tillrådan stängdes därför hemmet hösten 1888, och gården utbjöds till salu. I hjärtat önskade vi, att ingen köpare måtte komma. Så blef det ock. Ett år förgick — fullt af plågor och bedröfvelse. Hösten 1889 öppnade vi åter hemmet utan att ha något i kassan. Vänner talade om att begära hjälp åt oss —" I detta mörka läge inträdde emellertid en plötslig ljusning, genom att ett större belopp (50.000 kr.) testamentades till verksamheten; och den summan räckte väl till att täcka alla dittillsvarande skulder.⁸²

Under blygsamma villkor fullföljdes det med så ovissa framtidsutsikter återupptagna räddningsarbetet fram till våren 1891. Det blev dock inte ekonomiska svårigheter, som beseglade dess öde. I sagda hänseende hade ju läget ändrat sig till det bättre. Huvudorsaken till dess relativt kortlivade existens var att söka på annat håll. Hösten 1890 började fröken Boström umgås med tanken att bygga ett nytt sjukhem, men inte förrän vid jultiden s. å. lät hon sina medarbeterskor veta något därom.⁸³ Vad dessa däremot med säkerhet sedan länge kände till, var att det dittillsvarande sjukhemmet blivit överbelagt. Någon annan passande tomt för det planerade nybygget fanns dock inte tillgå än just räddningshemmets; och som vanligt snar i beslutet, bestämde sig fröken Boström på föråret 1891 att lägga ned ifrågavarande verksamhet och

⁸⁰ SH a. a. s. 17.

⁸¹ Jfr sid. 187.

⁸² Ur Lotten Muncks efterlämnade handskriftssamling: Fr. Boströms diktat till 15 årsberättelsen, s. 7 (HS).

⁸³ Jfr EB, s. 58. Jfr MEB, s. 19 f. o. SH s. 10.

låta riva det hus, dit den varit förlagd.⁸⁴ Därmed upphörde här den speciella form av socialpedagogiskt räddningsarbete, vilket knappt ett årtionde tidigare bildat själva upptakten till det hela.

En närmare redogörelse för den nya sjukhemsbyggnadens tillkomst, de olika etapperna i dess uppförande, dess lokala planering och inredning etc. faller givetvis utom ramen för en framställning som denna.⁸⁵ Det är dess nära samband med tillblivelsen av landets andra diakonissanstalt, i vars hägn det sociala uppfostringsarbetet antagit växlande former, som motiverar en återblick på händelserna däromkring.

⁸⁴ Ibid. Beslutet härom sattes inte genast i verkställighet. I det längsta ville man utnyttja det lilla räddningshemmets enkla resurser. Så sent som i slutet av mars, när grundstenen till nybygget redan lagts, skrev sålunda fröken Boström till Lotten Munck: "Jag tror vi måste stänga 74 an under byggnadstiden. (Brevet, som i avskrift ingår i nyssnämnda handskriftssamling, är daterat den 24/4 1891).

⁸⁵ Att erhålla medel för ändamålet, framstod såsom den mest brännande frågan. Visserligen tyngdes inte hemmen av några skulder längre, men å andra sidan saknades rörelsekapital. Hur föga genomtänkt projektet från början varit, framgår vidare av fröken Boströms egen redogörelse för händelseutvecklingen (Jfr not 82 — föreg. sid.). En arkitekt Westerberg hade givit löfte om ritningar. På dennes fråga om storleken av den byggnad, som skulle uppföras, uppger sig fröken Boström ha svarat: Så stor som tomtens tillåter. "Men när jag fick se det /bygget/ i verkligheten", tillfogar hon, "blef jag förskräckt öfver dess storlek. Och när andra våningen murades upp, var jag så förfärad, att jag ej tordes gå dit, ända till dess vår trogne, gamle byggmästare, som utan kontrakt och utan kontroll byggt och reparerat åt oss alla dessa åren, bjöd mig komma upp för att se utsikten från tredje våningens bjelklag."

Beträffande byggnadsföretagets ekonomiska sida upplyser samma källa: "Vi voro fria från skuld, men hade intet att bygga för. Då beslöt sig en af hemmets medlemmar att ge 20.000 kr. Och sedan grundläggningsarbetet begynt kom ett bref från min syster Hedvig, att hon ville ge 50.000 kr., som hon eljes ämnat åt mig efter sin död. Den första gifvarinnan gaf längre fram ytterligare 15.000 kr. En annan bidrog med 10.000". (Med annan handstil — syster Lottens? — är senare tillagt: "Utifrån kommo endast 2000") — s. 9. Eftersom sjukhemmet i runt tal drog en kostnad av 150.000 kr., nödgades man, upplyser Lotten Munck i en kortare (handskriven) översikt över Samariterhemmets uppkomst och tidigare utveckling, likväl taga nya inteckningar utöver dem (på 13.200 kr.), vilka övertogs vid tomköpet 1887 (HS).

Lika knapphändig som det primära källmaterialet (i form av brev, dagböcker, protokoll etc.) befunnits vara fram till 90-talets tidigare år, lika rikhaltigt blir det i fortsättningen. Författaren till 1932 års jubileumsskrift har alltså från den tiden haft många och goda källor att ösa ur. Härtill kommer tillgången på under lång tid samlade personliga erfarenheter av skilda slag. Även om dessa ej gå direkt tillbaka till 90-talet, berikas de dock av en levande lokaltradition. Av vad som vid ifrågavarande tidpunkt tilldrog sig på platsen lägger författaren självfallet huvudvikten vid hur tanken på att införliva diakonissutbildning med verksamheten i övrigt efter hand uppstod. I sammanhanget erinras bl. a. om fröken Boströms erfarenheter från Mildmay, de stimulerande underrättelserna från Neuendettelsau (en av medhjälperkorna företog en studieresa dit), prästernas samt olika välgörenhetsorganisationers intresse för saken (Fanny Lindh hade t. ex. genom samarbete mellan Sedlighetsföreningen och De fattiges vänner anställts såsom församlingsdiakonissa i staden).⁸⁶ Osökt inställer sig frågan, om inte i första hand Ersta fick tjäna som förebild. Rådfrågade källor lämna dock inget klart besked på den punkten. I ett brev från sommaren 1891 uttalar fröken Boström emellertid en förhoppning, att så snart som möjligt få besöka diakonissanstalten i Stockholm. "Jag längtar efter undervisning", skriver hon, "efter att få sätta mig på skolbänken." "Jag tror mig i höst få resa", heter det vidare, "börjar vid Ersta så Kristiania, Neuen-Dettelsau etc." (Den planerade resan blev dock inställd).⁸⁷

Ur tanken på ett systerskap framväxte behovet av fastare former för en dylik sammanslutning m. a. o. stadgar och ordningsföreskrifter. Om hur stadgeförslaget kom till, har syster Lottens dagbok från åren 1892 och 1893 en del upplysningar att lämna. Anteckningarna i fråga datera sig från första årsdagen av hennes ankomst till hemmet (den 12 okt.), och om vad som den dagen huvudsakligen tog hennes tid i anspråk, skriver hon nästföljande: "Gårdagen till stor del upptagen af det dyrbara, viktiga arbetet med Samariterhemmets blifvande regler".⁸⁸ Uppgiften bestod egentligen — enligt samma källa — i att sovra och bearbeta ett antal skriftliga bidrag "af hemmets medlemmar", en sammanställning, som efteråt överarbetades i samråd med fröken Boström, innan den underställdes de påtänkta styrelseledamöterna.⁸⁹

Vid denna tidpunkt pågingo ännu inredningsarbetena i den nya sjukhemsbyggnaden. Först i december voro de praktiskt taget avslutade. Fröken Boström själv var en av de första, som flyttade dit. Invigningen — förrättad av den gamle domprosten C. A. Torén — ägde dock inte

⁸⁶ Centerwall, — "För att tjäna" a. a. s. 21 ff.

⁸⁷ Citat eft. Lotten Muncks Minnesteckning (MEB) a. a. s. 21.

⁸⁸ Lotten Muncks dagbok (MDB) för tiden 12/10 1892—6/9 1893,

s. 2 (HS).

⁸⁹ Jfr O. Centerwall, Syster Lotten Munck. a. a. s. 40.

rum, förrän ungefär en månad senare (den 24 januari 1893), vid vilket tillfälle de antagna systrarna anlade den föreskrivna dräkten.⁹⁰ Inte heller vår andra diakonissanstalt hade alltså tillkommit på officiell väg utan var liksom den första en frukt av det enskilda initiativet, genomströmmat av kristlig människokärlek och offervilja.⁹¹

c) Samariterhemmet.

Tillkomsten av denna anstalt markerar en vändpunkt i fråga om utländska inflytelser. Dittills hade verksamheten vid det "Boströmska hemmet" i mångt och mycket ordnats efter engelskt mönster; hädanefter bestämes utvecklingen huvudsakligen av tyska förebilder.⁹² I och med att diakonissutbildning satts på institutionens program blevo Löhe och Fliedner de stora läromästarna.⁹³

⁹⁰ Alldeles friktionsfritt hade dräktfrågan ej kunnat lösas. Enligt den nyss citerade dagboken avgjordes den redan i september (s. 5), men en av de föreslagna systrarnas föräldrar nekade henne bestämt att anlägga dräkten (s. 22), och hennes namn återfinnes ej heller bland de nyordna systerarna.

⁹¹ Jfr s. 28.

⁹² Beträffande namnvalet torde det vara tillfyllest att hänvisa till Luk. 10. Brevpapper med "Samariterhemmet" i tryck användes redan 1891. Emellertid har namnet blivit föremål för en del kritik. Det har betecknats såsom i någon mån missvisande ("Barmhärtigheten söker ingen ersättning"). Med denna anmärkning i minnet förklaras det i "Meddelanden från Samariterhemmet" (1895 — manuskript HS a. a.): "Sitt namn har *Samariter*-hemmet fått med anledning af en döende väns ord till dess stiftarinna: 'Låt det blifva den gode Samaritens hem!' Många gånger hafva vi väl bäfvat för de kraf, som detta namn ställer på oss, som där tjäna. Mer än en gång har detta namn också blifvit användt som ett vapen emot oss, särskildt då det varit fråga om afgifter för sjuka . . . visst skulle det vara oss mycket kärt att i större utsträckning än hittills skett, kunna för intet få mottaga och vårda obemedlade patienter. För att detta skulle blifva oss möjligt behöfde vi dock utomstående Samariters kärleksfulla stöd och hjälp. Vi hafva alla våra barn och flickor att sörja för, af hvilka en stor del alldeles afgiftsfritt, andra mot en ganska ringa afgift inom hemmet få hvad de behöfva" (s. 7).

⁹³ Att lämna "den inre vägen" inom sjukvården vållade emellertid fröken Boström en verklig självövertvinnelse. Det "antingen — eller" i hennes natur, som utlöst så mycken dädkraft, tillstodde ingen kompromiss. Genom att medge kirurgisk behandling i ett kritiskt fall (diakonissan Fanny Lindh

Det har med rätta anmärkts, att intrycken från tysk diakoni, särskilt från Neuendettelsau, likväl ej satt tydliga spår i anstaltens liv och arbete, och detta har bl. a. förklarats med att fröken Boström från början givit en starkt personlig prägel åt sitt verk.⁹⁴

Så var nog fallet även under den närmaste framtiden; ej minst beträffande ledning och fostran av de systrar, som vigt sig åt kallet. Härom omvittnas: "Hon drog dem till sig med en nästan magnetisk makt. När hon gaf sin varma kärlek, sitt förtroende, sin moderliga omsorg, var det så svårt att ej ge henne för mycket tillbaka. Det blef nog för mer än en . . . en årslång kamp mot en afgudisk beundran. Hennes gillande eller ogillande kom att betyda så mycket. En storslagen ande med glödande känsla och stor viljeenergi var hon. Och därför fingo helt enkla uttalanden en tyngd, så att de trängde djupt och stannade länge kvar."⁹⁵

Uppgiften blev givetvis mera maktpåliggande, allteftersom verksamheten utvecklades. I den återblick på vad som timat under åren 1893—1894, med vilken syster Lotten inleder andra delen av sin dagbok, får läsaren en levande bild av förtröstansfull arbetsiver i dagens mångsidiga gärning. Denna fördes vidare och vidgades ytterligare i och med att en i början av året inköpt gård alldeles intill det nya sjukhemmet från den 1 oktober s. å. apterades till elevhem. I sammanhanget må även ihågkommas en uppskattad gåva av släkt och vänner, det vackra sommarstället *Mariehem* i Fundbo socken (ö. o. Uppsala), där utom systrar och patienter även barnhemsbarnen hämtat hälsa och krafter. Eljes har dagboken föga att meddela om barn- och ungdomsarbetet under dessa år. Att här lik-

befanns lida av en allvarlig åkomma), slog hon definitivt in på den väg, som normaliserade hemmets sjukvård (MEB a. a. s. 25 f.). Det ligger något av symbolik i förhållandet, att nämnda syster i en följd undergick ej mindre än fyra olika operationer (MDB 1894—96, s. 40 ff.).

Samma diakonissa var det som i juni 1891 på egen bekostnad företog en resa till bl. a. Neuendettelsau och från denna Wilhelm Löhes redan vid den tiden mångsidigt utvecklade skapelse (med bl. a. uppfostringsanstalt och magdalenahem) i brev till fröken Boström gav en fortlöpande skildring av sina intryck och upplevelser. Hennes dagbok (omfattande tiden 1888—1892) blottar ett starkt känslofärgat fromhetsliv men har föga till övers för dagens händelser (HS).

⁹⁴ Rosenberg, Den tjänande kyrkan a. a. s. 163.

⁹⁵ EB, s. 65.

som på Ersta särskilt det förra blev föremål för systrarnas moderliga omsorger, kan dock utläsas ur dess spridda uppgifter. "Vid Barnhemmet voro vi under vintern /1893—94/ fem systrar", upplyses det, och av fortsättningen framgår, att en tjänstgjorde som föreståndarinna, två som vårdarinnor och de tvenne återstående (varav den ena var dagboksförfattarinnan själv) som lärarinnor. Endast fyra av barnen besökte vid den tiden folkskolan, vadan det stora flertalet småttingar — hela antalet uppgick till över 30 fick sin första undervisning inom hemmet.⁹⁶

Ej heller nästföljande år (1895—96) har dagboken några märkligare ting att anföra från detta arbetsfält. Så mycket utförligare är den på andra punkter. Accepterandet av erbjudandet från adjunkten Afzelius sterbhus att inköpa gården mitt emot sjukhemmet hör till de yttre konturerna av anstaltens utveckling.⁹⁷ (Huvudintresset samlade sig eljes kring förvärv av skoltomten i samma kvarter detta hem var beläget.) Sjuk- och församlingsvårdens landvinningar noteras tacksamt, likaså närmandet till Ersta.⁹⁸ Där- emot äro, som sagt, underrättelserna från barn- och tjänarinnehemmen mycket sparsamma. Arbetet där pågick tydligen i sedvanliga former utan att nämnvärt påverkas av störande intermezzon.

⁹⁶ MDB 1894—96, s. 2—16. Huvudvikten lägges eljes vid utvecklingen inom sjuk- och församlingsvård. Att en barnsal hösten 94 öppnades vid det nya sjukhemmet, äger ju här ett visst intresse. Av mera allmän diakonihistorisk betydelse äro uppgifterna om församlingssystrarnas utvidgade verksamhet i Peterslund, Luthagen och Svartbäcken (ibid.).

⁹⁷ MDB 1894—96, s. 162.

⁹⁸ Inom sjukvården noteras tillkomsten av en operationssal (a. a. s. 145) samt upplåtandet av tre salar i sjukhemmets bottenvåning i anslutning till densamma (a. a. s. 89). Reformen erfordrade givetvis specialutbildning av en del systrar. I sådant syfte gjordes med växlande framgång hänvändelser till olika sjukhus i huvudstaden. Vidare kan nämnas, att dr. Westerlund i Enköping under ett besök vid anstalten gav löfte om att en diakonissa skulle beredas tillfälle till övning (i allmän sjukvård) vid hans eget sjukhem, och i april 1895 infann sig syster Anna Nisser på platsen (a. a. s. 65). Samariterhemmets församlingsdiakoni utvidgades bl. a., genom att den meromtalande syster Fanny sommaren 1896 erhöi missiv som församlingsdiakonissa i Eskilstuna, sedan hon en längre tid verkat på en liknande post i Uppsala — Peterslund (a. a. s. 184). I fråga om förhållandet till Ersta — se vidare sid. 215 f.

Enstaka sådana, såsom att flickor rymde sin väg, inträffade naturligtvis, men även detta hörde numera till sällsyntheterna. Från Barnhemmet förmåles så gott som aldrig några egentliga svårigheter. "Barnhemmet är", heter det, "som en hvilopunkt för fr. Boström; hon kände sig så trygg, att det går rätt där".⁹⁹

Efter år 1896 är utvecklingen inom anstaltens skilda verksamhetsområden betydligt lättare att följa. Den äldsta årsberättelsen avser nämligen 1897. Å andra sidan saknas den närbild av vad som tilldrog sig på platsen genom ett längre uppehåll i syster Lottens ovan citerade dagboksanteckningar.¹⁰⁰ De bevarade utdragen av brev från fröken Boström från samma tid utgöra någon om än ringa ersättning. De frågor som här beröras äga dock mera allmänt intresse, t. ex. frågan om anställande av egen pastor (i st. f. den dåvarande, vilken tillika tjänstgjorde som domkyrkoadjunkt), oron för den växande ekonomiska skuldbördan, aktuella organisationsproblem samt svårigheter att möta tillströmningen av nya patienter med hänsyn till systerbrist.¹⁰¹

En mera samlad bild av det sociala uppfostringsarbetet erhålles först genom årsberättelserna ehuru i något knapphändig form. Härav framgår, att i det rymliga tvåvåningshus, där barnen hade sitt hemvist, ett par lokaler även togos i bruk för "modermöten", "syskola" ("för utom hemmet boende unga flickor") m. m. Någon särskild skolsal behövdes inte längre, ty numera besökte barnen stadens folkskolor. Tidigare hade arbetssalen i bottenvåningen använts för ändamålet. Åldersuppgifter för hemmets unga inkvarteringar saknas; däremot anges det totala antalet år från år. Efter den tidpunkt (1886), då institutionens nybyggnad stod klar för inflyttning, inträdde en markerad stegring av detsamma. Året förut noterades siffran 19, men det större utrymmet medgav en ökning till 28. Därpå steg den kontinuerligt för att snart nog nå

⁹⁹ a. a. s. 121.

¹⁰⁰ Upphållet står i samband med en vid denna tid företagen utlandsresa, under vilken syster Lotten längsta tiden vistades i Neuendettelsau men även avlade kortare besök vid andra tyska diakonisshus (Centerwall, Syster Lotten Munck a. a., s. 48).

¹⁰¹ Utdrag ur Fröken Ebba Boströms brev till L. M. (1887—99 — HS).

upp till 40, ja periodvis något däröver. Härigenom kunde ju förläggningens anstaltskaraktär svårigen elimineras.¹⁰²

Vad *Tjänarinnehemmet* angår, fanns en anteckning om att under de sistlidna tio åren (1887—97) sammanlagt 180 unga flickor varit intagna där, varav dock många endast för kortare tid. Mer än tjugi kunde inte mottagas på en gång i de förhållandevis trånga lokalerna. (De flesta av rummen betecknas som "helt små".) Inom själva hemmet meddelades huvudsakligen undervisning i sömnad. Den egentliga hushållsutbildningen var alltjämt förlagd till det "ekonomihus", som låg på andra sidan gårdsplanen. Där inrymdes nämligen, såsom tidigare antytts, förutom en mindre personalbostad tvättstuga, stryk- och mangelrum samt bageri.¹⁰³ Från ett i byggnaden beläget mindre portrum kontrollerades passagen till gatan.¹⁰⁴

Återstoden av fröken Boströms aktiva verksamhetstid (1898—1901) präglades mindre av partiella arbetsformer än väl av omsorger för tryggande av hela verksamhetens framtida bestånd. Vissa antydningar om lämpligheten av organisatorisk anslutning till diakonissanstalten i huvudstaden ställer sig Samariterhemmets föreståndarinna helt avvisande emot. I ett brev dagtecknat den 26 augusti 1889 skriver hon exempelvis: "Vill visst icke låta Hemmet blifva en filial till Ersta — de orden hafva något oroat mig".¹⁰⁵ Att ensam under en lång följd av år i sista hand ha burit hela ansvaret för hemmets skötsel, att ha varit den, på vilken under så lång tid den växande arbetsbördan ytterst vilat, utgjorde en kraftpåfrestning, som hon fick allt svårare att stå emot. En dryg del därav hade varit av ekonomisk natur. Oförbehållsamt tillkännagav hon sin syn på läget, och vad detta numera krävde: "Genom alla dessa inköp och byggnader har, trots de gåfvor, som inkommit, en större skuld blifvit åsamkad. Detta jämte ofta återkommande deficit vid årens slut har blifvit en tryckande börda och framkallat längtan efter hjälp — hjälp äfven

¹⁰² SH, bd. I, s. 28.

¹⁰³ Jfr s. 191.

¹⁰⁴ Jfr not 102.

¹⁰⁵ Jfr not 101.

i förvaltningen. Och är det nu min innerliga önskan att först blifva skuldfri och sedan få öfverlämna en skuldfri Anstalt i en god Styrelses händer, som ville upptaga arbetet för dess utbildande till en verklig diakonissanstalt.”¹⁰⁶

Många voro de, som under åren stått fröken Boström bi i hennes oegennyttiga gärning. Listan över dem skulle bli både lång och omväxlande. Bland kyrkans män intogo domprostarna Torén och Sundelin samt professorerna Rudin och Qvensel en särställning. Deras intresse för arbetet var starkt personligt. Ingen av dessa kom dock att tillhöra den styrelse, om vars bildande förhandlingar nu voro i gång.¹⁰⁷ Här är emellertid inte rätta platsen att ingå på förloppet av nämnda förhandlingar; vare nog sagt, att dessa resulterade i fröken Boströms (den 27 december 1898) undertecknade gåvobrev, varigenom hon till ”Stiftelsen Samariterhemmet” överlämnade så gott som hela sin egendom.

Den 14 januari 1899 höll den nybildade styrelsen sitt konstituerade sammanträde. Till ordförande utsågs dåvarande biskopen i Västerås ärkebiskopen J. A. Ekman, och övriga ledamöter voro förutom fröken Boström professorerna Edv. Clason, Hj. Danell samt docenten och domkyrkovicepastorn J. A. Eklund. Stadgarna för hemmet, enligt vilka dess ”grundläggarinna fortfor att förestå anstalten” samt utöva ledning och tillsyn över densamma, var-

¹⁰⁶ Diktat a. a. s. 15. Jfr SH s. 19 f. Av ett brev till Lotten Munck daterat den 6 mars 1897 framgår, att även ett annat spörsmål av vikt länge upptagit brevskriverskans tankar. En passus lyder: ”En fråga nu blir, skola vi gå in till Kongl. Majestät med begäran få hafva egen Pastor, som får räkna tjänsteår”. (Utdrag etc. a. a.). Vid sammanträde med den nybildade styrelsen (se ovan) framställdes också förslag i samma riktning, men beslutet blev att ställa frågan på framtiden, ”enär”, som det heter, ”man nu ej ansåg sig kunna föreslå någon särskild prästman med full viss-het om att han vore för platsen lämplig” (prot. — SHS — 31 aug. 1899, § 1).

¹⁰⁷ För dessa förhandlingar visade brodern (statsministern Gustaf Boström) personligt intresse. (Jfr Centerwall, ”— För att tjäna” a. a. s. 28). Av den korrespondens i ämnet han förde med system har just ingenting återfunnits. Blott antydningar om att en sådan förekommit bekräftas i Lot-ten Muncks efterlämnade papper. På ett löst ark med strödda blyertsan-teckningar (förmodligen avsedda för dagboken) har hon exempelvis skrivit: ”Fr. B. mottagit brev fr. sin bror — han råder bestämt till styrelse.”

jämte ärkebiskopen skulle pröva och godkänna invalet av ny leda-mot i styrelsen, antogos först vid februarisammanträdet s. å.¹⁰⁸ Sistnämnda bestämmelse har med rätta tillmätts en särskild bety-delse, enär den även formellt knyter Samariterhemmet till kyr-kan.¹⁰⁹

En blick på utvecklingen av anstaltens socialpedagogiska sträv-anden under den jämförelsevis korta tid fröken Boström ännu vakade däröver, avslöjar inga mera påtagliga förändringar. Smärre sådana äro givetvis påvisbara, men i stort sett blir bilden oför-ändrad. Det är också helt naturligt, att under ett skede i hemmets historia, då spörsmål i samband med en för framtiden avgörande förvaltningsomläggning jämte åtgärder för ekonomisk sanering och övervinnande av en oförutsedd systerbrist i högsta grad tog led-ningens uppmärksamhet i anspråk, mindre angelägna reformer fingo anstå.¹¹⁰ Å andra sidan hade arbetsformerna vid de bägge institutioner, som svarade för de ungas fostran och utbildning, nu-mera vunnit erforderlig stadga.¹¹¹

Enligt de ”stadgar för de olika afdelningarna af Samariter-hemmet”, vilka av styrelsen antogos på våren samma år, reglerades såväl Barn- som Tjänarinnehemmets verksamhet för avsevärd tid framåt.¹¹² Vad beträffar det förra, föreskrevs, att här inte fick mottagas yngre flickor än fyra år och inte äldre än tio. Vidare måste föräldrar eller målsmän skriftligen förbinda sig att låta dem stanna kvar inom anstalten intills konfirmationen samt — för er-hållande av utbildning — tre år därutöver. Förbindelsen avsåg till-

¹⁰⁸ Prot. (SHS) den 18 febr. 1899, § 2.

¹⁰⁹ Se t. ex. Centerwall, För att tjäna a. a. s. 31. Av nästföljande sty-relseprotokoll (den 8 mars s. å.) framgår, att ärkebiskopen ”åtagit sig det öfverinseende öfver Samariterhemmet”, som stadgarna omförmält (§ 2).

¹¹⁰ Efter 1897 minskade systrarnas antal på ett oroande sätt. ”Svårast var det 1899”, skriver Lotten Munck, ”då 5 systrar, det ville då säga 25 % utträdde inom ett år”. ”Detta tyder på ett lossnande af de band, som förenat systrarna vid anstalten och dess föreståndarinna”, tillägger hon samt förklarar det beklagliga tillståndet med personliga sidoinflytelser, vilka fröken Boström länge utsattes för men dock så småningom övervann. (MEB a. a. s. 32).

¹¹¹ Jfr s. 205 f.

¹¹² Prot. den 25 maj 1899, § 1.

lika ett på förhand lämnat godkännande av den anställning föreståndarinnan kunde anskaffa åt dem.¹¹³

Statistiken ger vid handen, att barnantalet höll sig tämligen konstant (omkr. 35) under det tidsavsnitt (1898—1901), det närmast är fråga om, likaså att de flesta besökte stadens folk- eller småskolor. Blott ett tiotal var under skolåldern. Av dessa utgjorde något mer än hälften nykomlingar, vilka systrarna alltså fingo hand om resten av deras uppväxttid.¹¹⁴ I enstaka fall hände det, att barn voro behäftade med lyte (t. ex. dövhet), psykiskt hämmade eller ledo av någon varaktig åkomma, men dylikt hindrade ju på den tiden inte att de behölls i vanligt barnhem. I en av årsberättelserna omtalas exempelvis: "Den äldsta af flickorna, en tjuguaråring !/, som till såväl kroppens som själens utveckling är att betrakta som ett barn, lider . . . av kronisk sjukdom och har hela tiden varit sängliggande."¹¹⁵

Att barnen skulle beredas landsvistelse under somrarna, var man alltid mån om. Som nämnts, användes *Mariehem* till rekreationsplats även för barnen. Åren närmast före sekelskiftet hyrdes emellertid en lantgård vid *Hargsbamn* för samma ändamål, och sommaren 1900 tillbragtes i *Håga*, en halv mil utanför Uppsala.¹¹⁶

Motsvarande uppgifter från *Tjänarinnehemmet* erbjuda ej heller några märkliga nyheter. Att dess karaktär av skyddshem inte längre existerade, står utan vidare klart. De ovannämnda specialbestämmelserna för anstaltens skilda avdelningar bekräfta till fullo den saken. Där föreskrives t. ex., att de nyintagna flickornas föräldrar eller målsmän hela utbildningstiden måste betala för dem (om de inte voro skrivna i Uppsala), samt att under första året anstalten ej bekostade deras kläder.¹¹⁷ En annan omständighet kan också anföras som belägg härför, nämligen anknytningen till elevhemmets tjänarinneavdelning, vilken senare fr. o. m. 1900 betecknas såsom "en fortsättning af tjänarinnehemmet".¹¹⁸ Strängt taget

¹¹³ Årsb. (SH) 1898—99, s. 38.

¹¹⁴ Se vidare sid. 213.

¹¹⁵ Årsb. (SH) 1901, s. 20. Se vidare not 120.

¹¹⁶ a. a. 1898, s. 8 o. 1900, s. 10. Jfr s. 166.

¹¹⁷ a. a. 1898—99, s. 38 f.

¹¹⁸ a. a. 1900, s. 12.

faller därför icke redogörelsen för den sålunda omlagda verksamheten inom ämnet, men dess omnämmande motiveras dels av utvecklingshänsyn, dels av att jämväl barnhemsflickorna fingo sin avslutande utbildning förlagd till elevavdelningen i fråga.¹¹⁹

Tjänarinnehemmet var ingen stor institution. Platsantalet uppgick inte till hälften av Barnhemmets. Under denna fyraårsperiod höll sig elevsiffran vid 15 i genomsnitt. Barnhemmet stod för ungefär tredjedelen därav, resten kom utifrån. Fall av sinnesdefekter (blindhet och dövhet), ja t. o. m. idioti redovisas även här, men förekomsten av dylika felplaceringar får tillskrivas tidens begränsade möjligheter till specialvård.¹²⁰

Utbildningen var i stort sett fortfarande densamma, men vid sidan av övning i husligt arbete fingo en del flickor lära sig vävning. Under vinterhalvåret meddelades därjämte undervisning i vanliga skolämnen. Kristendom och sång hade sina särskilda lärarinnor.¹²¹ Den i det föregående omtalade "syskolan" synes emellertid ha upphört vid sekelskiftet.¹²²

¹¹⁹ a. a. 1898—99, s. 39.

¹²⁰ a. a. 1898—99, s. 9 samt 1900, s. 11. Först under århundradets sista decennier upptogs ett lagstiftningsarbete, varigenom dövstumsundervisningen (1889), blindundervisningen (1896) och till viss grad även sinnesslövården (1897) i fortsättningen förbättrades. Tidigare hade verksamheten inom dessa områden väsentligen tillkommit på enskild väg, vad den sistnämnda beträffar efter 1878 också genom länsmyndigheternas försorg.

¹²¹ Ibid. På grund av bristfälliga uppgifter är det förenat med viss svårighet att ange, vilka som under åren varit närmast ansvariga för de ungas vård, fostran och utbildning. Från gångna tider framhållas namnen *Emilia Eklund* och *Beda Wennerkvist*. Om den förra yttrade fröken Boström: "En vän, som jag anser som en grundläggare af Hemmet, Emilia Eklund, är mig oförgätlig genom sin samvetsgranna plikttrohet . . ." (Diktat a. a. s. 11). I den senare ägde Barnhemmet i början av 90-talet en ovanligt skicklig lärarinna, som, när hon sedermera flyttade utomlands (till en missionsstation i Sydafrika) säges ha varit mycket saknad (SH, a. a. s. 17). Efter 1898 uppges namnen på de systrar, som förestodo respektive hem. Ansvaret för Barnhemmets ledning anförtröddes åt något äldre och erfarna diakonissor, Elsa Börjeson och Emerentia Alexanderson. Den förra, som var över femtio år, när hon tillträdde posten, innehade densamma fram till sommaren 1901, varefter syster Emerentia mottog uppdraget. Vid Tjänarinnehemmet ägde en rad systerbyten rum. (Tidvis tjänstgjorde här 3 à 4 diakonissor på en gång utom de frivilliga krafter, som erbjödo sig.)

¹²² Jfr s. 206.

Såsom av rubrikerna torde ha framgått, låta sig avgränsade perioder i verksamhetens utveckling (alltefter dennas omfattning och uppgifter) utan svårighet särskilja. Vad angår den socialpedagogiska sidan därav, är det i främsta rummet de första 10—15 årens insatser, som intressera. Tyvärr saknas utförligare statistik från detta inledningsskede. Först efter 1896 står en sådan till buds, men liksom Erstas från samma tid lämnar även denna mycket övrigt att önska. Bristerna härutinnan lägga alltså stora hinder i vägen för utformandet av en nöjaktig statistisk bild av vad som tilldrog sig på detta arbetsfält, men i översiktlighetens intresse bifogas nedanstående tabeller:

Tabell I. Barnhemmet 1882—1897.

År	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889—1890
Barn- antal	1	8	17	19	28	31	35	36—42

Åskådliggjord av det stigande barnantalet omspanner denna utveckling tre olika skeden. Under det första begänsat till åren 1882—83 bar verksamheten i huvudsak det spontana initiativets prägel utan att markera någon särställning. Det andra, ”mognadsskedet”, är närmast att hänföra till åren 1884—85 och utmärktes av en mera målmedveten strävan att föra arbetet vidare. Det tredje slutligen, vilket daterar sig från sensommaren 1886, när den nybyggda fastigheten togs i besittning, lockar till benämningen ”anstaltskedet” i betraktande av det stora antal vårdplatser, som här stodo till förfogande. (Helt visst skulle dock en dylik namngivning ha mötts med åtskilliga invändningar från de inom denna institution arbetande systrarna, så personligt som dessa fattade sin fosterande uppgift).

Fr. o. m. 1898 förmedla källorna (varibland årsberättelserna främst komma i fråga) en utförligare statistik från Barnhemmets liv och arbete. Såsom tabellen här nedan visar, avse uppgifterna ej allenast barnantalets årliga växlingar utan jämväl nyintagning, skolgång, hemort, avgiftfördelning m. m.

Tabell II. Barnhemmet 1898—1902.

År	Barnantal	Nyintagna	Skolpliktiga	Konfirmerade	Överflyttade till Tjänarinnehem	Utskrivna	Hemort			Avgifter		
							Uppsala	Stockholm	Annan ort	Uppsala fattigvård	Fonder, enskilda m. fl.	Fritt
1898	39 ¹	5	29	6	5	3	—	—	—	—	—	—
1899	35 ²	4	27	2	2	2	20	4	11	8	15	12
1900	34 ²	7	25	3	8	—	17	8	9	10	13	11
1901	35 ²	5	25	3	4	—	16	10	9	10	17	8
—												
1902	34 ³	3	25 ⁴	3	4	—	—	—	—	11	15	12

¹ Antalet vid årets början.

² Antalet vid årets slut.

³ Sifferuppgiften avser likaledes årets slut. Under 1902 vårdades sammanlagt 38 barn i hemmet, vilket framgår av avgiftsfördelningen.

⁴ Av de skolpliktiga barnen besökte 19 stadens folk- eller småskolor, medan 4 undervisades där endast under vårterminen och endast 2 under höstterminen.

Enligt tabellen inträdde mot århundradets slut en viss minskning av barnantalet. Utan att någon direkt förklaring härtill lämnas, torde denna främst böra sökas i en strävan att utplåna anstaltsprägnen. Ur förhållandet att smärre åldersförskjutningar komma till synes, är det inte möjligt att draga någon bestämd slutsats, däremot förefaller det, som om man efter år 1899 ansåg en överflyttning till Tjänarinnehemmet vara flickorna till gagn. De ofullständiga uppgifterna om deras respektive hemorter giva i all sin knapphändighet vid handen att före sekelskiftet de allra flesta hörde hemma i Uppsala eller trakterna däromkring (det senare verifieras av årsberättelserna), men att sedermera även huvudstaden i ökad omfattning representeras i statistiken, något som i sin tur vittnar om att verksamheten blivit mera känd. Dess välgörenhetskaraktär framgår otvetydigt av det förhållandet, att så många

barn (nära tredjedelen) här fick vård och fostran alldeles avgiftsfritt. Även "fond"-kolumnen avslöjar ett oförminskat förtroende för hemmets arbete. (Att Gillbergiska barnhusfonden, Allmänna barnhuset samt Stockholms stads fattigvård direkt eller indirekt bidrog med kostnaderna, äger sitt intresse i sammanhanget.)

Tabell III. Tjänarinnehemmet 1898—1902.

År	Elevantal	Intagna		Konfirmerade	Överflyttning till Elevhemmet	Direkt utgångna
		Från Barnhemmet	Utifrån			
1898	14 ¹	7	21	2	9	17
1899	16 ²			3		
1900	16	8	7	—	12	3
1901	15 ²	4	12	—	15	2
—						
1902	16 ²	4	6	—	7	2

¹ Antalet vid årets början.

² Antalet vid årets slut. Av de år 1902 såsom elever upptagna 16 flickorna voro 5 från Uppsala, 3 från Stockholm, 1 från Södertälje och 7 från landsförsamlingar.¹²³

Med sitt i det närmaste oförändrade elevantal röjer utvecklingen av ifrågavarande institution under den femårsperiod, från vilken ovanstående sifferuppgifter äro hämtade, en del data, värda att särskilt notera. Om elevernas genomsnittliga ålder lämnas inga upplysningar, men att döma av den omständigheten, att ingen konfirmation ägde rum efter 1899, låg den sannolikt något högre under de närmast följande åren. Att hemmet alltmera kom att anlitas för de f. d. barnhemsbarnens fortutbildning, antydes av de fr. o. m. år 1900 i stort sett ändrade proportionerna mellan antalet sådana

¹²³ Årsb. (SH) 1902 a. a. s. 11.

och utifrån intagna. Av tabellen framgår vidare, att i slutet av 90-talet ojämförligt flera elever efter avslutad kurs lämnade Anstalten än under det nya århundradets första treårsperiod, då överflyttning till Elevhemmets tjänarinneavdelning synes ha blivit regel.¹²⁴

Oaktat det snävt begränsade underlaget för denna statistik är det alltså möjligt att härur utläsa vissa utvecklingstendenser. Och dessa kunna vid bedömandet av den roll diakonien spelat för det sociala uppfostringsarbetets framsteg i vårt land under den tidsperiod, som avses, ingalunda lämnas ur räkningen.¹²⁵

d) Förhållandet till Ersta.

Frågan om förhållandet mellan fröken Boströms verksamhet under dess tidigare decennier och den kristligt-sociala gärning, som var knuten till Ersta kan svårigen förbigås i sammanhanget. Det var likväl inte fullt halva tiden (1893—1902), som förutsättningar för verklig intressegemenskap förelågo. Dessförinnan hade ju fröken Boström i det stora hela gått sin egen väg. Från denna avvek hon väl inte heller i fortsättningen, ehuru omständigheterna alltmera begränsade hennes handlingsfrihet. Med sin viljekraft och oräddhet att taga och bära ett stort ansvar var hon mindre benägen för kompromisser, även om dylika med tiden blevo svårare att undgå.

Det är mot bakgrunden av denna fröken Boströms personliga inställning, som hennes förhållande till Ersta och dess ledning framträder i rätt belysning. Härur uppstod visserligen inte tanken

¹²⁴ Angående utbildningstidens längd förekrevo de avdelningsstadgar, som antogos 1899, att barnhemsbarnen efter överflyttningen till tjänarinnehemmet tillhörde detsamma under ett år, varefter en tvåårig kurs vid Elevhemmet stod dem öppen. Övriga flickor utbildades under sammanlagt två år, varav det första tillbragtes vid Tjänarinnehemmet, medan det andra och sista förlades till Elevhemmet. "I detsamma", löd en tilläggsbestämmelse i ovannämnda stadgar, "emottagas äfven andra äldre flickor, med villkor att de under 1 ½ år kvarstanna i anstalten samt själfva bekosta sin beklädnad och under det första halvåret erlægga en afgift af 15 kr. för månad" (årsb. — SH — 1898—99 a. a. s. 38 f.).

¹²⁵ Se vidare sid. 284 ff.

på reformering eller omläggning av Uppsala-anstaltens arbete inom någon avdelning, men väl ansatser till förtroendefull samverkan.

Redan kort efter systerskapets tillkomst (i januari 1893) avlade Louise Fryxell ett välkommet besök vid Samariterhemmet.¹²⁶ Hennes intryck härifrån synas ha varit positiva, ty i ett brev, som fröken Boström inte långt därefter mottog från Bring tecknar sig denne som "en medarbetare", vilket i hög grad glädde adressaten.¹²⁷ Diakonissfaderns goda vilja att stärka föreningsbanden kom även till synes i personliga besök. Vid Tjänarinnehemmets årshögtid i april 1895 höll han exempelvis en predikan inför en större åhörarskara.¹²⁸ Av samaritersystrarna hälsades å andra sidan varje tecken till uppskattning från Ersta och dess ledning med både glädje och tacksamhet. Så gav t.ex. Lotten Munck uttryck för egna och säkerligen också sina medsystrars känslor, när hon med anledning av att en kvinnlig anförvant till Bring — åtföljd av en diakonissa — i augusti 1895 anlände till Samariterhemmet för att söka vård på dess sjukhem, skrev i sin dagbok: "Hur dyrbart kändes det ej, att Diakoniss-anstalten . . . ville anförtro oss något sådant . . . Och hur synbarligen vill ej Herren taga hand om vårt förhållande till Anstalten och föra det i rätta spåret — in i kärlekens samförstånd och samarbete."¹²⁹

Denna trosvisst formade tanke, närd av en naturlig gemenskapskänsla, gav impuls till fortsatta strävanden i antydd riktning. För den 2 juni året därpå står följande att läsa i den nyss citerade källan: "I förra veckan skref fr. Boström till Dr. Bring och frågade, om Pastorn (Samariterhemmets) samt systrarna Fanny Lindh och Anna Nisser finge komma till årsfest och konferens vid Ersta. Nu har svar kommit både fr. Dr. Bring och Syster Louise Fryxell med vänlig inbjudning till fr. Boström att också själf komma med. Till vår glädje har hon beslutat sig därför."¹³⁰

Detta blev inledningen till oförutsedda besök och återbesök. Dagboken är utförligare än vanligt på den punkten. En vecka se-

¹²⁶ Jfr s. 97, not 51.

¹²⁷ MDB a. a. s. 64.

¹²⁸ a. a. s. 69.

¹²⁹ a. a. s. 97.

¹³⁰ a. a. s. 176.

nare antecknas: "I måndags f. m. kom fröken Boström tillbaka från Stockholm. Med samma tåg kommo en del af Diakonissanstaltens utländska gäster, Syster Louise Fryxell och kyrkoherde Hellgren från Borgholm . . . Så fingo äfven vi den glädjen att se de danska, norska, finska, tyska och ryska systrarna samt Pastor Dalhoff — föreståndaren för diakoniss-anstalten i Köpenhamn. De besågo först sjukhemmet, sedan barnhemmet, tjänarinnehemmet och hemmet för sinnessjuka ("Gamla hemmet" — förf:s anm.) . . . Fröken Boström kände sig tacksam, att det gått så väl. Tacksam kände hon sig ock för de dagar hon tillbragt i Stockholm . . ."¹³¹

Gång efter annan hade alltså redan under 90-talet de bägge anstalternas ledande krafter tillfällen till personligt tanke- och meningsutbyte. Med sin rikare erfarenhet var Ersta den givande part, som i Samariterhemmets föreståndarinna funnit en god och tacksam lyssnare, men den senares omdöme hade särskilt i fråga om barn- och ungdomsvård nått en obestridlig mognad att döma av den enhetliga plan, efter vilken verksamheten byggts upp. Det vore därför rätt anmärkningsvärt, om stockholmsanstaltens arbetsformer och metoder just på detta område satt spår i Samariterhemmets. Utländska förebilder av gemensamt intresse kunna förklara påvisbara paralleller.

Ett med sitt verk gav fröken Boström detta en viss särställning. Styrelsens ett par år efter hennes död (den 10 maj 1902) fattade beslut att "söka få till stånd en sammanslagning mellan Samariterhemmet och Diakonissanstalten å Ersta", hade tvivelsutan legat henne fjärran.¹³² Med trosstyrka och viljekraft hade hon bemästrat mången svårighet. Slående är den bild syster Lotten tecknat av henne i en stund av motgång och besvikelse: "Fröken B. stod där inför mig så stor och så stark, då hon med hela tyngden af sin vilje- och handlingskraft sade: 'Jag måste framåt, det är fråga om en krona — jag måste kunna säga: jag har fullbordat det verk som Du mig gifvit'."¹³³

Samariterhemmets socialpedagogiska gärning sådan denna återspeglas i anstaltens årsberättelser från seklets början rymmer just inga märkligare

¹³¹ a. a. s. 177 f.

¹³² Prot. (SHS) 14.3.1904, § 1. Jfr not 134.

¹³³ MDB a. a. s. 73.

data. Vid *Tjänarinnehemmet* höll sig elevantalet oförändrat (16), medan vid *Barnhemmet* motsvarande siffra reducerats ytterligare. Åren 1899—1904 redovisades sålunda en minskning av skyddslingarnas antal från 35 till 30. Från den förra verksamheten rapporterades emellertid också en viss avmattning i så måtto, att endast ett fåtal flickor sökt inträde, och någon överflyttning till elevhemmet ej ägde rum under sistnämnda år. Däremot gingo flera direkt ut i förvärvslivet än under de närmast föregående åren. För barnhemmets del spåras samma tendens dessutom i det förhållandet, att inga nyintagningar företogs, samt att ett färre antal barn än tidigare vårdades uteslutande på anstaltens bekostnad.

Dessa tecken på viss stagnation — låt vara att de utåt voro föga märkbara — hörde otvivelaktigt samman med vad som föranledde styrelsen att på våren 1904 ingå med ovannämnda skrivelse till Ersta.¹³⁴

Efter emottagandet av skrivelsen i fråga utsåg Diakonissanstaltens styrelse å sin sida fyra ombud (byråchefen F. H. Schlytern, rådmannen Ernst Löwenhielm, pastor Ernst Lönegren samt husmodern Louise Heimbürger) med uppdrag att underhandla i frågan.¹³⁵ Förhandlingsläget var emellertid inte särskilt gynnsamt för frågans lösning, ty å ena sidan stod Ersta inför mycket kostnadskrävande byggnadsföretag, och å den andra kunde för dess vidkommande ett övertagande av Samariterhemmets verksamhet väntas medföra en större ekonomisk insats. Underhandlingarna ledde inte heller till det av initiativtagaren åstundade resultatet. Från Ersta ingick dock inget definitivt svar, förrän efter drygt ett halvt år. Till grund för detsamma låg det styrelsebeslut, om vilket protokollet upplyser: "Styrelsen förklarade sig icke åtminstone för närvarande våga åtaga sig det ansvar som skulle vara förbundet med att antaga Styrelsens för Samariterhemmet erbjudande att öfvertaga nämnda hem..."¹³⁶

¹³⁴ Jfr not 132. Paragrafen har följande lydelse: "Sedan inom Styrelsen den tanken uppstått att söka få till stånd en sammanslutning mellan Samariterhemmet och Diakonissanstalten å Ersta på det sätt, att Samariterhemmet helt och hållet öfvertages af Diakonissanstalten, dock under villkor att hufvudsyftet med Samariterhemmet, sådant det af stiftarinnan under anstaltens utveckling allt klarare fattats och uttalats och i stiftelseurkunden funnit sig uttryckt, icke förvanskas — så beslöt Styrelsen nu att ingå till Diakonissanstaltens Styrelse med framställning därom att Den, därest Den ville taga nämnda plan i öfvervägande, måtte genom några af sina medlemmar träda i underhandling med de ombud, som Samariterhemmets Styrelse inom sig utsåge".

¹³⁵ Prot. (SDS) 17.4.1904, § 11.

¹³⁶ Prot. (SDS) 20.10.1904, § 12. Utan att reservera sig mot beslutet underströk rådmän Löwenhielm i ett längre memorandum en rad omständigheter, som talade för lämpligheten av Samariterhemmets anslutning till Diakonissanstalten, såsom att den förra anstalten vid sitt sjukhem utbildade systrar för vård av nervsjuka, en specialitet som erstadiakonissorna även

I väntan på svarskrivelsen från Diakonissanstalten hade man inom Samariterhemmet levat i en ovisshet, som verkat hämmande på mångt sätt (se ovan — t. o. m. årsfesten uppsköts). Sedan äntligen svar ingått, tycks dock en ny anda ha blivit rådande. Årsberättelsen erinrar om de skiftande stämningarna i följande ordalag: "Det gångna året har varit — skulle han kunna säga — ganska rikt på spänning för Hemmets intimare medlemmar och vänner. Luften var under en del af året laddad med många frågor, oro, hopp i innerlig förening. Det till Ersta gjorda erbjudandet... måste naturligtvis hafva detta med sig. Då afböjande svar kom, hade förvisso alla en stark känsla av, att Samariterhemmet nu måste klarare och bestämdare än hittills fatta sin uppgift."¹³⁷

2. Svenska diakonanstalten.

a) Ett förberedelseskede.

Då, såsom ovan framhållits, den manliga diakonien även i vårt land deltagit i samhällets fostrande omsorg för de unga, äger kapitlet om den Svenska diakonanstaltens tillkomst fram emot århundradets slut sitt givna intresse.¹³⁸ I motsats till vad fallet är i fråga om det källmaterial, som ligger till grund för vår kännedom

framdeles ej finge tillfälle att ägna sig åt. Den i sammanhanget mest intressanta punkten i Löwenhielms skrivelse gällde dock Barnhemmet och dess bostadsfråga. På grund av sjukhusbygget (se vidare sid. 267) stode de skyddslingar, som tillhörde denna erstainstitution snart utan husrum. Samariterhemmets barnhem kunde dock hysa dem alla. Dessutom förklarades det vara av största betydelse, att dessa stockholmsbarn "i de flesta fall från sorgliga hem... uppfostras på en plats, som icke står i alltför lätt och bekväm förbindelse med hemmen..." (Bil. E).

¹³⁷ Så helt utan positiva insatser för verkets vidare utveckling förlöpte dock inte år 1904 även för Samariterhemmets del. Från det styrelsesammanträde, vid vilket erstastyrelsen avböjande svar föredrogs, är sålunda att anteckna, att med anledning av den uppkomna situationen den frågan togs under öfvervägande "om icke, så snart ske kunde, borde anställas en prästerlig föreståndare att hafva högsta ledningen under Styrelsen af Samariterhemmets angelägenheter" (prot. — SHS — 3 nov. 1904, § 2). Vidare ingår i årsberättelsen för samma år ett meddelande om att ettåriga kurser för utbildande av "församlingssystrar" komme att anordnas vid Hemmet fr. o. m. nyåret 1906. Här var det kristianiadiakoniens förverkligande av pastor Strömmes idé om utbildande av "menighetssöstre" som manat till efterföljd (årsb. — SH — 1904, s. 10).

¹³⁸ Jfr s. 178.

om fröken Boströms sociala gärning under 80-talet och tiden närmast därefter, är motsvarande primära underlag för den manliga diakonien vid dess första framträdande på svensk mark rätt omfattande och innehållsrikt.¹³⁹ Gäller det att däri spåra upprinnelsen till dess framtida insatser på det verksamhetsfält, som rymmer pedagogiska uppgifter av ifrågavarande slag, är dock källmaterialet fåga givande.¹⁴⁰

Wicherns välkända nyskapelse "Das rauhe Haus" betecknad som "den första diakonanstalten i världen" kan ingalunda anses som närmaste förebild, eftersom denna inrättning i främsta rummet avsåg att vara räddninganstalt för föräldralösa och vanvårdade barn, vilka gruppvis ställdes under tillsyn och ledning av äldre "bröder" i akt och mening att utbilda dessa för ett uppfostringsarbete i den inre missionens anda. En så beskaffad pedagogisk säruppgift ingick nämligen inte i den nyvordna svenska diakonanstaltens utbildningsprogram.

Vid de till ett förbund sammanslutna tretton tysk-evangeliska diakonanstalter, som voro i verksamhet 1897, alltså året före den svenska motsvarighetens grundande, arbetade enligt pastor K. U. Kobelt (under i det närmaste 25 år de s. k. Neinstedtanstalternas — Elisabethstift och Lindenhof — föreståndare) bortåt fjärdedelen av de från Rauhes Haus utgångna "bröderna" inom barn- och ungdomsvård. Även andra anstalter av nämnda slag hade personliga krafter placerade på samma arbetsfält. Flidners kända skapelse i Duisburg hörde hit men intog i detta hänseende en mindre framträdande plats, vilket däremot inte kan sägas om Züllchow, Ober-Gorbitz samt det nyssnämnda Lindenhof. Eljes upptog anställningsstatistiken rubrikerna sjuk- epileptiker- och sinnesslövärd jämte fattigvård, tjänstgöring vid arbetskolonier, härbärgen m. m., ja på en del håll (Johannesstift och Nürnberg) saknas verksamhet med pedagogisk uppgift helt och hållet i densamma.¹⁴¹

Från Tyskland spred sig intresset för diakonsaken även till de nordiska

¹³⁹ Häri ingå i främsta rummet de å Stora Sköndal arkiverade utförligt hållna styrelseprotokollen jämte en mångfald brev och handlingar från Anstaltens första tid. Därtill kommer årsberättelser jämte fortlöpande meddelanden i tidskriften Diakonen, också det ett givande källmaterial flitigt utnyttjat för en rad bearbetningar i form av minnes- och jubileumsskrifter, monografier etc.

¹⁴⁰ Sedan akiveringsarbetet å St. Sköndal slutförts, är det likväl att hoppas på tillgång av ett mera givande källmaterial även i detta hänseende.

¹⁴¹ Diakonen 1898, s. 64.

länderna, i första rummet Norge.¹⁴² I nov. 1889 utfärdade sålunda "Det norske Lutherske Indremissionsselskab" ett utrop om bidrag till uppriktande av en norsk diakonanstalt, och förslagsvis nämndes som viktiga uppgifter för de blivande diakonerna fattig- och åldringsvård, arbete i barnhem, bland lösdrivare och frigivna fångar m. m. Maningen hörsammades, och på våren följande år invigdes i en förhyrd tvåvåningsfastighet (ursprungligen avsedd att användas som magdalenahem) i Kristiania helt nära Vestra Akers Kirke den nya anstalten med sina 10 första elever. Ett par år senare hade antalet vuxit till 17, och utbildningstiden fastställdes till fem år. Från början mottog man huvudsakligen gamla och ålderssvaga, men efter hand lades verksamheten om, så att efter tre år blev sjukvård den viktigaste uppgiften. Ungefär samtidigt inköptes egendomen Stenerud i stadens närhet, och hit samlades så småningom hela det interna arbetet. Vid tiden för den svenska diakonutbildningens upptagande innehade dussintalet norska diakoner självständiga anställningar, medan nästan tre gånger så många stodo i anstaltens direkta tjänst. Till den förra gruppen hörde även föreståndarebefattningar vid *barn-, ungdoms- och lärlingshem* (kurs. av förf.), ehuru sjuk- och fattigvården anlitat de flesta.¹⁴³

I sin Minnesskrift till Svenska diakonanstaltens tjugufemårsjubileum betecknar Knut Sjöberg J. C. Bring såsom det stora namnet ej allenast inom svensk diakonissverksamhet utan även såsom den, vilken uttalat det förlösande ordet för den manliga diakonien i vårt land.¹⁴⁴ Hans stora glädje över det vaknande intresset för tankens förverkligande omvitnas också av dem, som stodo honom nära i det dagliga arbetet, t. ex. pastor Robert Kihlberg, som in-

¹⁴² Diakonen 1899, s. 3.

¹⁴³ Norska Diakonhemmet. Diakonen 1899, s. 3 ff. Från början var dock det inre missionsarbetet sådant detta upptogs i Kristiania (1855) närmast inriktat på att stilla den andliga nöd, som framträtt i den begynnande industrialiseringens spår. Först efter 1894 fick det en social prägel, blev m. a. o. en "kristelig kjaerlighedsgjerning" i diakonal mening. Efter den tiden ingick däri bl. a. den klassiska, inre missionsuppgiften från Wicherna dagar: omhändertagande av föräldralösa och försummade barn. (Sällskapetets övertagande av Ebenezerhjemmet — 1896 — kom att ligga i ungefär samma linje. Ursprungligen ett "magdalenahem" omlades verksamheten här på liknande sätt som vid motsvarigheten på Ersta och annorstädes, d. v. s. institutionen blev ett skyddshem i vanlig bemärkelse — Stephan Tschudi, Hundre år i kamp mot nød. Oslo Indremisjon 1855—1955, Oslo 1955, s. 54 ff.).

¹⁴⁴ K. Sjöberg, Svenska diakonanstalten 1898—1923. Sthlm 1923, s. 13.

lägger något av symbolik i episoden, ”att då han sista gången med darrande hand skref sitt namn, gällde det just denna sak, den manliga diakonien”.¹⁴⁵

Visserligen var det kanske mest impulser utifrån, som mot århundradets slut ledde till praktiska resultat av dylika strävanden, men inhemska initiativ av äldre datum äro också värda att beakta. Lektor Widéns motion vid 1868 års kyrkomöte har i detta sammanhang uppmärksamrats av flera författare. Däri föreslogs nämligen, ”att ett kyrkligt embete för frivillig kärlekstjänst... måtte inrättas och stiftsstyrelserna bemyndigas att, efter vederbörlig pröfning, deruti insätta dem, som dertill finnas villiga och skickliga, samt dem sända till deras arbete i den christliga kärlekens frivilliga verk i församlingarna inom de respektive stiftet”.¹⁴⁶ Kring frågan om gränserna för lekmanverksamheten uppstodo eljes rätt livliga diskussioner under de följande kyrkomötena, men det var huvudsakligen predikoverksamheten, som dryftades. Undantag härifrån förekommo dock och samtliga låta sig innefatta i kyrkoherden (sedermera biskopen i Linköpings stift) C. W. Charvilles principförklaring: ”lekmän kunna utan tvifvel äfven på andra sätt än genom predikande verka för Guds rike och församlingens uppbyggelse”.¹⁴⁷

Brings första offentliga uttalande i detta något ömtåliga ämne hade formen av ett inledningsanförande vid ”Allmänna svensk-lutherska prästkonferensen” år 1881. Frågeställningen löd: ”Huru skall kyrkan bäst tillgodose de andliga behofven hos de lekamligen nödställda?” I svaret anbefalldes vidtagande av olika praktiska åtgärder, däribland ”att diakoner i en fristående, till kyrkan sig anslutande anstalt utbildas för att på sitt område verka i likhet med diakonissorerna på deras”.¹⁴⁸

Nästa mera uppmärksammade steg på den sålunda angivna vägen

¹⁴⁵ R. T. Kihlberg, Johan Christoffer Bring, (Diakonen 1898, s. 83).

¹⁴⁶ Allm. kyrkomötet 1868. Andra häftet. Sthlm 1868, s. 93.

¹⁴⁷ Allm. kyrkomötets protokoll. År 1878. Sthlm 1878, s. 166.

¹⁴⁸ Jfr Herbert Widman, Svenska diakonanstaltens uppkomst och utveckling under dess första decennium. Föredrag vid Diakonanstaltens 10-årsfest den 24 sept. 1908, Uppsala 1908, s. 7. Författaren kommenterar: ”Detta var det, som behövdes. Nu var det funnet. Detta var dock icke

togs likväl inte förrän elva år senare, då tidningen Vårt land innehöll ett upprop med överskriften ”Huru skola vi få diakoner?” undertecknat av bl. a. Bring, Kerfstedt och Rudin. Den egentliga avsikten därmed uppgavs vara att få till stånd en diskussion i ämnet, i andra hand att anskaffa medel för upprättande av en svensk motsvarighet till diakonanstalterna på kontinenten och i Norge.¹⁴⁹

Det ligger vid sidan av ämnet att här närmare ingå på de utdragna överläggningar, som åren därefter höllos på olika håll, t. ex. i Uppsala under jubileumsåret 1893, i all synnerhet som dessa icke ledde fram till målet.¹⁵⁰ Så mycket stod dock allom klart, att predikoverksamhet ej finge bli de svenska diakonernas uppgift utan ett kallelsemedvetet utövande av ”kärlekens gärning”, samt att en kyrkan närstående anstalt skulle göra dem skickade härtill.¹⁵¹

Alltför välbekant för att utförligare bringas på tal är vidare den fas i händelseutvecklingen, som inträdde vid Gästriklands präst-sällskap årligen återkommande vårsammanträde i Gävle 1898. Vad som följde på dåvarande kyrkoherden Nils Lövgrens därunder väckta förslag om att en kommitté skulle tillsättas med uppdrag att förbereda diakonkurser och resultatens därav, hör till de högst skattade minnena i den svenska diakoniens tradition. Hur stort och vittutgrenat intresset för saken verkligen var, framgår bäst av de många tacksamma och uppmuntrande svar, som ingingo på den inbjudan till överläggning härom, som de kommitterande utsänt till över hundratalet präster och lekmän i landet. Den närmaste uppgiften låge på *fattigvårdens* område, hette det i densamma. Detta arbete vore likväl ej den enda, som ifrågavarande utbildning borde omfatta, utan i mån av behov skulle den även taga sikte på ”en efter förhållandena afpassad utveckling...”.¹⁵²

doktor Brings egen uppfattning. Det var han själf den förste att erkänna. Det var den gamla Wichernska tanken, som här går igen... (ibid.).

¹⁴⁹ Vårt land 9.3.1892.

¹⁵⁰ Brings ursprungliga tanke var att efter en del utländska förebilder åstadkomma en förening av såväl diakon- som diakonissanstalterna under en och samma styrelse, vilken plan dock visade sig ogenomförbar.

¹⁵¹ Se vidare Widman a. a. s. 8 f.

¹⁵² Inbjudning till medverkan för åstadkommande af utbildningskurser för diakoner (Diakonen 1898 s. 24).

Den 14 april har blivit ett märkesdatum för både den manliga och kvinnliga diakonien i vårt land. Det anger nämligen kalendern dagen för tillkomsten av såväl Sällskapet för beredande av en diakonissanstalt i Stockholm som av Svenska diakonsällskapet, ehuru nära ett halvt sekel ligger emellan dessa bägge händelser. Tillsättande av förvaltningsutskott är eljes den enda likhet jämförelsen ytterligare företer, i övrigt röjer den påtagliga olikheter på så väsentliga punkter som i fråga om verksamhetens direkta ledning och planläggning. Medan stockholmsinitiativet sålunda måste vänta på sin praktiska utformning ett par år, fick Gävle diakonien redan första sammanträdesdagen både anstaltsföreståndare (H. Widman) och tid utsatt för de första utbildningskursernas början.¹⁵³

b) Diakonanstaltens grundande och första verksamhetstid (1898—1904).

”Vi började med endast en *ansats* till en diakonianstalt”, anmärker dess förste föreståndare i en senare utgiven skrift.¹⁵⁴ Denna ansats kan ingalunda betraktas såsom ett helt fristående initiativ i den stad, där institutionen kom att ligga under de närmaste sju åren, även om dennas särart på svensk mark inte låter sig förneka. I Gävle utövades nämligen sedan år tillbaka en frivillig försam-

¹⁵³ Prot. hållet vid sammanträde för bildande af ett Sällskap med uppgift att utbilda diakoner till svenska kyrkans tjänst. Lördagen den 14 april 1898 i Församlingshuset i Gefle, §§ 4 o. 14. Vid ett senare samma dag hållet sammanträde fattades beslut om att de ifrågavarande kurserna skulle taga sin början i oktober samma år (§ 6), varjämte förvaltningsutskott utsågs (§ 7) /St. Sköndals arkiv./ Jfr H. Widman, Vår svenska diakonanstalt. Sthlm 1907, s.17.

Under 17 år framåt nedlade pastor Widman ett osjälviskt och framgångsrikt arbete på den krävande post, till vilken han kallats. Med sitt varma hjärtelag, ljusa livssyn, friska arbetshög och omutliga redbarhet var han sina elever ett gott föredöme i deras kommande gärning (Minnesruna över Herbert Widman av Carl Edquist, Diakonen 1925, s. 164 ff. samt Lindskog — Edquist, De tre första föreståndarna i Manlig diakoni i Sveriges kyrka 1898—1948 Sthlm 1948, s. 107 ff.). När denne banbrytare för manlig diakoni i vårt land år 1915 begärde sitt avsked, var det efter svårighet att samarbeta med den dåvarande styrelsen.

¹⁵⁴ H. Widman, Svenska Diakonanstaltens utveckling. Sthlm 1913, s. 5.

lingsdiakoni, inom vilken kyrkoherde Lövgren var den tändande och ledande kraften. Ändamålet därmed var att ingripa på områden, som den lagstadgade hjälpverksamheten (fattig-, sjukvård etc.) lämnat obeaktade, samt att samordna (i viss mån även komplettera) det välgörenhetsarbete, som redan fanns.¹⁵⁵ Hit hörde t. ex. Rettigs barnhem, Enskilda barnhemmet å Källbäck samt Skyddshemmet för flickor vid Södra Rådmansgatan.¹⁵⁶ Centrum för den diakonala gärningen blev det nyuppförda Församlingshuset, som inrymde bl. a. kyrksal jämte lokaler för dess läs- och lånebibliotek samt Arbetsstugan för gossar. Som särskilt angeläget ansåg man också ”det religiösa och sedliga tillvaratagandet av kvinnlig ungdom”, men tyngdpunkten låg eljes i den öppna vården av fattiga och sjuka, vari — utom frivilliga krafter — fyra diakonissor och en anställd sjuksköterska i fortsättningen deltog.¹⁵⁷

Det nära sambandet mellan detta frivilliga diakoniarbete och de förberedande åtgärderna för den manliga diakoniens upptagande framgår bl. a. därav, att samma namn på något undantag när återfinnas såväl under det ovannämnda inbjudningscirkuläret som i förteckningen över Centralstyrelsens ledamöter.¹⁵⁸ Alltså bidro lokalförhållandena verksamt till att just Gävle blev den plats, där tanken på den manliga diakoniens upptagande i vårt land slutligen förverkligades.¹⁵⁹

De uppgifter förvaltningsutskottet närmast ställdes inför voro anskaffande av anstaltslokal, diakonutbildningens planering samt

¹⁵⁵ Ledningen av denna frivilliga diakoniverksamhet utövades av en *Centralstyrelse* bestående av församlingens präster samt representanter för ”Diakonikretsen” (församlingsmedlemmarnas fria sammanslutning) och kyrkorådet. (Jfr Diakonen 1897, s. 122—128).

¹⁵⁶ Sistnämnda institution, i vars styrelse kyrkoherde Lövgren beklädde ordförandeposten, hade grundats av Föreningen för de ungas skydd år 1886.

¹⁵⁷ Årsb. för Gefle församlings diakoniverksamhet år 1896 afgifven af Centralstyrelsen genom dess sekreterare. Gefle 1897.

¹⁵⁸ De gemensamma namnen voro: Kyrkoherde Nils Lövgren, kyrkoherde J. W. Lundvik, komminister Paulus Holmgren, lektor N. P. Ödman samt trafikchef Hj. Nettelbladt.

¹⁵⁹ En omständighet ägnad att påskynda avgörandet var att fattigvårdsstyrelsen i nämnda stad biföll de kommittérades anhållan ”att vid härvarande fattigvård erhålla öfningsfält för diakonerna” (Prot. hållet vid Fattigvårdsstyrelsens i Gefle sammanträde 6 april 1898, § 23).

elevrekryteringen. Förstnämnda angelägenhet hörde ingalunda till de lättare att ordna. Nynäs-förslaget ingav mycken tvekan.¹⁶⁰ Andra dryftades samtidigt, däribland anbudet om att hyra barnhemsbyggnaden å Källbäck, men utgången blev, att man lät betänkligheterna mot Nynäs vika och tecknade hyreskontrakt på egendomen i fråga.¹⁶¹

Att mera i detalj utarbeta förslag till utbildningsplanen överläts åt föreståndaren. I enlighet med den redan i inbjudningscirkuläret framförda tanken kom den att provisoriskt utformas som en två-årskurs med i huvudsak teori (undervisning i teologiska och vanliga skolämnen) under första året samt praktik (studiebesök och övningar i fattig- och församlingsvård) under det andra.¹⁶² Emellertid förbereddes en ändring på denna punkt vid styrelsens okto-berssammanträde följande år genom förslaget att förlänga utbildningstiden till fem år, vilket ansågs utgöra en garanti för att anstaltens alumner även i *personligt* avseende framdeles komme att fylla diakonuppgiften.¹⁶³ Rekryteringsfrågan beredde större svårig-

¹⁶⁰ § 6 i förvaltningsutskottets äldsta protokoll (25 april 1898) har följande lydelse: "Sedan förslag väckts att af Gefle stad till diakonanstalt förhyra egendomen Nynäs, som stode ledig, begäfvos sig utskottets ledamöter till egendomen att taga densamma i betraktande. Då egendomen, som består af bl. a. en större mangårdsbyggnad innehållande i 2 våningar sammanlagt 14 rum och 1 kök jämte en större trädgård syntes — oaktat sitt aflägsna läge utom staden — för det ifrågasatta ändamålet icke alldeles olämplig (spärr. av förf.), uppdrogs åt sekreteraren att hos stadens Drätselkammare anhålla att egendomen Nynäs icke måtte uthyras utan att Svenska Diakon-sällskapets Förvaltningsutskott därom på förhand underlättades."

¹⁶¹ Prot. (FUMD) 10 maj 1898, § 2. De i första årsberättelsen uttryckta farhågorna för att lokalen måste utrymmas redan efter två år (Diakonen 1899, s. 37), visade sig dess bättre obefogade.

¹⁶² Efter föreståndarens redogörelse för denna studieplan (enligt vilken undervisningen påbörjats den 21 okt.) beslöt förvaltningsutskottet vid sitt novembersammanträde s. å. att utan ändring antaga densamma (Prot. FUMD 14 nov. 1898 § 1).

¹⁶³ Prot. (FUMD) 31 okt. 1899, § 7. Efter beslut härom vid Sällskapets ordinarie möte år 1900 antogs rörande utbildningstiden följande bestämmelser: Nyantagen elev skulle provtjänstgöra under högst 6 månader. Om han sedan "efter det förberedande profvets slut fullföljer sin ansökan och anses bildbar för diakonkallet", upptogs han som provdiakon. Följde så en

heter, än man tänkt sig. Trots upprepad annonsering i kyrklig press, inkommo blott ett fåtal anmälningar till kursen i fråga. Av olika anledningar kunde ej heller alla godtagas, så att när Diakon-anstalten den 18 oktober 1898 startade sin verksamhet, ägde den endast 3 elever.¹⁶⁴ Detta var förvisso ett mindre antal än beräknat. (Det kan erinras om att vid Sällskapets första sammanträde övre gränsen fixerats till 10.¹⁶⁵) Osäkerheten inför det nya, som här tog sin början, torde ha hållit mången tillbaka.

Vid det sammanträde, där Sällskapets styrelse bestämde sig att föreslå utbildningstidens förlängning, togs ännu ett steg i riktning mot verksamhetens utvidgande, nämligen genom utfärdande av ett upprop i syfte att insamla medel till ett epileptikerhem.¹⁶⁶ Frågan hade diskuterats redan vid Sällskapets ordinarie möte ett år tidigare och även dryftats inom förvaltningsutskottet, som ansett, att ett dylikt hem snarligen borde inrättas.¹⁶⁷

I stor utsträckning låg ju denna vårdform helt utanför området för pedagogiskt ingripande, men den ställde de blivande diakonerna inför fall, där sådant påkallades. Detta är den ena av anledningarna till att den diakonala epileptikervården inte gärna kan förbigås i sammanhanget. Den andra är historiskt motiverad. Genom upptagande av detta arbete, an-

tvåårig utbildningskurs av ovannämnda omfattning. Visade sig provdiakonen därefter besitta de för kallet erforderliga personliga kvalifikationerna, bekräftades hans antagande genom högtidlig invigning. Såsom något mer än en ansats till femårig utbildning kan likväl icke följande bestämmelse betraktas: "Under fem år från första inträdet vid anstalten är diakonen pliktig att tjäna anstalten på det sätt och på den plats, styrelsen bestämmer. Först därefter äger han att mera själfständigt mottaga anställning..." (Bestämmelser rörande diakoners antagande och utbildande vid Svenska Diakon-anstalten: D. Utbildningstiden, mom. 2—5). Därutöver meddelar Sällskapets 3:e årsberättelse: "Från och med höstterminens början /4 okt. 1900/ har diakonutbildningen inträdd i ett nytt skede, i och med att nya bestämmelser, lydande på 5-årig utbildning... från denna tid börjat tillämpas" (Diakonen 1901, s. 49).

¹⁶⁴ Widman, Svenska Diakonanstaltens utveckling. a. a. s. 5.

¹⁶⁵ Jfr s. 224, not 153 (§ 6).

¹⁶⁶ Upprop till tecknande af bidrag för upprättande af ett hem för epileptiska män i samband med diakonanstalt Bil. t. § 5 i prot. (FUMD) den 11 dec. 1899).

¹⁶⁷ Prot. (FUMD) 4 sept. 1899, § 4, jfr prot. (FUMD) 13 mars 1899, § 7.

knöts nämligen verksamheten till utländska förebilder. Såsom nämnts, förekom åsiktsbyte i ämnet redan vid första årsmötet. Vad man därvid framför allt underströk, var att anstalten borde äga ett eget övningsfält.¹⁶⁸ 1899 var i detta hänseende de omständiga förberedelsernas år. Vid så gott som varje sammanträde inom styrelse och förvaltningsutskott, stod frågan på föredragningslistan. Av intresse är mottagandet av ett uppmuntrande brev från grundaren och föreståndarinnan för Vilhelmsro, Eva Ramsey, vars innehåll Widman delgav förvaltningsutskottets ledamöter.¹⁶⁹ Detta brev finns ej bevarat, men väl ett par andra från samma avsändare, varom utförligare nedan.¹⁷⁰ Om resultatet av det ovannämnda uppöppet vittnar den nästföljande årsberättelsen, vari meddelas, att gåvosumman till hemmet i fråga uppgick till ungefär samma belopp som samtliga medlemsavgifter.¹⁷¹ Med fru Ramsey upprätthölls förbindelserna.¹⁷² Lokalfrågans lösning var i sikte genom att arrendatorsbyggnaderna å Nynäs antogos bli lediga snart nog.¹⁷³ I juli 1900 gjordes en formell framställning om deras förhyrande hos stadens drätselkammare. Dessförinnan hade kyrkoherde Lövgren avlagt ett besök vid *Bodelschwings* välkända anstaltskoloni i Bielefeld för att göra sig förtrogen med epileptikervården där. I ett längre brev till Widman delgav han denne sina intryck därifrån i förhoppning att, som det heter, ”dessa upplysningar kunna göra någon tjänst”.¹⁷⁴ Efter att ha redogjort för diakonutbild-

¹⁶⁸ Jfr s. 224, not 153.

¹⁶⁹ Prot. (FUMD) 10 april 1899, § 7.

¹⁷⁰ I det ena uttalar brevskrivaren sin glädje över att Nynäs-hemmet ”för epileptiska äldre gossar och ynglingar” kommer till stånd inom en nära framtid. Vidare föreslår hon översändandet av tvenne patienter från sitt eget hem, vilka där blivit något överåriga. Det andra (ett brevkort avstämplat 15/9 s. å.) inledes med ett tack ”för god samvaro i Norge” — där alltså ett personligt sammanträde med pastor Widman ägt rum — varjämte brevskrivaren förhör sig om placeringsmöjligheterna för nyssnämnda patienter (arkivet å St. Sköndal).

¹⁷¹ Revisionsberättelse avgiven 5 juni 1901 (Sv. Diakonsällskapets årsb. 1900).

¹⁷² Jfr not 170.

¹⁷³ Prot. (FUMD) 11 april 1900, § 5.

¹⁷⁴ Br. dat. 5. 6. 1900 (St. Sköndals arkiv). I den rikhaltiga litteratur, som uppstått kring Friedrich von Bodelschwingh och hans verk, torde inom svensk Fredrik Sjöbergs biografi om denne märkesman höra till de mera uppmärksammade (Friedrich Christian Karl von Bodelschwingh. En jättegestalt från diakoniens värld. Sthlm 1911). F. ö. hänvisas till P. F. von Bodelschwingh, Fredrik von Bodelschwingh (övers.). Sthlm 1912. Tio år senare utgavs i hemlandet ännu en representativ levnadsteckning (G. Bodelschwingh, Friedrich von Bodelschwingh. Bethel bei Bielefeld 1922).

ningen sådan den ordnats vid anstalten, övergår brevskrivaren till att skildra, hur epileptikervården bedrevs inom densamma. Av redogörelsen framgår, att en särskild förläggning för ”epileptiska idioter” inrymts i en av byggnaderna. Hit överfördes alltså i det allra närmaste obildbart klientel. Över femtiotalet vårdplatser stodo här till disposition. Sådana fallandesjuka, vilka kunde sysselsättas med jordbruk — det var enbart fråga om manliga patienter — voro helt avskilda från den förra kategorien och stodo under ledning av en ”husfader” samt tre ”bröder”. Den för dem avsedda byggnaden inrymde bl. a. tre större sovsalar. ”Att de understundom kunde vara svåra och envisa, därom bar tillvaron af ett isoleringsrum vittnesbörd”, tillfogas det. Vid den personliga hygienien samt noggrann fördelning mellan arbete och vila lades stor vikt. ”I öfrigt är vården så vidt möjligt individuell och det dess mera, ju svårare angripen af sjukdomen patienten är”, betonar Lövgren till sist.

Emellertid skulle det dröja halvtannat år, innan epileptikerhemmet å Nynäs kunde börja sin verksamhet. Endast en omständighet, men en viktig sådan, föranledde uppskovet: lokalfrågan var ännu olöst.¹⁷⁵ Den för ändamålet tillämnade arrendatorsbostaden blev nämligen ej disponibel på drygt ett halvår ännu, och det förutsågs, att en del ändrings- och reparationsarbeten bleve erforderliga.¹⁷⁶ Först i september 1901 underskrevs hyreskontraktet, invigningen ägde rum den 3 december, men först i januari året därpå anlände den förste patienten.¹⁷⁷

Häriifrån leder tanken gärna över till de redan knutna föreningsbanden mellan den svenska diakonanstalten och dess något äldre motsvarighet i Kristiania.¹⁷⁸ Där hade nämligen en svensk diakon genomgått sjukvårdskurs, efter vilken han antogs som hemmets förste vårdare.¹⁷⁹ De direkta förbindelserna anstalterna emellan hade inletts ett par år tidigare i och med att pastor Widman skrev och förhörde sig om hur sjukvården organiserats vid Diakonhemmet i vårt grannland. Som svar mottog han ett längre brev (dat. 8/3 1900) från pastor Halvorsen (den norska diakonanstaltens dåvarande föreståndare) en utförlig redogörelse härför.¹⁸⁰ Detta blev inledningen till ett särskilt ur svensk synpunkt fruktbarande tanke-

¹⁷⁵ Prot. (FUMD) 20 sept. 1900, § 6.

¹⁷⁶ Prot. (FUMD) 1 nov. 1900, § 7.

¹⁷⁷ Prot. (FUMD) 30 sept. 1901, § 2. Jfr årsb. 1902 (Diakonen 1903, s. 47).

¹⁷⁸ Jfr s. 221, not 143.

¹⁷⁹ Sv. Diakonsällskapets årsb. 1901 (Diakonen 1902, s. 45).

¹⁸⁰ St. Sköndals arkiv.

utbyte mellan de bägge ledarna för skandinavisk diakonutbildning. På hösten samma år gästade den svenske anstaltsföreståndaren samt en nynäsdiakon (Lönnerblad) på särskild inbjudan det norska broderhemmet i anledning av dess högtidlighållande av sin 10-åriga tillvaro.¹⁸¹ Efter hemkomsten fortsattes brevväxlingen. Många voro de gemensamma angelägenheter, som dryftades. "Det skulde være os kjert, om vi oftere kunde have den Glæde at træffes", skriver Halvorsen någon månad efteråt, och sedan Widman ånyo anhållit, att en svensk diakon mottoges för sjukvårdsutbildning vid den norska anstalten, får han det tillmötesgående svaret: "Deres Broder er velkommen nærsomhelst".¹⁸²

Om den manliga diakoniens verksamhet i vårt land inom det område, som närmast avses, är föga att meddela från Nynäs-tidens sista år (1903—1904). Arbetet fortgick i jämn takt. Varken inom styrelse eller förvaltningsutskott ägde några större förändringar rum. Alltjämt fungerade numera biskopen Nils Lövgren, såsom ordförande i den förra, och pastor Widman beklädde posten som anstaltsföreståndare. Diakonernas antal uppgick emellertid ännu vid slutet av år 1904 inte mer än till 7 men provdiakonernas till 17.¹⁸³ Utbildningen bedrevs i ungefär samma former, och lokalerna voro i stort sett desamma. Snart nog skulle dock en viktig förändring ske i Svenska Diakonanstaltens liv och arbete. Längre än till undertecknandet av ett köpekontrakt — daterat den 30 maj 1904 — nådde man likväl inte före slutet av det tidsavsnitt denna framställning omfattar.

Läsaren av Sällskapet tidskrift från åren närmast efter sekelskiftet undgår inte intrycket, att man där ägnade stor uppmärksamhet åt ungdomsvård och ungdomsarbete både i Sverige och utlandet. Att vad som tilldrog sig i Fljednäs och Wicherns hemland skulle omfattas med särskilt intresse, är ju naturligt, helst som redan före 1905 ej mindre än 16 diakonanstalter bedrev en lika omfattande som mångsidig och erkänt gagnarlig verksamhet på tysk mark. Härvid tog det sociala uppfostringsarbetet på mångt håll i anmärkningsvärt stor utsträckning diakoners tjänster i anspråk, ja av samtliga anstalter var det bara en som inte representerades på detta gebit. Främsta rummet intogs inte av Rauhes Haus utan av *Lindenbof*, som med inemot fjärdedelen av sina personliga krafter

¹⁸¹ Diakonien 1900, s. 112 (jfr prot. 18 juli — FUMD — 1900, § 9 samt prot. — FUMD — 20 sept. s. å. §§ 3 o. 4).

¹⁸² Br. dat. 24/10 o. 7/11 1900 (St. Sköndals arkiv).

¹⁸³ Sv. Diakonsällsk. (7:de) årsb. f. 1904 (Diakonen 1905, N:r 2, s. 50 f.).

deltog i sådant arbete. (Som jämförelse kan nämnas, att motsvarande andel av samtliga tyska anstalters diakonantal uppgick till inte fullt 10 %).¹⁸⁴

Såsom slutvinjett till det kapital, som handlar om den manliga diakoniens upptagande och första insatser i Sverige erbjuder sig osökt pastor Widmans återblickar härpå i ett längre föredrag, som han höll vid ärkestiftets årsmöte i Uppsala på sensommaren 1902.¹⁸⁵ Med sitt ämne, "Diakonsakens utvecklingsmöjligheter i vårt land", stod föredragshållaren mera vänd mot framtiden. Utifrån de verksamhetsformer, som upptagits, gavs här en saklig analys av mötande sociala hjälpbehov. Redan hade diakoner och diakonelever utfört ett uppskattat arbete inom såväl den öppna som slutna sjuk- och fattigvården. Fångvårdsmyndigheterna hade anlitat dem för olika uppgifter, och församlingsdiakoni hade de sedan flera år fått pröva i anstaltens hemstad.¹⁸⁶ Med den av det trängande behovet påkallade utbyggnaden av samhällets hjälpanordningar inom dessa och angränsande områden motsågs en allt större efterfrågan på utbildad arbetskraft, och i detta läge bleve den manliga diakoniens medverkan ett på mångt håll välkommet bidrag.

Att föredraget beaktas i detta sammanhang äger dock ytterst sin grund i de socialpedagogiska framtidsplaner, som däri antydast. Först erinras om att det alltjämt funnes gott om barn inom landets fattighus. Här fingo de kanske i årtal leva samman med vuxna, vilka i åtskilliga fall tagits om hand för lösdriveri och allsköns sedeslöshet. Ej sällan var tillsynen synnerligen bristfällig. Den fåtaliga vårdpersonalen biträdades ofta av "äldre hjon". "Hvad kan bli följden af sådan fostran", frågade sig Widman, "annat, än att vår fattigvård får vara med om att rekrytera vår s. k. förvildade ungdom, våra ligapojkar och minderåriga förbrytare?"¹⁸⁷ På en del platser, såsom i Gävle, hade man emellertid börjat inrätta sär-

¹⁸⁴ Monatsskrift für Innere Mission, 1905, H. 6.

¹⁸⁵ H. Widman, Diakonsakens utvecklingsmöjligheter i vårt land. Gefle 1902.

¹⁸⁶ a. a. s. 10 f. Jfr äv. Thorsten Levenstam, Diakonutbildning och diakonararbete (historik) i Diakoner i kyrkotjänst och samhällsvård, Sthlm 1956, s. 12.

¹⁸⁷ Widman, Diakonsakens utvecklingsmöjligheter etc. a. a. s. 5.

skilda barnasyler, och i nämnda stad anlidades jämväl diakonelever för pojkarnas ledning och fostran.¹⁸⁸ Uppgiften passade diakoner. Den nya lagstiftningen rörande uppfostran åt vanartade och i sedligt hänseende försummade barn manade till utökade diakonala insatser.¹⁸⁹ "Äfven på detta fält", slutade Widman, "synes alltså öppna sig ett stort utrymme för dugliga diakoners användning".¹⁹⁰

¹⁸⁸ Jfr prot. (FUMD) 20 sept 1900, § 6.

¹⁸⁹ Se vidare sid. 258, not 44.

¹⁹⁰ a. a. s. 7. Enligt Sv. Diakonförbundets år 1956 utgivna minnesskrift (Jfr not 186) har närmare ett femtiotal diakoner under åren anlåtats inom ungdomsarbete i olika former. Av de först invigda blev den äldste, Johan Peter Andersson redan nästföljande år föreståndare för Gullgruva skyddshem (a. a. s. 78. Diakonen 1903, s. 32).

IV. INFÖR ETT NYTT ÅRHUNDRADE

1. Återblickar på den svenska diakoniens sociala uppfostringsarbete åren 1852—1898.

a. Ersta diakonissanstalt.

Allmänna synpunkter.

I det tal, som den nyutnämnde biskopen i Härnösands stift, Ernst Lönegren, sista gången i egenskap av Erstas styresman höll vid anstaltens årshögtid den 3 juni 1909, gav denne en allmän återblick på dess gångna verksamhet. Häri erinrade talaren om alla de skiftande uppgifter, systrarna fått sig anförtrodda under årens lopp, såsom skolarbete, sjuk- och församlingsvård, barnhemsverksamhet, omhändertagande och fostran av sedligt vilsegångna m. m. Skolarbetet hörde ju det förgångna till, men i övrigt, påpekade biskopen, hade tyngdpunkten blott flyttats över från det ena arbetsområdet till det andra. Diakoniens huvudsyfte vore, betonades det, att gripa in, där så behövdes, att i mångt fall inrikta sig på utförandet av vissa förarbeten och därmed bana väg för verkliga samhällsinsatser i det ena eller andra avseendet.¹

Att vid valet av verksamhetsområden utländska inflytelser övat stort inflytande, är ofrånkomligt. Härters diakonissanstalt i Strassburg har beaktats i sammanhanget. Där utbildades systrarna tidigast endast till sjuksköterskor och lärarinnor.² Det var emellertid mot Kaiserswerth blickarna främst riktades. Redan ägde Fljednars fjortonåriga skapelse fem institutioner, representerande sjukvård,

¹ E. Lönegren, En återblick och en framtidsbild. Febe 1909, s. 7 ff. Jfr äv. Obt. 1909, s. 63.

² Jfr s. 24, not 43.

lärarinneutbildning, småbarnsundervisning, barnavård och socialt räddningsarbete.³ Initiativtagarna till stockholmsanstalten hade eljes haft en rad andra förebilder att tillgå, däribland ett par tyska (i Berlin och Dresden) samt motsvarigheterna i Paris, Bern och Utrecht.⁴

Att hos ledningen för vår äldsta diakonissanstalt spåra en strävan till direkt efterbildande av utländska mönster, är likväl ingen verklighetstrogen tolkning av händelseutvecklingen. Snarast fingo dessa tjäna såsom uppslagsgivande exempel på olika former av hjälpverksamhet, där sådan var särskilt angelägen. Den centrala drivkraften var gemensam: ”en inre maning till kristlig insats för lindrande av andlig och lekamlig nöd” (Heiler).

Det var i denna anda den lilla anstalten vid Pilgatan i Stockholm upptog sin verksamhet. Utvecklingen därav avslöjade redan under begynnelskedet den grundsats svensk diakoni städse sökt hålla fast vid. *Organisk* är dess mest betecknande attribut.⁵ Barnhemsverksamheten framgick exempelvis ur en varm åstundan att bringa hjälp åt nödställda skolbarn. Varken Härters eller Fliedners initiativ erbjuda förebildande motsvarigheter.⁶

Ej heller återupptagandet av den sociala och pedagogiska gärning, som från början var knuten till det fristående Magdalenahemmet, innebar något avsteg från den väg diakonien i vårt land syntes beredd att följa. Medan t. ex. Fliedner på detta område lagt grunden till en nyskapelse, bestod den svenska diakoniens insats i ett övertagande av en likartad verksamhet till gagn för ett kristligt-humaniärt samhällsintresse. Åtgärden knöt sålunda an till ett tidigare hjälparbete, vars ledning i ett beträngt läge sökte och

³ Dreizehnter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein vom 1 Januar 1849 bis 1 Januar 1850. Jfr äv. s. 24.

⁴ Förutom diakonissanstalten i Bern plägar dess motsvarighet i St. Loup (grundad av Louis Germond) räknas till de schweiziska ”moderhus”, som tillkommo före 40-talets utgång. Emellertid var det först 1852 anstalten i fråga förlades till nämnda ort. Dessförinnan hade den under ett helt decennium legat i Echallens.

⁵ Jfr s. 35.

⁶ Jfr C. Golder, Die Geschichte der weiblichen Diakonie. Bremen 1901, s. 65 samt inl. not 43.

fann diakonalt bistånd.⁷ Från anstaltsledningens sida vidtogs den i känslan av förpliktelse att inte lämna någon möda ospard till främjande av institutionens behjärtansvärda ändamål — magdalenasaken. De paralleller inom tysk och svensk kvinnlig diakoni, som kommo till synes i valet av verksamhetsområden låta sig nog ytterst härleda ur förhållandet att de mera trängande vårdbehoven å ömse håll voro likartade.

Den kvinnliga diakoniens upptagande i vårt land var ett utsäde i karg jordmån. Här mötte något nytt och främmande. Redan formerna skapade misstro, och allsköns fördomar väcktes till liv. Snart ryktades bland den fåkunniga allmänheten, att ”läseriet” inrättat kloster och ämnade återinföra varjehanda katolska bruk. Kyrkan intog en reserverad hållning: en frukt av väckelsen kunde näppeligen påräkna dess positiva intresse. Härtill kom en svag och osäker ekonomi, helt och hållet grundad på enskild offervilja från en trängre krets av sympatisörer. Någon snabb tillväxt av det lilla företaget var därför inte att hoppas på.

Sedd mot bakgrunden av det ogynnsamma utgångsläget är systerkårens långsamma ökning högst förklarlig. Tabellen å sid. 236, vari ingår det i tillgänglig statistik (årsber., arbetsbok m. m.) redovisade antalet systrar anförtrödda socialt uppfostringsarbete, vittnar tillika om den knappa tillgången på personliga krafter under en lång följd av år.

De uppgifter, som i nämnda tabell avser antalet systrar tilldelade socialpedagogiska arbetsfält (barnhem och hem för sedligt vilsegångna) omfatta diakonala krafter verksamma såväl inom som utom Anstalten. Bristen på enhetlighet samt likformig uppläggning av årsrapporternas statistik från denna tidsperiod försvårar varje siffermässig sammanfattning. Otryckta källor ha därför rådfrågats i kontroll- och kompletteringsyfte.⁸

Vad som kanske mest frapperar, är systerkårens procentuellt ringa deltagande i detta arbete. I medeltal nådde det enligt tabellen inte upp till 15%. (När det var som störst — början av 70-talet —

⁷ Jfr s. 46 ff.

⁸ Främst ”Statistik öfver de systrar, som inträtt vid Diakonissanstalten åren 1851—1915”. (Matrikel 1).

Redovisnings- år	Hela syster- antalet	Systrar med social- pedago- gisk uppgift	Redo- visnings- år	Hela syster- antalet	Systrar med social- pedago- gisk uppgift
1851—52	6	—	1875—76	131	25
1852—53	8	1	1877	121	25
1853—54	10	2	1878	121	24
1854—55	12	2—3	1879	129	25—26
1855—56	16	2—3	1880	127	23—25
1856—57	35	2—3	1881	126	22—23
1857—58	35	5—6	1882	124	23—24
1858—59	44	8—9	1883	136	21—22
1859—60	50	7—8	1884	139	20—21
1860—61	63	8—9	1885	145	20—21
1861—62	71	9	1886	148	21
1862—63	81	10—11	1887	152	20—22
1863—64	97	15	1888	162	21—22
1864—65	123	18	1889	164	21
1865—66	113	15—16	1890	164	23
1866—67	129	15—16	1891	174	23
1867—68	119	14—15	1892	184	21
1868—69	116	19—20	1893	185	22
1869—70	118	23—24	1894	197	21
1870—71	113	25—26	1895	211	21
1871—72	108	22—23	1896	211	22
1872—73	109	23—24	1897	217	23
1873—74	109	25	1898	218	23
1874—75	110	25			

noterades c:a 22%). I verkligheten torde nog procentsiffran ha legat något högre. Årsrapporterna redovisa i regel blott antalet systrar, vilka inom ifrågavarande hem intogo en ledande ställning. Vid Anstalten hade ju dessa även karaktär av övningsfält, där respektive föreståndarinnor vid handledningen av diakonisseleverna

hade provsystrar till hjälp, (vilka senare endast delvis medräknats i det övriga systerantalet). Påfallande är vidare den tämligen konstanta siffran för systerplaceringar vid institutioner av ifrågavarande slag alltifrån 80-talets början. För direkt återhållsamhet beträffande åtaganden inom det aktuella området jämförlig med den, som avsåg skolverksamheten, saknas dokumentariska bevis.⁹ Någon mera planmässig indragning av hithörande arbetsfält låter sig inte påvisa. Under alla omständigheter vittnar deras bibehållande vid en tid, då i vidgad omfattning sjuk- och församlingsvård (den senare enligt Lönegren "diakonien skönaste blomma") togo Anstaltens personliga krafter i anspråk, onekligen om att det unga släktets vård och fostran betraktades såsom en diakonal angelägenhet av särskild vikt.

Av de sociala uppfostringsinrättningar, vilka utvecklats i anslutning till moderhuset (och alltså i det föregående beaktats jämväl såsom övningsfält för de unga systrarna) var ju Barnhemmet en skapelse från begynnelsekedet. Med undantag för en kortare period (strax efter förvärvet av jaktvarvsfastigheten) hade detta hem varit förlagt till själva Anstalten eller legat inom anstaltsområdet. Så var ju ej förhållandet med Magdalena- och Räddningshemmen, som först från våren 1864 upptogos i den lokala gemenskapen. Hushållsskolans verksamhet med dess relativt snäva tidsbegränsning kunde anstaltsledningen städse följa på nära håll.

En översiktlig redogörelse för den fortskridande omfattningen av Anstaltens sociala uppfostringsarbete, sådant det hittills bedrivits vid ifrågavarande institutioner liksom vid de spridda arbetsfälten runt om i landet, där diakonissor verkat eller alltjämt verkade i enahanda syfte, låter sig sammanfatta under följande rubriker:

Barnhemmet.

Medan Diakonissanstalten ännu var hyresgäst i den Kleinska fastigheten vid Gröna tvärgatan hade den verksamhet, varom närmast är fråga, under flera år framöver en mycket blygsam omfattning. Mot periodens slut steg emellertid antalet skyddslingar på helt kort

⁹ Jfr E. Ekman, Diakonien o. folkskolan. a. a. s. 73.

tid (1845—56) från 12 till 24 och hade därmed nått en storlek, som tio år senare ansågs äventyra hemkaraktären. Årsberättelsernas statistiska uppgifter rörande Barnhemmet äro tidvis ofullständigare än vad fallet är beträffande Anstaltens övriga socialpedagogiska inrättningar. Flera år i följd (t. ex. 1869—72) meddelas sålunda ingenting om barnantalet. Det har även visat sig svårt att på andra vägar vinna full klarhet härutinnan. (Såsom mest sannolika ha i nedanstående tabell ifrågavarande sifferuppgifter placerats inom parentes).

År	Barnantal vid periodens slut	År	Barnantal vid periodens slut
1855	24	1880	15
1860	(18)	1885	10
1865	21	1890	10
1870	(19)	1895	6
1875	14		

Den successiva minskningen av barnantalet alltifrån 60-talets senare hälft var resultatet av planmässiga åtgärder i begränsnings-syfte. Ett barnhem med över tjugutalet skyddslingar motsvarade enligt anstaltsledningens åsikt ingalunda anspråken på ett mönster-gilt arbetsfält av detta slag. För personlig omvårdnad i fostrande miljö gaves det i en inrättning av sådan storleksordning föga utrymme. Omständigheterna tvingade ej heller i samma utsträckning som tidigare till obekvämlig överbeläggning. Intresset för upprät-tande av barnhem befann sig i stadig tillväxt.¹⁰ Sedan institutio-nens nära samarbete med Räddningshemmet i början av 80-talet tog vid, synes den åsyftade reduktionen förverkligad. Under c:a ett decennium härefter noterades medeltalet 10 för Barnhemmets in-kvarteringar för att sedermera sjunka ytterligare.

¹⁰ Se vidare sid. 248.

Magdalena- och skyddshemmet.

Omständigheterna kring Magdalenaheimmets tillkomst och tidi-gre öden i diakonal regi, innan det på våren 1861 fick en tryggare boplats på St. Ersta, hör till de mera uppmärksammade händelse-förloppen i äldre svensk diakoni. Anledningen är givetvis dessas nära samband med förvärvet av egendomen i fråga. Svårigheten att år från år ange omfattningen av arbetet vid åsyftade inrättning liksom vid det skyddshem, som i slutet av 80-talet framgick därur, är avgjort mindre än beträffande Barnhemmet. I de årligen publi-cerade särskilda rapporterna från detta verksamhetsfält (omfat-tande tiden 1854—1898) lämnas i regel bestämda uppgifter härom. Utvecklingen på denna punkt torde framgå av nedanstående tabell:

År	Antal skyddslingar		
	I medeltal	Vid årets slut	Under hela året
1860	12?		50 (avser 1½ år)
1865	11—12		16 ”
1870	18—19		44
1875		22	48
1880		29	47
1885		38	43
1890		39	58
1895		40	53

Såsom av översikten framgår, varierar rubriceringen i årsrappor-ternas uppgifter rörande klienteletets storlek. De mera upplysande årliga medeltalen ersättas från början av 70-talet med kalenderårens slutsiffror. I motsats till vad fallet var vid Barnhemmet visade be-läggningen vid den institution, varom här är fråga, en tämligen jämn tillväxt. Den iögonfallande differensen i skyddslingarnas an-tal mellan åren 1860—65 äger bl. a. sin förklaring i vidtagna lokalbyten. (Medeltalen äro ju ungefär desamma). Vad verksam-hetsformerna angår, utvisade dessa trenne utvecklingsfacier. Den

ursprungliga avsåg tjänande av "magdalenasaken", utan att särskilt avseende fästes vid skyddslingarnas ålder. Under den andra, som kan föras tillbaka till senare hälften av 60-talet vidtogos åtgärder för att skilja de äldre och yngre åt, och efter 1887 mottogs enbart flickor. Av det forna Magdalenahemmet återstod sålunda allenast hemmet. Dess verkliga uppgift var skyddshemmets.

Räddningshemmet.

Erfarenheten av hur svårt det är att föra de ungdomar till rätta, vilka redan som barn råkat i delo med rättvisan, hade klargjort behovet av pedagogiska åtgärder i förebyggande syfte. Det i november 1860 av anstaltsledningen för ändamålet öppnade flickhemmet, var i det dåtida Stockholm så gott som ensamt i sitt slag. Redan under andra verksamhetsåret uppgick antalet skyddslingar till omkring 20, och tre år senare hade det vuxit till 25. Den fortsatta utvecklingen framgår av tabellen:

År	Antal skyddslingar	År	Antal skyddslingar
1865	24	1885	20
1870	26	1890	20
1875	27?	1895	19
1880	22		

Häri medräknas ej de barnhemsbarn, vilka visat sig svårare att fostra, och därför ansågs böra överflyttas till Räddningshemmet. Rätt länge uppgick detta antal till tio men minskade efter hand. Tendensen till en sammanslagning av de bägge hemmen kan, såsom nämnts, spåras från början av 80-talet.

Hushållsskolan.

Av hithörande inrättningar omfattar ingen en så kortvarig verksamhetstid som ifrågavarande institution. Dess tjugutreåriga

tillvaro (1872—1895) förknippas dock med minnet av en högst betydelsefull insats. Efter överflyttningen till den nyförvärvade fastigheten vid Fjällgatan var dess huvudsyfte förverkligat: avslutande av de olika flickhemmens utbildningsarbete i en lugn och fostrande miljö. Det synes ej heller ha vållat större svårigheter att anskaffa lämplig tjänst åt de flickor, som utgingo härifrån. Året efter nyssnämnda lokalbyte (1877) uppges sålunda, att åtta av skolans tolv nyutbildade elever anstälts som tjänarinnor. Till följd av den något ojämn avgången undergick elevantalet smärre variationer. Som tabellen visar förhöll det sig dock i stort sett tämligen konstant:

År	Elevantal
1875	11
1880	9
1885	12
1890	11
1895	12

Lokalförhållandena lade emellertid hinder i vägen för verksamhetens utvidgning. Numera hade ett flertal fackskolor av liknande slag upprättats i huvudstaden.¹¹ För de flickor, vilka Ersta tagit sig an, och som visade håg och fallenhet för yrket, stodo alltså ökade utbildningsmöjligheter till buds. Också andra skäl, såsom att fastigheten, dit hushållsskolan var förlagd, behövdes för annat ändamål (personalbostäder) motiverade styrelsebeslutet om dess nedläggande.

¹¹ Stadens äldsta hushållsskola (grundad 1870) var länge hyresgäst i fastigheten Jakobsbergsgatan 11. Helt fristående synes den dock ha ägt vissa förbindelser med diakonien. Bland initiativtagarna märktes sålunda friherrinnan Posse, och vid dess tjuguarfsfest höll dr. Bring högtidstalet. (Edmund Gammal, Tjuguarfsfesten vid Stockholms första hushållsskola. Dagny 1890, s. 158 ff.).

Socialpedagogiska arbetsfält utom Anstalten.
Verksamhetens totala omfattning framgår av nedanstående översikt:

N:r.	Förläggingsbeteckning (enl. årsber.)	Verksamhets- tid (såsom diakonal station)	Kontrakt med:	Systerantalet under perioden	Registre- ringsn:r (i arb.bok)	Sid.
1.	Göteborg ("räddningshem") ¹	1853—64 (68)	Gbs "Frun- timmersfören"	5	n:r 1	66, 109
2.	Lidköping (bhm)	1857—69	Ensk. ägare	7	n:r 10	67
3.	Bethesda (mhm)	1857—58?	—, —	2		67
4.	Malmqvists "uppfostrings- anst"	1858—59	—, —	1		68
5.	Herrestad (bhm o. rhm)	1858—59	—, —	1		69 (not 115)
6.	Hägerum (bhm)	1858—63	—, —	?	n:r 13	67 o. 69
7.	Ryssbylund (bhm)	1859—66	—, —	1	n:r 17	69
8.	Tuna (bhm-period. nedl.)	1859—81	Miss.fören.	1	n:r 25	70
9.	Kristineberg (bhm)	1860—66	Ensk. ägare	1	n:r 32	70
10.	Hammarby (bhm)	1862—67	Ensk. ägare	3 (1 bitr)	n:r 44	71
11.	Karlskrona (bhm)	1862—64	Ensk. ägare	1	n:r 45	70 (not 118)
12.	Risberg (bhm-prakt. skola)	1863—1919	Ensk. ägare, senare Uddeholms AB.	4	n:r 56	72, 110, 160 f
13.	Uppsala bhm ²	1863—65	Styr.	3	n:r 51	71 o. 165
14.	Nya kopparberg (bhm)	dec. 1863— 1866	Ensk. ägare	1	n:r 68	72
15.	Prinsessan Eugenie's bhm ³	1864—71	—, —	6 (3 bitr)	n:r 67	71 o. 110
16.	Norrköping (bhm) ⁴	1864—	—, —	8	n:r 69	72
17.	Försörjningsinrätt. barna- vårdsavd. i Göteborg	1864—76	Fattigvårdsstyr. i Gbg	2	n:r 70	111 o. 155
18.	Neder-Kalix (bhm)	1865—1933	Styr.	10 (7 bitr)	n:r 83	158 f.
19.	Lund n:r 1 (bhm)	1866— ⁵	—, —	10	n:r 84	160
20.	Uppsala skyddshem ⁶ (Anna Geijers hem)	1868—1941	—, —	38 (19 bitr)	n:r 96	163 f
21.	Klara (bhm)	1868—99	—, —	8 (3 bitr)	n:r 99	113 (not 102)
22.	Lund n:r 2 (bhm)	1868—69	—, —	1	n:r 102	113 (not 102)
23.	Växjö (bhm)	1869—89	—, —	3	n:r 105	113 (not 103), 155
24.	Jönköping (mhm)	1869—73	—, —	2	n:r 110	118
25.	Alster (bhm)	1869—1938	—, —	2—3	n:r 108	161
26.	Sthlms stads uppfostringsanst. f. goss.	1870—71	Fattigv. i Sthlm	3	n:r 111	116
27.	Kristianstad (bhm)	1870—71	Styr.	1	n:r 113	116
28.	Sthlms stads vårdanst. f. flick.	1870—75 (81)	Fattigv. i Sthlm	24	n:r 112	115 o. 156
29.	Eskilstuna (bhm)	1871—89	Styr.	3	n:r 178	156 f.
30.	Jönköping (bhm)	1872—(1929)	—, —	12	n:r 122	165
31.	Ystad (bhm)	1873—1958	—, —	7	n:r 128	167 (not 282)
32.	Norrköpings skyddshem ("Mamre")	1874—92	—, —	7	n:r 133	162
33.	Råby räddningsinstitut	1876—77	—, —	1	n:r 142	156
34.	Stockholms ("Lindgrens") trasskola	1877—80	"Skolans" förest.	1	n:r 143	158
35.	Karlberg (bhm)	1888—99	"Skolans" ägare	1	n:r 178	157
36.	Örebro (bhm)	1889—1942	Styr.	4	n:r 187	166
37.	Kungsholmen (bhm)	1893—94	—, —	1	n:r 207	158
38.	Enskilda barnhemmet, Uppsala	1896—1937	Styr.	?	n:r 221	165
39.	Västerås (bhm)	1897—1944	Styr.	1	n:r 224	167

Anm.:

¹ Med samma ägare förflyttades detta barnhem till "Kullen", där det åren 1866—68 anlätade diakonal hjälp (1 syster) — jfr s. 109.

² Jfr n:r 38.

³ År 1868 överflyttades detta flickhem till Gotland, där det även i fortsättningen anlätade diakonal hjälp. (Jämväl vid ett av ägaren inrättat pojkhem var en erstasyter under kortare tid anställd — jfr s. 110, not 94).

⁴ Vid detta hem återupptogs den diakonala verksamheten år 1890 (arbb. n:r 189, s. 119) och nedlades först 1915.

⁵ Hemmet i fråga tillhör alltjämt erstadiakoniens arbetsfält.

⁶ Hemmet ombildades efter hand till barnhem. Redan på 1870-talet synes dess skyddshemskaraktär hava upphört. Från år 1903 antogs namnet "Hemmet för värnlösa flickor i Uppsala".

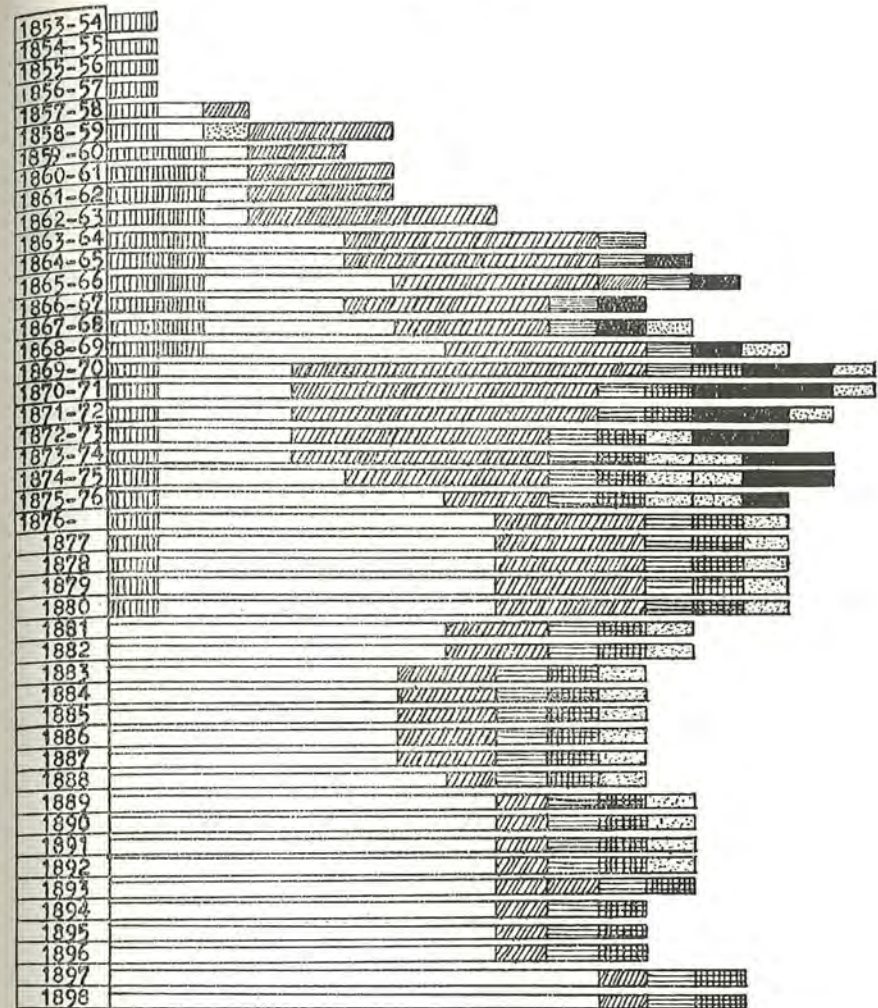
Utvecklingen av verksamhetens volym under åren 1853—1898 åskådliggöres av vidstående diagram å sid. 245:

Av den grafiska översikten framgår, att högsta antalet hem av hithörande slag daterar sig från tiden 1870—75. Därefter inträdde en successiv minskning fram till 80-talets början. I fortsättningen höll sig emellertid verksamhetsvolymen tämligen oförändrad. Inrättningar av rätt skiftande typ falla inom den angivna ramen. Magdalenahem, skyddshem, "skolhem" och barnhem äro här företrädda. Barnhemmen äro dock i stor majoritet.

Huvudskälet till att erstaledningen under 80- och 90-talen inte röjde någon större benägenhet att utvidga denna sin intressesfär (förfrågningarna om diakonal hjälp till sådana hem duggade tätt), låg huvudsakligen i den relativa systerbrist, som uppstått, genom att andra verksamhetsgrenar, främst församlingsarbetet, numera i ökad omfattning tagit Anstaltens personliga krafter i anspråk. För en dylik verksamhet ansågos dessa särskilt lämpade.

Anm.: Gruppindelningen av hemmen på ovan angivna grunder möter givetvis i månet fall vissa svårigheter till följd av det rådfrågade källmaterialets ofullständiga och stundom motstridiga uppgifter. För en del institutioner lämna årsredogörelser och arbetsböcker klart besked. Ej sällan måste dock upplysningar hämtas från andra håll (jubileums- och minneskrifter, protokoll, monografier, periodiska publikationer etc.). Avvägningsförfarandet måste ibland tillgripas, men bruket av sannolikhetsgraden såsom indelningsfaktor har betraktats som nödfallsutväg.

Anledningen till att i ovanstående diagram ett försök gjorts att uppdelna hemmen i olika kategorier alltefter deras ekonomiska driftsvillkor, är en strävan att vinna klarhet om, huruvida utvecklingen på detta specialgebit (institutioner med diakonal arbetskraft) speglar en mera allmän tendens under samma tidsskede. Envar, som studerar barn- (och skydds-) hemmens ekonomiskt-sociala förhållanden i vårt land under seklets senare hälft undgår näppeligen intrycket, att den enskildes initiativ på området minskar mer och mer och ersättes med företaget, som för sin fortsatta drift måste lita till kontinuerliga bidrag i form av tillfälliga gåvor eller inom en större eller mindre grupp av för verksamheten intresserade personer insamlade medel. Sådana hem, vilkas inrättande och underhåll helt bekostats av enskild välgörare, bli allt färre. De spontana — ej sällan på rent känslomässiga grunder tagna — initiativen i denna riktning försvinna undan för undan och lämna rum för nyssnämnda verksamhetsform. Det har sitt intresse, att även på diakoniens socialpedagogiska arbetsfront konstatera en liknande utveckling.

Beträffande de tidsperioder, under vilka ovannämnda inrättningar registreras i Erstas annaler, föreligga också stora variationer. Några noteras sålunda endast ett eller ett par år (t. ex. Råby och Nya Kopparberg), andra åter, t. ex. Risberg mellan 30 och 40. I genomsnitt uppgick registreringstiden till omkring 12 år.

b. Samariterhemmet.

Såsom av det föregående framgått, satte anstalten i fråga inga djupare spår i det sociala uppfostringsarbetet under förra seklet. Oavsett från vilken tidpunkt man vill räkna Samariterhemmets tillkomst (systerskapets bildande i januari 1893 eller styrelsens konstituerande samma månad sex år senare) inträder för dess vidare utveckling ingen förändring i helhetsbilden.

I ett avseende var likväl den med Samariterhemmets tillkomst förenade insatsen av sådan art, att den ej får lämnas obeaktad i ett större sammanhang. Det är utbildningen och speciellt utbildningsgången, sådan den upplades för barnhemsbarnen, som här åsyftas. I betraktande av målsättningen kan anordningen för sin tid betecknas såsom mönstergill. Med tjänarinnehemmet som påbyggnad avslutades den yrkesbetonade handledningen i elevhemmets tjänarinneavdelning alltefter flickornas håg och fallenhet.

2. Ett socialpedagogiskt nydaningskede i vårt land.

a. Angelägna vårdbehov.

Vad de barn kunde få utstå, vilkas vård och fostran samhället i enlighet med ännu vid seklets slut gällande lagbestämmelser nödgades draga försorg om, har i det föregående redan framhållits.¹² Någon förbättring av läget ansågs ej vara att påräkna, så länge lagändringar uteblevo. Ju mera uppenbart dessa missförhållanden trädde i dagen, desto allmännare restes emellertid kraven på deras undanröjande. Under de decennier 1871 års lagstiftning sträckt sina verkningar över området, hade man hunnit samla mer än till-

¹² Jfr s. 125 f.

räcklig erfarenhet om dess brister. Alltför ofta innehöllo landets tidningar skildringar av fall, vari barn hörande till nyssnämnda kategori utsattes för upprörande vanvård och misshandel. Kunde tillförlitligheten härav åtminstone i detalj stundom sättas i fråga, voro de officiellt avgivna rapporterna i ämnet från prästmän och läkare runt om i landet så mycket trovärdigare.

Ett axplock ur en sammanställning av dylika rapporter bifogad 1897 års kommittéföreläggning till fosterbarnsvårdens ordnande, vittnar om hur illa det på många håll var beställt med skötseln och tillsyn av dessa barn.¹³ Härei ingå uppgifter om fosterbarn "i den uslaste belägenhet i osunda, illa ventilerade rum, höljda i trasor och med en 'sudd' i munnen, liggande i en dålig korg, våta och stinkande." Här möta redogörelser för fall av svält, i hög grad olämplig kost samt användande av brännvin som lugnande medel. Här talas om "fosterbarn, hvilka af hunger bragts att stjäla mat".¹⁴ De få rapporterade ljuspunkterna kunde ej nämnvärt förändra den mörka helhetsbilden.

Bland orsakerna till detta beklämmande tillstånd nämnas i främsta rummet olämpliga och försumliga fosterföräldrar. Mera sällan var det fråga om avsiktlig vanvård utan om okunnighet, oförstånd eller "till vidskepelse gränsande fördomar". Ofta bestod fosterhemmens olämplighet rätt och slätt i deras fattigdom. I stor utsträckning var det emellertid just i dylika hem fosterbarnen hamnade. En läkare skriver: "Då fattigvårdsmyndigheterna nödgas taga hand om någon af dessa beklagansvärda varelser, gäller för dem att få någon, som åtager sig barnets skötande för minsta möjliga utgift för kommunen. Mer eller mindre offentligt blifva sålunda barnen bortauktionerade till den minst bjudande. Under sådana förhållanden komma fosterföräldrarna merendels att utgöras af den allra fattigaste och lägsta samhällsklassen, utan insigter och utan intresse för sitt uppdrag."¹⁵

Likväl var det inte bara fattigvårdens utackorderingar, som kunde drabbas av ett sådant öde. En annan grupp av fosterbarn

¹³ Und. förslag till ordnande af fosterbarnsvården m. m. afgifvet af den af Kongl. Maj:t för ändamålet tillsatta komité. Sthlm 1897, s. 136 ff.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

löpte samma risk, nämligen de utomäktenskapliga, vilka föräldrarna — vanligtvis endast modern — enligt överenskommelse ej mäktade betala för. Den uteblivna ersättningen vållade ej sällan i den s. k. fosterbarnsindustriens dagar svält och umbäranden. Inte heller de från barnhus och liknande inrättningar utackorderade barnen hade det alltid så väl ställt. En viss kontroll förekom givetvis, men fosterlegan var i allmänhet för ringa för att trygga deras uppväxt. När en prästman i sin rapport anmärker, ”att barnhusbarnen vårdas illa”, var han långt ifrån ensam om denna uppfattning.¹⁶

Med den humanare livssyn, som under århundradets senare decennier vann allt djupare förankring i samhället, tog sig medkänslan för dessa vanlottade barn uttryck i ett vidgat praktiskt hjälparbete.¹⁷ Närmast gav sig detta tillkänna i upprättande av allt flera barnhem. Den ökade ”verksamhetslust” på området, som Stadener talar om i samband med skildringen av ”barnhemsidéns triumftåg genom samhället”, gav bl. a. upphov till sådana välkända skapelser som *Axel och Lulli Rettigs barnhem* i Gävle samt *Axel och Sofia Alms stiftelsehem Rådan* i Spånga s:n utanför Stockholm.¹⁸ Med ledning av officiella beräkningar kan antalet

¹⁶ Ibid. I fråga om fosterbarnens antal upplyser samma källa, att de år 1894 uppgick till över 40.000, varav c:a 60% uppfostrades på kommunernas bekostnad, medan närmare 30% utackorderats av enskilda personer samt återstoden av barnhus och liknande inrättningar. Ännu vistades flera tusen barn i fattighus och fattiggårdar. Deras ålder varierade högst betydligt. Spädbarnsprocenten uppgick till inte fullt 4, under det att åldrarna 10—15 år svarade för 40% av hela antalet. I sammanhanget lämnas också upplysningen, att på landsbygden c:a 20% barn av denna kategori bortauktionerades till den minstbjudande (s. 119).

¹⁷ Jfr Rich. Wawrinsky, Om barnavården och särskilt fosterbarnsvården a. a. s. 131 f.

¹⁸ Sam Stadener, Barnhemsintresset i Sverige. Historisk utveckling. De värnlösa 1906, s. 84 ff. Stiftelsen Axel och Lulli Rettigs barnhem, vilket tillkom genom donationer 1873 och 1881 av konsul Robert Rettig och hans maka till minne av deras bortgångna barn, hade till uppgift att mottaga fattiga, värnlösa barn (gossar) från Gävle stad samt bereda dem ett hem, ”der de”, såsom det heter i första gåvobrevet, ”under kärleksfull vård uppfostras till nyttiga medmänniskor”. Maximiantalet skyddslingar fastställdes till 20 och åldersgränserna till 6—14 år. Utom i vanliga skolämnen meddelades undervisning i olika slags slöjder samt i trädgårdsskötsel. (Ber. öfver

barnhem och barnhus i riket vid 90-talets mitt uppskattas till över 100, men härtill kom de c:a 30 föreningar och stiftelser, vilka mera allmänt verkade i samma syfte.¹⁹

I betraktande av den numera inom allt vidare kretsar vunna insikten, att uppväxtförhållandena i kanske de flesta fall äger en avgörande betydelse för de ungas förmåga att finna sig tillrätta i samhället, är det förstäligt, att deras sedliga felsteg och tadelvärda vandel i större utsträckning än tidigare kom att bedömas ur social synvinkel. Att finna de verksamaste botemedlen mot ungdomens tilltagande vanart framstod i enlighet härmed för både myndigheter och enskilda såsom ett oåterkalleligt samhällskrav. Den dåtida kriminalstatistiken avslöjade en dyster bild av läget. Under tioårsperioden 1885—1895 befann sig sålunda ungdomsbrottsligheten i oavbrutet stigande. Vid dess slut var tillväxten av antalet för brott dömda i åldrarna 14—19 år ungefär tre gånger större än de samtidigt nytillkomna äldre straff- och tvångsarbetsfångarnas.²⁰ ”Frågan om ungdomens vanart”, skrev Hjalmar Berg sistnämnda år, ”har . . . under senaste tiden i allt vidsträcktare kretsar tilldragit sig den lifligaste uppmärksamhet. Denna har bland annat väckts genom de berättelser om våldsdåd, föröfvade af minderåriga, samt om formliga förbrytareligor, bestående af halfvuxen ungdom, hvilka pressen gång på gång haft att meddela. Oftast

verkställd granskning af Axel och Lulli Rettigs barnhems räkenskaper och förvaltning. Fr. o. m. 1891 publicerade i Gävle stadsfullmäktiges beredningsutskotts utlåtande och memorial från tiden dessförinnan, i handskrivna original förvarade i stadens rådhusarkiv).

Om Axel och Sofia Alms stiftelsehem meddela de av Kungl. Maj:t den 29 oktober 1894 fastställda — och otryckta — stadgarna för verksamheten i fråga, att denna hade sin upprinnelse i fru Sofia Alms testamente av den 20 oktober 1894 till skapande av en fond, vars avkastning skulle användas för vård, fostran, undervisning och utbildning av behövande barn (§ 1). Hjälpen stod öppen för barn och ungdom från hela riket men med företräde för ”dem, som äro från stiftarinnans födelsesocken Gryt i Södermanlands län”.

¹⁹ Und. försl. t. ordn. av fosterbarnsvården a. a. s. 147 ff. Jfr Betänkande och förslag afgifna af den af Kongl. Maj:t den 16 oktober 1896 tillsatta komitén II (ang. vanartade och i sedligt afseende försummade barns behandling). Sthlm 1900, s. 156 ff.

²⁰ Jfr Fångvårdsstyrelsens und. berättelse för år 1895. Sthlm 1896, X.

skildra väl dessa berättelser förhållandena i städerna, företrädesvis de större, men understundom får man dock äfven från de undandoldaste skogsbygderna höra drag af en så djurisk vildhet och barbarisk råhet, att den godt kan täfla med hvad som sker i städernas uslaste gränder. Frågan om ungdomens vanart är ingalunda en fråga, som uteslutande berör storstäderna, den gäller landet i dess helhet.”²¹

Kring frågan om osakerna till detta oroande tillstånd uppstod en allt livligare diskussion i dagspress och facktidsskrifter. Från en del håll hävdades, att den krisartade situationen övervägande bottnade i sociala missförhållanden, från andra, att ”individuella” faktorer spelade en viktig roll i sammanhanget. Att den stegrade ungdomsbrottsligheten utgjorde en allvarlig samhällsfara, var man likväl ense om. Bland de diskussionsbidrag, vari de *sociala* orsakssammanhangen blevo föremål för mera ingående analys märkes en av dåvarande folkskoleinspektören i Göteborg, Johan Ambrosius, författad tidskriftsartikel i ämnet. Här uppräknades en rad omständigheter, samtliga verksamt bidragande till uppkomsten av det onda; skadliga inflytelser från hem och umgängeskrets, de yttre villkor, under vilka städernas arbetarebefolkning kom att leva i den framväxande industrialismens dagar, upplösningstendenser i familjelivet samt arbetsgivarnas likgiltighet för de anställda ungdomarnas individuella välfärd.²²

Vad de ”*individuella*” orsakerna till brottslighet beträffar, tillvunno sig dessa först under århundradets sista decennier en allmän uppmärksamhet i vårt land. Sådana anomalier som själsliga utvecklingshämningar, snedvridet driftliv etc. stod man länge främmande för vid meningsbyten i detta ämne. Arvsanlagens andel

²¹ Hjalmar Berg, Om vanartade och sedligt vanvårdade barns uppfostran. Verdandi 1895, s. 121 ff.

²² J. M. Ambrosius, Om orsakerna till ökningen af antalet unga förbrytare i vårt land. Nordisk tidskrift 1898, s. 123 ff. Att försumligheter i fråga om skolgången utgjorde en viktig länk i orsakskedjan hade man tidigare ofta framhållit under den allmänna diskussionen om vanartens problem. I ett uppmärksammat inledningsanförande vid Stockholms folkskolläraforenings möte den 24 okt. 1891 tillskrevs just denna faktor en högst väsentlig betydelse (S. Nilson, Hvad kan och bör göras för vanartade barns uppfostran? Verdandi 1891, s. 240 ff.).

i vad som gav upphov till dessa ungdomars oarter, var också något, som dittills huvudsakligen fångat fackmannaintresset. Att t. ex. dryckenskapen hänfördes till de laster och oseder, som skapade förvildning och laglöshet även bland minderåriga, stämde väl överens med gängse betraktelsesätt, men det låg något annat i professor Ribbings ord: ”Understundom märkes kanske icke någon i ögonen fallande kroppslig sjukdom men däremot så mycket tydligare flerahanda dåliga själsanlag. Drinkarens barn äro lättjefulla och osedliga samt i sin ordning särdeles begifna på dryckenskap. Detta sistnämnda begär bör ej uppfattas såsom en följd av dålig uppfostran och dåliga exempel i föräldrahemmet; det är ett verkligt *ärftligt* begär, som kan utveckla sig hos drinkarens barn, äfven om de uppfostras utom hemmet och uti ordentliga familjer. Detta ärftliga begär framträder i allmänhet särdeles tidigt, uti en ålder, då smaken för starka drycker ännu ej plägar vara kommen och utvecklade, det visar sig ofta ohejdat och oförklarligt... med synnerlig våldsamt.”²³

Dylika synpunkter började mer och mer anläggas i strävandena att rätt förstå de förhållanden, varur ungdomsbrottsligheten hämtade sin näring. ”Det är ingalunda blott alkoholisten, som på detta sätt lämnar en mot frestelserna värnlös själsorganisation i arf åt sina efterkommande”, skriver sålunda Berg i sin ovan citerade uppsats. ”Detta är äfven fallet med den af andra orsaker till sitt nervsystem skadade.”²⁴ Även om denna fördjupade syn på problemet såsom opinionsbildande faktor ännu ej kunde påräknas en plats i främsta ledet, tog den sig dock otvetydiga uttryck i mångt uppmärksammat diskussionsinlägg.

Vilka divergerande åsikter som än framfördes rörande orsakerna till det sedefördärv och den laglöshet, som mer och mer spritt sig bland ungdomen mot århundradets slut, på en punkt förelågo inga meningsskiljaktigheter: i det stora flertalet fall hade det onda sin rot i vanvård och försummad uppfostran.

²³ Seved Ribbing, Om de af sprithaltiga drycker förorsakade sjukdomar, deras förlopp och utgång. (Nykterhetsskrifter utgifna af den utaf Kongl. Maj:t den 29 oktober 1886 förordnade kommissionen. Sthlm 1888, s. 25 ff.).

²⁴ Hj. Berg, Om vanartade och sedligt vanvårdade barns uppfostran, a. a. s. 131.

b. Reformförslag och utredningar.

I Stockholms hälsovårdsnämnds årsberättelse för år 1890 ingår som bihang en skrift av dåvarande sundhetsinspektören Richard Wawrinsky om fosterbarnsväsendet i huvudstaden med bestämda krav på genomgripande reformering av detsamma. Inledningsvis säger sig författaren rätt ofta mottaga anmälan om att barn värdades av sina fosterföräldrar utan att äga möjlighet att på ett mera verksamt sätt ingripa däremot. "Sällan har det . . . varit mig möjligt", skriver Wawrinsky, "att efter önskan bringa varaktig hjälp, och detta icke minst därför, att det väl torde vara mer än tvifvelaktigt, om de kommunala hälsovårdsmyndigheterna för närvarande ega laglig befogenhet att i dylika fall inskrida mot den försumlige."²⁵ Uttalandet vittnar även om den oklara gränsdragningen för vederbörande myndigheters befogenheter. Deras åtgärder i antydda fall grundade sig ej sällan på beslut, om vilkas lagenlighet delade meningar kunde råda. Ur detta tillstånd av villrådighet, stundom gränsande till vanmakt, måste man efter alla nedslående erfarenheter finna en lagstadgad utväg.

Här stod man enligt Wawrinsky inför det ofrånkomliga faktum, att "fosterbarnsindustrien" måste omläggas, m. a. o. underkastas "koncessionstvång", enda möjligheten att hindra olämpliga personer att taga fosterbarn. Detta tvång måste givas formen av en förordning gällande hela riket, en förordning, som inte bara ålade myndigheterna att noga undersöka, huruvida den, som erbjöd sig mottaga fosterbarn var uppgiften vuxen och förtroendet värdig, utan också stipulerade effektiva kontrollåtgärder. Men i detta sitt maktpåliggande värv vore myndigheterna i angeläget behov av goda medhjälpare. Kunde, frågar sig författaren, inte de fruntimmersföreningar, som verkade i denna anda, här göra en större insats samt tillfogar: "Qvinnor, hvars bistånd i detta syfte helt visst skulle kunna vara af ovärderligt gagn, äro t. ex. härvarande *för-samlingsdiakonissor* (kurs. av förf.), hvilka ju möjligen kunde låta

²⁵ R. Wawrinsky, Om fosterbarnsvården och dess ordnande i Stockholm (bil. t. Stockholms stads hälsovårdsnämnds årsberättelse 1890). Sthlm 1891, s. 3.

sig af lokalmyndigheterna engageras för att hand i hand med dem utöfva kontrollen öfver fosterhemmen."²⁶

Som läkare lade Wawrinsky särskild vikt vid undanröjande av de sanitära missförhållanden, som undersökningen av huvudstadens fosterbarnsväsende avslöjat. Företrädesvis var det också dylika brister, som hälso- och fattigvårdsnämnderna i Stockholm påtalade i sin på våren 1892 till Kungl. Maj:t inlämnade skrivelse med framvisande av nödvändigheten, att verksamheten i fråga ställdes under myndigheternas noggranna kontroll. För att bli effektiv borde enligt samma källa en lagstiftning på området gälla landet i dess helhet.²⁷

Häröver infordrades nu yttrande från berörda myndigheter, och ett reformbehov erkändes rätt allmänt. Sedan detta stod klart, tillsatte Kungl. Maj:t i november 1894 en kommitté med uppdrag att undersöka, i vilken utsträckning bestämmelser krävdes för att "trygga en tillfredsställande vård af barn, som uppfostrades af andra än sina föräldrar" samt avgiva förslag i ämnet. Till ordförande utsågs medicinalrådet Wawrinsky. I januari 1897 förelåg det sakligt klagörande kommittébetänkandet med förslag om fastare former för en framtida fosterbarnsvård. I allt väsentligt buro de kommittéordförandens signatur. Bl. a. föreslogs tillsättande av en särskild styrelse inom varje kommun, vilken med hjälp av manliga och kvinnliga inspektörer hade att övervaka vården av dessa barn. Därjämte förordades en noggrann kontroll av de personers lämplighet ur ifrågavarande synpunkt, hos vilka barnen utackorderades. En sådan vore särskilt påkallad, om dessa icke uppnått skolpliktig ålder.²⁸

I lika hög grad, som fosterbarnens öde appellerade ungdomens tilltagande vanart och laglöshet till den sociala ansvarskänslan. Samhällsreaktionen häremot tog sig allt oftare spontana uttryck i pressens spalter. Även om den på detta plan fortlöpande debatten i ämnet otvivelaktigt bidrog till att föra frågan om lämpliga mot-

²⁶ a. a. s. 13 ff. Jfr Dens., Några ord om den s. k. fosterbarnsindustrien. Dagny 1891, s. 149 ff.

²⁷ Hälso- och fattigvårdsnämndernas i Stockholm und. skrivelse till Kongl. Maj:t den 19 april 1892.

²⁸ Und. försl. t. ordnande af fosterbarnsvården a. a. s. 4 f.

åtgärder närmare sin lösning, måste den dock i en översiktlig framställning av händelsernas gång lämnas åsido. Huvudintresset knyter sig till de mått och steg man på ansvarigt håll fann för gott att vidtaga.

Den stegrade vanarten och ungdomskriminaliteten var vid tiden före sekelskiftet ingalunda någon isolerad svensk företeelse. Från utlandet rapporterades samma oroande erfarenhet. Industrialismens England hade länge brottats med detta svårlösta problem, men här hade man så framgångsrikt gripit sig an därmed, att tillvägagångssättet även i vårt land ansågs mana till efterföljd.²⁹ Så var näppeligen fallet i Tyskland.³⁰ Däremot tilldrog sig, vad som på detta område timat i Norge och Danmark berättigad uppmärksamhet. Det "Utkast til Lov om tvangsopdragelse", som offentliggjordes i Kristiania 1892, ansågs inom svensk opinion vara ett stort steg i rätt riktning.³¹ Tre år senare bidrog sakkunskapen i vårt södra grannland med en lika uppmärksam utredning i ämnet.³² Samma och närsläktade problem ägde alltså mångenstädes en oroande aktualitet.

Vid 1896 års svenska riksdag kom den utbredda reformviljan till uttryck i tvenne motioner. I första kammaren föreslog sålunda

²⁹ Jfr t. ex. Svensk Lärartidning 1895, N:r 48—52. Även om de åtgärder, som avsågo ungdomsbrottslighetens bekämpande i England sträckte sig rätt långt tillbaka i tiden, så antogs först år 1866 de lagar om inrättande av reformatory och industrial schools, vilka främst hade till syfte att förebygga densamma. De förra tilldelades uppgiften att mottaga barn under 16 år, som gjort sig skyldiga till brottsliga handlingar och de senare sådana minderåriga under 14 år, vilka på grund av ogynnsamma uppväxt- och levnadsvillkor (bettleri, vagabondage, skadliga inflytelser från omgivningen m. m.) löpte risk att dela samma öde. Härtill kommo (i samband med skolpliktens införande år 1880) ett par andra skoltyper med tvångskaraktär, day industrial schools och truant schools (skolkarenskolor).

³⁰ Före antagandet av 1896 års "bürgerliches Gesezbuch" funnos visserligen möjligheter att i enlighet med den (för hela riket gemensamma) strafflagens bestämmelser placera minderåriga förbrytare i uppfostringsanstalt, men en dylik utväg stod inte öppen i fråga om vanartade och sedligt försummade barn.

³¹ Utkast til Lov om Tvangsopdragelse, afgifvet af den ved kgl. resolution af den 14 nov. 1885 nedsatte straffelovskommission, Kristiania 1892.

³² Betænkning fra kommissionen angående statstilsyn med børneopdragelsen. København 1895.

härads hövdingen G. Rudebeck inrättande av allmänna uppfostringsanstalter för minderåriga brottslingar och i andra folkskolläraren Fridtjuv Berg, att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte anhålla om utarbetande av förslag till "åtgärder för förberedande af lämplig uppfostran åt minderåriga och i sedligt afseende försummade barn" samt framlägga proposition i ämnet.³³ Motionen godkändes, och i skrivelsen — dat. den 25 april 1896 — underströks bl. a.: "De berättelser, som under senaste tiden gång på gång meddelat om våldsdöd, öfvade af minderåriga samt om formliga förbrytareligor, bestående af halfvuxen ungdom, hade bibragt många den öfvertygelsen, att samhället genom att icke i tid vidtaga åtgärder mot detta missförhållande låtit en svår försummelse komma sig till last, samt att denna försummelse måste i möjligaste mån med det snaraste godtgöras."³⁴

Den 16 oktober 1896 bildar nästa märkesdatum i sammanhanget. Sagda dag tillsatte nämligen Kungl. Maj:t en kommitté med uppdrag att verkställa utredning i frågan samt föreslå botemedel mot de missförhållanden, som påtalats. Till ordförande förordnades lundabiskopen Gottfrid Billing, och bland övriga ledamöter befunno sig de bägge nyssnämnda motionärerna.

Enligt direktiven innebar kommittéuppdraget en dubbeluppgift. Dels avsåg det nämligen att efter klarläggande av rådande förhållanden på området avgiva förslag om lämplig behandling av kriminell ungdom, dels att på motsvarande grunder föreslå detsamma i fråga om vanartade barn. Utredningsförfarandet upplades också härefter: de kommittéerade bildade arbetsgrupper.

Resultatet blev ett socialpedagogiskt verk av grundläggande betydelse. I allt väsentligt motsvarade det, vad den reformvänliga opinionen hoppats på. Före århundradets slut hade i tvenne sakligt övertygande betänkanden med förslag om behandling av minderåriga förbrytare samt vanartade och i sedligt avseende försummade

³³ G. Rudebeck, Motion — dat. 25 jan. 1896 — till F. K. "om utarbetande af förslag till inrättande af allmänna uppfostringsanstalter för minderåriga brottslingar (N:r 20). — Fridtjuv Berg, Motion — dat. 28 jan. 1896 — till A. K. "om skrivelse till Kongl. Maj:t rörande åtgärder för beredande af lämplig uppfostran åt minderåriga förbrytare samt vanartade och i sedligt afseende försummade barn" (N:r 123).

³⁴ Bih. t. riksdagens prot. Saml. 10, 1—2, s. 7.

barn förutsättningar skapats för en tidsenlig lagstiftning inom dessa områden.³⁵

c. 1902 års barn- och ungdomsvårds-
lagstiftning.

Ett mångsidigt socialpedagogiskt behov hade alltså under loppet av ett decennium tagit form av flera separata utredningar och därpå grundade reformförslag. Att efter norska och danska förebilder alla bestämmelser, som avsågo behandling av vanartade barn och yngre brottslingar borde ingå i en och samma lag, hade mången förespråkare.³⁶ Sålunda framhöll exempelvis Carl Olivecrona i sin kommentar till senast avgivna kommittébetänkande önskvärdheten av "att då komiténs alla förslag till lagar rörande behandling af unga brottslingar samt vanartade och i sedligt afseende försummade barn, skola komma under högsta pröfning, derur må framgå en enda lag, som i sig upptager och stadgar, hvad nödigt är."³⁷

Här i landet kom dock detta lagstiftningsarbete att utvecklas efter andra linjer. Riksdagen fick nämligen att var för sig behandla tre skilda propositioner i de ämnen, som utretts. Från november 1901 daterade sig de bägge regeringsförslagen om uppfostran åt vanartade och i sedligt avseende försummade barn samt domstols förordnande om tvångsuppfostran, och från slutet av ja-

³⁵ Betänkande och förslag avgifna af den af Kongl. Maj:t den 16 oktober 1896 tillsatta komitéen för utredning af frågan om åtgärder för beredande af lämplig uppfostran dels åt minderåriga förbrytare dels och åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn. I Bet. o. försl. ang. minderåriga förbrytares behandling (avgivet den 26 okt. 1898). Sthlm 1898. II. Bet. o. försl. ang. vanartade och i sedligt afseende försummade barns behandling (avgivet den 26 okt. 1899), a. a.

³⁶ Den norska "Lov om Behandling af forsømte Børn" hade tillkommit redan i juni 1896, och fem år senare framlade danska regeringen förslaget till "Lov om offentlig Forsorg for vanrøgtede, vanartede og forbryderske Børns opdragelse".

³⁷ Carl Olivecrona, Några anmärkningar i anledning af "Betänkande och förslag angående vanartade och i sedligt afseende försummade barns behandling (Tidskr. f. Retsvidenskab 1901, s. 241 ff.).

nuari följande år propositionen om nya bestämmelser för fosterbarnsvården.³⁸ De sålunda framlagda författningsförslagen, vilka behandlades vid riksdagsplena den 29 och 30 april samt 3 och 10 maj, antogos med en del jämkningar, och i juni s. å. utfärdades de lagar, som på barn- och ungdomsvårdens område blivit epokbildande i vårt land.

I lagen om fosterbarnsvården var föreskriften om att hälsovårdsnämnd (eller där sådan icke finnes kommunalnämnd) skulle vaka över vården av dessa barn, den grundläggande bestämmelsen.³⁹ Om så befunnas lämpligt kunde åliggandet i stället överlätas på en fosterbarnsnämnd.⁴⁰ Kontrollen sträckte sig emellertid endast till barn under sju år.⁴¹ Därefter antogs den kunna utövas av skolans lärare. Vidare stadgades, att barnafostren hade att lämna vissa i formulär angivna uppgifter, såsom beträffande vårdtid, barnets hälsotillstånd m. m.⁴² Uraktlåtenhet i detta hänseende medförde böter. Befunnas uppenbara försummelser i fråga om barnafostrens omsorger om barnet föreligga, kunde vederbörande åläggas att lämna detta ifrån sig, ja för all framtid förbjudas att mottaga fosterbarn.⁴³

Såsom ovan antytts, förelåg ingen större skillnad mellan de förslag,

³⁸ Kongl. Maj:ts nåd. proposition till Riksdagen angående uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn; — den 29 november 1901 (N:r 30).

Kongl. Maj:ts nåd. proposition till Riksdagen med förslag till lag om ändrad lydelse af 5 kap. 1, 2, 3 och 6 §§ strafflagen, till lag angående verkställighet af domstols förordnande om tvångsuppfostran samt till lag innefattande vissa bestämmelser om förfarandet i brottmål rörande minderåriga; — den 29 november 1901 (N:r 7).

Kongl. Maj:ts nåd. proposition till Riksdagen med förslag till fosterbarnsvård; — den 31 januari 1902 (N:r 56). Att detta förslag närmast var att betrakta som en av behovet påkallad komplettering av gällande lagbestämmelser framgår av departementschefens (statsrådet J. E. von Krusenstjerna) yttrande: "Såsom jag redan haft tillfälle att framhålla, utgör ifrågasvarande angelägenhet en helsovårdsfråga och är i sjelfva verket en utvidgning och närmare bestämning af åligganden, som nu tillkomma helsovårds- och kommunalnämnderna på grund af helsovårdsstadgan för riket" (s. 40).

³⁹ Lag om fosterbarns vård; — den 6 juni 1902, § 2 (SF N:r 63).

⁴⁰ a. a. § 3.

⁴¹ a. a. § 1.

⁴² a. a. §§ 5 o. 6.

⁴³ a. a. §§ 7 o. 9.

som avgåvos i 1899 års kommittébetänkande och den två år senare av Kungl. Maj:t framlagda propositionen angående uppfostran åt vanartade och i sedvanligt avseende försummade barn. Sak samma gäller 1902 års lag i samma ämne.⁴⁴ Avvikelserna voro i huvudsak av formell natur. En närmare jämförelse faller utom ramen för denna översikt. Sammanfattningsvis må i korthet noteras, att huvudföreskriften gällde tillsättande av en barnavårdsnämnd inom varje skoldistrikt, vilken med biträde av kretsombud ägde att ingripa i sådana fall, där barn under 15 år i sedligt hänseende var påtagligt försummat eller røjde uppenbar vanart.⁴⁵ Nämndens första åtgärd skulle bestå i att vårdaren tillhölls att bättre fylla sin plikt, samt att även barnet förmanades att taga sig till vara. Uteblev avsedd verkan kunde detta placeras i fosterhem, barnhem eller vid grövre vanart i skyddshem.⁴⁶ Att svara för inrättande av sistnämnda institutioner tillkom i fortsättningen landstingen (eller städer som ej deltog i landsting).⁴⁷ Utan Konungens medgivande finge antalet skyddslingar i varje hem av detta slag ej överstiga trettio, varjämte uttryckligen föreskrevs, att skolundervisning skulle meddelas enligt folkskolestadgan.⁴⁸

Beträffande regeringens författningsförslag rörande behandling av minderåriga förbrytare, hade detta (inom justitiedepartementet) föregåtts av mera ingående omarbetning av kommittébetänkandet, innan det förelades riksdagen. Till sitt godkännande därav fogade denna emellertid en del ändringar (bl. a. att kommunerna befriades från kostnader).⁴⁹ Det väsentliga var, att genom detta socialpedagogiska lagstiftningsarbete samhällets åtaganden liksom ingingo i ett avgränsat helt. Här avsågo riksdagsbesluten ungdomar i åldern 15—18 år, vilka begått brott, som skulle medföra fängelsestraff upp till sex månader. Nu vidtogs bl. a. en lagändring, enligt vilken domstol i dylika fall alltefter omständigheterna kunde förordna att vederbörande i stället insattes i allmän uppfostringsanstalt.⁵⁰ Sådan anstalt skulle inrättas av staten, en föreskrift, som emellertid kompletterades med tillägget: "Konungen äger såsom dylik anstalt erkänna jemväl anstalt, som af kommun eller enskilde blifvit, med eller

⁴⁴ Lag angående uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn; — den 13 juni 1902 (SF N:r 67).

⁴⁵ a. a. §§ 1—3.

⁴⁶ a. a. §§ 7—12.

⁴⁷ a. a. § 14.

⁴⁸ a. a. § 15, mom. 3 o. 5.

⁴⁹ Jfr Emil Sundberg, Lagstiftningen om barnavård. De nya lagarna om vården af fosterbarn. Uppfostran åt vanartade och sedligt försummade barn samt Behandlingen af minderåriga förbrytare. Sthlm 1903, s. 129.

⁵⁰ Lag om ändrad lydelse af 5 kap. 1, 2, 3 och 6 §§ strafflagen; — den 27 juni 1902, § 3 (SF N:r 72).

utan bidrag af statsmedel, anordnad för uppfostran af vanartade minderåriga; . . .⁵¹

3. *Ledande svensk diakoni kring sekelskiftet med särskild hänsyn till dess socialpedagogiska insatser.*

a. *Former och huvudlinjer för ett "samlings- och krafthämtningsarbete".*

Enligt vad som framgått av föregående redogörelser, bidrogo varken Samariterhemmet i Uppsala eller Diakonanstalten i Gävle vid tiden kring sekelskiftet med någon märkligare insats inom den verksamhetsgren, som här närmast intresserar. Det är mot Ersta blicken åter måste riktas för erhållande av en klar bild av vad diakonien betytt i fråga om det sociala uppfostringsarbetets utveckling i vårt land. Den levande ramen kring denna bild var en diakonissanstalt fylld av saknad efter en klok och kärleksfull ledare men tillika av en trosstark förtröstan om att lyckas föra verket vidare. Vad man eljes sett fram emot med glädje och förväntan, verksamhetens halvsekeljubileum, ingav nu en känsla av osäkerhet, särskilt erfor man under rådande ovissa förhållanden en lättförklarlig tvekan inför valet av rätta tidpunkten att högtidlighålla detta minne. Härvid hade tidigare året 1849 tagits till utgångspunkt, men omständigheterna ansågos motivera en ändring i detta avseende.⁵² I ett styrelseprotokoll från hösten 1898 läses sålunda

⁵¹ Lag angående verkställighet af domstols förordnande om tvångsuppfostran; — den 27 juni 1902 § 1 (SF N:r 72). Bestämmelsen i vid den tiden gällande strafflag, att minderårig förbrytare, som ej fyllt femton år, inte skulle hänvisas till fängelse utan till allmän uppfostringsanstalt, hade förblivit verkningslös av det enkla skälet, att sådan anstalt ännu saknades. Åkerbrukskolonien Hall (Jfr s. 130) hade vid sidan av sin stadgeenliga uppgift att vara skyddshem använts för ändamålet, men detta betraktades såsom en — föga tillfredsställande — nödfallsåtgärd. Först genom iordningsställandet av Bona i Östergötland kunde (för det manliga klientelet del) efterlevnaden av lagens bokstav på ett efter dåtida anspråk nöjaktigt sätt anses förverkligad (jfr E. Ekman, Bona och Viebäck. Sv. socialv.tidn. 1944, s. 161 ff.).

⁵² Jfr s. 108.

bl. a.: ”På grund af förhandenvarande tryckta förhållanden beslöt Styrelsen, att firandet af Diakonissanstaltens 50 de årshögtid skulle uppskjutas.”⁵³

Vid nämnda tillfälle dryftades också frågan om ny föreståndare — ”utan att dock något beslut kunde fattas”, upplyser samma källa.⁵⁴ Ett sådant läte sig dock inte uppskjuta så länge till: vid ett kort därpå hållet sammanträde gav styrelsen fungerande ordföranden, domprosten Personne, i uppdrag att förbereda ärendet, så att valet kunde förrättas utan ytterligare dröjsmål.⁵⁵ Syftet ernåddes. En månad senare hade Brings efterträdare nominerats. Härom förmåler oktoberprotokollet: ”Företog Styrelsen till slutlig behandling frågan om tillsättande af Föreståndare. Sedan på anmodan af Ordföranden hvar och en af de närvarande namngifvit den prästman, som han ansåge böra ifrågakomma, befanns det, att Styrelsen till föreståndare och själasörjare vid Diakonissanstalten utsett Kyrkoherden i Öved af Lunds stift Ernst Frithiof Lönegren.”⁵⁶ Kallelse utfärdades omedelbart, och efter någon vecka ingick Lönegrens jakande svar.⁵⁷

För den erstatradition, enligt vilken föreståndarens *formellt* angivna verksamhetstid betecknar avgränsade utvecklingsskeden, ter sig måhända tilldragelsen, som en milstolpe. I själva verket rör det

⁵³ Prot. (SDS) 1 sept. 1898, § 4.

⁵⁴ a. a. § 2.

⁵⁵ Prot. (SDS) 18 sept. 1898, § 6.

⁵⁶ Prot. (SDS) 20 okt. 1898, § 6. ”Styrelsen misstog sig sannerligen icke, då den förutsatte, att den unge skånekyrkoherden var väl duglig till att upptaga d:r Brings fallna mantel och föra hans verk vidare”, skriver domprosten Per Söderlind i en Minnesteckning över biskopen Ernst Lönegren (Härnösands stifts mötesförhandlingar. Härnösand 1939, s. 244). Redan som fängelsepredikant i Linköping och vice pastor i Kärna (en närbelägen församling) hade denne i ord och gärning röjt det sinnelag, som är diakoniens främsta tillgång. Kallelsen från Ersta vittnar tillika om huru inom vida kretsar hans nit och prästerliga gåvor uppmärksammats.

⁵⁷ Såväl av svarsbrevet (bil. A t. prot. — SDS — 10.11.1898, s. 374) som av andra vittnesbörd (jfr Söderlinds biografiska artikel i Febe 1941, s. 23 ff.) framgår, att dess avsändare fattat sitt beslut efter mycken tvekan i medvetande om mötande svårigheter och tunga krav. Samtidigt som uppgiften lockade, verkade emellertid erbjudandet även förpliktande till en personlig kraftinsats av större mått.

sig om en märkesepisod under övergångstiden från Brings död till den 1 maj 1899. Först sistnämnda dag tillträdde nämligen Ernst Lönegren sin nya befattning.⁵⁸

I övrigt rymma Erstas annaler inga mera anmärkningsvärda data från nyssnämnda tidsintervall.⁵⁹ Det är lätt förklarligt, att styrelsen i väntan på den nye föreståndarens ankomst lade sådana ärenden åt sidan, vilkas behandling utan större olägenhet kunde anstå. Strax efter dennes tillträde till sin befattning antyder emellertid Olivebladet, att, vad som utifrån kunnat förefalla som en viss stiltje i Anstaltens dagliga liv, var på god väg att försvinna. I tidningens majnummer heter det sålunda: ”Inom kort tid har mycket skett, och mycket förestår. — Wi ha sagt farväl åt pastor Granqvist, som detta tunga, ansvarsfulla år varit vikarierande 2:dre pastor; tackat pastor Caroli, som under samma tid burit den ej lätta föreståndarebördan, och hälsat pastor Lönegren välkommen. . . Framför oss ligger en årsfest, då wi ha att vänta många kära svenska systrar samt kära samarbetare från norska, danska och finska anstalterna, hvarjämte wi hoppas att se många wänner och många kyrkans tjänare från när och fjärran. . .”⁶⁰ Förväntningarna svekos ej. I närvaro av representanter för bl. a. drottningen, kyrkan samt övriga nordiska diakonisshus förrättade professor Rudin vid årsfesten i slutet av maj s. å. den högtidliga invigningen av Erstas nye föreståndare. Senare på dagen upptogs ej mindre än 16 provsystrar till diakonissor — ”det största antal, som någonsin förekommit”, framhåller årsberättelsen.⁶¹

⁵⁸ Det var Anstaltens biträdande pastor *Claes Caroli*, sedan 1896 Brings medhjälpare i det prästerliga arbetet, vilken jämte styrelsens dåvarande ordförande, protokollsekreteraren J. C. Matthiesen, under nämnda övergångstid åtog sig fullgörandet av en föreståndares plikter.

⁵⁹ Såsom något av ett undantag härifrån anmäler sig utsändandet av en syster (Märtha Söderbaum) till svensk-amerikanska diakonissanstalten i Omaha efter särskild anhållan från dess föreståndare (Prot. — SDS — 8.12.1898, § 3. Jfr prot. 26.1.1899, § 6). Missivet avsåg husmodersbefattningen vid anstalten i fråga. Erstas personella förbindelser med den amerikanska diakonien voro emellertid av något äldre datum (I egenskap av ”lärosyster” hade, som nämnts diak. *Anna Hammer* under flera år (1894—97) varit knuten till samma institution. Jfr s. 176.

⁶⁰ Obt. 1899, s. 84.

⁶¹ Årsb. (SDS) 1899, s. 5.

Lönegrens karakteristik av erstadiakonien närmaste strävan att stilla och målmedvetet planera för framtiden såsom "ett samlings- och krafthämtningsarbete" tillkom väl främst med tanke på sjuk- och församlingsvården, men ägde också giltighet för andra diakonala verksamhetsgrenar, inte minst den socialpedagogiska.⁶² Vad som under åren 1899—1904 timade inom sistnämnda arbetsfält, måste emellertid ses mot bakgrunden av den samtida utvecklingen av verket i dess helhet för att framstå i sin rätta belysning.

De vidgade förbindelserna med utländska moderhus dokumenteras under sagda femårsperiod av såväl styrelseprotokoll som diakonala tryckalster. Halvsekeljubileets högtidlighållande, och vad som därunder framkom rörande Anstaltens liv och arbete, var givetvis i hög grad ägnat att jämväl långväga ifrån draga blickarna till Ersta och dess gärning.⁶³ Efter hand hade vår äldsta diakonissanstalt kommit att intaga en bemärkt plats i det kristligt-sociala hjälparbetets internationella sammanhang.

Såsom särskilt framträdande drag i den helhetsbild verksamheten företer under det tidsavsnitt, som avses, må här antecknas: personalbyten på ledande eller mera ansvarskrävande poster, församlingsarbetets utbyggnad, planeringsåtgärder för utvidgad sjukvård samt det speciellt till skyddshemmet knutna uppfostringsarbetets anpassning efter ändrade utvecklingsbetingelser.

⁶² Lönegren, Minnesskrift, a. a. s. 52.

⁶³ Förhållandet återspeglas i såväl styrelseprotokoll som Olivebladets spalter (se t. ex. prot. — SDS — 21. 11. 1901, bil. E—N samt Obt. 1901, s. 115). Föreståndarens och den nya husmoderns utlandsresor sommaren 1901 resp. 1902 tjänade givetvis samma syfte.

"Halvsekeljubileet uppenbarade synbart och hörbart den kärlek, som diakonisaken vunnit efter decenniernas strävsamma pionjärbete...". fastslår Norrby i sina "Minnesblad" (a. a. s. 42). Utom en stor skara hemresta systrar jämte talrika representanter för de nordiska diakonishusen hade även infunnit sig gäster från Kaiserswerth, Strassburg, Bielefeld samt den svensk-amerikanska diakonissanstalten i Omaha, sammanlagt inemot 150 personer. I spetsen för ett flertal medlemmar av sitt hus anlände konungen (Oscar II) till den stora högtidsgudstjänsten (vid vilken ärkebiskopen predikade). Efteråt överlämnade så denne med en i hjärtliga ordalag framförd välgångsönskan i Drottningens namn (denna vistades då i utlandet.) en på hennes initiativ insamlad jubileumsgåva (76.000 kronor) avsedd att förbättra Anstaltens sjukvård och sjukvårdsutbildning (Obt. 1901, s. 115 ff.).

I raden av betydelsefulla personskiften var näst efter nybesättandet av föreståndarposten den i Anstaltens liv djupast ingripande, att husmoderbefattningen växlade innehavarinna. På hösten 1901 utgick nämligen sorgebudet om fröken Clara Eckerströms död, och styrelsen ställdes alltså inför det ömtåliga valet av hennes efterträderska.⁶⁴ Det var Louise Heimbürger, sedan tolv år sjukhusets ledande syster, som fick mottaga kallelsen. Allhelgonadagen sagda år vilade över Ersta en särskild högtidsstämming, i det att den nya husmodern den dagen infördes i sitt ansvarsfulla kall.

I sammanhanget intressera även andra meddelanden till Olivebladets läsekrets. Att t. ex. ärkebiskop Ekman mottog inval i styrelsen är sålunda en händelse värd att notera.⁶⁵ "Vi tro, att anstaltens vänner med tacksam glädje skola hälsa denna underrättelse och däri se ett lefvande uttryck för anstaltens åstundan att i ödmjuk, fri kärlek tjäna vår svenska kyrka, lyder den hoppfulla tidningskommentaren.⁶⁶ Erbjudandet av ordförandeposten (ett uppdrag som protokollsekreteraren J. Matthiesen av hälsoskäl av sagt sig) hade emellertid ärkebiskopen nödgats avböja. Det blev styrelsens vice ordförande dåvarande generaldirektören F. H. Schlytern, som fick träda till och sedan fylla samma uppgift under decennier framåt.

Ännu ett personskifte på en ingalunda oviktig post satte spår i erstadiakonien årsberättelser och övriga publikationer från samma tid. Här åsyftas kallelsen av Johannes Norrby till tjänsten som biträdande pastor (efter Claes Caroli, som knutits till domkyrkoförsamlingen i Uppsala).⁶⁷ Vid diakonissupptagningen i samband

⁶⁴ Jfr s. 96, not 49.

⁶⁵ Prot. (SDS) 28.2.1901, § 7.

⁶⁶ Obt. 1901, s. 41.

⁶⁷ Härom upplyser styrelseprotokollet, att på pastor Lönegrens förslag beslut fattas om att till ifrågavarande befattning kalla e. o. prästmannen i Visby stift Johannes Norrby, "hvilken såväl af herr Biskop von Scheele som af professor Norrby väl vitsordats" (prot. — SDS — 11.9.1899, § 3). Avgörande för Lönegrens initiativ var dock hans direkt personliga intryck av gottlandsprästen och dennes andliga gåvor. Under en sommarvistelse på Mösseberg, "prästerskapets rekreationsort framför andra" (Bring, Rundbrev. a. a. N:r 19, 47 o. 55 samt E. Lönegren, Rundbrev (1899—1909) N:r 151.) hade nämligen Erstas nyvordne föreståndare sammanträffat

med högtidlighållandet av Anstaltens halvsekeljubileum i juni 1901 svarade därför Norrby för maningsorden till de nyinvidga om trosstyrka och självförgäten offervilja i deras framtida värv.⁶⁸

Att anstaltsledningen numera fäste stort avseende vid församlingsvårdens utbyggnad, stämde nära överens med vad som rörde sig i tiden. I industrialismens spår hade särskilt bland städernas arbetarbefolkning fattigdom och nöd på ett oroväckande sätt spritt sig över stora delar av Europa. Läget påkallade organiserade hjälpåtgärder i skilda former. Även diakonien ställdes inför krävande uppgifter.⁶⁹ Vid försöken att bemästra svårigheterna uppenbarade sig emellertid djupgående meningsskiljaktigheter inom dess egentliga hemland.⁷⁰ Här i Norden gällde diskussionen i det aktuella ämnet huvudsakligen frågor av mera praktisk art, såsom verksamhetens omfattning och planering, utbildande av personliga krafter etc. Det livliga intresset för dylika angelägenheter tog sig bl. a. uttryck i föredrag och allmänna samtal vid de nordiska diakonisshusens konferenser i Kristiania (1900) och Hälsingfors (1903).

med Norrby, som där i egenskap av badpredikant till sina dagliga morgonandakter samlat en spänt lyssnande åhörarskara (Jfr O. Centerwall, Johannes Norrby. Några tacksamhetens minnesblad. Febe 1939, s. 64).

⁶⁸ J. Norrby, Ord vid diakonissupptagningen den 6 Juni 1901, Sthlm 1901.

⁶⁹ Jfr Erich Thier, Diakonie der evangelischen Kirche um die Wende des Jahrhunderts (i Das diakonische Amt der Kirche. Herausg. von Herbert Krimm. Stuttgart 1953, s. 350 ff.).

⁷⁰ Vid en i Eisenach år 1901 anordnad "konferens för den inre missionen" kom oron för splittringstendenser inom tysk diakoni till oförbehållsamma uttryck. Svårigheter hade yppat sig inom skilda grenar av dess verksamhet, men i all synnerhet på församlingsarbetets område. Bristen på personliga krafter med kristligt-social inställning blev alltmera kännbar, trots de talrika "modehusens" — vid sagda tidpunkt 75 till antalet — allvarliga ansträngningar att motverka densamma. Tillgången på s. k. fria systrar (anställda av välgörenhetsföreningar med *filantropiska* syften) uppvisade däremot en stadig ökning. I denna situation höjdes starka röster för en reformering av diakonissrekryteringen. I raden av förslag märkas: kravet på diakoniens omedelbara anslutning till den "moderna" kvinnorrörelsen, dess omhändertagande av kyrkan eller organiserande under kontroll av "synodalutskott" ("synod" ung. detsamma som våra kontrakt) — (Verhandl. des XXX Kongresses für Innere Mission zu Eisenach vom 23 bis 26 Sept. 1901. Eisenach 1901, s. 117 ff.).

Vid båda tillfällena samlade Diakonissestiftelsens föreståndare, pastor N. Dalhoff mötesdeltagarnas intresse även för ett spörsmål av principiell natur. Grundtemat i hans anföranden var nämligen, att det av Fliedner präglade namnet "Gemeindepflege", att vård av församlingen ej finge betyda en viss gren av diakonal verksamhet utan fastmera avsåge all sådan, i vad form den än upptagits, sålunda även den som förlagts till sjuk- och fattighus, asyler och barnkrubbor, barn- och skyddshem.⁷¹

Även om tanken ej direkt uttalades på svenskt håll, stod man att döma av Olivebladets utförliga referat av den danske anstaltsföreståndaren föredrag här inte främmande för densamma.⁷² Ett utvecklande av församlingsvården efter traditionella linjer låte sig dock enligt erstaledningens åsikt väl förena med bibehållande av mera fackligt inriktade verksamhetsformer. Strävandena att nå anpassning till ifrågavarande vårdbehov ledde emellertid till ytterligare åtgärder för diakonisselevernas utbildning i församlingsvård. I en av staden förhyrd fastighet vid Tjärhovsgatan anordnades sålunda från år 1900 härför avsedda specialkurser under personlig ledning av tvenne erfarna församlingssystrar.⁷³ Anspråken på anstalten inom denna arbetsgren hade undan för undan vuxit.⁷⁴ Vid tiden för dess överflyttning till Ersta ägnade blott en enda syster sina krafter åt dylika uppgifter.⁷⁵ År 1903 inregistrerade Sällska-

⁷¹ Fra Diakonissehuset, Kristiania 1900, s. 156 samt Obt. 1903, s. 183 ff. Här må emellertid anmärkas, att det framför andra var den sydtyske diakoniledaren Wilhelm Löhe, som ville återföra diakonien i församlingen, dess "livsrum och primära källa" (D. Lindquist).

⁷² Jfr Obt. 1900, s. 203 ff.

⁷³ Obt. 1900, s. 216.

⁷⁴ Här avses först och främst all den nöd av skilda slag, som skapats genom en omfattande bostadsbrist i huvudstaden vid seklets början. Det är en skrämmande bild av läget, som Guinchard tecknar i sin på offentligt uppdrag utarbetade statistiska redogörelse för densamma. (Af styrelsen öfver Stockholms stads asyler för husvilla föranstaltad statistisk undersökning ang. bostadsförhållandena i Stockholm åren 1900 och 1902 verkställd af J. Guinchard. Sthlm 1903). Där folk inte bodde i kojor, skjul eller dragiga baracker utan eldstad, trängdes man i stor utsträckning samman i ytterst bristfälliga smålägenheter, vilka av kontrollanten betecknats som "obeboeliga" eller "hälsovådliga". Detta gällde samtliga stadsdelar men i all synnerhet Staden mellan broarna, Nedre Norrhalm och Söderhalm, särskilt

pets årsberättelse 46 "stationer" av samma slag (därav över en tredjedel belägna i huvudstaden), och antalet systrar verksamma på området uppgick nu till inemot 70.⁷⁶

Av mera lokalt intresse äro de åtgärder, som från anstaltsledningens sida strax i början av det nya seklet vidtogos för en bättre sjukvård och i samband därmed stående utbildning av de unga systrarna. Bristerna härutinnan hade länge varit rätt kännbara, och deras avhjälpande framstod i detta nu såsom en hart när bjudande nödvändighet. I olika sammanhang hade sjukhusets nyblivne överläkare (Hugo Toll) framhållit det trängande behovet av en nybyggnad för ändamålet, en anläggning planerad och utrustad enligt tidens fordringar.⁷⁷ Ämnet fördes på tal redan under Brings sista tid.⁷⁸ Sedermera påtalades rådande missförhållanden i allt bestämmande ordalag.⁷⁹ Även effektiviteten av systrarnas sjukvårdsutbildning ansågs äventyrad. Härom hette det bl. a. "Svårt är . . . att säga, huru vi i längden skola kunna vara i stånd att på Diakonissanstaltens nuvarande sjukhus motsvara de fordringar, som ställas dels på *antalet* af sjukhusbildade diakonissor dels och i all synnerhet på *arten och grundligheten* af deras öfning såsom sjukvårdarinnor . . ."⁸⁰

Ett företag av ifrågavarande storleksordning tarvade emellertid tidskrävande förberedelser. Något måste dock göras för att under

trakterna åt Hammarbysjön till. Medan den stockholmska dagspressen i allmänhet ägnade anmärkningsvärt ringa uppmärksamhet åt dessa missförhållanden (av dess hållning verkar det som om "norrlandsnöden" betydligt mera anginge läsekretsen än huvudstadsnöden), påtalades de desto kraftigare av en del mindre tidningar, däribland Olivebladet. Häri förklarades rent ut, att "bostadseländet" och dess svåra sanitära och sedliga skadeverkningar hade sin huvudorsak i de oskäligt höga hyrorna (den privatkapitalistiska spekulationen enl. Guinchard, a. a. s. 76). Samtidigt gav det sin varma anslutning till de kritiska anmärkningar och synpunkter, som framlades, när frågan dryftades vid ett allmänt diskussionsmöte utlyst av föreningen "Studenter och arbetare" (Obt. 1903, s. 52 ff.).

⁷⁶ Jfr tab. s. 174—175.

⁷⁷ Årsb. (SDS) 1903, s. 114 ff. (Obt. 1904).

⁷⁸ Se t. ex. prot. (SDS) 20.4.1899 samt not. 78 o. 79.

⁷⁹ Årsb. (SDS) 1897, s. 111 (Obt. 1898).

⁸⁰ Årsb. (SDS) 1898, s. 110 (Obt. 1899).

⁸¹ Ibid.

en nära framtid åtminstone i viss utsträckning tillgodose den stegrade efterfrågan på vårdplatser. Såsom en första åtgärd noteras styrelsebeslutet att aptera ett par av de större rummen i hospitetets undre våning till sjuksalar.⁸¹ Detta beslut hann väl knappt verkställas, innan genom ett nytt det gamla diakonishusets bottenvåning togs i anspråk för samma ändamål.⁸² Snart nog stod sistnämnda sjukhusannex redo att taga emot sina första patienter.⁸³

Längre än till förberedelser för skapandet av ett nytt sjukhus kom det visserligen ej före utgången av den tidsperiod framställningen i sin helhet avser, men dessa förberedelser togo till den grad styrelsens uppmärksamhet i anspråk, att de i Erstas annaler låta åren kring sekelskiftet framstå såsom ett därav särpräglad utvecklingskede. Ett första initiativ till den stora planens förverkligande var tillsättandet av en kommitté bestående av sex ledamöter med uppdrag att praktiskt förbereda frågan samt föreslå de mått och steg, som närmast borde vidtagas.⁸⁴ Kommittéförslaget, som förelåg redan vid styrelsens marssammanträde (1902) gick i korthet ut på att Lilla Ersta vore lämpligaste plats för det projekterade sjukhusbygget, och att man därför borde försäkra sig om ytterligare tomtmark inom kvarteret Justitia. Vidare föreslogs, att ett par arkitekter (Stenhammar och Kumlien) måtte få i uppdrag att utföra ritningar (och uppgöra kostnadsförslag), samt att styrelsen ingåve en skrivelse till staden med anhållan om bl. a. byggnadslån.⁸⁵ Att steg för steg följa de överläggningar och skriftväxlingar mellan berörda parter, som härpå ägde rum, ligger utom ämnet för

⁸¹ Prot. (SDS) 15.3.1900, § 2.

⁸² a. a. 19.4.1900, § 3. Även på sjukhemmets vind upplätos några rum i samma syfte (prot. 20.9.1900, § 2).

⁸³ Obt. 1901, s. 41. I meddelandet härom läses bl. a.: "Där är utrymme för 18 sjuka, däraf 4 barn; rummen äro ljusa och glada, och allt är inredt med omsorg och ser hemtrefligt och inbjudande ut för de lidande, som behöfva vård. Men en provisorisk åtgärd är det ju, som hvarken kan eller får undantränga vår lifliga önskan om ett nytt sjukhus" (ibid.).

⁸⁴ Prot. (SDS) 16.1.1902, § 6. Kommittéledamöterna voro förutom Anstaltens föreståndare och tidigare vice ordförande, J. C. Matthiesen, doktorn Sonden och Toll samt styrelsemedlemmarna härads hövding E. Poppus och fröken Lotten Reuterskiöld.

⁸⁵ Prot. (SDS) 20.3.1902, § 2. (Jfr bil. F).

denna framställning. I sammanhanget må endast tilläggas, att styrelsen i huvudsak handlade i enlighet med de kommitterades förslag.⁸⁶ Med stadsfullmäktiges beslut den 19 juni 1903 att på vissa avtalade villkor bevilja Sällskapet det begärda lånet skapades så de ekonomiska förutsättningarna för lösningen av en fråga, vilken i årtal vållat erstaedningen allvarliga bekymmer.⁸⁷

b. Socialt uppfostringsarbete åren
1899—1904

Att ovan angivna femårsperiod för den sociala uppfostringsverksamhetens del sådan denna utformades i Erstas regi, ter sig så betydelsefull, sammanhänger närmast med skyddshemsaarbetets utveckling. Såsom framgår av det följande, spelade i jämförelse härmed all annan pedagogisk verksamhet under diakonissors omedelbara ledning en föga uppmärksam roll.

Barn- och Räddningshemmet.

När utgången av år 1904 valts som tidsgräns för denna framställning, har detta visserligen, såsom nyss antyddes, i främsta rummet skett med tanke på att Skyddshemmets livsvillkor beröras härav. Vid nämnda tidpunkt synes nämligen sammanslagningen av de institutioner det närmast är fråga om — vilken åtgärd omständigheterna efter hand frammanat — ha blivit ett fullbordat faktum.⁸⁸ Från och med år 1904 räkna årsrapporterna sålunda endast Barnhemmet såsom ett till själva Anstalten förlagt arbets- och övningsfält med socialpedagogisk huvudupp-

⁸⁶ Prot. (SDS) 17.4.1902, § 2. (Jfr bil. A).

⁸⁷ De i stadsfullmäktigeprotokollet angivna *huvudvillkoren* för lånets beviljande gingo i korthet ut på att i det nya sjukhuset minst 65 sängar — av 90 — skulle reserveras för patienter hemmahörande i Stockholm, samt att vid fall av medellöshet kommunen hade att erlägga $\frac{7}{10}$ av vårdavgiften, medan återstoden gottskrevs Sällskapet såsom ränta och amortering (prot. hållet vid Stockholms stadsfullmäktiges sammanträde den 19 juni 1903, § 6 /Sthlms stadsarkiv/).

⁸⁸ Jfr s. 146.

gift. Samtidigt lämnas en något utförligare redogörelse än vanligt för verksamheten i fråga. Häri omförmäles sammanfattningsvis: "En barnskara af omkring 25 barn har ännu ett år fått sin vård och fostran i det gamla barnhemmet, hvars lokaler nu ganska väl behöva utbytas mot nya. Våra erfarenheter af barnhemsarbetet äro både glädjande och allvarsamma nog. Hur svårt att, äfven där antalet barn ej är större än vårt, uppehålla hemkänslan och förhindra de sämre anlagen hos några att öfva för stort och menligt inflytande. Hur svårt och att bibringa rätt tacksamhet för hvad till dagligt uppehälle är. Men ock, hur glädjande att se åtskilliga af de barn, som värnlösa och blottställda lämnas i vår vård, gå ut i lifvet med goda förutsättningar att taga sig fram. Och ej minst glädjande att se dem gång efter annan besöka sitt gamla hem och i minnesgod kärlek känna sig fästade därvid."⁸⁹

Några punkter i uttalandet äro särskilt beaktansvärda mot bakgrunden av den sistlidna femårsperiodens enligt årsberättelserna så händelsefattiga utvecklingen av arbetet vid de bägge Lilla-Ersta-hemmen. Strax i början av 1900-talet är uppgången av barnantalet påfallande.⁹⁰ Någon direkt förklaring härtill lämnas inte. Det ligger dock närmast till hands att betrakta den svåra bostadsbristen i huvudstaden vid seklets början, och alla de missförhållanden denna förde med sig såsom främsta orsak till att institutioner av detta och liknande slag just då blevo så hårt anlitade.⁹¹ Att det under sådana förhållanden förekom stora skaror av barn, som tagit skada av miljön och därför visade sig svåra att fostra, måste anses helt naturligt. Här hade Skyddshemmet stått redo att från nyss-

⁸⁹ Årsb. (SDS) 1904, s. 104 (Obt. 1905).

⁹⁰ Se vidare sid. 271.

⁹¹ Mot periodens slut inträdde likväl en lika märklig minskning av antalet skyddslingar i detta hem. Om vad som låg bakom nedgången tro sig revisorerna (i sin den 19 maj 1905 dagtecknade berättelse) kunna lämna följande besked: "Sannolikt på grund af det stora antal barnhem af olika slag, som med det stigande intresset för nödställda barn uppstått, har efterfrågan efter platser å barnhemmet varit jämförelsevis ringa." Härutöver framhålles: "Styrelsen har ock ur synpunkten af de vårdade barnens eget bästa ansett sig kunna besluta om minskning af barnantalet till 15; dock kommer denna förändring att ske först vid det ombyte af lokal, som snart nödvändigöres" (Jfr årsb. — SDS — 1904, s. 106 — Obt. 1905).

nämnda institutioner övertaga de svåraste fallen, men så länge till hade man inte utan vidare denna placeringsmöjlighet att tillgå.⁹²

Ovan anförda meddelande berör också ett annat på den tiden aktuellt spörsmål, nämligen Barnhemmets lokalfråga. Redan från början hade den byggnad, dit detta förlagts, inte ansetts helt passande för sin tillnämnda uppgift. Ritningar till en nybyggnad lågo även färdiga på ett tidigt stadium.⁹³ Andra lokalbehov ansågos likväl mera trängande och projektet lades åt sidan. Nu gjorde sjukhusbygget med sina anspråk på tomtmark dess förverkligande till en praktisk nödvändighet. I samband med planeringen av ifrågavarande företag hade också anstaltsledningen sin uppmärksamhet riktad på Barnhemmets förlägningsproblem. I ovannämnda kommittéförslag till uppförande av ett nytt sjukhus vann även Barnhemmets bostadsfråga tillbörligt beaktande.⁹⁴ Efter rivningen av det gamla huset, vore det enligt de kommittérades mening lämpligast att provisoriskt härbärgera barnen i fastigheten Fjällgatan 46 för att sedermera flytta över dem till egen byggnad på Anstaltens tomt, n:r 1 inom kvarteret Stjelken.⁹⁵

Så tänkte man sig alltså lösa denna fråga på våren 1902. Sjukhusbygget hade emellertid svårt att komma igång, och tiden gick utan att något beslut fattades. Ännu efter två år var situationen i stort sett densamma. Hösten 1904 uppdrog nämligen Sällskapets styrelse åt en femmannadelegation (vari också ingingo två representanter för skyddshemsstyrelsen) att utarbete ett särskilt förslag i samma angelägenhet. Något sådant hann dock inte framläggas för Styrelsen före utgången av nyssnämnda år.⁹⁷

⁹² Se vidare sid. 271 ff.

⁹³ Jfr s. 140, not 175.

⁹⁴ Jfr s. 267, not 85.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Prot. (SDS) 27.10.1904, § 9.

⁹⁷ I nästa årsrapport från detta arbetsfält röja ordalagen trots allt en viss optimism. Visserligen talas om att barnantalet minskat ytterligare, samt att området reducerats av den växande grannen, men detta hade man lätt att bära inför utsikten att snart få flytta in i ny lokal och där få återupptaga verksamheten i "normal" (?) omfattning.

Ännu skulle dock en ändring till det bättre låta vänta på sig halvvannat år. Först vid midsommartiden 1907 fick barnskaran äntligen lämna den

Om tidsavsnittet för Barnhemmets del i vissa hänseenden fick karaktären av nedgångsperiod, så blev det för Räddningshemmet själva avslutningskedet i ett mer än fyrtioårigt uppfostringsarbete. Undan för undan hade ju dettas uppgift minskat i betydelse, allteftersom skyddshemmet även tog hand om yngre flickor. Grunderna för skyddslingarnas fördelning på Barn- eller Räddningshemmet måste numera ha tett sig rätt ohållbara, och under dylika förhållanden saknades givetvis rimlig anledning att även i formellt hänseende hålla de bägge institutionerna skilda åt.

Som övningsfält hade räddningshemmet haft en stor uppgift att fylla. Så ock under de närmast gångna åren. Av de fyra systrar, som enligt revisorernas berättelser samtidigt tjänstgjorde där, synas 2 à 3 ha varit diakonisselever.⁹⁸

Stundom hände det, att även f. d. skyddslingar togos emot. Ibland under rätt säregna omständigheter. Sista årsrapporten därifrån bidrager med följande exempel: "Den uti förra årets berättelse omnämnda f. d. skyddslingen, hvilken åtnjutit undervisning vid seminariet för folkskollärarinnor, har äfven detta år under 7 ½ månader avgiftsfritt vistats å hemmet."⁹⁹

På ett par i sammanhanget viktiga punkter ha inga klara besked stått att erhålla, nämligen i vilken utsträckning den för bägge institutionerna gemensamma husmodern haft *provsystrar* till hjälp, samt huru länge utbildningstiden för de till Räddningshemmet hänvisade diakonisseleverna varade. Däremot äro uppgifterna om barnantalets årliga växlingar så mycket koncigare. Åren 1899—1902 höll det sig i medeltal vid 21, men sista året noterades en nästan lika hög siffra som i början av 1870-talet, nämligen 25.¹⁰⁰

Skyddshemmet.

Såsom utgångspunkt för framställningen av den högst betydelsefulla utveckling Erstas skyddshemsverksamhet undergick åren 1899—1904, erbjuder sig osökt det i början av 80-talet träffade avtalet mellan Sällskapet och Stockholms stad, enligt vilket därmed

gamla byggnaden, vilken inom kort jämnades med marken. Valet av den nya förlägningsorten stod i god överensstämmelse med tidens uppfattning, att ett hem av detta slag helst borde ligga på landet. I fortsättningen blev nämligen Stenby gård, Munktorps församling (i trakten av Köping) dess varaktiga adress.

⁹⁸ Revisionsberättelser (Räddningshemmet) 1899—1903.

⁹⁹ Årsb. (SDS) 1903, s. 105 (Obt. 1904).

¹⁰⁰ Ibid.

sammanhängande förhållanden tillsvidare reglerades.¹⁰¹ Här må endast erinras om att Sällskapet genom detta avtal till staden avträdde den mark, där Magdalenahemmet var beläget ("norra terassen") mot vissa staden tillhöriga tomtområden jämte en större "mellanavgift". Först när staden behöfde ifrågavarande strandparti bleve hemmets avflyttning aktuell. Så hade nu blivit fallet genom att hamnarbetena nått ända hit.

I kontraktet fanns dock ingen klausul om uppsägningstid, förmodligen enär man inom den dåvarande anstaltsledningen inte ansett någon sådan nödvändig utan tänkte sig, att det skulle dröja mycket länge, innan de kommunala myndigheterna anmälde behov av detta område. Nu kunde emellertid något sådant förutses inom den närmaste framtiden. Det gällde att inte stå oförberedd på vad som snart kunde hända. Efter anhållan från Magdalena-, Skydds- och Räddningshemmets särskilda styrelse inlämnades följaktligen en skrivelse till drätselnämnden med hemställan om att besked därifrån i god tid skulle lämnas, när staden ämnade taga marken i besittning.¹⁰² I sammanhang härmed beslöt man även tillsätta en kommitté med uppdrag att närmare granska den ekonomiska och juridiska sidan av Anstaltens och Skyddshemmets inbördes förhållande.¹⁰³

Att det i dåvarande läge inte ansågs rådligt att längre upp-

¹⁰¹ Jfr s. 149, not 212.

¹⁰² Prot. (SDS) 16.11.1899, § 4. Oron för framtiden avspeglas än mera i skyddshemsstyrelsens protokoll, vari understrykes, att "frånvaron af en dylik bestämmelse i kontraktet innebure en icke ringa fara för Skyddshemmets fortsatta ostörda verksamhet, i det att en plötslig maning att afträda platsen skulle vålla hemmet stora svårigheter..." (Utdrag af protokollet hållet hos Styrelsen öfver Skyddshemmet vid Stora Ersta den 19 okt. 1899 — bil. B t. Sällskapets ovan angivna styrelseprotokoll).

¹⁰³ Antalet ledamöter fastställdes till fyra (två från vardera styrelsen), men utökades sedermera till fem (prot. — SDS — 14.12.1899, § 9). I utredningen, som förelåg klar på nyåret 1900, fastslogs, att Magdalena- (Skydds-) hemmet vore en självständig institution med egen styrelse och förvaltning. I viktigare frågor ägde dock Sällskapets styrelse avgörande beslutanderätt. Vad äganderättsförhållandena anginge, tillhörde tomten, där inrättningen låg, Diakonissanstalten. Byggnaderna åter vore dess egna. Alltså tillfölle det ersättningsbelopp staden jämväl åtagit sig att erlägga för dessa oavkortat Skyddshemmets kassa (bil. t. prot. — SDS — 18.10.1900 — s. 258).

skjuta förberedelserna för hemmets avflyttning till annan plats, framgår av att redan vid påföljande styrelsesammanträde delegater utsågos att ombesörja den saken.¹⁰⁴ Uppdraget visade sig svårare, än man räknat med. Åtskilliga förslag prövades och förkastades under det ivriga sökandet. På eftersommaren året därpå hade de delegerade dock bestämt sig för att till inköp föreslå det under Ballingsta egendom i Huddinge socken lydande Sjötorp, naturskönt beläget med fri utsikt över sjön Ormlängen.¹⁰⁵

Först hade *skyddshemsstyrelsen* att taga ställning till förslaget. Av protokollet därifrån framgår, att diskussionen blev livlig, men att det godkändes utan förbehåll.¹⁰⁶ Så blev också fallet vid behandlingen därav inom *Sällskapets styrelse*, vilken tillika utsåg sin kassaförvaltare (A. M. Holmgren) att "vidtaga nödiga åtgärder för köpets snara afslutande".¹⁰⁷ Detta var klart i början av år 1901, så att det planerade nybygget då kunde igångsättas.¹⁰⁸ Arkitekten Kumlien hade åtagit sig att uppgöra ritningarna till den nya byggnaden, men till kostnaderna för dess uppförande måste Sällskapet bevilja skyddshemsstyrelsen ett större lån att återbetalas, så snart staden (efter värdering) lämnat ersättning för den gamla.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Ibid. Vid decembersammanträdet anmälde föreståndaren, "att skyddshemmets styrelse ansett sig böra från nästa års början /1900/ anställa en särskild skollärarinna (§ 10).

¹⁰⁵ Sjötorp och Nissabo. Febe 1903, s. 62. Jfr E Ekman, från Erstas etc. a. a. s. 7.

¹⁰⁶ Utdrag af protokoll hållet hos Styrelsen öfver Skyddshemmet vid Stora Ersta samt Barn- och Räddningshemmet vid Lilla Ersta i Stockholm den 27 september 1900 (bil. D. t. SDS:s styrelseprot. 18.10. s. å. — s. 251).

¹⁰⁷ a. a. § 7. Detta blev grosshandlare Holmgrens sista större uppdrag i Diakonissanstaltens tjänst. Han avled 1 mars året därpå. Ingen av styrelsens dåvarande ledamöter hade innehaft sin förtroendepost under lika många år som denne Anstaltens trogne vän och hjälpare. Redan före Brings tid fick han den ekonomiska förvaltningen om hand, och tacksamt erkänner minnesrunan det oegennyttiga arbete Styrelsens hädangångna kassaförvaltare nedlagt med de nära efterlevandes ord: "han kunde icke hafva varit mera mån om egna intressen än han var om anstaltens" (Obt. 1901, s. 34).

¹⁰⁸ Prot. (SDS) 21.3.1901, § 5.

¹⁰⁹ Prot. (SDS) 23.10.1901, § 14. Initiativet till värdering av de byggnader (ett tvåvånings- samt ett envånings stenhus jämte uthus samt en del skjul), vilka inför utvidgningen av hamnområdet snart måste övergivras

Den länge väntade uppsägningen meddelades ej förrän i slutet av år 1901 och avsåg utgången av mars följande år.¹¹⁰ Inom kort måste alltså skyddshemmet göras redo för uppbrott. Sedan länge hade man här levat i beklämning över att nödgas avstå från Diakonissanstaltens trygga närhet, men tröstade sig på samma gång med att "hemmets skyddslingar i lantlifvets omväxling och naturligare förhållanden . . . skola få en hjälp, som till stor del kan uppväga den förlust de göra".¹¹¹ Antalet uppgick vid detta årsskifte till 40, ett par mera än under de närmast föregående åren, men

för att därpå nedrivs, utgick från Sällskapets styrelse i slutet av samma år (prot. — SDS — 19.12.1901, § 7). Förslaget härom framfördes i en skrivelse till drätselnämnden (dat. 3.1.1902) och gick ut på att två värderingsmän skulle utses av vardera parten samt en femte "af de sålunda utsedde värderingsmännen eller, om dessa ej kunde förena sig om valet, öfverståhållareämbetet" (bil. E). I sin svarsskrivelse (dat. 25.2.1902 — prot. — SDS — 20.3. s. å. § 4) meddelade nämnden, att den godkänt förslaget. Först året därpå var emellertid värderingsuppdraget slutfört, och därvid konstaterades, att ersättningsbeloppet (34.175 kr.) inte uppgick till stort mer än hälften av de kostnader sjötorpsbygget då beräknades draga (prot. — SDS — 17.4.1902, § 6).

¹¹⁰ Prot. (SDS) 19.12.1901, § 7. För det rätt märkliga förhållandet att uppsägningstiden prolongerades ett helt år (fr. o. m. mars 1902 till samma tidpunkt året därpå), saknas tyvärr numera dokumentariskt belägg. Det är dock ingalunda utslutet att sådant funnits att tillgå i den anseliga samling brev och handlingar, vilkas förlust i tidigare sammanhang beklagats (jfr s. 103, not 67). Nämndens uppsägning av avtalet rörande den mark, varpå Skyddshemmet låg, hade säkerligen kommit Sällskapets styrelse mycket tidigare till handa, än protokollets datum utvisar. Dess beslut fattades nämligen redan vid mitten av juni s. å. (Stockholms stads drätsel-nämnds och första afdelnings protokoll för år 1901 — prot. 18.6., § 21 — /Sthlns stadsarkiv/). Vad som närmast föranledde detsamma var tvenne framställningar från byggnadskontoret om behovet att få disponera området vid fortsatta hamnarbeten. Här föreslogs t. o. m., att uppsägningen skulle träda i kraft 1 okt. 1901 (bil. C). Nämnden utsträckte alltså tidsfristen. Inför risken att hemmet temporärt måste läggas ned och olägenheterna härav, visade man sig tillmötesgående i fråga om den respittid, som begärdes från anstaltsledningens sida. Detta synes ha stått klart nästan omedelbart efter uppsägningens formella delgivande, om inte tidigare, ty Olivebladet uppger redan i december 1901, att det fanns "grundadt hopp" (kurs. av förf.) att få behålla skyddshemsbyggnaden ända till våren 1903 (Obt. 1901, s. 210).

¹¹¹ Årsb. (SDS) 1901, s. 102 (Obt. 1902).

man torde redan nu ha umgåtts med planer att avsevärt minska detsamma.¹¹²

Sista året (1902) verksamheten var förlagd till Ersta, synes, enligt vad som framgår av årsrapporten ha medfört en del extra påfrestningar. Däri heter det nämligen bl. a.: "Skyddshemmets arbete har varit försvaradt af de allt närmare påträngande sprängningsarbetena, som betänkligt inkräktat på hemmets 'fritidsområde'."¹¹³

Under tiden pågick en bråd byggnadsverksamhet på det nyförvärvade området, där en plan grundytta måste framskapas ur ojämn terräng. Därefter reste sig emellertid murarna i tämligen rask takt, så att på hösten 1902 huset stod under tak. Inredningsarbetena hann likväl inte avslutas, förrän omedelbart före den slutliga fastställda inflyttningdagen i början av april 1903.¹¹⁴

Det var till en omgivning, i mångt och mycket skarpt kontrasterande mot det förgångna, som hemmets personal och skyddslingar nu drogo åstad. Väl stod huvudbyggnaden redo att mottaga dem alla, men för övrigt återstod rätt mycket att bestyra utomkring. Ännu ett par månader senare voro de planerade uthusen inte uppförda, och en del terrasseringsarbeten lågo efter.¹¹⁵

Att i en mera översiktlig framställning som denna stanna vid härför umbärliga detaljer, är i och för sig föga motiverat. I betraktande av de jämförelsevis få, mera utförliga tids- och miljöskildringar det tillgängliga källmaterialet har att bjuda, må likväl ännu ett avsteg göras från den utstakade vägen. Nedanstående återgives alltså ur tidskriften Febes presentation av det nya hemmet:

"Låt oss . . . taga en öfverblick öfver det nya hemmet och dess omgifningar! Från dess fönster har man den allra härligaste utsikt åt söder och väster öfver sjön Ormlängen och dess leende stränder; längs norra sidan löper ett högt, skogklätt berg, som både bereder vacker omväxling åt

¹¹² Årsb. (SDS) 1901, s. 104 (Obt. 1902. Se äv. not 114).

¹¹³ Årsb. (SDS) 1902, s. 103 (Obt. 1903).

¹¹⁴ Olivebladet kommenterade händelsen med orden: "Diakonissanstaltens nya skyddshem vid Sjötorp . . . har öppnat sina portar. Skilsmässan från Ersta kändes både för anstalten och skyddshemmet ganska smärtsam". Samtidigt tillkännagavs, att arbetet skulle fortgå efter samma linjer och i samma anda som tidigare, dock med den skillnaden att antalet skyddslingar efter hand komme att reduceras till 25 (Obt. 1903, s. 64).

¹¹⁵ Vårt land 12/6 1903.

taflan och gifver gott skydd mot nordanvindar. Framför huset, hvilket . . . ligger på en hög plåtå med sluttningar åt tre sidor, har man en gräsbevuxen plan, som inbjuder till trädgårdsanläggningar i rätt stor skala . . . ”

”Nu kan det vara tid att stiga inom hemmets väggar . . . De många, fyra rutor höga fönstren riktigt sluka solen och gifva allt ett så ljus och gladt utseende. En stor uppvärmd hall ligger i midten; till vänster ha vi först telefon- och mottagningsrummet, så skolsalen . . . Med denna sal kan den stora arbetssalen genom skjutdörrar förenas till ett, och har man då med hallen till hjälp . . . en samlingslokal för väl 150 personer.”

”På andra sidan hallen ligger . . . matsalen . . . Invid matsalen finna vi det stora köket med spisar och vattenledning, skafferi och kokerskans rum där bredvid; från köket egen utgång till gården.”

”Så stiga vi en trappa upp, där en lika stor öfre hall ligger i midten, vid dess ena sida de två stora sofsalarna med ljusa sängar och tvättställ. I angränsande rum hafva föreståndarinnan och en syster sin bostad. Till vänster om öfre hallen möter oss en ljus, oljemålad sjukafdelning, där innanför en korridor ligga sjukrum, sköterskerum och badrum. Hela denna afdelning kan i händelse af behov isoleras. Slutligen har ock här uppe lärarinnan sin bostad, och ett vackert gästrum står redo att mottaga tillfälligt besökande.”¹¹⁶

Redan dessa helt flyktiga inblickar i den nya miljö verksamheten förlagts till röja så stora organisatoriska och även tekniska framsteg på området, att det förelåg goda skäl för pressomdömet: ”skyddshemmet torde kunna räknas till de bäst ordnade i vårt land”.¹¹⁷

Dess invigning blev en händelse, som inte gick huvudstadstidningarna förbi. Såsom citatet antyder, saknades ej erkännssamma kommentarer. Sakligt sett äro dagspressens skildringar av vad som tilldrog sig vid Sjötorp den 11 juni 1903 åtminstone på några punkter mera upplysande än t. o. m. Olivebladets längre artikel i ämnet.¹¹⁸ Den från olika håll sammanfogade bilden härav rymmer åtskilliga detaljer. Högtidligheten samlade många besökare från den närliggande trakten. Sin särprägel fick den emellertid genom närvaron av ett femtiotal diakonissor. Särskilt inbjudna voro förutom prästerskapet i Huddinge pastorat med prosten A. Forsman i spetsen, kanslirådet Lyttkens, prof. Holmström från

¹¹⁶ Jfr not 105.

¹¹⁷ Jfr not 115.

¹¹⁸ Obt. 1903, s. 147 ff.

Lund, pastor Widman, hovintendenten A. Kumlien m. fl. Främst i egenskap av skyddshemsstyrelsens ordförande höll Lönegren högtidstalet. Häri framhölls bl. a., att Diakonissanstalten länge känt sig manad att bistå och taga hand om vilsegången kvinnlig ungdom. Hittills hade nära tusentalet flickor av nämnda kategori lämnats i dess vård. Även om verksamheten nu omplanterades i en av allt att döma tjänligare jordmån, så kunde man därför inte vänta sig några lysande resultat av densamma. Erfarenheten ingav inga förhoppningar i den riktningen. Föreståndaren slutade sitt anförande med en bön om trosstyrka och tålmod för de inom hemmet verksamma systrarna i deras ansvarsfulla uppfostrargärning.¹¹⁹

Härefter tog pastor Norrby till orda och redogjorde i korta drag för anläggningens planering och tillkomst. Historiken omfattade även kostnadsfrågor. De ursprungliga beräkningarna hade visat sig väl optimistiska i detta hänseende. Dittills hade man satsat omkring 70.000 kr. — tomtpriiset (7.000 kr.) inberäknat — och ännu återstodo, som nämnts, en del arbeten att utföra.¹²⁰

Knappt en månad senare fattades det regeringsbeslut, som för lång tid framöver blev avgörande för skyddshemmets ställning i den samhällsorganisation, vilken upprättats i enlighet med den tidigare omnämnda lagen ”angående uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn”.¹²¹ På Ersta hade man med stor tillfredsställelse hälsat tillkomsten av densamma. Härom vittnade dess speciella språkrör: ”Blifver den af alla vederbörande uppmärksammas och med omsikt efterlefd, så skall förvisso mycken välsignelse komma att skördas. Om på något område det gäller att möta det onda *i tid*, så är det här. Och det utrymme för *individuell* (kurs. av förf.) behandling af olikartade svåra fall, som lagen lämnar, bör tryggas mot ensidig schablonmässighet, hvilken på detta område är synnerligen skadlig.”¹²² I samma artikel erinras också om att egentligen blott *ett enda skyddsbem för kvinnligt klientel* (kurs. av förf.) stod till myndigheternas förfogande, hvilket kunde förmärkas i de många ansökningar om vårdplats för omhänder-

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Jfr äv. Stockholms Dagblad o. Nya Dagligt Allehanda 12/6 1903.

¹²¹ Jfr s. 258, not 44.

¹²² Obt. 1903, s. 25.

tagna flickor, som inkommit från barnavårdsnämnder runt om i landet, sedan den nya lagen trätt i kraft.¹²³

Ungefär samtidigt anhöll Sällskapets styrelse i skrivelse till Kungl. Maj:t om fastställande av reglemente för Anstaltens skyddshem å Sjötorp.¹²⁴ I och med godkännandet härav trädde detta omedelbart in under den nya lagens bestämmelser. Därför bildar *den 3 juli 1903* ett märkesdatum i den diakonala skyddshemsverksamhetens historia, ty då fastställdes i konselj ifrågavarande reglemente för det nya erstahemmet.¹²⁵

Hemmets uppgift anges häri vara att i enlighet med den ovannämnda lagens bestämmelser "till kristlig vård och uppfostran mottaga vanartade flickor af 10—15 års ålder, hvilka uppå ansökan af barnavårdsnämnd eller enskilda" överlämnades i dess vård (§ 1). Enligt § 2 skulle högsta ledningen utövas av en styrelse med föreståndaren för Ersta såsom självskrivnen ordförande, Anstaltens husmoder jämte tolv ledamöter (hälften kvinnliga) valda av Sällskapets styrelse. Direkt ansvarig för hemmets vård och skötsel bleve den diakonissa, vilken ordföranden efter samråd med husmodern hade utsett till föreståndarinna.

Beträffande uppfostringsarbetet föreskrives, att skyddslingarna "böra i mån af utveckling och anlag tidigt vänjas att deltaga i de vid hemmet förefallande arbeten" (§ 10, mom. 1). Vidare säges, att den skolundervisning, som här meddelas, bör lämpas efter skyddslingarnas ålder och utveckling samt i övrigt stå i överensstämmelse med i gällande folkskolestadga givna anvisningar (mom. 2).

Särskild vikt fästes vid anlitanande av enskild vård. Här om heter det: "Anser föreståndarinna, att skyddslings bästa befrämjas därigenom, att hon tills vidare eller för viss tid öfverlämnas till vård och uppfostran i enskildt hem . . . , har föreståndarinnan att därom hos styrelsen framställa förslag. Beslutar styrelsen sådan åtgärd, skall aftal uppgöras emellan styrelsen och den, hvilken skall mottaga skyddslingen" (§ 15).

I fråga om utskrivning samt öfvervakning av de utskrivna äro bestämmelserna ännu utförligare. Följande var att iakttaga: "När skyddsling vunnit den stadga, att uppfostran i skyddshemmet anses icke vidare för henne behöflig, må styrelsen besluta om hennes utskrifning. Senast då skyddsling uppnått aderton år skall hon från hemmet utskrifvas" (§ 16). "Öfver skyddsling, som utskrifvits. . . bör styrelsen fort-

¹²³ a. a. s. 28.

¹²⁴ Prot. (SDS) 24.3.1903, § 7.

¹²⁵ Reglemente för Diakonissanstaltens Skyddshem vid Sjötorp af Kgl Majestät stadfäst den 3 juli 1903. Sthlm 1903. Jfr statsrådsprot. — ecklesiastikärenden — 3.7.1903, § 40.

farande hafva tillsyn, så länge hon ännu icke uppnått myndig ålder" (§ 17). Härjämte må nämnas, att den dessutom hade att anskaffa vederbörande lämplig tjänst eller anställning, vilken den f. d. skyddslingen på eget bevåg — i regel — inte fick lämna före fyllda 18 år (§ 16, mom. 2 o. § 17).

I "Magdalenaverksamhetens" spår.

Tanken på skapandet av ett nytt Magdalenahem i stället för det som nedlagts och ombildats till skyddshem för flickor i tonåren, hade ju aldrig uppgivits.¹²⁶ Förhållandet röjde sig bl. a. i det livliga intresse man på Ersta lade i dagen för vad som inom detta område tilldrog sig i utlandet.¹²⁷ Den diakonissa, vars namn i främsta rummet anknyter till nämnda förnysetanke, är Brita Norlén, i egenkap av skyddshemmets mångåriga och högt värderade föreståndarinna omtalad i ett föregående sammanhang.¹²⁸ Under flera år gjorde hon insamlingar för ändamålet. Den till Olivebladets läsekrets efter hennes död riktade maningen, att inte glömma syster Britas "testamente", var därför liktydigt med att lämna bidrag till "Erstas Magdalenahems Byggnadsfond".¹²⁹ Emellertid tillväxte denna i så pass långsam takt, att med dess garanti projektet måste bli en avlägsen framtidssak. Tanken omhuldades likafullt, ehuru tillfälligtvis undanträngd av andra, som avsågo mera brådskande angelägenheter.

Oväntade händelser medförde, att läget på kort tid helt förändrades. Upptakten härtill utgjordes av tvenne hänvändelser rörande

¹²⁶ Jfr s. 144, not 187 samt s. 152, not 225.

¹²⁷ Här äsyftas det av pastor Isemeyer grundade Frauenheim Himmelstür i Hildesheim samt därmed närsläktade institutioner. Kvinnohemmet i fråga upprättades med tanke på att erhålla en motsvarighet till de "arbetarkolonier" för män, vilka i v. Bodelschwings Wilhelmsdorf vid Bielefeld samtliga ägde sin förebild. Isemeyers hem rymde vid århundradets slut över hundratalet skyddslingar, fördelade på sex "familjer". Även Danmark och Norge kunde, som nämnts, uppvisa paralleller. Ur "Magdalenaasylen Schar" i Århus utvecklades sålunda efter hand ett "kvinnohem", och på gården Grini någon mil utanför dåv. Kristiania inrättades ett liknande (Handbuch der Innern Mission B2 — 2 uppl., 1925 —. Jfr Obt. 1899, s. 37 ff. o. 59 ff.).

¹²⁸ Jfr s. 153.

¹²⁹ Obt. 1901, s. 69 f.

hjälp med ett klientel, som i stort sett svarade mot det för ett kvarts sekel sedan nedlagda Magdalenahemmets. Den ena utgick från styrelsen för ett relativt nygrundat stiftelsehem, den andra från officiellt håll.

Det var på våren 1904 som Sällskapet styrelse mottog pastor Lönegrens meddelande om att från *Hemmet Fristad* skriftligen framförts en önskan om att träda i "närmare förbindelse" med Diakonissanstalten.¹³⁰ Tidigare hade stiftelsen i fråga aldrig spelat någon roll i diakonala sammanhang. Med tanke på dess huvuduppgift att taga hand om och söka tillrättaföra yngre kvinnor, som råkat på villovägar, inbjuder händelsen osökt till jämförelser med återupptagandet av Magdalenahemmets verksamhet under senare hälften av 1850-talet.¹³¹ Olikheten är dock påtaglig. I sistnämnda fall rörde det sig ju om ett företag utan tillgång på lokal för utövande av sin verksamhet, i det nu aktuella var lokalfrågan tillfredsställande ordnad.¹³² Främst synes steget ha föranletts av bristen på

¹³⁰ Prot. (SDS) 21.4.1904, § 7.

¹³¹ Jfr s. 46 f.

¹³² På grundval av årligen offentligt gjorda redogörelser för verksamheten i fråga (Årsred. f. Hemmet vid Mamre, 1897 o. f. Hemmet Fristad 1898—1933) har författaren i en ovan anförd skrift (Från Erstas sociala uppfostringsarbete, Stlm 1946) sökt giva en mera enhetlig framställning av dess uppkomst och senare utveckling (s. 51—72), varur följande upplysningsvis meddelas: Tanken att öppna ett hem i syfte att bereda "sedligt värn" åt unga kvinnor uppstod hos en dam av utländsk härkomst, en fru Ada Kruusén, vilken vintrarna 1895 och 1896 i sitt stockholmskem samlade en krets av likasinnade för att närmare dryfta projektet. Resultatet blev så småningom en insamling av kontanta medel för arbetets upptagande samt en till allmänheten riktad "Vädjan" att behjätta företaget, främst genom pänningbidrag. En tvårumslägenhet vid Skaraborgsgatan å Södermalm blev inrättningens första blygsamma hemvist, men därifrån flyttade den snart nog till en likaledes förhyrd sundbybergsvilla. Här sysselsattes de till c:a ett tiotal uppgående skyddslingarna med varjehandat arbeten tillhörande ett hushåll, såsom sömnad, tvätt, matlagning, trädgårdsskötsel etc. Såsom gåva av stiftelsens frikostige hjälpare, bankiren Carl Cervin, mottog densamma år 1900 ett större tomtområde beläget i Bromsten. Där sattes så gott som omedelbart en nybyggnad för hemmet i gång. Efter två år kunde invigningen äga rum (d. 2 okt. 1902). Det väl tilltagna utrymmet medgav nu en ökning av antalet vårdplatser till 20. Därmed aktualiserades också personalproblemet. Kombinationen uppfostringsanstalt-hushållsskola skapade där-

lämplig personal för den rätt mångsidiga uppgiften. Emellertid torde även ekonomiska faktorer ha spelat in.

Att meddelandet väckte stort intresse bland Sällskapets styrelseledamöter, framgår därunder, att en kommitté bestående av föreståndaren, husmodern samt kassaförvaltaren (rådman E. Löwenhielm) genast tillsattes med uppdrag att pröva ärendet och avgiva förslag till svarsskrivelse.¹³³

Uppdragets fullgörande krävde emellertid, att närmare kontakt uppnåddes parterna emellan. Underhandlingar inleddes och resulterade i att en delegation bestående av tre representanter från vardera sidan efter moget övervägande enades om att såsom villkor för det ifrågasatta samgåendet föreslå en ändring av § 2 i stiftelsehemmets grundstadgar, vilken därefter i huvudsak kom att lyda: "Vårdnaden om hemmet besörjes af minst fem, högst sju ledamöter, nämligen *dels* Svenska Diakonissanstaltens föreståndare och husmoder, *dels* från hemmets stiftande kvarstående ledamöter och *dels* af dessa sistnämnda jemte de sjelfskrifna till erforderligt antal utsedda ledamöter; skolande, när någon af de icke sjelfskrifna ledamöterna afgår, ny ledamot utses af styrelsens öfriga kvarstående ledamöter. Val af styrelseledamot underställes Svenska Diakonissanstaltens föreståndare . . ." ¹³⁴

Sedan styrelsen för Hemmet Fristad vid junisammanträde s. å. godkänt de föreslagna stadgeändringarna var anslutningen alltså ett fullbordat faktum.¹³⁵ Därmed behöll visserligen Hemmet Fristad karaktär av självständig stiftelse med egen styrelse, ekonomi och förvaltning, men i realiteten stod det så gott som helt under kontroll av Diakonissällskapet styrelse. Dess förutvarande föreståndarinnan, som anhållit om avsked, efterträddes av diakonissan Anna

jämte, såsom ovan antytts, ökat behov av fackutbildning hos dem, som med olika uppgifter hade den direkta ledningen om hand. I detta läge var det skrivelsen till Diakonissanstalten beslutades.

¹³³ Jfr s. 280, not 130.

¹³⁴ Cit. eft. prot. (SDS) 19.5.1904, § 9. I stadgeförslaget ingick vidare bestämmelsen, att Anstaltens föreståndare alltid skulle bekläda ordförandeposten i den ombildade styrelsen (Jfr årsred. f. Hemmet Fristad 1904, s. 5 f.).

¹³⁵ Prot. hållet vid sammanträde med Styrelsen för Hemmet Fristad i Stockholm den 12 Juni 1904, § 1.

Hammer med en ung syster som sitt biträde. Eljes kvarstodo övriga befattningshavare på sina poster.¹³⁶

Hade alltså hänvändelsen från nyssnämnda stiftelsehem från ersta- ledningens sida näppeligen mött någon tvekan, så var detta däremot fallet med den, som senare under året gjordes från statligt håll. Vid novembersammanträdet 1904 lämnade sålunda föreståndaren det viktiga meddelandet, att presidenten i kammarrätten, Ludvig Annerstedt, hört sig för, ”om Styrelsen vore villig att åtaga sig vården af minderåriga kvinnliga förbrytare enligt lagen den 27 juni 1902”.¹³⁷ Även här rörde det sig tydligen om ett klientel motsvarande det, vilket på sin tid i stor utsträckning varit föremål för Magdalenahemmets omsorger. Numera ägde ju Ersta inget eget Magdalenahem, och att placera sådana skyddslingar i skyddshemmet, kan väl antagas på mången styrelseledamot ha verkat såsom en återgång till flydda tiders obekväma förhållanden.¹³⁸

Erbjudandet röjde onekligen myndigheternas förtroende för Diakonissanstaltens förmåga att bemästra svårigheter även av denna art. Å andra sidan måste förutsättningar finnas för ett accepterande. Det var härom meningsutbytet styrelseledamöterna emellan ytterst kom att röra sig. Till sist utmynnade emellertid detta enligt protokollet i en deklARATION av följande ordalydelse: ”Styrelsen förklarade sig villig att under vissa villkor åtaga sig ett sådant uppdrag; och skulle till ledning för vidare förhandlingar till Presidenten Annerstedt öfverlämna en promemoria innehållande de hufvudsakliga villkor, som Styrelsen ansett sig böra uppställa för öfvertagande af ett uppdrag af ofvan angifna art.”¹³⁹

¹³⁶ Årsred. f. Hemmet Fristad. a. a. s. 7.

¹³⁷ Prot. (SDS) 17.11.1904, § 7.

¹³⁸ I sammanhanget må erinras om att Olivebladet i ett av sina första nummer för året fäste särskild uppmärksamhet vid det trängande ”behovet af ett hem för *åldre* sedligt försummade eller förvillade flickor i åldern 16—18 år”. Tidningen fortsätter: ”Erfarenheten har lärt oss, att en högst betänkligh lucka i . . . räddningsarbetet bland de unga här föreligger . . . Vi hafva esomoftast ansökningar till vårt skyddshem, som måste afslås på den grund, att flickan är 16 eller 17 år gammal (Obt. 1904, s. 21). Härur kan möjligen utläsas en viss beredvillighet att ävenledes mottaga dylika gränsfall i åldershänseende vid hemmet i Huddinge.

¹³⁹ Jfr not 137. De uppställda villkoren avsågo dels antalet vårdplatser,

Förklaringen kan betraktas som slutfasen i erstadiakonien spon- tana strävanden att genom fostrande åtgärder till samhället åter- börda en kvinnokategori, som överträtt dess lagar och konventioner. Samtidigt bildar den utgångspunkten för en framtida socialpeda- gogisk gärning av stora mått.

Utom Anstalten verksamma barnhem under erstasystrarnas ledning åren 1899—1904

Om detta arbete återstår i sammanhanget inte mycket att andraga. Den jämförelsevis snabba ökningen av enskilda initiativ på området minskade ju det tidigare angelägna behovet av dylika nyinsatser. Ersta ledningen kunde därför inte längre känna det som en bjudande plikt att ingripa med sina tillgängliga resurser. Det tiotal hem av detta slag, som alltjämt stodo under dess kontroll bära i flertalet fall en prägel av att vara den ledande systemens personliga skötebarn. Ansågs ingen särskild anledning förligga att nedlägga arbetet, var nog detta ett huvudskäl till dess full- följande. Så var — om än i olika grad — fallet vid barnhemmen i *Ris- berg, Lund, Alster, Ystad, Örebro, och Västerås*, medan motsvarigheterna i *Nederkalix, Jönköping* och *Norrköping*, där dubbelplaceringar före- kommo, måste vidkännas en del systerbyten.¹⁴⁰

I *Uppsala* representerades erstadiakonien, såsom redan omtalats, vid tvenne hem, varav det ena fram till 1902 benämndes skyddshem (Anna Geijers hem). Denna dess karaktär hade, såsom antytts, dock i verklig- heten utplånats. Av det svårhanterliga kvinnliga klientel, som från början togs emot där, fanns det bland de yngre tydligen många, hos vilka dåliga hem- och uppväxtförhållanden utgjorde den egentliga orsaken till deras hållningslöshet. Tagna ur den skadliga miljön, kunde de snart nog föras till rätta och skickade sig då just inte annorlunda än barnhemmens skyddslingar i allmänhet. Erfarenheter av dylikt slag föranledde nyss- nämnda år namnändringen ”Hemmet för värnlösa flickor”.¹⁴¹

dels kostnadsfrågor. Flera än 6 sådana skyddslingar ansåg man sig inte kunna taga emot, och vad kostnadsersättningen beträffar, måste enligt promemorian hänsyn tagas ej blott till det ifrågavarande klientelet under- håll, utrustning etc. utan också till de lokaländringar m. m., som den speciella uppgiften erfordrade (bil. E).

¹⁴⁰ Stat. öfver arbetsfält utom Diak.Anst. a. a. N:r 56, 84, 108, 128, 187, 224, 83, 122 o. 189.

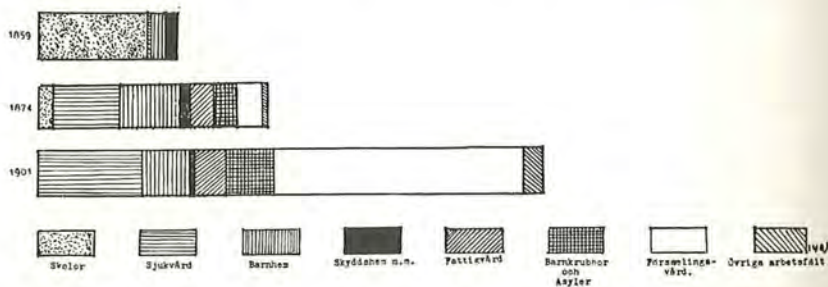
¹⁴¹ a. a. N:r 51 resp. 221 o. 96.

4. En minnesvärd pedagogisk sabballsinsats.

Såsom ovan betonats, har diakonien i all sin gärning ej allenast den enskilda människans utan jämväl den mänskliga gemenskapens välfärd för ögonen. Det senare blir kanske mera uppenbart i ju större skala hjälpverksamheten bedrives. Den uppskattning från de svenska myndigheternas sida, som dess insatser på sjuk- och församlingsvårdens områden fått röna, är känd och omvittnad. Att detta ävenså blev fallet med en så föga framträdande gren därav som den ovan beskrivna, vittnade om tilltron till dess bärkraft.

Eftersom diakonien utplanterad på svensk mark under förra århundradet i allt väsentligt anknyter till Stockholms diakonianstalt, sammanfaller dess tidigare utveckling i vårt land så gott som helt med denna institutions. Sitt mest påtagliga uttryck får den i en oavbruten ökning av antalet "arbetsfält utom anstalten" samt dessas inbördes storleksförhållanden.

Till belysning härav lämnas nedanstående grafiska översikt (grundad på statistiska uppgifter i jubileumsårens verksamhetsrapporter):

Mest iögonfallande är erstadiakonins jämförelsevis ringa deltagande i barnhems- och i all synnerhet skyddshemsarbete under 1900-talets första jubileumsår. Vad närmast barnhemmen angår, återfin-

¹⁴² Här i inbegripas fångvård, missionsarbete (svenska kyrkans missionsfält i Afrika), missiv till annan diakonissanstalt (Omaha) samt arbeten av mera tillfällig art.

nes i den förteckning över i landet förefintliga institutioner av detta slag, vilken uppgjordes av 1894 års kommitté för ordnande av fosterbarnsvården i riket drygt ett tjugotal hem (omkr. 1/5 av hela antalet), där diakonissor voro eller varit verksamma, men listan är långt ifrån fullständig.¹⁴³ Detta erkändes också av de kommittéerade, vilka inledningsvis framhöllo, att "de inkomna uppgifterna . . . varit så bristfälliga, att en sammanfattning af dem skulle lemna en ytterst ofullständig bild af hvad i detta afseende finnes inom vårt land".¹⁴⁴ Anmärkningen är beaktansvärd just i detta sammanhang. Det hade nämligen varit av stort intresse att åtminstone för en viss tidpunkt ha kunnat jämföra antalet barnhem i diakonal regi med motsvarande siffra för hela riket. Som saken nu ligger till, kan det endast bli fråga om uppskattningar av jämförelsetalen. För åren kring sekelskiftet torde sålunda diakoniens andel av verksamheten ha inskränkt sig till c:a 8% av det totala antalet barnhem i landet.

För skyddshemmens del försvåras dylika beräkningar framför allt av den omständigheten, att de förra voro av så skiftande beskaffenhet. Under den i dagligt tal brukade benämningen "korrektionsanstalter" verkade vid samma tid ett dussintal sådana pojkhem på olika håll i riket. Numera hade ingen av dessa någon diakonissa till hjälp. De institutioner av jämförlig art, vilka noterats i ovanstående översikt voro uteslutande avsedda för kvinnligt klientel samt verksamma under benämningarna räddningshem (i Göteborg och Stockholm), magdalenahem (i Jönköping) och skyddshem (i Uppsala).¹⁴⁵

Det är ställt utom allt tvivel, att den proportionella minskningen av antalet diakonala arbetsfält med socialpedagogisk uppgift, till mycken stor del är att tillskriva en stigande relativ brist på personliga krafter under århundradets sista decennier. Måhända är ett förtydligande av det sagda på sin plats. Vad man här lika litet som vid bedömning av diakoniens gärningar överhuvud får bortse ifrån, är nämligen, att i dess väsenart ligger en strävan att bringa hjälp, varhelst ett verkligt trängande behov därav föreligger. Allteftersom detta minskar eller upphör, frigöras under hand de personliga krafterna för andra uppgifter. Ett typiskt exempel härpå är den diako-

¹⁴³ Und. förslag till ordn. af fosterbarnsvården etc. a. a. s. 150—163.

¹⁴⁴ a. a. s. 149.

¹⁴⁵ Jfr s. 66, 118 o. 163. f.

nala skolverksamhetens utbyggnad och stegvisa avveckling i vårt land. En liknande situation hade nu inträtt i fråga om det till barnhem förlagda arbetet. Annat väntade, huvudsakligen det som ansågs bäst ägnat att bringa "diakonissaken i... innerlig samkänsla med församlingen" (Lönegren), och vari enligt Statistiken redan ett sextiotal systrar togo del.

Diakonins betydelse för *barnbemsverksamhetens* utveckling i 1800-talets Sverige måste först och främst ses mot bakgrunden av att den allmänna tillgången på resurser att taga vård om och fostra sådana barn, vilka stodo utan huld och skydd, länge var högst otillräcklig. I detta läge framstod det för diakoniledningen som en bjudande plikt att ingripa. Vad den kunde bidra med var i mångt fall kanske mindre av materiell art än av personlig. Efter omsorgsfullt urval hade de unga kvinnor (och på sistone även män), vilka känt sig manade att välja detta kall, i en anda av evangelisk trosgemenskap fostrats till självupppoffrande trohet i förberedelserna för sin livsuppgift. Den vid Ersta brett upplagda utbildningen gav anvisning om diakonisselevernas håg och fallenhet för visst arbete och blev härigenom oftast avgörande för valet av det område, inom vilket deras krafter sedermera togos i anspråk. *För den verksamhet barnhemmen bedrev, saknades här i landet ännu motstycke till den specialträning inom facket, som Ersta diakonissanstalt kunde bestå sina adepter.*

Sak samma gäller utbildningen i skyddshemsarbete.¹⁴⁶ Att detta hitintills från diakonalt håll inte utövades i större omfattning utanför anstalten, låter sig väl också till stor del förklara med hänvisning till den relativa bristen på personliga krafter. Ännu enklare ter sig förklaringsgrunden, att skyddshem och därmed jämförliga inrättningar för flickor och yngre kvinnor hörde till ovanligheterna i vårt land.

¹⁴⁶ I sammanhanget må erinras om att *särskilda utbildningskurser för skyddsbemspersonal inte kommo till stånd i vårt land förrän år 1936*. Dittills hade man, anmärkte 1934 års skyddshemssakkunniga "fått nöja sig med att välja mellan sökande (till ifrågavarande befattningar — förf. anm.), vilka varit kvalificerade och utbildade för andra tjänster i samhället, utan att de direkt gjort sig kompetenta för skyddshemsarbete" (Jfr Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen ang. omläggning av skyddshemsverksamheten m. m.; — den 28 februari 1936, s. 142 (N:r 219).

Magdalenahemmens tid var praktiskt taget till ända, men under namn av räddningshem stodo alltjämt ett mindre antal institutioner länge öppna för enbart kvinnligt klientel (däribland Mamre samt det "Räddningshem", som ursprungligen var förlagt till Göteborg.¹⁴⁷ *Förutom diakonisällskapet fanns däremot inte något egentligt skydds hem för flickor i hela riket*. Redan detta utgjorde ett vägande skäl för myndigheterna att eftersträva detta flickhems medverkan i den *första landsomfattande svenska skyddsbemsoorganisationen*. Härtill bidrog otvivelaktigt, vad man hade sig bekant om hur efter dåtida förhållanden välordnat huddinge hemmet var, och vilka speciella förutsättningar dess lokala ledning ägde för just detta arbete. En bekräftelse härpå ligger i ovannämnda hänvändelse till diakonisällskapets styrelse med anhållan om att inom samma förläggning få placera de unga kvinnor, vilka tagits om hand enligt lagen om tvångsuppfostran.

I jämförelse med de resurser, som Ersta diakonissanstalt i sagda hänseenden vid det nya århundradets början förfogade över, te sig *Samariterhemmets* och *Svenska diakonanstaltens* skärligen obetydliga. Av dessa bägge institutioner ägde nog den förra i realiteten de större förutsättningarna. Till dess uppkomsthistoria anknöt ju en förpliktande tradition. Barnhemmets fostrande gärning bildar det obrutna grundtemat däri. Tillika bevaras ännu vissa praktiska utbildningsformer (Tjänarinnehemmets), lätta att överföra till deras ursprungliga tillämpningsområde (skyddshemsverksamheten). Diakonianstaltens beredskapsläge har i det föregående fixerats.¹⁴⁸ Kvar står i alla händelser det faktum, att Ersta inte längre ensamt kom att svara för den svenska diakonins andel i detta uppfostringsarbete, låt vara att övrig medverkan från diakonalt håll ännu var ytterst ringa. Med ovan redovisade tillgångar kunde emellertid ledningen för vår äldsta diakonissanstalt jämväl på denna arbetsfront hoppfullt se framtiden an.

¹⁴⁷ Jfr s. 66 o. 162.

¹⁴⁸ Jfr s. 231 f.

ZUSAMMENFASSUNG

Seit Anfang der fünfziger Jahre des neunzehnten Jahrhunderts gehört die soziale Erziehungsarbeit zu den wichtigeren Aufgabebereichen der schwedischen Diakonie. In die Zeit fällt nämlich der Beginn ihrer Kinderheimwirksamkeit. Bis Ende des Jahrhunderts erstreckte sich ihre Arbeit auch auf die Betreuung von Frauen und Mädchen, die auf Abwege gekommen waren.

In Schweden wie im Ausland interessierten sich die breiten Kreise der Öffentlichkeit damals noch kaum dafür, wie Jugendliche, die ohne Schutz und Führung von Eltern bzw. Verwandten grosswerden mussten, sich im Leben zurechtfinden sollten. Abgesehen vom *Allmänna barnbuset* in Stockholm, das insoweit eine Ausnahme darstellte, als die Behandlung der von dort aus bei Pflegeeltern an verschiedenen Orten untergebrachten Kinder unter laufender Kontrolle stand, entstammten die bis dahin getroffenen Massnahmen privater Initiative und waren so gut wie alle rein lokaler Art.

Nur im äussersten Notfall schaltete sich die Armenpflege ein. Schon auf Grund der im Lande so weit verbreiteten Armut, welche ein Reformeiferer der Mitte des Jahrhunderts (O. J. Hultgren) als „eine der schwersten Gesellschaftsleiden unserer Zeit“ bezeichnete, wurden die sowieso nicht ausreichenden Mittel, über die die Fürsorge verfügte, von allen Seiten in Anspruch genommen. Zwischen dem Bedürfnis einerseits und der tatsächlichen öffentlichen Hilfeleistung andererseits bestand ein nicht zu übersehendes Missverhältnis. Die erst nach einer „wirklich erschöpfenden Untersuchung des Armutsproblems“ erlassene Verordnung des Jahres 1847 lässt zwar ohne Zweifel einen gewissen Einfluss liberalen Denkens erkennen, aber der tatsächliche Wert der vielversprechenden Absichten, die der Gesetzgebung zugrundelagen, wurde durch die Elastizität der Bestimmungen stark verringert.

War für die Betreuung sog. schutzloser Kinder im allgemeinen noch keine befriedigende Regelung getroffen, so war es um jugendliche Gesetzesübertreter erst recht schlimm bestellt. Diese wurden ja im grossen und ganzen wie Erwachsene behandelt, auch auf sie warteten Gefängnisstrafen. „Es ist doch schauerhaft, unter dem Abschaum erwachsener Männer Kinderjahrgänge zu finden, die bedenkenlos im gleichen Gefängnis mit den lasterhaftesten und verdorbensten Halunken zusammen untergebracht sind“, klagte Carl Axel Löwenhielm in seiner vielbeachteten Schrift „Gedanken über das Korrektionssystem und Gefängniswesen“.

Schon lange ehe die Staatsmächte auf ihre Weise gegen die Gesetz- und Sittenlosigkeit unter Kindern und Jugendlichen eingriffen, hatte die zunehmende öffentliche Meinung Anspornung zu einigermaßen zweckgemässen Massnahmen gegeben. Ein Ergebnis war das im Jahre 1838 — nach Muster des Rauhen Hauses bei Hamburg geplante — von Freiherrn A. G. Gyllenkrook gegründete Rettungsinstitut Råby, die erste Einrichtung dieser Art in Schweden. Binnen weniger Jahre kamen die Fröbergsche Stiftung in Kalmar (Norrgård) und Vrångholm, eine ähnliche Einrichtung in der Nähe von Gothenburg, hinzu. Doch liess die herrschende Notlage die in dieser Richtung unternommenen Versuche äussert gering erscheinen, zumal die obenerwähnten Einrichtungen nur für Jungen vorgesehen waren. Entsprechende Einrichtungen für Mädchen fehlten also ganz und gar. Dieser Hintergrund ist für die Beleuchtung der sozialpädagogischen Leistungen der noch jungen Diakonie von grosser Bedeutung.

I.

Die ältesten Wirksamkeitsformen

Nach Abschluss der mehrere Jahre in Anspruch nehmenden Vorbereitungen konnte im Sommer 1851 die älteste Diakonissenanstalt des Landes in Stille eingeweiht werden. Die Enge der zur Verfügung stehenden Lokale — die Anstalt war in einem gemieteten Hause im damals zu den Aussenbezirken von Stockholm zählenden Kungsholm untergebracht — machte eine ausgedehnte

Wirksamkeit unmöglich. Anregungen und Vorbilder lieferten die in Deutschland neuentstandene Diakonie. *Marie Cederskiöld*, die erste Vorsteherin der Anstalt, hatte im Winter zuvor im Kaiserswerther Mutterhaus einen anstrengenden Lehrgang durchgemacht. Krankenpflege sollte die Hauptaufgabe der damaligen Diakonisse bilden, und sobald die Schwierigkeiten im Zusammenhang mit der Beschaffung geeigneter Lokale beseitigt waren, war auch der erste Schritt der Anstaltsleitung die Einrichtung eines kleinen Krankenhauses. Nur drei Zimmer — mit insgesamt zwölf Betten — konnten für den Zweck freigehalten werden, so dass für die praktische Ausbildung von Krankenschwestern keine grossen Möglichkeiten vorhanden waren. Bald wurde in den engen Lokalen auch eine Schule eingerichtet, deren Schülerchen entweder kürzlich aus dem Krankenhaus entlassen worden waren oder auch von den Häusern in der Nachbarschaft kamen. Die ausgesprochene Bedürftigkeit etlicher dieser Kinder liess dann bald den Wunsch entstehen, ihnen eine Dauerpflege zu bieten. Zu diesem Zweck wurde Neujahr 1853 das Kinderheim eröffnet, mit dem die erste sozialpädagogische Arbeit der Anstalt verknüpft ist.

Es ist affallend, wie organisch die Entwicklung sich vollzieht. Neue Wirkungs- und Uebungsfelder ergaben sich wie von selbst, das eine aus dem anderen. Ihnen allen war gemeinsam, dass die Not die Anregung zu ihrer Entstehung gegeben hatte. Dort lag auch der gegenseitige Anknüpfungspunkt. Ganz trifft dies zwar bezüglich der Aufnahme der sog. Magdalenawirksamkeit nicht zu, aber auch hier war der Anstoss die Not, gegenüber welcher man sich wie durch eine heilige Verpflichtung zu einer Initiative geradezu gedrängt fühlte. Ehe es zu diesbezüglichen Beschlüssen kam, waren allerdings bedeutende Veränderungen in den äusseren Lebensbedingungen der Anstalt eingetreten.

Diese waren durch den Erwerb eines eigenen Hauses am "Jaktvarvet" unmittelbar bedingt. Das grosse, von schattigen, grünen Anlagen umgebene Steingebäude mit Aussicht über den Mälarsee sollte sieben Jahre lang der Diakonie als Heimatstätte dienen. Das Kinderheim war sogar ganze zehn Jahre lang dort eingerichtet, denn die Kinder waren schon Herbst 1854, drei Jahre vor der Verlegung der Gesamtwirksamkeit, in die inzwischen instandgesetzten Lokale, dort zusammengebracht worden. Neben Kranken-

pflege und Schwesternschule, Schulunterricht und Kinderarbeit entstand bald noch ein weiterer Arbeitszweig, der mit der Anstalt direkt verknüpft war, nämlich ein Lehrerinnenseminar „in Miniatur“, von dem Quellen aus der Zeit bezeugen, dass es auf christlichgesinnte Frauen eine starke Anziehungskraft ausübte. Dessen Leitung wurde Fräulein Betty Ehrenborg anvertraut, die später (unter dem Namen Betty Posse) auch wegen ihrer Bemühungen um die Kinder des Kinderheims so sehr geschätzt worden ist. Unter Fräulein Cederskiölds fester, mütterlicher Leitung wurde die immer grösser werdende Schwesternschar zu Selbsthingabe und Fleiss erzogen. Immer rascher wuchs ihre Anzahl. Zwischen 1857 und 1862 hat sie sich mehr als verdoppelt (von 35 auf 81). Ganz allein hatte Fräulein Cederskiöld, die Banbrecherin der schwedischen Diakonie, die schwere Bürde der Verantwortung für das innere Gedeihen der Anstalt getragen. Ihr ist die Aufnahme sozialer Erziehungsarbeit zu verdanken, die später in neuer, zeitgemässer Form zu einem bedeutenden Teil einer reichsumfassenden Organisation wurde.

Die Uebernahme des Vermögens des im Jahre 1856 niedergelegten Magdalenahems ist das, worauf wir hier Bezug nehmen. Im Zusammenhang damit verpflichtete sich die Anstaltsleitung, dessen bisherige Wirksamkeit baldmöglichst in das Aufgabenbereich der Anstalt aufzunehmen. Dass die Gelegenheit dazu, die sich schon im Jahre darauf bot, auch wahrgenommen wurde, ist in der Hauptsache ein Verdienst Fräulein Cederskiölds. Bei den langwierigen, zum Schluss auch erfolgreichen Verhandlungen mit der städtischen Finanzverwaltung wegen der Ueberlassung eines Teils des grossen Schuldgefängnisses als Unterkunft für das Magdalenenheim, vertrat sie die Anstaltsleitung. Dass die Arbeit trotz allerlei Schwierigkeiten doch angefasst werden konnte, ist auch ihr zu verdanken. Auch bei der Gründung des Rettungsheims für junge Mädchen, die den Anfang der diakonalen Schutzheime im engeren Sinne bildet, war die Hand der weitblickenden Vorsteherin im Spiel.

Auch das Vorfel zu dem Erwerb von *Stora Ersta* fällt in den Zeitraum, in dem Fräulein Cederskiöld Vorsteherin war. Sobald das Eigentum zur Verfügung stand (Frühjahr 1861), wurde das Magdalenenheim dorthin verlegt. Bald folgte das Rettungsheim

nach. Erst im Herbst des Jahres 1864 konnte die Anstalt in ihrer Gesamtheit in Ersta untergebracht werden. In der Zwischenzeit hatten Gesundheitsbeschwerden Schwester Marie gezwungen, ihren Posten niederzulegen. Ihr Nachfolger war Pfarrer Johan Christoffer Bring.

Eine nähere Betrachtung des Kinderheims und der Bedingungen, unter denen dieses geführt werden musste, zeigt die Beständigkeit des Strebens, innerhalb der durch die Knappheit der Mittel gesetzten Schranken eine Reformarbeit planmässig durchzuführen. Man sah sich vor Schwierigkeiten verschiedener Art gestellt. Eine Schwierigkeit besonders tiefliedender Art lag darin, dass das Heim zwei verschiedene Zwecke zugleich erfüllen sollte: einerseits sollte es „armen, schutzlosen Mädchen Pflege, Unterhalt und Erziehung“ gewähren und andererseits „den für geeignet gehaltenen Schwestern Gelegenheit bieten, sich im Vorstehen eines Kinderheimes zu üben.“ Dass Diakonissen als Vorsteherinnen oder Helferinnen in einer ganzen Reihe von Kinderheimen — es waren insgesamt dreizehn — in verschiedenen Teilen des Landes angestellt wurden, ist ein Beleg dafür, dass das Ziel der Ausbildung auch erreicht wurde.

Ein Rückblick auf die neuen sozialpädagogischen Einsätze der schwedischen Diakonie in ihrer Anfangszeit, zu der die Zeit in „Kungsholmen“ berechnet wird, lässt erkennen, wie die Leitung die Arbeitsformen den jeweiligen Forderungen allmählich angepasst hat. Wenn auch ausländische Vorbilder dabei als Anregungen dienten, so waren sie doch keineswegs ausschlaggebend. Das gilt in Bezug sowohl auf die Kinder- wie auf die „Magdalena“-arbeit (einschliesslich der Pflege- und Erziehungsarbeit des Rettungsheimes), ohne Rücksicht auf die besonderen Umstände, unter welchen letztere zustandekam. In diesem Zusammenhang ist es der Erwähnung wert, dass die Jahresberichte aus der Zeit immer häufiger darauf hinweisen, wie wichtig es sei, bei Einrichtungen zur Jugendpflege ein heimähnliches Milieu zu erstreben. Derartige Gedankengänge finden wir nur selten in den Publikationen anderer schwedischer Anstalten derselben oder ähnlicher Art. Eine andere wichtige Tendenz der pädagogischen Entwicklung zeigt sich darin, dass die bei Schilderung der früheren Lebensführung der Insassen in den älteren Jahresberichten so gewöhnlichen, moralisierenden Töne allmählich durch das deutlich

wahrnehmbare Bestreben ersetzt werden, Verständnis für die Schwierigkeiten, denen diese ausgesetzt worden waren, zu schaffen. Die Bemühungen der Schwestern um schutzlose Kinder und entgleiste Mädchen bis zur endgültigen Verlegung der Gesamtanstalt nach „Ersta“ gehören wohl sozusagen zu der Vorgeschichte der diakonalen Jugendpflege in Schweden, bilden aber einen geeigneten Ausgangspunkt für die Darstellung der Ereignisse der nächsten Jahrzehnten.

II.

Die soziale Erziehungsarbeit der Ersta-Diakonie von 1864 bis 1898

Die Arbeit in dieser Zeitspanne lässt sich in zwei Perioden einteilen: Eine „Konsolidierungsperiode“, von 1864 bis 1874 — das Jahr, in dem die Feier des fünfundzwanzigjährigen Bestehens begangen wurde —, und eine „Entwicklungsperiode“ im Vorzeichen der Neugestaltung, die zum grossen Teil mit der Zeit der Tätigkeit Brings als Vorsteher zusammenfällt. Eben diese Jahre sind gemeint, wenn man in der Ersta-Tradition von der „Bringschen Zeit“ spricht.

Die sozialpädagogische Arbeit, in die die Ersta-Diakonie hineinwuchs, vollzog sich vor einem Hintergrund zeitbedingter Elemente, unter denen vornehmlich die gesetzgeberische Arbeit genannt werden muss. Diese bedeutete zwar insoweit eine wenigstens indirekte Begünstigung sozialpädagogischer Wirksamkeit, als sie eine allgemeine Verbesserung der Armenpflege anstrebte, konnte aber jedoch die notwendigen Voraussetzungen für erfolgversprechende Initiativen in dieser Richtung schon deswegen kaum schaffen, weil sie ein direktes Eingreifen zugustens Kinder und Jugendlicher, die ja von den Folgen der Armut am schwersten betroffen waren, nicht vorsah. Dies bezeugt auch die öffentliche Meinungsbildung, die gegen Ende des Jahrhunderts erzieherische Massnahmen unter behördlicher Kontrolle forderte.

Die neue, ländliche Lage, fern von allem Stadtlärm, wurde in den Jahresberichten mit Freude und Dankbarkeit begrüsst. Vor dem Einzug waren sorgfältige Vorbereitungen getroffen worden.

Soweit es die Mittel zuliesse, waren die vorhandenen Gebäude renoviert und Neubauten — vor allem ein für damalige Verhältnisse gut ausgerüstetes Krankenhaus und das Mutterhaus — errichtet worden.

Für die seit einigen Jahren schon auf dem Gelände untergebrachten Magdalena- und Rettungsheime bedeutete die Verlegung der Gesamtanstalt nichts weniger als eine Beseitigung ihrer Lokalschwierigkeiten. Jenes musste zugunsten des Kinderheims seine Lokale im sog. Steingebäude (auf der „oberen Terasse“) räumen und in das bisher vom Rettungsheim disponierte Holzgebäude übersiedeln, während dieses in ein gemietetes Haus, *Lilla Ersta*, verlegt wurde. Aus dieser Lösung des Raumproblems ist zu ersehen, wie sehr gerade die Kinderheimwirksamkeit immer noch den Mittelpunkt des sozialpädagogischen Interesses bildete, eine Feststellung, die auch durch die Bemühungen der Anstaltsleitung, für diese Wirksamkeit baldmöglichst geräumigere Lokale zu beschaffen, bestätigt wird. Durch den Erwerb des obenerwähnten Eigentums fand also das Problem der Unterbringung des Kinderheims eine glückliche Lösung. Gleichzeitig konnte ein anderer Plan, mit dem man sich seit langem beschäftigt hatte, verwirklicht werden: Die Einrichtung einer Haushaltsschule für junge Mädchen, die nach ihrer Konfirmation und Entlassung aus dem Heim noch nicht die für das Erwerbsleben nötige Reife besaßen.

Während der ersten zehn Jahre in der Geschichte der Ersta-Diakonie war es der Anstaltsleitung offensichtlich daran gelegen, die Wirksamkeitsformen zu konsolidieren, was gerade an Hand der sozialen Jugendarbeit zu sehen ist. Ein auffallender Zug im Gesamtbild ist die grössere Planmässigkeit des Unterrichtes und der Ausbildung in den verschiedenen Heimen. In diesem Zusammenhang ist wohl ein in der zweiten Hälfte der sechziger Jahre unternommener Schritt zu erwähnen, nämlich die Einrichtung einer besonderen Abteilung für die jüngeren Insassen des Magdalenaheims.

Was den Umfang entsprechender Wirksamkeitsformen ausserhalb der Anstalt betrifft, scheint man, nach der Anzahl der Arbeitsfelder zu urteilen, keine grössere Zurückhaltung geübt zu haben. Die Erklärung dafür dürfte in erster Linie anderswo zu suchen sein als etwa in einer Bestrebung seitens der Diakonie, ihre

Wirksamkeit auf diesem Gebiet auszudehnen. Von dieser Zeit an entstanden immer mehr Kinderheime im Lande. Der Bedarf an geeigneten Kräften war darum im Steigen, und in den Fällen, wo die Initiative von Freunden der Diakonie ausging, hielt es die Anstaltsleitung für richtig, sich Vorstellungen um Unterstützung nicht zu verschliessen, soweit der Rahmen des Möglichen ein Entgegenkommen gestattete. Ansonsten war auf Grund der Knappheit der Mittel — und wohl auch auf Grund des Mangels an Kräften — auf allen Gebieten diakonaler Wirksamkeit eine gewisse Zurückhaltung geboten. Nach den verschiedenen Belastungen, denen die Anstalt durch die Verlegung ausgesetzt worden war, erschien es jetzt erforderlich, die Anstalt erst wieder zu Kräften kommen zu lassen.

Die Zeit von der fünfundzwanzigsten Jahresfeier bis zu dem Tag, an dem Bring von seinem Posten als Leiter der schwedischen Diakonie gerissen wurde, bildet, was die soziale Jugendarbeit der Ersta-Diakonie betrifft, in mancher Hinsicht eine Epoche der Neugestaltung. Anregungen von aussen hatten an den Erfolgen, die verzeichnet werden konnten, kaum Anteil. Das Armenpflegegesetz des Jahres 1871 wirkte wohl nicht direkt anregend auf den Unternehmungsgeist, wohl aber indirekt, indem die für die in Not und Armut heranwachsende Jugend schädlichen Wirkungen der darin enthaltenen Bestimmungen sozusagen ein Aufruf zu positiven Initiativen waren. Es wäre wohl eigentlich zu erwarten, dass die Statistik Spuren einer Beteiligung der Diakonie an sozialer Erziehungsarbeit ausserhalb der Anstalt aufweisen würde. Das ist indessen nicht der Fall. Die Anzahl der unter dieser Rubrik aufgenommenen Heime bleibt ziemlich unverändert, was wahrscheinlich auf den relativen Mangel an Schwestern zurückzuführen ist. Von den siebziger Jahren an beanspruchte der Gemeindedienst einen grossen Teil der Kräfte, und auch auf anderen Gebieten wurden immer mehr Diakonissen eingesetzt.

Von „Neugestaltung“ im eigentlichen Sinne des Wortes kann nur in der Schilderung der Entwicklung der Heime, die erstens auch innerhalb der Anstalt Parallelen hatten und zweitens zugleich als Ausbildungsstätten fungierten, die Rede sein. Hier kommen also die Rettungsheime und vor allem das Magdalenaheim in Betracht. Schon 1876 beschloss die Leitung, für die letztgenannte Anstalt einen Neubau errichten zu lassen. Zwei Jahre spä-

ter — im Dezember — konnte dem engen Zusammenwohnen ein Ende gemacht und den Insassen geräumigere Lokale bereitet werden. Dadurch, dass eine im Vergleich zu früher grössere Zahl von jüngeren Mädchen aufgenommen wurden, bekam die Einrichtung den Charakter eines Schutzheims. Zu einer offiziellen Änderung der Bezeichnung kam es allerdings erst 1882. Von dem Jahr an wurde die Anstalt unter dem Namen „Die Magdalena- und Schutzheime“ geführt. Die Umgestaltung ging ziemlich rasch in der eingeschlagenen Richtung weiter. Ende des Jahrzehnten war das Magdalenaheim zu einem Schutzheim für Mädchen geworden und war in der Tat die einzige Einrichtung dieser Art in Schweden.

Dass die Entwicklung diesen Weg nahm, ist keineswegs überraschend, denn es war ja äusserst schwierig, die jugendlichen Insassen, die aus lauter Gewohnheit bei ihrem verbrecherischen und sittenlosen Lebenswandel blieben, auf die rechte Bahn zu bringen. Der schädliche Einfluss der älteren Insassen auf die jüngeren trug auch das Seine bei. Zwar waren Massnahmen getroffen worden, um die Altersgruppen getrennt zu halten, aber sie waren anscheinend nicht ausreichend. Das Ergebnis haben wir schon oben gesehen. Rückwirkungen der neuen pädagogischen Zielsetzung auf andere vergleichbare Erziehungsarbeit in derselben Regi blieben nicht aus. Die besondere Aufgabe des Rettungsheimes war im grossen und ganzen vom Magdalenaheim übernommen worden. Im weiteren Verlauf wurde dessen Arbeit diesen neuen Verhältnissen angepasst. Eine Folge war die 1884 öffentlich bekanntgegebene Verschmelzung der beiden schon seit Anfang der siebziger Jahre in *Lilla Ersta* unter einem Dach untergebrachten Anstalten (das Kinderheim und das Rettungsheim) „unter einer Diakonisse als Hausmutter“. Auch wenn diese Reform nicht gleich bedeutete, dass die Schützlinge ohne jegliche Trennung zusammengebracht wurden, spiegelt sie doch den Geist wider, in dem die Erziehungsarbeit nunmehr betrieben wurde.

Auch die Haushaltsschule wurde von der Erneuerung betroffen. Die im Herbst 1875 erfolgte Verlegung dieser Anstalt in das Haus Fjällgatan 46 bildet den Beginn einer fünfundzwanzigjährigen Wirksamkeit in ruhiger Umgebung. Ihr relativ kurzes Dasein hat wenigstens die Erinnerung an einen in seiner Art bedeutungsvollen pädagogischen Einsatz hinterlassen.

Wie schon oben gesagt, war mit dem Tode Brings eine Epoche in der Geschichte der Ersta-Diakonie abgeschlossen. Durch seine persönliche Anteilnahme an den Bemühungen der Schwestern um alle Notleidenden war er ihnen stets eine Stütze, und das Epithet „Diakonissenvater“ vor seinem Namen büsste von der Reichweite seiner Bedeutung nichts ein. Seine zahlreichen Artikel im *Olivebladet* zeigen, wie sehr das Aufgabenbereich, mit dem wir uns beschäftigen, ihm am Herzen lag. Auch in seinen Rundbriefen an die Schwestern kommt er immer wieder auf die Entwicklung auf diesem Gebiet zu sprechen. In der langen Reihe seiner Artikel ist die oben skizzierte Entwicklung leicht zu verfolgen. Nach zehn Jahren zielbewusster Bestrebungen, die verschiedenen Arbeitsgebiete zu konsolidieren, begann eine Reformarbeit, die u. a. zur Folge hatte, dass das Magdalenaheim zur Schutzheimwirksamkeit — mit dem Hauptgewicht auf vorbeugende Pädagogik — überging. Damit war für eine gemeinnützige Wirksamkeit mit bedeutenden Zukunftsperspektiven der Grund gelegt. Daneben sind die Berichte über Ereignisse in den anderen von Ersta betriebenen Kinder- und Jugendpflegeanstalten vom Gesichtspunkt der Erziehungsgeschichte von geringerem Interesse, obwohl auch diese als Ausbildungsstätten Pioniere auf ihrem Gebiet waren.

III

Der Nachwuchs

Da die Diakonissenanstalt in Stockholm jahrelang ganz allein die weitverzweigte Hilfsarbeit im diakonalem Geist getragen hatte, war die Leitung für jeden schwedischen Beitrag zur Verwirklichung der Grundidee der Diakonie dankbar. Bring persönlich betrachtete die Vereinigung der männlichen und der weiblichen Diakonie unter einer gemeinsamen Leitung als etwas Erstrebenswertes. Sein Anteil an den ersten Versuchen, Pläne zu schmieden, die zur Verwirklichung der Wicherschen Ideen auf schwedischem Boden führen sollten, ist von dieser Zielsetzung her zu verstehen. Obwohl die Nachwuchskräfte, die das Ende des Jahrhunderts zu bieten hatte, in vielem anderer Ansicht waren und darum den

Verhoffnungen der älteren Generation nicht entsprachen, beförderten sie alle auf verschiedene Weisen die Sache der Diakonie.

Der Einsatz *Ebba Boströms*, hinter dem ein stark ausgeprägtes Interesse für die Sozialpädagogik die Triebkraft war, ist besonders beachtenswert. Im Hintergrund liegen spontane Bestrebungen, für die Gesellschaftsleiden, die vor allem die heranwachsende Jugend bedrohte, Abhilfe zu schaffen.

Als ein — übrigens unter recht merkwürdigen Umständen zustandegekommener — Sittlichkeitverein in Uppsala, Fräulein Boström bat, seinem kleinen Magdalenaheim vorzustehen, konnte sie kaum ahnen, dass sie durch Annahme dieser Berufung eine Wirksamkeit beginnen würde, die zu der Gründung einer neuen Diakonissenanstalt führen sollte. Das Schicksal des schwierigen Unternehmens, dessen Leitung ihr anvertraut war, wurde nicht so sehr durch die Not der Stunde wie durch Absichten, die dem inneren Wesen ihrer eigenen Person entsprangen, bedingt. Doch war ihr der Geist des christlichen Dienstes eine unausschöpfliche Quelle der Inspiration.

Die Anstalt konnte, schon kurz nachdem Fräulein Boström die Leitung übernommen hatte (Herbst 1882), von ihrer ursprünglichen Lage in der Svartbäcksgatan in ein von ihr erworbenes Haus, Bäverngränd 13, verlegt werden. Neben dem Hause war ein dazu gehöriges Grundstück, auf dem schon im Jahre darauf ein besonderes Haus für die Schützlinge erbaut wurde. Für die kleinen Kinder, die man gleich nach dem Umzug aufgenommen und im Hauptgebäude untergebracht hatte, war der Bau eines Kinderheims geplant, der aber wegen Schwierigkeiten finanzieller und anderer Art erst vier Jahre später fertiggestellt werden konnte. Im Jahre 1886 konnte die nunmehr recht zahlreiche Kinderschar in ein eigenes Haus einziehen.

Das Magdalenaheim bekam allmählich einen anderen Charakter als den ursprünglich gedachten. Es wurde im Laufe der Zeit zu einem Schutzheim oder vielmehr zu einer „Erziehungsanstalt für Dienerinnen“. Verschiedene Faktoren spielten dabei eine Rolle. Immer weniger ältere Frauen suchten dort Aufnahme, dafür aber jüngere, und bald war es so weit, dass Mädchen mit schlechtem Ruf ungerne aufgenommen wurden. Das entsprach auch Fräulein Boströms persönlichen Wünschen. Einer ihrer Helfe-

rinnen gegenüber soll sie sich geäußert haben: „Erinnern Sie sich daran, dass ich diese Arbeit nicht etwa aus freien Stücken, sondern auf Verlangen anderer angefangen habe.“

Die Umgestaltung des Schutzheims — denn das ursprüngliche Magdalenaheim war recht bald zu einem Schutzheim geworden! — zu einem Dienerinnenheim bedeutete gleichwohl nicht, dass die Arbeit im früheren Stil für immer niedergelegt worden wäre. Immer wieder kam es vor, dass irgendein Mädchen von der Sorte, die man aus Rücksicht auf die anderen nicht gern aufnahm, Aufnahme suchte, und da die Umstände immer besonders gelagert zu sein schienen und zu einer Aufgabe der eigenen Vorsätze bewegten, wurde schliesslich ein Darlehen aufgenommen, um den Erwerb des Hauses Dragarbrunnsgatan 74 zu ermöglichen, das dann im Sommer 1887 als kleines Rettungsheim eingerichtet wurde.

Da die erforderlichen Mittel fehlten, musste das Heim nach etwa einem Jahr geschlossen werden. Herbst 1889 wurde es wiedereröffnet; im Frühjahr 1891 wurde das Heim endgültig niedergelegt.

Die Wirksamkeit wurde deswegen niedergelegt, weil zu der Zeit eine andere Einrichtung, ein neues Krankenhaus, das in der Zukunft eine grosse Bedeutung erlangen sollte, geplant wurde und sonst kein Grundstück zur Verfügung stand als dasjenige, auf dem das kleine Rettungsheim stand. Die Krankenpflege war ja auch das Gebiet, das Fräulein Boström am meisten interessierte. In dem Fach war sie in England ausgebildet worden, und nach ihrer Rückkehr hatte sie eine Zeitlang im Serafimerkrankenhaus gearbeitet. Deshalb war es auch nur natürlich, dass die Krankenpflege ein Glied ihrer Hilfsorganisation bilden sollte. In „alten Hause“ in der *Bäverngränd* waren schon einige Krankenzimmer. Die Patienten waren hauptsächlich Nervenranke. In dem Hause kamen weder ärztliche Hilfe noch Arzneien vor. Auf Jahre hinaus war Heilung durch den Glauben der einzige Weg, von dem Fräulein Boström wissen wollte.

Im Januar 1893 wurde das neuerbaute Krankenhaus eingeweiht. Gleichzeitig wurde die Schwesternschaft feierlich begründet, womit der Grund für die Wirksamkeit des Samariterheims gelegt war.

Ein Hauptpunkt im Programm der neuen Anstalt war die Ausbildung von Diakonissen. Damit hatte die schwedische Kirche ihre zweite Diakonissenanstalt bekommen. Sehr bald wurden Verbin-

dungen mit Ersta aufgenommen. Diese Beziehungen wurden immer enger. Die Leitung der Stiftung, der Fräulein Boström durch eine Schenkungsurkunde vom 27. Dezember 1898 fast ihr gesamtes Vermögen überlassen hatte, wandte sich sogar kurz nach ihrem Tode (1902) an die Leitung von Ersta mit dem Vorschlag, dass beide Anstalten zu einer einzigen verschmelzt werden sollten. Ersta verhielt sich ablehnend, was in den Augen vieler Schwestern des Samariterheims ein grosses Glück war.

Vor der Jahrhundertwende beschränkte sich die sozialpädagogische Tätigkeit des Samariterheims auf einige wenige, direkt an die Anstalt angegliederte Einrichtungen. Am interessantesten in diesem Zusammenhang sind die Ereignisse bei der Entstehung des Samariterheims selbst welche die krisenhafte Lage, den Nährboden, aus dem das Unternehmen entsprossen ist, deutlich widerspiegeln. Dass die Entwicklung einen ganz anderen Weg nahm, als die Art der ursprünglichen Wirksamkeit hätte vermuten lassen, ist, wie schon oben gesagt, von dem Einfluss von Fräulein Boströms Person und ihrer Einstellung her zu erklären. Demgemäss wurden alle Bemühungen auf dem Gebiet der Erziehung auf das Kinderheim bzw. auf das Dienerinnenheim konzentriert. Noch weniger betätigen sich die schwedischen Diakonen am Ende des Jahrhunderts auf dem Gebiet, das Gegenstand unserer Untersuchung ist. Erst im zwanzigsten Jahrhundert nahmen sie derartige Arbeit auf. Es lassen sich allerdings schon um die Jahrhundertwende Ansätze erkennen, die wenigstens zu der Vorgeschichte ihrer sozialpädagogischen Tätigkeit gehören.

Pfarrer Bring hatte eine nähere Arbeitsgemeinschaft zwischen Diakonissen und Diakonen zustandebringen wollen (s. o.). Zwar ging dieser sein Wunsch nicht in Erfüllung, aber Anregungen von anderer Seite führten zu gewissen praktischen Ergebnissen, die Brings Ideen nicht entsprachen, aber doch immerhin nahekamen. Gävle wurde der Ort, an dem die Tätigkeit begonnen wurde. Der Hauptpastor der Gemeinde, *Nils Lövgren*, war deren eifriger Vorkämpfer. Nachdem am 14. Mai 1898 die schwedische Diakongesellschaft gegründet worden war, wurde Pfarrer *Herbert Vidman* mit der Ausbildung der ersten Diakonen betraut. Dazu wurde von der Stadt Gävle „Nynäs“ gemietet. Dem ursprünglichen Plan gemäss sollte die Ausbildung aus einem zweijährigen Kursus be-

stehen, aber schon im Oktober 1899 wurde beschlossen, die Ausbildungszeit auf fünf Jahre zu dehnen, um einigermaßen sicher zu sein, dass die Alumen der Anstalt auch im persönlichen Wandel die Forderungen des Berufes erfüllten. Einige Jahre später wurde in einem ehemaligen Pachtthaus in kleines Heim für Epileptiker eröffnet, denn schon lange hatte man sich ein eigenes, noch unberührtes Uebungsgebiet gewünscht. Die Pflege von Epileptikern ist ja von Bodenschwingh her — eines der klassischen Arbeitsgebiete der männlichen Diakonie. Zu den Vorbereitungen gehörte u. a. ein von Pastor Lövgren vorgenommener Studienbesuch in Bielefeld.

Bald entstand eine nahe Zusammenarbeit mit der entsprechenden, etwas älteren norwegischen Anstalt in Kristiania. Einer Einladung des norwegischen Bruderheims folgend, war Pfarrer Widman bei dessen Zehnjahresfeier (1900) persönlich zugegen. Danach stand er in regem Briefwechsel mit dem damaligen Vorsteher der norwegischen Anstalt, Pastor Halvorsen, den gemeinsamen Interessen zu Nutz und Frommen.

In einem 1902 unter dem Titel „Die Möglichkeiten der Sache der männlichen Diakonie in unserem Lande“ veröffentlichten Vortrag brachte Widman, von den schon aufgenommenen Arbeitsgebieten (Krankenpflege, Gemeindefarbeit, Armenpflege und Arbeit in den Gefängnissen) ausgehend, eine sachliche Analyse der sozialen Bedürfnisse. Er erinnerte u. a. daran, dass es zu der Zeit in den Armenhäusern noch reichlich viele Kinder gab. In vielen Fällen mussten diese jahrelang mit Erwachsenen zusammenleben, die wegen Landstreicherei und aller möglichen Sittlichkeitsdelikte festgenommen worden waren. Die Aufsicht liess häufig recht viel zu wünschen übrig. „Ältere Kunden“ durften den wenig zahlreichen Angestellten aushelfen. „Wozu kann diese Erziehung denn sonst führen,“ fragte sich der Vortragende, „als dass unsere Armenpflege auch noch unsere sog. verrohten Jugendlichen, unsere Ligisten und unsere minderjährigen Verbrecher rekrutieren muss?“ An einigen Orten waren allerdings schon Kinderasyle eingerichtet worden, u. a. in Gävle, wo auch Diakonschüler für die Führung und Erziehung von Jungen herangeholt wurden, eine recht geeignete Aufgabe für Diakonen. Die neue Gesetzgebung betr. Erziehung von missratenen und sittlich gefährdeten Kindern war eine An-

spornung für die Erweiterung der Einsätze der Diakonie. „Auch auf diesem Gebiet,“ schliesst Widman, „eröffnen sich anscheinend grosse Möglichkeiten für den Einsatz von tüchtigen Diakonen.“ Es kann hinzugefügt werden, dass in den Schutzheimen des Landes schon zu der Zeit Diakonen angestellt wurden.

Zu Beginn eines neuen Jahrhunderts

Die Jahre 1899—1904 bilden in der Geschichte der diakonalen Sozialpädagogik, besonders in der Ersta, von verschiedenen Gesichtspunkten her gesehen, einen zeitlichen Abschnitt, eine Periode oder doch wenigstens eine Uebergangsperiode. In Anbetracht der Fülle der Ereignisse, die jetzt bevorstehen, bedarf es eines systematischen Rückblickes auf die der Diakonie in ihrer sozialpädagogischen Arbeit zur Verfügung stehenden Quellen, um beurteilen zu können, inwieweit sie Voraussetzungen hatte, den — durch die Erlassung besonderer Gesetze — erhöhten Forderungen zu genügen, vor die sie sich demnächst gestellt sehen sollte.*

Das Samariterheim und die schwedische Diakonanstalt spielten in der Lage nur eine äusserst geringe Rolle. Die erfolgreiche Anpassung an die Bestimmungen der Gesetze des Jahres 1902 war eine Leistung der Ersta-Diakonie. Ihre lange, vielseitige Erfahrung mit Schutz- und Kinderheimen war vielverheissend für die Zukunft. Im besonderem Masse kann man das mit Bezug auf die Betreuung missratener Jugendlicher sagen, denn das Schutzheim in Ersta hatte schon eine Tradition hinter sich, auf die man sich verlassen konnte.

Immer breitere Kreise der Öffentlichkeit gelangten zu der Einsicht, dass Kinderpflege und Jugendbetreuung keine nebensächlichen Angelegenheiten waren, die wie ein Anhang der allgemeinen Armenpflege behandelt werden durften. Was die Kinder, deren Pflege und Erziehung geltenden Gesetzesbestimmungen gemäss den örtlicher Behörden oblagen, bisweilen auszustehen hatten, geht aus den offiziellen Berichterstattungen von Pfarrern und Ärzten im ganze Lande deutlich hervor, in denen von verheerender Verwahrlosung, grobem Misshandel und Hunger immer wieder die Rede ist.

* vgl. Seiten 191—203.

Die Reaktion dagegen kommt mehr oder weniger spontan zum Ausdruck. Solange nicht auf gesetzgeberischem Wege Abhilfe für diese Misstände geschaffen wurde, war es unmöglich, an die Wurzel des Uebels heranzukommen.

In offiziellen Zusammenhängen kam man immer wieder darauf zu sprechen, welche Rolle die Bedingungen, unter welchen Jugendliche heranwuchsen, für ihren sittlichen Wandel spielten. Die rasche Zunahme der Kriminalität bei Jugendlichen in den letzten Jahrzehnten des Jahrhunderts war — nicht zuletzt für Pädagogen — beunruhigend. Ein Ergebnis der Forderung auf die Durchführung von Reformen auf gesetzgeberischem Niveau zum Schutze der Pflegekinder war die Bildung eines Ausschusses, der im Jahre 1897 in einem Gutachten vorschlug, dass in jeder Gemeinde eine besondere Behörde eingerichtet werde, die mit Hilfe männlicher und weiblicher Inspektoren die Lebensbedingungen solcher Kinder beaufsichten sollte. Im Jahre zuvor war die Gesetzlosigkeit unter Jugendlichen in einem Reichstagsschreiben gerügt worden, worauf die Regierung am 16. Oktober 1896 einen anderen Ausschuss beauftragte, die Sachlage zu untersuchen und geeignete Gegenmassnahmen vorzuschlagen. Dabei entstand eine Urkunde, die für die Erziehungsgeschichte grossen Wert hat. Dieser Bericht und das frühere Gutachten bilden in der Sache die Grundlage der ersten schwedischen Gesetzgebung betr. die Jugendpflege.

Die diesbezügliche Gesetzgebung des Jahres 1902 umfasst vor allem das Gesetz betr. die Pflege von Pflegekindern, das Gesetz betr. die Erziehung missratener und sittlich gefährdeter Kinder und das Gesetz betr. Bewerkstelligung gerichtlich verordneter Zwangserziehung. Der eigentliche, grundlegende Kern des erstgenannten Gesetzes ist die Bestimmung, dass das Gesundheitsamt — oder bei Nichtvorhandensein einer solchen Behörde der Gemeinderat — die Pflege der bei Pflegeeltern untergebrachten Kinder zu beaufsichtigen hatte. Das zweite der obenerwähnten Gesetze schrieb die Einrichtung eines Jugendamtes in jedem Schulbezirk vor und legte diesem auf, dafür zu sorgen, dass offenbar missratene Kinder, die sich trotz Ermahnungen nicht besserten, bei Pflegeeltern, in Kinderheimen oder in schweren Fällen in Schutzanstalten untergebracht wurden. Von jetzt an sollte es den Provinziallandtagen bzw. den Städten, die in einem Provinziallandtag

vertreten waren, obliegen, für die baldige Einrichtung solcher Schutzanstalten zu sorgen. Vom sozialpädagogischen Gesichtspunkt betrachtet, ist das dritte Gesetz als die Abrundung des Ganzen zu betrachten. Dieses betraf nur Jugendliche von fünfzehn bis achtzehn Jahren, die sich verbrecherischer Handlungen schuldig gemacht hatten, die mit höchstens sechs Monaten Gefängnis bestraft wurden. Es wurde nun eine Gesetzesänderung vorgenommen, die darauf hinauslief, dass das Gericht nach Berücksichtigung der jeweiligen Umstände in solchen Fällen auch die Unterbringung in einer staatlichen Erziehungsanstalt beschliessen konnte.

In der Geschichte der Ersta-Diakonie sind die Jahre um die Jahrhundertwende sozusagen eine Zeit der Sammlung und der Erholung. Neue Kräfte hatten sich an die Spitze der sich immer erweiternden Wirksamkeit gestellt. Unter dem Vorsteher Ernst Lönegren eröffneten sich bald neue Zukunftsperspektiven, ohne dass die Verbindung mit dem Erbe der Vergangenheit deswegen verlorenging. Der Ausbau des Gemeindedienstes und der Krankenpflege war ein Hauptpunkt in den Reformplänen, die mit dem Namen Lönegren verknüpft sind. Doch bedeutete das keineswegs eine Einschränkung der sozialerzieherischen Arbeit.

Es waren vornehmlich die Interessen des Schutzheimes, die man zu wahren suchte, während die des Kinderheims und des Rettungsheims erst in zweiter Hand kamen. Die „Magdalenawirksamkeit“ dagegen wurde in einer neuen, zeitgemässen Form wiederaufgenommen.

Das Problem, das sowohl für das Kinderheim — dessen Verschmelzung mit dem Rettungsheim war inzwischen schon erfolgt — wie für das Schutzheim aktuell war, war ihre Unterbringung. Jenes verfügte über ein Grundstück, das binnen Kürze für die Errichtung eines neuen Krankenhauses benötigt wurde, und dieses stand auf einem Gelände, das die Stadt jetzt nach Ablauf der verträglich festgelegten Zeit wieder für sich beanspruchte. Die Regelung der Frage war allerdings, was das Kinderheim betraf, nicht so dringend wie für das Schutzheim. Hier war die Lage nämlich noch dadurch verwickelt, dass das Heim einen eigenen Vorstand hatte. Die finanziellen und juristischen Folgen dieses Umstandes mussten ein für allemal geklärt werden.

Am wichtigsten — und auch zugleich am schwierigsten — war

die Beschaffung eines geeigneten Grundstücks, ohne welches die Wirksamkeit nicht hätte aufrechterhalten werden können. Nach langem Umsehen beschloss man, das in Huddinge gelegene „Sjörtorp“ zu kaufen. Dort sollte das neue Schutzheim entstehen. Die Verlegung erfolgte im Frühjahr 1903, und am 11. Juni wurde das Heim eingeweiht.

Einen knappen Monat später kam der Regierungsbeschluss, der auf lange hinaus für die Stellung entscheidend war, die Ersta in dem vom Reichstag gebilligten Plan für die Organisation von Anstalten für missratene und sittlich gefährdete Kinder zukam. In Ersta wurde die Kunde dieser Neuordnung mit grosser Befriedigung empfangen. Dort hatte man einen ganz besonderen Anlass, über die Folgen der neuen Gesetzgebung nachzudenken, denn es gab im ganzen Lande nur eine einzige Anstalt, die den Charakter eines Schutzheims für weibliche Jugendliche hatte, und die gehörte Ersta.

Das Schutzheimsgesetz, das erst vor kurzem in Kraft getreten war, führte also zu einer direkten Zusammenarbeit zwischen der Diakonie und den betreffenden Behörden. Die am 3. Juli 1903 erfolgte Bestätigung der Reglements für das Sjötorper Schutzheim der schwedischen Diakonissenanstalt durch den König bildet einen Markstein in der Geschichte der diakonalen Arbeit auf dem Gebiet. Damit war nämlich das Heim in eine reichsumfassende, sozialpädagogische Organisation des Staates eingefügt.

Wie schon oben erwähnt worden ist, lösten sich etwa zur gleichen Zeit auch die Probleme im Zusammenhang mit der Wiederaufnahme der Magdalenawirksamkeit auf eine unerwartete Weise. Der Gedanke einer Neueinrichtung eines Magdalenaheims an Stelle des niedergelegten war nie aufgegeben worden. Es war vielmehr zu dem Zweck sogar ein Sonderfonds eingerichtet worden, der allerdings so langsam wuchs, dass das Projekt mit den Mitteln allein in keiner übersehbarer Zeit verwirklicht werden konnte. Es trafen jedoch gewisse Ereignisse ein, die die Lage radikal veränderten. Im Frühjahr ging bei der Leitung der Diakonissenanstalt ein Schreiben des Stiftungshauses „Fristad“ ein, in dem der Wunsch nach einer „näheren Verbindung“ zum Ausdruck gebracht wurde. In der damaligen Situation zögerte man nicht, das Angebot ernstlich zu erwägen. Verhandlungen über die Möglichkeiten einer Zusam-

menarbeit wurden baldigst eingeleitet. Das wichtigste Ergebnis war die Abmachung, dass der Vorsteher der Diakonissenanstalt den Posten als Vorsitzender des Vorstandes des Fristader Heims übernehmen sollte. Das schlossähnliche Gebäude in der Nähe der Hauptstadt, in welchem das Heim untergebracht war, stand in der Tat in Kontrast zu dem anspruchslosen Hause, das den Magdalenen als Unterkunft gedient hatte. Es wäre noch zu erwähnen, dass man sich ausserdem einig geworden war, dass die Leitung in der Hand einer Diakonissin liegen sollte.

Ein anderes Ereignis diente als Anstoss zu einem Schritt in etwa derselben Richtung, obwohl man sich erst nach einigem Zögern dazu entschliessen konnte. Bei einer Sitzung der Verwaltung im November 1904 teilte Lönegren mit, dass der Präsident des Kammergerichtes Ludvig Annerstedt angefragt hatte, „ob die Verwaltung bereit wäre, sich der Pflege von minderjährigen Verbrecherinnen gemäss dem Gesetz vom 27. Juli 1902 anzunehmen“ (Zitat nach dem Protokoll der Sitzung). Es handelte sich dabei um Personen von etwa derselben Beschaffenheit wie die, mit denen sich das ehemalige Magdalenaheim befasst hatte.

Das Angebot zeigte ohne jeden Zweifel, dass die Behörden es der Diakonissenanstalt zutraute, auch solcher Schwierigkeiten Herr zu werden, aus welchem Grunde man gerne eine entgegenkommende Antwort geben wollte. Es war aber andererseits auch zu bedenken, dass im Falle einer positiven Antwort gewisse Voraussetzungen vorhanden sein mussten. Eben darum ging es auch letzten Endes in dem Meinungs austausch zwischen den Vorstandsmitgliedern. Schliesslich erklärte sich die Verwaltung bereit, sich solcher Personen anzunehmen, aber nur unter der Bedingung, dass die direkten Kosten nicht auf das Konto der Anstalt fielen.

Was die angegebene Zeitspanne betrifft, bildet u. E. diese Erklärung die letzte Phase der Bestrebungen der Ersta-Diakonie, weibliche Personen, die gegen Gesetz und Konvention verstossen hatten, in die Gesellschaft wieder zurückzuführen. Gleichzeitig wird sie zum Ausgangspunkt eines zukünftigen sozialpädagogischen Werkes grossen Ausmasses.

Zusammenfassend kann also festgehalten werden:

Um die Bedeutung der Diakonie für die Entwicklung der Kinderheimwirksamkeit im Schweden des neunzehnten Jahr-

hunderts recht zu ermassen, müssen wir die völlige Unzulänglichkeit der damals vorhandenen Möglichkeiten, schutzlosen Kindern eine Erziehung zu bieten, ins Auge fassen. Die Leitung der Diakonie hielt es unter diesen Umständen für ihre unumgängliche Pflicht einzugreifen. Was sie beizutragen vermochte, waren häufig nicht so sehr materielle Werte wie Werte menschlicher Art. Nach einer strengen Auswahl waren junge Frauen (und später auch Männer), die sich berufen fühlten, in einem Geist evangelischer Glaubensgemeinschaft zur Selbsthingabe und Treue erzogen und für ihre Lebensaufgabe vorbereitet worden. Bei der recht umfangreichen Ausbildung in Ersta stellte sich heraus, für welche besonderen Aufgaben die Schülerinnen durch ihre Neigung und Begabung am besten geeignet waren, und diese war daher oft entscheidend für die Wahl des Arbeitsgebietes, auf dem sie eingesetzt wurden. Auf dem Gebiet der Kinderheimwirksamkeit war die Fachausbildung, die Ersta seinen Adepten bieten konnte, ohne Beispiel im ganzen Lande.

Genau so verhielt es sich bezüglich der Ausbildungsmöglichkeiten auf dem Gebiet der Schutzheimwirksamkeit. Dass die Diakonie bis dahin keine weit ausgedehnte Schutzheimwirksamkeit ausserhalb der Anstalt betrieb, dürfte mit dem relativen Mangel an Kräften zusammenhängen. Eine noch einfachere Erklärung wäre die Erwägung, dass zu der Zeit Schutzheime und andere vergleichbare Einrichtungen für Mädchen etwas Ungeöhnliches waren.

Die Zeit der Magdalenaheime war praktisch gesehen vorüber, aber unter der Bezeichnung „Rettungsheim“ bestanden einige wenige Anstalten, die nur Mädchen und Frauen aufnahmen, noch lange fort, u. a. Mamre in Norrköping und das „Rettungsheim“, das ursprünglich in Gothenburg lag. Aber ausser den von der Diakoniegesellschaft betriebenen Anstalten gab es in ganz Schweden eigentlich kein einziges Schutzheim für Mädchen.

Schon diese Tatsache allein gab den Behörden allen Grund, um die Mitwirkung dieses Mädchenheims bei der ersten reichsumfassenden schwedischen Schutzheimorganisation zu werben. Andere Erwägungen kamen wohl hinzu. Es war

bekannt, dass das Huddinger Heim für damalige Verhältnisse vorzüglich eingerichtet war und dass dessen lokale Leitung über besondere Voraussetzungen für solche Arbeit verfügte. Bestätigt wird diese Annahme dadurch, dass — wie oben erwähnt wurde — die Verwaltung der Diakoniegesellschaft gebeten wurde, junge Frauen, die gemäss dem Gesetz betr. Zwangserziehung festgenommen wurden, dort aufzunehmen.

Im Vergleich zu den Hilfsquellen, die der Erstaer Anstalt am Anfang des Jahrhunderts zur Verfügung standen, waren die des Samariterheims und die der schwedischen Diakonanstalt äusserst gering. Von diesen beiden Anstalten hatte wohl jene die besseren Voraussetzungen. Die Tradition von ihrer Entstehung her war verpflichtend. Die erzieherische Leistung des Kinderheims bildet dabei das Grundthema. Ebenso waren noch gewisse Formen praktischer Ausbildung (das Dienerinnenheim) bewahrt worden, welche leicht auf das ursprüngliche Anwendungsgebiet der Schutzheimwirksamkeit übertragen werden konnten. Die Bereitschaftslage der Diakonanstalt haben wir schon oben geschildert. Eins steht auf jeden Fall fest: Was die Beteiligung der schwedischen Diakonie an der Erziehungsarbeit anbelange, brauchte Ersta nicht mehr ganz allein an der Front zu stehen, wenn auch die Mitarbeit von anderer Seite innerhalb der Diakonie bis auf weiteres auf ein Minimum beschränkt war. Mit den oben referierten Möglichkeiten konnte die älteste Diakonissenanstalt in Schweden hoffnungsvoll in die Zukunft blicken.

LITTERATURFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR

- Berättelse om revision af Räddningshemmet i Folåsa räkenskaper och förvaltning för åren 1870—1900 (Kungl. Socialstyrelsen).
Bouppteckningar (1863 års), Bd. 3 (Stockholms stadsarkiv).
Brev från Ebba Boström till en f. d. skyddshemselev från åren 1885—1886 (Samariterhemmet).
Brev från Eva Ramsey till Herbert Widman (St. Sköndal).
Brev från H. Halvorsen till Herbert Widman (St. Sköndal).
Brev från Nils Lövgren till Herbert Widman (St. Sköndal).
Bring, J. C., Rundbrev 1862—1898 — hektograferade.
Cederschiöld, Marie, Dagbok. Tredje delen (Växjö stifts- och landsbibliotek).
Fastighetsregistret för Uppsala stad. VII.
Fattigvårdsnämndens — i Stockholm — prot. 1864 (Stockholms stadsarkiv).
Fattigvårdens — i Stockholm — revisorers berättelse för år 1881 (Stockholms stadsarkiv).
Fattigvårdsstyrelsens — i Gävle — protokoll 1898.
Föreskrifter fastställda af Fattigvårds-Nämnden [i Stockholm] den 15 Okt. 1877 af innebörd, att rotemännens verksamhet i fattigvårdshänseende tillsvidare gälla (Stockholms stadsarkiv).
Handlingar i Ersta diakonissanstalts arkiv: räkningar, köpekontrakt m. m.
Handlingar rörande Stockholms uppfostringsanstalt för barn (Stockholms stadsarkiv).
Hälso- och Fattigvårdsnämndernas i Stockholm und. skrifvelse till Kongl. Maj:t den 19 april 1892 (Riksarkivet).
Kommitterades förslag ang. omorganisation af uppfostringsanstalten för flickor (i Stockholm) afgifvet den 10 nov. 1873 (Stockholms stadsarkiv).
Lindh, Fanny, Dagbok från åren 1888—1892 (Samariterhemmet).
Lönegren, Ernst, Rundbrev 1899—1909 — hektograferade.
Munck, Lotten, Dagbok 1894—1896 (Samariterhemmet).
— Fr. Boströms diktat till årsb. för femtonde verksamhetsåret (Samariterhemmet).
— Meddelanden från Samariterhemmet — odat. handskrift — (Samariterhemmet).

- Samariterhemmet — odat. handskrift — (Samariterhemmet).
 — ”Ur Fröken Boströms dagbok [för år 1887] (Samariterhemmet).
 — Minnen från Samariterhemmets begynnelseår [manuskript fr. år 1926] (Samariterhemmet).
 Murbeckska inrättningens huvudbok. D. 1—24, 1867—1900 (Maria Magdalena past.exp., Stockholm).
 Protokoll hållet vid Fattigvårdsstyrelsens i Gefle sammanträde 6 april 1898. (Socialnämndens arkiv, Gävle).
 Protokoll hållet vid sammanträde /i församlingshuset i Gävle/ för bildande af ett Sällskap med uppgift att utbilda diakoner till kyrkans tjänst. Lördagen den 14. 4. 1898 (St. Sköndal).
 Protokoll hållet vid Stockholms stadsfullmäktiges sammanträde den 19 juni 1903 (Stockholms stadsarkiv).
 Protokoll hållet vid sammanträde med styrelsen för Hemmet Fristad i Stockholm den 12 juni 1904 (Ersta diakonissanstalt).
 Protokoll m. m. rörande Stockholms stads uppfostringsanstalter för åren 1871—1899 (Stockholms stadsarkiv).
 Samariterhemmets styrelseprotokoll 1899—1904 (Samariterhemmet).
 Sammandrag i 5-årsperioder af systerregistren från 1851—1900 (Ersta diakonissanstalt).
 Stadgar för Axel o Sofia Alms stiftelsehem fastställda av Kungl. Maj:t den 29 oktober 1945.
 Statens skolhem Folåsa (Folåsa Räddningshem). Dess stiftande samt en kort historik över dess verksamhet åren 1864—1944 (Kungl. socialstyrelsen).
 Statistik öfver arbetsfält utom Diak. Anst. I (Ersta diakonissanstalt).
 Statistik öfver de systrar som inträtt vid Diakonissanstalten åren 1851—1915 [Matrikel I], (Ersta diakonissanstalt).
 Statsrådsprotokoll för ecklesiastikärenden den 3. 7. 1903 (Riksarkivet).
 Stockholms stads drätsel-nämnds och första afdelnings protokoll för år 1901 (Stockholms stadsarkiv).
 Stockholms stads fastighetsregister (Stockholms stadsarkiv).
 Stockholms stads fattigvårdsnämnds protokoll den 14 April 1864 (Stockholms stadsarkiv).
 Stockholms stads Fattigvårds revisorers berättelse för år 1881 (Stockholms stadsarkiv).
 Stockholms stadsfullmäktiges protokoll 1 mars 1883 (Stockholms stadsarkiv).
 Svenska Diakoniss-Sällskapets Förvaltningsutskotts protokoll för åren 1849—1894 (Ersta diakonissanstalt).
 Svenska Diakoniss-Sällskapets styrelseprotokoll 1895—1904 (Ersta diakonissanstalt).
 Svenska Diakoniss-Sällskapets protokoll 1898—1904 (St. Sköndal).
 Unman, Johan, Saml. af bidrag till Stockholms Stads krönika. Vol. 2 och 3 (Stockholms stadsarkiv).

- Uppsala fattigvårdsstyrelsens protokoll 1874—1886 (Socialnämndens arkiv. Uppsala).
 Uppsala stads fastighetsbok (Fastighetskontoret, Uppsala).
 Utdrag af protokollet hållet hos Styrelsen öfver Skyddshemmet vid Stora Ersta den 19 okt. 1899 (Ersta diakonissanstalt).
 Utdrag ur Fröken Ebba Boströms brev till L M 1887—99 (Samariterhemmet).

LAGAR, LAGFÖRSLAG, STYRELSEBERÄTTELSE M. M.

- Allmänna kyrkomötet 1868. Andra häftet. Sthlm 1868.
 Allmänna kyrkomötets protokoll År 1878. Sthlm 1878.
 Berg, F. Th., Årsberättelse öfver späda barns helso- och sjukvård vid Stockholms Allmänna barnhus år 1843 (Aftryck ur Sv. Läkaresällskapets Handlingar. Sthlm 1844).
 Berg, Fridtjuv, Motion till A. K. ”om skrivelse till Kongl. Maj:t rörande åtgärder för beredande af lämplig uppfostran åt minderåriga förbrytare samt vanartade och i sedligt afseende försummade barn — dat. 28 jan. 1896 (N:r 123).
 Berättelse af Revisorerna till granskning af Stockholms Stads Fattigvårdsförvaltning 1851; afgifven den 23 aug. 1852.
 Berättelse ang. Fröbergiska stiftelsen och uppfostringsanstalten å Norrgård vid Kalmar för år 1879; afgifven af testamentsexekutorerna. Kalmar 1880.
 Berättelse ang. Fröbergiska stiftelsen och uppfostringsanstalten i Kalmar [för åren 1882—1900]; afgifven af revisorerna.
 Berättelse ang. verkställd granskning af Räddnings- och Magdalenahemmens räkenskaper och förvaltning för år 1866 (Obt. 1867).
 Berättelse för Uppsala sedlighetsförenings årsmöte den 23 mars 1881. Uppsala 1881.
 Berättelse och redovisning af direktorerna för Fruntimmersföreningen i Uppsala till främjande af en förbättrad barnavård — rörande femtionde året af dess verksamhet uppläst på högtidsdagen den 4 Juni 1895. Uppsala 1895.
 Berättelse och redovisning ang. Hemmet för värnlösa gossar i Uppsala för åren 1877—1897. Uppsala 1880 o. 1897.
 Berättelse om revision af Räddningshemmets i Folåsa räkenskaper och förvaltning för åren 1870—1900.
 Berättelse om Uppsala stads fattigvård år 1880. Uppsala 1881.
 Berättelse öfver verkställd granskning af Axel och Lulli Rettigs barnhems räkenskaper och förvaltning 1891. Gefle 1891.

- Betänkning fra kommissionen angående statstilsyn med børneopdragelsen. København 1895.
- Betänkande ang. fattigvården i riket utom Stockholms stad. Afgifvet den 8 Juni 1839.
- Betänkande i utvandringsfrågan och dermed sammanhängande spörsmål (Af Gustav Sundberg).
- Betänkande och förslag afgifna af den af Kongl. Maj:t den 16 oktober 1896 tillsatta komitén för utredning af frågan om åtgärder för beredande af lämplig uppfostran dels åt minderåriga förbrytare dels ock åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn I o. II. Sthlm 1898 o. 1900.
- Diakonissen-Anstalt zu Strassburg. Jahresbericht 1843—1847.
- Dreizehnter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein von 1 Januar 1849 bis 1 Januar 1850.
- Fångvårdsstyrelsens und. berättelse för år 1895. Sthlm 1896.
- Förslag till Gatureglering i Stockholm af Kommitterade år 1866.
- Förslag till lag ang. sundhetsförhållandenas ordnande i riket — avg. den 17 juni 1859.
- Förslag till ordnande af fosterbarnsvården m. m.; afgifvet af den af Kongl. Maj:t för ändamålet tillsatta komité. Sthlm 1897.
- Handlingar på grund af hvilka Gustavianska Barnhuset i Norrköping erhållit donationer från år 1851 till och med år 1881. Nkg 1882.
- Handlingar rörande Reutersköldska Hittebarnshuset i Norrköping. Nkg 1931.
- Instruktion för Fattigvårdsinspektören i Stockholm af Stadsfullmäktige antagen den 8 nov. 1898.
- Kongl. Maj:ts nåd. Stadga ang. Fattigvården i Stockholms stad — den 1 April 1843 (SF N:r 8).
- Kongl. Maj:ts nåd. Förordning ang. Fattigvården i Riket — 25 Maj 1847 (SF N:r 23).
- Kongl. Maj:ts nåd. Förordning ang. Fattigvården i Riket — 13 Juli 1853 (SF N:r 36).
- Kongl. Maj:ts kungörelser den 1 Oktober 1858 (SF N:r 84).
- Kongl. Maj:ts Förordning 26 Oktober 1858 (SF N:r 90).
- Kongl. Maj:ts Förordning om Kommunalstyrelse i Stockholm den 23 Maj 1862 (Kommunal Förf.saml. för Stockholm 1862—1876. Sthlm 1887).
- Kongl. Maj:ts instruktion för Stockholms stads fattigvård den 4 mars 1864 (SF N:r 14).
- Kongl. Maj:ts nåd. förordning ang. fattigvården — den 9 juni 1871 (SF N:r 33).
- Kongl. Maj:ts nåd. proposition till Riksdagen med förslag till lag om ändrad lydelse af 5 kap. 1, 2, 3 och 6 §§ strafflagen, till lag angående verkställighet af domstols förordnande om tvångsuppfostran samt till

- lag innefattande vissa bestämmelser om förfarandet i brottmål rörande minderåriga — den 29 november 1901 (N:r 7).
- Kongl. Maj:ts nåd. proposition till Riksdagen angående uppfostran år vanartade och i sedligt afseende försummade barn — den 29 november 1901 (N:r 30).
- Kongl. Maj:ts nåd. proposition till Riksdagen med förslag till fosterbarns vård — den 31 februari 1902 (N:r 56).
- Kungl. Maj:ts proposition till Riksdagen angående omläggning av skyddshemsverksamheten — den 28 februari 1936 (N:r 219).
- Lag om fosterbarns vård — den 6 juni 1902 (SF N:r 63).
- Lag ang. uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn — den 13 juni 1902 (SF N:r 67).
- Lag ang. verkställighet af domstols förordnande om tvångsuppfostran — den 27 juni 1902 (SF N:r 72).
- Lag om ändrad lydelse af 5 kap. 1, 2, 3 och 6 §§ strafflagen — den 27 juni 1902 (SF N:r 72).
- Magdalenahemmets årsberättelser 1854—1898 (1899—1904 i Obt, årg. 1900—1905).
- Redogörelse för Gårda barnhem under dess tjugufemåriga tillvaro 1867—1892. Gbg 1893.
- Redovisning för verksamheten vid Hallands läns räddningshem för vanartade barn å Mäshult 1887. Varberg 1887.
- Reglemente för Diakonissanstaltens Skyddshem vid Sjötorp af Kgl Majestet stadfäst den 3 juli 1903. Sthlm 1903.
- Reglemente för Stockholms stads Arbetsinrättning. Af K. Maj:t fastställt den 15 Februari 1873.
- Reglemente för Stockholms stads vårdanstalt för fattiga, värnlösa flickor. Af Fattigvårdsnämnden gilladt och fastställt den 20 December 1861.
- Reglemente (1873 års) för Västerås fattigvård.
- Reglor för Stads Nämndens Delegerade för Barnavård; fastställda den 18 April 1853.
- Revisionsberättelse rörande uppfostringsanstalten å Gullgrufva afgifven den 7 maj 1897. Söderhamn 1897.
- Rudebeck, G., Motion till F. K. ”om utarbetande af förslag till inrättande af allmänna uppfostringsanstalter för minderåriga brottslingar”, dat. den 25 jan. 1896 (n:r 20).
- Räddningsinstitutet å Hisingen och Vrångsholmen under de första 75 verksamhetsåren 1847—1922. Gbg 1923.
- Samariterhemmet i Uppsala. Dess uppkomst och utveckling åren 1882—1897. Uppsala 1898.
- Stadgar för Lindgrenska trasskolan. Sthlm 1887.
- Stadgar för Räddningshemmet ”Mamre”. Nkg 1887.
- Stockholms stads helsovårdsnämnds årsberättelse 1890. Sthlm 1891.

- Styrelsens för Föreningen till minne af Konung Oscar I och Drottning Josephina årsberättelse; afgifven vid allm. sammankomst den 29 April 1876.
- Årsb. 1880—83.
- Styrelsens öfver Fångelser och arbetsinrättningar i riket und. ber. om Fångvården (för åren 1857—1859).
- Sundhets-Collegii und. Berättelse om Kolerafarsoten i Sverige 1853. Sthlm 1855.
- Svenska Diakonissällskapets årsberättelser 1851—1904.
- Svenska Diakonsällskapets årsberättelser 1898—1904.
- Uppsala Arbetsstugors årsberättelser för åren 1889—1893.
- Utkast til Lov om Tvangsopdragelse; afgifvet af den ved kgl. resolution af den 14 nov. 1885 nedsatte straffelovskommission. Kristiania 1892.
- Verhandlungen des XXX Kongresses für Innere Mission zu Eisenach vom 23 bis 26 Sept. 1901. Eisenach 1901.
- Ålander, W., Berättelse om Anna Lisa Lidbecks uppfostringsanstalt i Lidköping; afgifven den 9 nov. 1899 af anstaltens verkställande direktör. Lidköping 1899.
- Årsb. för Gefle församlings diakoniverksamhet år 1896 afgifven af Centralstyrelsen genom dess sekreterare. Gefle 1897.
- Årsberättelse för Hemmet vid Mamre. Nkg 1897.
- Årsberättelser för Hemmet Fristad 1898—1905.
- Årsred. för Räddnings-Institutet på Hisingen 1897 — Femtionde året af Institutets tillvaro. Gbg 1898.
- Öfver-Ståthållare-Embets uti Stockholms Stad Embets-Berättelse för åren 1848, 1849, 1850, 1856—1860.
- Överståthållarens und. berättelse för Stockholms stad under åren 1896—1900; afgifven den 31 dec. 1901. Sthlm 1902.

ÖVRIGA TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Agardh, A., Om de lägre folkklassernas upplysning. Sthlm 1838.
- Ahlgård, Nils, Johan Henrik Thomander. Kyrkomannen. Personligheten. Uppsala 1924.
- Almquist, C. J. L., Tre fruar från Småland.
- Almqvist, J. A., Uddeholmsverken. Historisk skildring. Sthlm 1899.
- Ambrosius, J. N., Om orsakerna till ökningen af antalet unga förbrytare i vårt land (Nord. tidskr. 1898).
- Andersson, P., Ev. Lutherska missionsföreningens 50-åriga verksamhet 1860—1910. Örebro 1910.
- Anshelm, Carl, Peter Fjellstedt II. Sthlm 1935.

- Aquilonius, K.—Johansson, A., Prins Carls uppfostringsinrättning för fattiga barn 1830—1930. Minnesskrift. Sthlm 1954.
- Berg, Fr. Th., Förhandlingar rörande reorganisation af Stockholms Allmänna barnhus och clinium i barnsjukdomar. Sthlm 1847.
- Berg, Hj., Om vanartade och sedligt vanvårdade barns uppfostran (Verdandi 1895).
- Berg, Severin, Drag ur Kungsholmens historia (Samf. S:t Eriks årsbok 1909).
- Bergö, Carl, Frimurarebarnhuset i Stockholm. Ett 150-årsminne. Sthlm 1903.
- Billing, Gottfrid, Johan Christoffer Bring 1829—1898 (Febe 1898).
- Boardman, W. E., Herren din läkare — Jehova Rafeka. Övers. Sthlm 1882.
- Bodelschwingh, P. F. von, Fredrik von Bodelschwingh (övers.). Sthlm 1912.
- Bodelschwingh, G. von, Friedrich von Bodelschwingh. Bethel bei Bielefeld 1922.
- Bohlin, Bernhard, Från det kyrkliga Uppsala (Hågkomster och livsintryck XIX. Uppsala 1938).
- Bonde, K., Handelspolitiska betraktelser. Sthlm 1850.
- Bremer, Fredrika, Ett par blad från Rehnstranden eller Marienberg och Kaiserswerth 1846. Sthlm 1848.
- Bring, J. E., Några ord om magdalenasaken, Sthlm 1876.
- Om magdalenasaken (Olivebladet 1879).
- Franskt räddningsarbete (Olivebladet 1880).
- Barnhemmet i Kalix (Olivebladet 1881).
- Qwinnofrågan och den inre missionen (Olivebladet 1889).
- Angående sedlighetsfrågan (Olivebladet 1892).
- Asyl och barnavårdsanstalter (Olivebladet 1894).
- Tålmod wid räddningsarbete (Olivebladet 1897).
- Brisman, Sven, Den nuvarande prisbildningen, dess orsaker och dess betydelse. Jkg 1912.
- Carlsson, Sten, Svensk ståndscirkulation. Uppsala 1950.
- Cederschiöld, Maria, En banbryterska. Skildringar från Ellen Fries' studieår i Uppsala. Sthlm 1913.
- Centerwall, Otto, Samariterhemmet. Några drag ur dess historia och några ord om dess uppkomst (Särtr. ur "De värnlösa"). Sthlm 1909.
- "— För att tjäna. Diakonissanstalten Samariterhemmet 1882—1932. Uppsala 1932.
- Johannes Norrby. Några tacksamhetens minnesblad (Febe 1939).
- Lotten Munck (Kyrka och Tjänst 1953).
- Centralförbundets för Socialt Arbete, Fattigvårdskommitté, Reformlinjer för svensk fattigvårdslagstiftning. Sthlm 1907.

- Danell, Sven, Från erstahemmets första groningsgrund (Kyrka och Tjänst 1948).
- Diakoner i kyrkotjänst och samhällsvård. Sthlm 1956.
- Duhne, Christian, Olivebladets första årgång (Olivebladet 1926).
- Düben, Gust. von, Berättelse om sjukvården vid Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn 1854. Sthlm 1855.
- Edquist, Carl, Minnesruna över Herbert Widman (Diakonen 1925).
- Ek, G. F., Vad Stockholms gatuskyltar berättar. Sthlm 1933.
- Eklund, Torsten, Från Fjärdingen och Svartbäcken (Ur Uppsala i närbild. Sthlm 1948).
- Ekelin, Oskar, Råby Räddningsinstitut. Lund 1928.
- Ekman, Einar, Behandling av vanartad ungdom förr och nu (Pedagogisk tidskr. 1943).
- Bona och Viebäck (Sv. socialvårds tidn. 1944).
- Ungdomshemmet Bistaborg. Dess uppkomst och nuvarande verksamhet (Sv. socialvårds tidn. 1944).
- Från Erstas sociala uppfostringsarbete. Sthlm 1946.
- Diakonien och folkskolan. Sthlm 1950.
- Margretelund. En 80-talsinstitution reformeras (Sv. socialvårds tidn. 1951).
- Ekman, E. J., Inre missionens historia I—II. Rev. uppl. Jkg 1921—22.
- Ekman, C. P.—Ramm, A., Om Stockholms fattigvård och därtill hörande inrättningar. Gbg 1903.
- Elers, Johan, Stockholm III. Sthlm 1801.
- En 85-åring i fronttjänst. Stadsmissionens årsredogörelse för åren 1936, 1937 och 1938. Sthlm 1939.
- Ersta-jul för 85 år sedan (Olivebladet 1940).
- Eskilstuna baptistförening 1866—1916. Eskilstuna 1916.
- Eskilstuna missionsförening 1866—1941. Eskilstuna 1941.
- Evangeliska fosterlandsstiftelsen genom 75 år. Jubileumsskrift. Sthlm 1931.
- Ferlin, P. E., Stockholms stad i juridiskt, administrativt, statistiskt och borgerligt hänseende. Sthlm 1859.
- Golder, C., Geschite der weiblichen Diakonie. Bremen 1901.
- Granfelt, Holger, Gustavsbergs barnhus och badort jämte Gullmarsberg och underlydande egendomar. Ett 150-års jubileum. Uddevalla 1926.
- Guinchard, J., Af styrelsen öfver Stockholms stads asyler för husvilla föranstaltad statistisk undersökning ang. bostadsförhållandena i Stockholm åren 1900 och 1902. Sthlm 1903.
- Göteborg. En översikt vid trehundraårsjubileet 1923. Gbg 1923.
- Hallén, L., Femtio år. Uppsala stads Missions-förening 1870—1920. Uppsala 1920.
- Ur väckelserörelsernas historia III. Uppsala med omnejd. Sthlm 1944.
- Hamilton, A. L., Är öfverbefolkning i Sverige orsak till fattigdom; och

- är fattigdom den viktigaste orsaken till dryckenskap och otukt? Med anledning af Fil. Kand. K. Wicksells skrift om Samhällsolyckornas viktigaste orsak och botemedel. Uppsala 1880.
- Handbuch der Innern Mission. Bd. 2, 2 Aufl. 1925.
- Herdin, K. W., Föredrag hållet vid invigningen af Gillbergsska barninrättningen i Uppsala den 29 juni 1895 (Handlingar ang. Gillbergsska barnhusinrättningen VIII).
- Herlitz, N., Svensk statsförvaltning på 1830-talet. Sthlm 1924.
- Ur statsförvaltningens historia på 1800-talet (i Svensk självstyrelse. Uppsala 1933).
- Hildebrand, E., Några minnen från Diakonissanstalten (Febe 1924).
- Historisk-Statistisk beskrifning öfver Göteborg från dess anläggning till nuv. tid. Gbg 1860.
- Hjort, G., Om Allmänna Barnhusinrättningen i Stockholm. Sthlm 1848.
- Holmberg, H., Hallands läns landstings skyddshem å Mäshult 1880—1930. Varberg 1930.
- Holmgren, Ann Margret, Ebba Boström. Idun 1898.
- Holmquist, Hj., Ur kristendomens historia mellan världskrigen 1814—1914. Uppsala 1918.
- Hultgren, O. J., Om pauperismen. Bidrag till Sveriges Fattigvårdslagstiftnings historia. Sthlm 1855.
- Huss, Magnus, Några Skizzer och Tidsbilder från min lefnad (utg. af P. J. Wising). Sthlm 1891.
- Högbom, A. G., Från mina första uppsalaår (Ur Hågkomster och Livsinttryck. Sjunde saml., Uppsala 1926).
- Högner, G.—Thomé, Hist.-geogr., stat. lexikon. Sthlm 1860.
- Höyer—Möller, Livs- och Krigserindringer. Kbn 1894.
- I Herrens tjenst eller femtio års arbete inom Strassburgs diakonisshus (Febe 1894).
- Jacobsson, Tor, Jönköpings fattigvård genom tiderna. Jkg 1928.
- Johansson, Klara—Kleman, Ellen (utg.), Fredrika Bremers brev, D. IV, 1857—1865. Sthlm 1920.
- Jundell, I., Kort översikt över barnvårdens historia i Sverige (Sv. fattigvårdsförb. kalender 1934).
- Kihlberg, R. Th., Johan Christoffer Bring (Diakonen 1898).
- Clara Eckerström (Febe 1902).
- Kjellén, Alf, Geijer och fattigdomsproblemet (Hist. tidskr. 1933).
- Koch, G. H. von, Behovet af en fattigvårdsreform (Sv. fatigvårdsförbundets tidskr. 1907).
- Kumm, K. E., Nödårsbygd och samhällshjälp. Sthlm 1940.
- Kungsholmen vid sekelskiftet (utg. av Kungsholms läroverks elevkår). Sthlm 1943.
- Larsson, Emma, Om skyddsföreningens mål och medel. Sthlm 1914.

- Lindskog, H. J.—Edqvist, C., De tre första föreståndarna för manlig diakoni i Sveriges kyrka 1898—1948. Sthlm 1948.
- Lindquist, David, Varför diakoni. Sthlm 1958.
- Lindstedt, G., Öfversikt af den svenska fattigvårdens historia. Sthlm 1915.
- Lizell, Gustaf, Uppsaliensiskt studentliv kring sekelskiftet. Uppsala 1924.
- Lundin, Claes, Nya Stockholm. Sthlm 1890.
- Lyth, Hj., De svenska diakonissorna i dansk-tyska kriget 1864 (Febe 1908).
— Från vår anstalts första tid (Febe 1909).
— Ersta förr i tiden (Febe 1913).
- Lönegren, Ernst, Minnesskrift till Svenska Diakonissanstaltens femtioårsjubileum. Sthlm 1901.
— J. H. Wichern och den inre missionen i Tyskland (Febe 1907).
— En återblick och en framtidsbild (Febe 1909).
— Johan Christoffer Bring. En föregångsman inom diakonien i Sveriges kyrka. Sthlm 1926.
— Diakonien i England (Olivebladet 1928).
- Löwenhielm, Axel, Tankar om Corrections-Systemet och Fångvården. Sthlm 1826.
- Lövgren, Nils, Katarina Elisabet Posse. Sthlm 1914.
- Lövgren, O., Fredrik August Bolzjus och helbrägdagörelsen. Biografiska anteckningar. Sthlm 1931.
- Magnusson, G., Helbrägdagöraren Fredrik August Bolzjus' stockholmsvistelse år 1884—1885 (Nationen och hembygden V, Uppsala 1949).
- Montgomery, A., Svensk socialpolitik under 1800-talet. Sthlm 1934.
— Industrialismens genombrott i Sverige. Sthlm 1949.
- Munck, Lotten, Ebba Augusta Boström. Gefle 1902.
— Ebba Boström (Febe 1912).
— Anna Geijer (Febe 1913).
— I Schweiz för 30 år sedan (Febe 1927).
- Murray, Anna Margarethe, Anna-Nora Mannerfelt och Ersta, Sthlm 1951.
- Müller, Joh., Fattigvården i Stockholm från äldre och nyare tid. Sthlm 1906.
- Newman, Ernst, Gemenskaps- och frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809—1855. Lund 1939.
- Nilson, S., Hvad kan och bör göras för vanartade barns uppfostran? (Verdandi 1891).
- Norrby, Johannes, Ord vid diakonissupptagningen den 6 Juni 1901. Sthlm 1901.
— Minnesblad från diakonissanstalten i Stockholm 1851—1926. Sthlm 1926.
- Norska Diakonhemmet. (Diakonen 1899).
- Några ord ang. Prins Carls uppfostringsanstalt. Sthlm 1876.
- Några ord om barnhem (Olivebladet 1868).

- Olivecrona, Carl, Några anmärkningar i anledning af "Betänkande och förslag angående vanartade och i sedligt avseende försummade barns behandling (Tidskrift f. Retsvidenskab 1901).
(Oscar), Om straff och straffanstalter. Sthlm 1840.
- Pauli, Ebba, Våra barns moraliska fostran. (utg. av Sv. fattigvårdsförb. barnavårdsutskott). Sthlm 1921.
- Pettersson, Torsten, Översikt över Allmänna barnhusets historia. Sthlm 1927.
- Ribbing, Seved, Om de af sprithaltiga drycker förorsakade sjukdomar, deras förlopp och utgång. Sthlm 1888.
- Robinson, Cecilia, The Ministry of Deaconesses. London 1898.
- Rosenberg (Rbg) Sven-Åke, Jenny Lind och diakonien (Febe 1937).
— När man göt stål på Ersta (Olivebladet 1940).
— I Magdalenas namn (Febe 1940).
— Den tjänande kyrkan. Lund 1945.
- Rudenschöld, Th., Tankar om ståndscirkulation. Sthlm 1845.
- Rudin, Daniel, Waldemar Rudin. Levnadsteckning. Sthlm 1921.
- Rundbäck, K. A., Mormor på Herrestad. Jkg 1932.
- Räddningsinstitutet å Hisingen och Vrångsholmen de första 75 verksamhetsåren 1847—1922. Gbg 1923.
- Rönström, Anna, Föredrag vid Lunds frivilliga förening för församlingsvård den 17 mars 1903. Lund 1903.
- Sahlin, Carl, De svenska degelstälverken. Sthlm 1932.
- Schäfer, D. Theodor, Die Geschichte der weiblichen Diakonie. 3. Aufl. Potsdam 1911.
- Seyffarth, W. (utg.), Pestalozzis sämtliche Werke. Lpz. 1899—1902, vol. III.
- Sjöberg, Fredrik, Fredrik Christian Karl von Bodelschwingh. En jättegestalt från diakoniens värld. Sthlm 1911.
- Sjöberg, Knut, Svenska diakonanstalten 1898—1923. Sthlm 1923.
- Stadener, Sam, Barnavårdsintresset i Sverige. Historisk utveckling (De värnlösa 1906).
- Statistik der evangelischen Rettungshäuser. Berlin 1897.
- Stave, Erik, Johannes Kerfstedt. En levnadsteckning. Uppsala 1924.
- Stenbäck, B., Gatans lärdomar. Sthlm 1891.
- Stenkula, A. O., Om fattigvård. Malmö 1902.
- Stenvall, G., Marie Cederschiöld. Sveriges första diakonissa. Lund 1951.
- Stettbacher, N., Beiträge zur Moralpädagogik Pestalozzis. Zürich 1912.
- Stockmayer, Otto, sjukdom och Evangelium. Ett ord till Guds barn (övers.). Jkg 1883.
- Styffe, C. G., Saml. af Instruktioner för högre och lägre tjenstemän vid landtregeringen i Sverige och Finland. Sthlm 1852.
- Sundberg, Emil, Lagstiftningen om barnavård. De nya lagarna om vården

- af fosterbarn. Uppfostran åt vanartade och sedligt försummade barn samt Behandlingen af minderåriga förbrytare. Sthlm 1903.
- Swartz, Per, Utkast till omorganisation af Gustavianska barnhuset i Norrköping. Nkg 1907.
- Svenskt porträttgalleri XX. Sthlm 1901.
- Swensson, G. S., Den parlamentariska diskussionen kring den kommunala självstyrelsen i Sverige 1817—1862. Lund 1939.
- Swärd, Gustaf, Jonas Petter Malmqvist. Minnesteckning. Sthlm 1889.
- Malmqvistska Barnuppfostringsanstalten 1852—1902. Minnesskrift. Sthlm 1902.
- Söderlind, Per, Minnesteckning över biskopen Ernst Lönegren (Härnösands stifts mötesförhandlingar. Härnösand 1939).
- Ernst Lönegren (Febe 1941).
- Thomé, G.—Hammar, A., Hist.-geogr.-stat. lexikon öfver Sverige. Bd 3—4. Sthlm 1862 o. 1865.
- Thomé, G., Stockholm. Ett minne . . . en handbok. Sthlm 1843.
- Thulin, J., Livsbilder ur kärlekens värld I o. II. Sthlm 1911.
- Tidner, A., Palats och kåkar I o. II. Sthlm 1917 o. 1920.
- Tidander, L. G., Örebro förr och nu. Anteckningar. Örebro 1901.
- Tier, Erich, Diakonie der evangelischen Kirche um die Wende des Jahrhunderts (i Das diakonische Amt der Kirche. Herausg. v. Herbert Krimm. Stuttgart 1953).
- Till minne af Upsala sedlighetsförenings grundande den 6 mars 1880. Upsala 1880.
- Tjerneld, Staffan, Stockholmsliv. Första bandet. Sthlm 1949.
- Tschudi, Stephan, Hundre år i kamp mot nød. Oslo Indremisjon 1855—1955. Oslo 1955.
- Uddeholms lantmannaskola. Filipstad 1930.
- Uppsala som boningsort. Uppsala 1894.
- Waeker, Emil, Der Diakonissenberuf. 2 Aufl., Gütersloh 1890.
- Wadström, Bernhard, Ur minnet och dagboken. Anteckningar från åren 1848—97. Sthlm 1897—1902.
- Wawrinsky, Rich, Om barnavården och särskilt fosterbarnsvården i äldre och nyare tid. Sthlm 1896.
- Några ord om den s. k. fosterbarnsindustrien (Dagny 1891).
- Wermecrantz, Ingrid, Ur en hundraåringars liv- och diakonistjänst i krig och fred (Febe 1943).
- Westberg, Ebba, Samhällets barnavård. (Fattigvård och folkförsäkring. Skriftserie utgifven af Centralförb. för socialt arb. fattigv.kommitté. N:o 12. Sthlm 1906).
- Westin, Gunnar, George Scott och hans verksamhet i Sverige. Sthlm 1929.
- Kampen om religionsfriheten. Sthlm 1942.
- Wichern, J. H., Die innere Mission der deutschen evangelischen Kirche. Eine Denkschrift an die deutsche Nation. 3 Aufl. 1889.

- Wicksell, Knut, Några ord om samhällsolyckornas viktigaste orsak och botemedel med särskildt afseende på dryckenskapen. Upsala 1880.
- Widman, Herbert, Diakonsakens utvecklingsmöjligheter i vårt land. Gefle 1902.
- Vår svenska diakonanstalt. Sthlm 1907.
- Svenska diakonanstaltens uppkomst och utveckling under dess första decennium. Föredrag hållet vid diakonanstaltens 10-årsfest den 24 sept. 1908. Uppsala 1908.
- Svenska diakonanstaltens utveckling. Föredrag vid andra diakonikursen i Norrköping den 8 oktober 1912. Sthlm 1913.
- Wieselgren, S., Peter Wieselgren. En lefnadsteckning. Sthlm 1900.
- Wrangel, F. U., Stockholmsiana, Fjärde saml. Sthlm 1905.
- Wretling, E. W., Undersökningar rörande Stockholms mortalitet. Ak. avh. Sthlm 1866.
- Västerås stads kommunala historia II. Västerås 1948.
- Zernander, Albin, Alster från äldre och nyare tid. Kristinehamn 1921.
- Återblick öfver Femton års missionsarbete vid Hvita Bergen i Stockholm (fr. hösten 1876 till hösten 1891). Sthlm 1891.
- Österlin, L., Stockholmsväckelsen kring Lord Radstock. En kyrkohistorisk undersökning. Lund 1947.

TIDNINGAR OCH TIDSKRIFTER

- Aftonbladet 1852, 1855, 1868, 1872.
- Bibliotek för kristna lefnadsteckningar 1893.
- Dagens Nyheter 1868.
- Dagny 1890, 1891.
- De värnlösa 1906.
- Diakonen 1898—1905.
- Febe (skilda årgångar).
- Fra Diakonissehuset 1900.
- Frids-Budbäraren 1851, 1854.
- Historisk tidskrift 1933.
- Idun 1898.
- Kyrka och Tjänst 1948, 1953.
- Magasin för konst, nyheter och moder 1827.
- Monatsschrift für Innere Mission 1905.
- Nordisk tidskrift 1898.
- Ny illustrerad tidning 1868.
- Nya Dagligt Allehanda 1903.
- Nykterhets-Härolden 1851, 1852.

Olivebladet (skilda årgångar).
 Pedagogisk tidskrift 1943.
 Pietisten 1851.
 Stockholms Dagblad 1903.
 Svensk lärartidning 1895.
 Svensk socialvårds tidning 1944, 1951.
 Svenska Familj-Journalen 1869.
 Svenska familjejournalen Svea 1889.
 Svenska fattigvårdsförbundets tidskrift 1907, 1908.
 Tidskrift f. Retsvidenskab 1901.
 Trons hvila 1885—1904.
 Upsala-Posten 1880.
 Upsala 1880.
 Verdandi 1891, 1895.
 Vårt land 1892, 1903.
 Vaktaren 1873.
 Växjö stifts hembygdskalender 1913.

PERSONREGISTER*

Adlercreutz, Axel 48, 58, 89
 Afzelius, A. E. 109
 Agardh, Karl Adolf 13
 Alexanderson, Emerentia 211
 Alm, Sofia 249
 Almqvist, J. A. 161
 Ambrosius, Johan 250
 Andersson, J. P. 232
 André, Olof 57
 Annerstedt, Ludvig 282
 Bäckström, F. O. 37, 43 57
 Bahr, J. O. H. von 196
 Beckman, Anders 190
 Benzelius, Henric 183
 Berg, Fredrik 17
 Berg, Fridtjuv 255
 Berg, Hj. 249, 251
 Bergman, S. 160
 Bergstedt, C. F. 40
 Billing, Gottfrid 92, 150, 255
 Boardman, W. E. 193
 Bodelschwingh, Friedrich von 228, 279
 Bohlin, Bernhard 186
 Boltzius, F. A. 193
 Boman, Clara 104
 Borg, Elsa 138, 188, 189, 193, 194
 Boström, Ebba 186, 187, 188, 189, 190,
 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198,
 199, 200, 201, 202, 204, 206, 207,
 208, 209, 215, 216, 217, 220
 Boström, Gustaf 208
 Boström, Hedvig 201
 Braun, Amalie von 27
 Bredberg, P. 129
 Bremer, Fredrika 13, 24, 79
 Bring, Johan Christoffer 58, 78, 92,
 93, 108, 109, 113, 169, 170, 171,
 172, 173, 216, 221, 223, 241, 260,
 261, 266, 273
 Börjeson, Elsa 211
 Carlheim-Gyllensköld, O. 27, 37, 43,
 50, 58
 Carlsson, Lovisa 118
 Carlstedt, Maria 112, 157, 158, 159
 Caroli, Claes 261, 263
 Cassel, C. G. 33
 Cederschiöld, C. 23
 Cederschiöld, Marie 23, 28, 48, 50, 57,
 75, 76, 77, 164
 Cederström, A. (f. Koskull) 72
 Centerwall, Otto 179, 198
 Cervin, C. 280
 Charville, C. W. 222
 Chergé, P. I. 93
 Clason, Edward 189, 208
 Creutz, Stephan 27
 Dale, R. W. 188
 Dalhoff, N. 217, 265
 Danell, Hj. 191, 208
 Danielson, A. 130
 Dählström, P. C. 85
 Djurberg, Elise 97
 Dubost, J. B. 93
 Eberstein, Chr. 89
 Eckerström, Clara 97, 263
 Ehrenheim, Louise 165
 Eklund, Emilia 189, 211
 Eklund, J. A. 190, 198, 208
 Ekman, J. A. 208, 263
 Elers, Johan 88

* Medlemmar av svenska konungahus upptagas ej.

Elmblad, Emilia, f. Rappe 23, 27, 47
 Elmblad, P. M. 23, 24, 109, 164
 Engvall, P. 157
 Falk, Charlotte 109, 157
 Fallenius, C. M. 109
 Fjellstedt, Peter 22, 28, 34, 37, 114
 Fliedner, Theodor 24, 26, 27, 73, 113,
 203, 230, 233, 234, 265
 Flygare-Carlén, Emilie 100
 Fogelström, E. A. 142
 Forsman, A. 276
 Foy, Mathilda 75
 Francke, Agust Herman 26
 Frey, Elisabeth 23, 187
 Fries, Ellen 180
 Frumerie, Caroline 76
 Fryxell, Anders 13
 Fryxell, Louise 97, 216, 217
 Fröberg, Gina 193
 Fröberg, M. G. 74, 193
 Geijer, Anna 185
 Geijer, Anna Kristina 164, 186, 283
 Geijer, Erik Gustaf 13
 Geijer, Ewa Sophia 114
 Germond, Louis 234
 Gezelius von Schéée, K. H. 180, 263
 Grafström, T. F. 109
 Granqvist, D. 261
 Grill, Abraham 88, 89
 Grill, Antoni 88
 Grill, Claes 89
 Guinhard, J. 265, 266
 Gunberg, Lina 70
 Gyllenkrook, A. G. 19
 Hallström, C. H. 141
 Halvorsen, H. 229, 230
 Hamilton, Adolf 180, 181, 184
 Hamilton, Agnes, f. Geijer 180
 Hamilton, J. E. 49
 Hammer, Anna 176, 261, 282
 Hasselblad, Stina 157
 Heimbürger, Louise 218, 263
 Hellgren, E. 217
 Herlitz, N. 15
 Heydt, D van der 123
 Hierta, Lars Johan 40
 Holmberg, S. 161
 Holmblad, Sofie 98
 Holmgren, A. M. 273
 Holmgren, P. 223
 Holmström, O. 276
 Huss, Magnus 39, 57
 Häggberg, Hedda 66
 Härter, F. F. 24, 233, 234
 Högbom, A. G. 182
 Isermeyer, K. 173, 279
 Jonsson, Carin 98
 Jundell, I. 12
 Jönsson, Kerstin 98
 Karlsson, Maria 114
 Kerfstedt, Johannes 108, 189, 190, 199,
 223
 Keyser, G. 27
 Kihlberg, R. Th. 96, 221
 Kilström, Albertina 14
 Klein, B. G. 31
 Kobelt, K. U. 220
 Koch, G. H. von 125
 Kraemer, Charlotta von 185
 Krusenstjerna, A. 280
 Krusenstjerna, J. E. 257
 Kumlien, A. 140, 141, 267, 273, 277
 Kyhlberg, Hj. 69
 Kyhlberg, Agnes 69
 Kylberg, Hj. 130
 Larsson, Maria 161
 Lewenhaupt, Ewa, f. Cronstedt 167
 Lewenhaupt, Gustaf 167
 Lid, Anna 98
 Lidbäck, Anna Lisa 67, 131
 Lindh, Fanny 200, 202, 203, 205, 216
 Linderholm, E. 22
 Lind-Goldschmidth, Jenny 44, 47, 92
 Lindgren, J. G. 137
 Lindhagen, A. 82
 Lundgren, Charlotta 166
 Lundin, Claes 135
 Lundvik, J. W. 225
 Lyth, Hj. 89
 Lyttkens, I. A. 276

Löhe, Wilhelm 203, 204, 265
 Lönegren, Ernst 57, 88, 97, 141, 144,
 169, 218, 233, 237, 260, 261, 277,
 286
 Lönnerblad, J. B. 230
 Lövgren, Nils 223, 225, 228, 229, 230
 Löwenhielm, E. 218, 281
 Löwenhielm, Carl Axel 18, 19
 Malmqvist, Jonas Peter (jämte maka)
 31, 32, 68, 137
 Malmqvist, Johanna 18
 Mannerfeldt, Ann-Margrete 100
 Mannerfeldt, Anna-Nora 100
 Matthiae, Johannes 11
 Matthiesen, J. G. 261, 263, 267
 Melander, A. F. 41
 Moberg, J. 72
 Montgomery, A. 13
 Munck, Lotten 187, 191, 192, 194, 196
 197, 199, 201, 202, 204, 206, 208,
 209, 216, 217
 Munktell, Rosa 27
 Murbeck, Peter 22, 137
 Müller, Jos. 115
 Netterbladt, Hj. 225
 Newman, Ernst 23
 Nightingale, Florence 23, 187
 Nisser, Anna 205, 216
 Nordenfelt, A. 70
 Normelin, A. 190
 Norrby, Carl 218, 219
 Norrby, Johannes 88, 263, 264, 277
 Norlén, Brita 98, 153, 154, 279
 Norström, Vitalis 181
 Olivecrona, Carl 256
 Palmberg, C. F. 37
 Pennefather, W. 187, 188
 Personne, J. V. P. 260
 Petersen, Emilie ("Mormor på Herre-
 stad") 23, 69
 Petersson, C. V. 180
 Petré, Hj. 71
 Petersson, Edla 118
 Pettersson, Torsten 136
 Poppius, E. G. 267
 Posse, August 37, 47, 93, 106
 Posse, Augusta, f. Riben 27
 Posse, Elisabeth (Betty), f. Ehrenborg
 59, 93, 106, 164, 241
 Pählman, Charlotte 67
 Qvensel, Oscar 208
 Qvist, Bengt 89
 Radstock, M. 193
 Ramsey, E. 228
 Rappe, Elisabeth Carolina 59
 Rettig, R. 248
 Reuterskiöld, C. G. 127
 Reuterskiöld, Lotten 267
 Ribbing, Seved 251
 Rodhe, E. 150
 Rosenberg, S.-Å. 28, 50, 89
 Rosengren, Lars 199
 Rosenius, Carl Olof 23, 27, 113
 Rothlieb, Joh. 92, 109
 Rudebeck, G. 255
 Rudenschöld, Torsten 36
 Rudin, Waldemar 92, 189, 193, 198,
 208, 223
 Sandell, Elin 128
 Schartau, Henrik 23
 Schlytern, F. H. 218, 263
 Schäfer, Th. 26
 Silfversparre, C. 58
 Silfverstolpe, Malla 185
 Sjöberg, Knut 221
 Sondén, C. M. 267
 Sparman, C. L. 199
 Spångberg, Louise 117
 Stenkula, A. O. 123
 Stenhammar, P. U. 267
 Stenvall, G. 28, 77
 Stockmayer, Otto 192, 193
 Sundberg, Anna 27
 Sundberg, Anton Niklas 108
 Sundelin, R. 208
 Svedberg, J. F. 90
 Svärd, G. 137
 Söderbaum, Märtha 261
 Söderblom, Nathan 38
 Söderlind, P. 260

- Tengblad, Augusta 111
Terserus, Ada 97
Tham, S. 48
Tidner, A. 88
Tillæus, P. 88
Tjerneld, S. 82
Thomander, Emilie, f. Meyer 112, 160
Toll, H. 266, 267
Torén, C. A. 202, 208
Tyrén, G. 131
Unman, J. 16, 109
Wadström, B. 28
Waern, J. 160
Wallin, J. A. 190
Wallis, A. 89
Wannqvist, O. 21
Wawrinsky, R. 126, 252, 253
Weidenhjelm, Emilie 69
Wennerkvist, Beda 211
Vermeil, Antoine 24
Westberg, Ebba 126
Westergren, Erika 156, 158
Westerlund, E. 205
Westin, G. 22
Wetter, W. G. 155
Wichern, J. H. 23, 25, 220, 221
Wicksell, K. 179, 180, 181
Widén, J. 222
Widman, Herbert 193, 224, 228, 229,
230, 231, 232, 277
Wieselgren, Peter 39, 114
Wingård, Johan af 50, 73
Wockatz, Emil 132
Wockatz, Justus 132
Öberg, Hilda 154
Ödman, N. P. 225

FÖRKORTNINGAR

- Arbb.* Statistik över de diakonala arbetsfälten.
EB Lotten Munck, Ebba Boström. Febe 1912.
FUMD Svenska Diakonissällskapets förvaltningsutskott.
HS Handskriftssamling förvarad å Samariterhemmet.
MDB Lotten Munck, Utdrag ur Ebba Boströms dagbok från år 1887.
MEB Lotten Munck, Ebba Augusta Boström. Minnesteckning.
MH Magdalenahemmets årsberättelser.
Obt Olivebladet.
SDFU Svenska Diakonissällskapets förvaltningsutskott.
SDS Svenska Diakonissällskapets styrelse.
SFT Svenska fattigvårdsförbundets tidskrift.
SH Samariterhemmet (1882—1897).
SHS Samariterhemmets styrelse.
SR Sammandrag av Systerregistor 1851—1915.
St. Statistik över de systrar som inträtt vid Diakonissanstalten åren 1851—1915 (Matrikel I).
US Svenska Diakonissällskapets förvaltningsutskotts skrivelse till Kungl. Maj:t 1862.

BILAGA

SOCIALPEDAGOGISKA
 INSTITUTIONER
 MED DIAKONAL ARBETSKRAFT
 ÅREN 1853-1904

Teckenförklaring:

- barnhem
- ⊙ barn-och skydds- resp. 'magdalena hem'
- skyddshem